

20 ГОДИНИ
МЕЖДУНАРОДНО ВИСШЕ БИЗНЕС УЧИЛИЩЕ

ОСМА МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИЯ
**„ПРЕПОДАВАНЕ, УЧЕНЕ И КАЧЕСТВО
ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ – 2011”**

SCIENTIA EST LUX

Международно
Висше Бизнес Училище
International Business School

**ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ
И СТРАТЕГИЯ „ЕВРОПА 2020”**

---

17 – 18 ЮНИ 2011 Г.
БОЯНА

МЕЖДУНАРОДНО ВИСШЕ БИЗНЕС УЧИЛИЩЕ

БОТЕВГРАД

**ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ
В БЪЛГАРИЯ И СТРАТЕГИЯ
„ЕВРОПА 2020“**

Издателство на МВБУ
2011 г.

Рецензенти:

проф. д-р Марин Петров
проф. д-р Петър Балкански
доц. д-р Теодора Георгиева
доц. д-р Миланка Славова

© Теодора Георгиева, съставител, 2011

© МВБУ, Ботевград

ISBN 978-954-9432-43-5

INTERNATIONAL BUSINESS SCHOOL

BOTEVGRAD

**HIGHER EDUCATION
IN BULGARIA AND
THE EUROPE 2020 STRATEGY**

IBS PRESS
2011

Reviewers:

Prof. Dr. Marin Petrov

Prof. Dr. Petar Balkanski

Assoc. Prof. Dr. Teodora Georgieva

Assoc. Prof. Dr. Milanka Slavova

© Teodora Georgieva, Editor, 2011

© IBS, Botevgrad

ISBN 978-954-9432-43-5

СЪДЪРЖАНИЕ

МОДЕЛИТЕ ОСНОВАНИ НА КОМПЕТЕНЦИИ – МОДА ИЛИ НЕОБХОДИМОСТ.....	33
доц. д-р Руслан Пенчев Международно висше бизнес училище, Ботевград	
РАЗДЕЛ I	
КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ	41
С ПОГЛЕД КЪМ ПЛАНОВ ХОРИЗОНТ 2020	
42	
доц. д-р Борислав Борисов Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ИНОВАЦИОННА ЕКОСИСТЕМА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ.....	51
доц. д-р Теодора Георгиева Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ	66
гл. ас. Маргарита Шопова Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯТА НА ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО	76
гл. ас. д-р Цветан Илиев Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ЗА НЯКОИ ПРОБЛЕМИ И РЕШЕНИЯ В БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ.....	83
проф. д-р инж.-икон. Илия Христов „Хрисконсулт“ ЕТ, Бургас	
ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ: КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА.....	105
доц. д-р Цвета Зафирова Икономически университет, Варна	

СТЪПКА НАПРЕД: ОТ ОБРАЗОВАТЕЛНИ СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКИ КЪМ РЕЗУЛТАТИ	115
доц. д-р Александър Вълков	
доц. д-р Деница Горчилова-Атанасова	
Университет за национално и световно стопанство, София	
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ	132
гл. ас. д-р Яким Китанов	
Висше училище по застраховане и финанси, София	
СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ ПО УПРАВЛЕНСКИТЕ МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ.....	144
доц. д-р Еленко Захариев	
Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
ДИСТАНЦИОННАТА ФОРМА НА ОБУЧЕНИЕ ПО „ФИНАНСОВО-СТОПАНСКИ (БИЗНЕС) АНАЛИЗ В ДУХА НА БОЛОНСКИЯ ПРОЦЕС, ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ, ДЕКРАРАЦИЯТА ОТ ГЛАЗГОУ И СТРАТЕГИЯТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ 2020.....	152
доц. д-р Марко Тимчев	
Университет за национално и световно стопанство, София	
ЦЕННОСТНИ ПРИОРИТЕТИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ВРЕМЕ НА ЦЕЛИЯ ЖИВОТ.....	167
доц. д-р Младен Тонев	
Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ас. Йорданка Стоянова	
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна	
ПРОЯВИ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ ПРИ СТУДЕНТИ ОТ БИЗНЕС УЧИЛИЩЕ – БОТЕВГРАД.....	180
проф. дпсн. Наталия Александрова	
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София	
НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ	197
гл. ас. д-р Светлозар Вацов	
Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ.....	204
д-р Цветелина Петрова-Готова	
Медицински университет, София	

МНЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ – МЕДИЦИНСКИ СЕСТРИ ОТНОСНО КАЧЕСТВОТО НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС.....	212
ст. преподавател Саша Йотова доц. д-р Евгения Димитрова Медицински Университет, Плевен	
СТУДЕНТИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОСТТА „УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ“ ЗА КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕТО	221
доц. д-р Силвия Младенова Медицински университет, София	
ОЦЕНКА НА СТУДЕНТИ ОТ СПЕЦИАЛНОСТ „МЕДИЦИНА“ ЗА КАЧЕСТВОТО НА ФАКУЛТАТИВНИЯ КУРС ПО МИНИИНВАЗИВНИ МАНИПУЛАЦИИ В МЕДИЦИНСКАТА ПРАКТИКА (МИММП)	227
Димитър Стойков доц. д-р Евгения Димитрова ст. преподавател Саша Йотова Медицински университет, Плевен	
ОБУЧЕНИЕТО ПО МЕДИЦИНСКА ЕТИКА В КОНТЕКСТА НА ДЕКАДАТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ.....	236
доц. д-р Людмила Чакърова Медицински университет, София	
СТРАТЕГИЯ ЗА УЧЕНЕ, ОРИЕНТИРАНА КЪМ АКАДЕМИЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ ПРИ МАГИСТРИ ПО „УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ“	242
гл. ас. д-р Гертана Петрова гл. ас. д-р Юлия Пеева Медицински университет, Пловдив	
АЛТЕРНАТИВИ И НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕ НА ПРЕПОДАВАТЕЛСКА МОБИЛНОСТ ПО ЕВРОПЕЙСКИ ПРОГРАМИ	248
преподавател Силвия Кючукова Тракийски университет, Стара Загора	
НАУЧНИ ЕЛЕКТРОННИ СПИСАНИЯ В БЪЛГАРИЯ И ОБРАЗОВАТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС	256
доц. д-р Иванка Мавродиева Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София	

ДИНАМИКА НА ЦЕНИТЕ НА ПЕТРОЛА, ФАКТОРИТЕ ЗА ЦЕНОВИТЕ ПРОМЕНИ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА.....	267
доц. д-р Серафим Петров Международно висше бизнес училище, Ботевград	
доц. д-р Атанас Близнаков доц. д-р Ангел Георгиев Нов български университет, София	
СЪВРЕМЕННА ОБЩИНСКА АДМИНИСТРАЦИЯ БАЗИРАНА НА ЗНАНИЕТО.....	278
докторант Катя Страхилова Университет за национално и световно стопанство, София	
РЕКЛАМНАТА СТРАТЕГИЯ – КОМПОНЕНТ НА ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ МАРКЕТИНГ.....	289
доц. д-р Пенка Горанова Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
СТРАТЕГИИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА КАЛИФОРНИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ.....	300
д-р Десислава Костова – Пикет Калифорнийски университет, САЩ	
ЗА ЛЮБОВТА, ЗАВИСИМОСТТА И ТЕХНИТЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ	313
доц. д-р Соня Илиева Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	
МЯСТО И РОЛЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В СЪВРЕМЕНОТО ОБЩЕСТВО.....	325
д-р Владета Радович д-р Иван Цветанович Университет в Ниш, Сърбия	
КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ НА МЕДИЦИНСКИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ ПО ВЪПРОСИТЕ НА МЕНИДЖМЪНТА НА МОЗЪЧНИЯ ИНСУЛТ.....	331
гл. ас. д-р Кристина Попова Медицински университет, София	

В ТЪРСЕНЕТО НА НОВА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ.....	340
проф. д-р Манол Рибов Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ВИРТУАЛНОТО ПОКОЛЕНИЕ СТУДЕНТИ – НОВО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС.....	350
гл. ас. д-р Радослав Йорданов Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
ЕВРОПЕЙСКАТА ПОЛИТИКА ЗА МНОГОЕЗИЧИЕ – ОТ МАЛУФ ДО ЕВРОПА 2020	362
доц. д-р Тодор Шопов Международно висше бизнес училище, Ботевград гл. ас. Екатерина Софрониева Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София	
СЪВРЕМЕННАТА УПРАВЛЕНСКА СЧЕТОВОДНА ИНФОРМАЦИЯ КАТО МЕХАНИЗЪМ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ УПРАВЛЕНИЕТО НА ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	367
доц. д-р Мария Павлова Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново	
КОНКУРЕНТНОСТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВИСШИ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ ПРИ ПРИВЛИЧАНЕТО НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ	381
гл. ас. д-р Стефан Видев гл. ас. Красимир Александров Аграрен университет, Пловдив	
РАЗДЕЛ II	
ВРЪЗКАТА „БИЗНЕС ПОТРЕБНОСТИ – ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ“	398
ВРЪЗКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО С УСПЕХА В БИЗНЕСА.....	399
доц. д-р Лалка Борисова Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ОБРАЗОВАНИЕ И БИЗНЕС В ТЪРСЕНЕ НА ИНОВАЦИИ.....	404
ст. ас. д-р Красимир Керчев Университет за национално и световно стопанство, София	

КЛЪСТЕРИТЕ НА ЗНАНИЕ: МОДЕРНА ВИЗИЯ ЗА ВРЪЗКАТА НАУКА – ПРАКТИКА.....	420
доц. д-р Надя Миронова Христо Гъдев Университет за национално и световно стопанство, София	
БЪЛГАРИЯ ПРЕД НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА. СТРАТЕГИЧЕСКО ПАРТНЬОРСТВО МЕЖДУ ВИСШИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ УЧИЛИЩА И БИЗНЕСА	435
д-р Невяна Петрова-Бергер Университет „Лудвиг-Максимилианс“, Мюнхен, Германия	
ЗНАНИЯТА КАТО КОМПОНЕНТ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНИТЕ АКТИВИ В ОРГАНИЗАЦИЯТА	441
докторант Стела Миланова Международно висше бизнес училище, Ботевград	
БИЗНЕС КУЛТУРАТА В БЪЛГАРИЯ – МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ	447
гл. ас. д-р Соня Стефанова Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас	
ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПАЗАР НА ТРУДА	460
гл. ас. Веселка Георгиева Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
УПРАВЛЕНИЕ НА КАРИЕРНОТО РАЗВИТИЕ: РАВНИЩА НА АНАЛИЗ	469
доц. д-р Димитър Искрев Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград	
КАРИЕРНИ НАГЛАСИ НА СТУДЕНТИТЕ ОТ ПЕДАГОГИЧЕСКИ СПЕЦИАЛНОСТИ.....	481
доц. д-р Димитър Искрев Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград	
ПОДГОТОВКА НА ВИСОКОКВАЛИФИЦИРАНИ КАДРИ ЗА БИЗНЕС ПОТРЕБНОСТИТЕ НА КОЗМЕТИЧНАТА ИНДУСТРИЯ	492
докторант Каан Йорнекли Русенски Университет „Ангел Кънчев“, Русе	
БИЗНЕС ПОТРЕБНОСТИ И ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ИЗОБРАЗИТЕЛНИ ИЗКУСТВА.....	505
доц. д.и.н. Незабравка Иванова доц. д-р Живка Бушева Национална художествена академия, София	

РЕКЛАМАТА НА БРАНДОВЕ И ПРОДУКТИ И ОЧАКВАНИЯТА НА БИЗНЕСА КЪМ РЕКЛАМНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ (СЪПОСТАВКИ: СЪРБИЯ И БЪЛГАРИЯ).....	512
Д-р Ванче Бойков Университет в Ниш, Сърбия	
ОЦЕНКА НА ПОТРЕБИТЕЛИТЕ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО МЕДИИ И ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ В УНСС	522
доц. д-р Светла Цанкова Университет за национално и световно стопанство, София	
СТРАТЕГИИ ЗА СЪТРЕДНИЧЕСТВО МЕЖДУ БИЗНЕСА И МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА.....	532
доц. д-р Петко Русков Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София Андрей Бъчваров Балканска инвестиционна консултантска агенция, София	
ОБУЧЕНИЕТО ПО ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ В ПОЛЗА НА ИНОВАТИВНАТА ИКОНОМИКА.....	544
доц. д-р Виолета Цакова Университет за национално и световно стопанство, София	
АНАЛИЗЪТ НА ЕФЕКТИВНОСТТА НА РЕСУРСНИЯ ПОТЕНЦИАЛ – ПРЕДПОСТАВКА ЗА УСПЕШНИ БИЗНЕСРЕШЕНИЯ.....	553
доц. д-р Росица Колева Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
ПРЕДДИПЛОМНИЯТ СТАЖ НА СТУДЕНТИТЕ ОТ ЮФ НА ВСУ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“ – ОТГОВОР НА ИЗИСКВАНИЯТА НА ПОТРЕБИТЕЛИТЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИ УСЛУГИ.....	562
доц. д-р Евгени Гавраилов Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна д-р Тодор Тодоров Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал Смолян, Смолян	
ПОЛИТИЧЕСКИТЕ НАУКИ В УНСС – С ЛИЦЕ КЪМ ОРГАНИЗИРАНИЯ БИЗНЕС.....	572
доц. д-р Ивка Цакова Университет за национално и световно стопанство, София	

ДИНАМИКА НА ГОТОВНОСТТА ЗА ТРУД НА СТУДЕНТИТЕ В СИСТЕМАТА „ПУБЛИЧНА АДМИНИСТРАЦИЯ“ В ПРОЦЕСА НА ПОДГОТОВКА В УНИВЕРСИТЕТА ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО (УНСС).....	591
доц. д-р Лучиян Милков Университет за национално и световно стопанство, София	
КАТЕГОРИЯТА „ПСИХИЧНА ГОТОВНОСТ ЗА ТРУД“ И НЕЙНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ В ПРОЦЕСА НА ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА.....	607
доц. д-р Лучиян Милков Университет за национално и световно стопанство, София	
РАЗВИТИЕ НА ЛИДЕРСКА КОМПЕТЕНТНОСТ В ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОДГОТОВКА НА ЗДРАВНИ МЕНИДЖЪРИ – НЕОБХОДИМАТА ОТПРАВНА ТОЧКА ЗА ПОСТИГАНЕ НА КОНКУРЕНТНО ПРЕДИМСТВО В УПРАВЛЕНИЕТО НА ПРОЦЕСИТЕ И РЕСУРСИТЕ В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО.....	622
доц. д-р Полина Балканска Медицински университет, София	
УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИНАНСОВО-СТОПАНСКИ (БИЗНЕС) АНАЛИЗ В ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ В БЪЛГАРИЯ В СЪОТВЕТСТВИЕ С БИЗНЕС ПОТРЕБНОСТИТЕ.....	639
гл. ас. д-р Росица Иванова Университет за национално и световно стопанство, София	
„ПСИХОЛОГИЯ НА УПРАВЛЕНИЕТО“ В ПОДГОТОВКАТА НА РЪКОВОДНИ КАДРИ.....	654
проф. д-р инж.-икон. Илия Христов „Хрисконсулт“ ЕТ, Бургас	
ПОТРЕБНОСТТА ОТ ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ НА СПЕЦИАЛИСТИ ЗА „МЕДИЦИНСКИ ПАТРОНАЖ В ДОМАШНИ УСЛОВИЯ“.....	666
проф. д-р Цекомир Воденичаров ас. Антония Янакиева доц. д-р Добриана Сиджимова Медицински университет, София	

ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОСТТА „УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ”	673
доц. д-р Галина Чанева Медицински университет, София	
АСПЕКТИ НА ТРАНСФЕРА ТЕОРЕТИЧНИ ЗНАНИЯ – ПРАКТИЧЕСКИ УМЕНИЯ В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИ ОТ СПЕЦИАЛНОСТТА УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ – ПЛОВДИВ.....	678
гл. ас. Мариета Тодорова Медицински университет, Пловдив	
В МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ – СОФИЯ – ОБУЧЕНИЕ, ОРИЕНТИРАНО КЪМ ПАЗАРА НА ТРУДА.....	685
д-р Росен Радев Медицински университет, София	
МОТИВИ И НАГЛАСИ НА СТУДЕНТИТЕ ПРИ ИЗБОРА НА ПРОФЕСИЯТА „МЕДИЦИНСКА СЕСТРА”	694
докторант Албена Андонова Тракийски университет, Стара Загора	
БАЛАНСИРАН БИЗНЕС АНАЛИЗ И ЗАЩИТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА КЪМ НЕТРАДИЦИОННИ МЕТОДИ И ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ.....	700
доц. д-р Марко Тимчев Университет за национално и световно стопанство, София	
ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ПОСТИЖЕНИЯТА НА БЕЛЕЖИТИ ЛИЧНОСТИ В БИЗНЕСА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО	710
гл. ас. д-р Румяна Янева Медицински Университет, София	
ЕТИКА ВЪВ ФИНАНСИТЕ ИЛИ ФИНАНСИ В ЕТИКАТА?	723
гл. ас. д-р Елена Ставрова Югозападен университет „Неофит Рилски”, Благоевград	
ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ КАЧЕСТВОТО НА ТУРИСТИЧЕСКОТО ОБСЛУЖВАНЕ И ОБРАЗОВАНИЕТО	732
доц. д-р Петя Иванова Стопанска академия „Д. А. Ценов”, Свищов	

РАЗДЕЛ III	
ПРИЛОЖЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИ ТЕХНОЛОГИЧНИ РЕШЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	740
ЧОВЕКЪТ КАТО ФАКТОР В МЪРЧЪНДАЙЗИНГА.....	741
доц. д-р Невяна Кръстева Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ВЕРБАЛНИ И НЕВЕРБАЛНИ МЕТАКОМУНИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	750
доц. д-р Марияна Стефанова Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	
РОЛЯ НА ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА УНИВЕРСИТЕТСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ.....	760
докторант Катя Страхилова доц. д-р Росен Кирилов Университет за национално и световно стопанство, София	
ИЗПОЛЗВАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	767
гл. ас. д-р Светлозар Вацов Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	
ПОВИШАВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА МОТИВАЦИЯ В ОБУЧЕНИЕТО ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК НА СТУДЕНТИТЕ ОТ МВБУ.....	775
ас. Росица Иванова Международно висше бизнес училище, Ботевград	
СЪВРЕМЕННИТЕ ТЕНДЕНЦИИ В ЕЛЕКТРОННОТО ОБУЧЕНИЕ ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	783
ас. Геновева Атанасова Международно висше бизнес училище, Ботевград гл. ас. д-р Павлинка Радойска Колеж по електроника и енергетика към ТУ-София, Ботевград	
ИНФОРМАЦИОННИТЕ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ И ИНФОРМАЦИОННАТА СРЕДА – ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНИЯ ПОТЕНЦИАЛ НА СТУДЕНТИТЕ.....	794
докторант Чавдар Милков Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	

УЕБ БАЗИРАНИ РЕШЕНИЯ В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ ПО ПУБЛИЧНА АДМИНИСТРАЦИЯ	807
д-р Мария Николова Нов български университет, София	
РАЗРАБОТВАНЕ НА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ОПТИМИЗИРАНЕ СЪХРАНЕНИЕТО НА ДАННИ В ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИНФОРМАЦИОННИ СИСТЕМИ.....	817
докторант Пламен Милев Университет за национално и световно стопанство, София	
РАЗРАБОТВАНЕ НА ВИ ЧРЕЗ ИЗПОЛЗВАНЕ НА SAS ИНСТРУМЕНТИ В ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИНФОРМАЦИОННИ СИСТЕМИ	825
докторант Михаил Кончев Университет за национално и световно стопанство, София	
ИЗСЛЕДВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА НОВО ПОКОЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛНИ РЕСУРСИ ЗА НУЖДИТЕ НА ОБУЧЕНИЕТО В ОБЛАСТТА НА ДЕНДРОЛОГИЯТА	833
доц. д-р Радослав Милчев гл.ас. д-р Евгени Цавков Лесотехнически университет, София	
ВЪВЕЖДАНЕ НА УЕБ 2.0 ИНСТРУМЕНТИ В УЧЕБНИЯ ПЛАН. ОПИТЪТ НА УЧИЛИЩЕТО ПО МЕНИДЖМЪНТ КЪМ НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ.....	849
Георги Ядков доц. д-р Юрий Алкалай гл. ас. д-р Александър Пожарлиев Ани Велева Училище по мениджмънт към Нов български университет, София	
СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ В ОБРАЗОВАНИЕТО „ЕВРОПА 2020“ БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД.....	862
проф. Пламен Милтенов проф. Джон Хувър проф. Гари Шнелерт Университет „Св. Клауд“, Минесота доц. д-р Галин Цоков Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив	
БОЛНИЧНИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ СИСТЕМИ И ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗДРАВЕН МЕНИДЖМЪНТ – ЕФЕКТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	881
доц. д-р Жасмин Павлова Медицински университет, София	

ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ НА ЕЛЕКТРОННОТО ОБУЧЕНИЕ ПО АНАТОМИЯ.....	892
гл. ас. д-р Румяна Давидова	
гл. ас. д-р Стилянка Йочкова	
гл. ас. д-р Петя Мушатова	
ас. д-р Искрен Герасимов	
ас. д-р Евгени Пейчев	
Медицински университет, Плевен	
ИНФОРМАЦИОННО ОСИГУРЯВАНЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ ПРИ СПЕЦИАЛНОСТ АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ В ЛТУ	900
доц. д-р Николай Стоенчев	
доц. д-р Владислав Тодоров	
Лесотехнически университет, София	
ИЗПОЛЗВАНЕ НА СИНТАКСИСА НА СИСТЕМИ ЗА КОМПЮТЪРНА АЛГЕБРА В ОБУЧЕНИЕТО ПО МАТЕМАТИКА	914
доц. д-р Борислав Лазаров	
Институт по математика и информатика,	
Българска академия на науките София	
гл. ас. Стефка Караколева	
Русенски университет „А. Кънчев“, Русе	
СЪВРЕМЕННИ НАЧИНИ ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИ ОТ СПЕЦИАЛНОСТ ТУРИЗЪМ	922
Ирен Ненова	
Международно висше бизнес училище, Ботевград	
ПАРАМЕТРИ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ ПРИ РЕЛАЦИЯТА „ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ И ПРАКТИЧЕСКИ ИЗЛЕДВАНИЯ“	931
ст. ас. Живка Тананеева	
Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов	
ОЩЕ ЕДИН НАЧИН ЗА НАМИРАНЕ НА ОПОРЕН ПЛАН В ТРАНСПОРТНА ЗАДАЧА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА МУ ЧРЕЗ ИЗПОЛЗВАНЕ НА ГРАФ	939
доц. д-р Диана Изворска	
доц. д-р Райна Тарандова	
Технически университет, Габрово	

СЪВРЕМЕННИ ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО МЕЖДУНАРОДНО ТЪРГОВСКО ПРАВО (ПРАВНИ КАЗУСИ, ПРАВНИ ТЕСТОВЕ, ПРАВНИ РОЛЕВИ ИГРИ И ДР.)	950
гл. ас. Диана Маринова Университет за национално и световно стопанство, София	
СИСТЕМАТА ЗА СЕМЕСТРИАЛЕН КОНТРОЛ, НЕРАЗДЕЛНА ЧАСТ ОТ МОБИЛНОСТТА НА СТУДЕНТИТЕ	971
доц. дпн Златко Златев ст. пр. Йорданка Добрева гл. ас. д-р Мария Дончева Технически университет, Варна доц. д-р Огнян Къчев Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЗАДАЧИТЕ И НОВИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ФИЛОСОФСКАТА АНТРОПОЛОГИЯ.....	976
доц. д-р Соня Бабева Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен	
ОБУЧЕНИЕТО ПО АНАТОМИЯ: КАК СТУДЕНТИТЕ ОЦЕНЯВАТ ИЗПИТА	984
гл. ас. д-р Румяна Давидова гл. ас. д-р Стилянка Йочкова гл. ас. д-р Петя Мушатова ас. д-р Искрен Герасимов доц. д-р Емилиян Иванов Медицински университет, Плевен	
НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОБУЧЕНИЕТО НА МЕДИЦИНСКИТЕ СЕСТРИ И АКУШЕРКИТЕ	991
доц. д-р Христина Милчева Тракийски университет, Стара Загора	
САМООЦЕНКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО СЕСТРИНСКИ ГРИЖИ НА СТУДЕНТИ – МЕДИЦИНСКИ СЕСТРИ ОТ ФОЗ, МУ – СОФИЯ.....	997
доц. д-р Иванка Стамболова доц. д-р Галина Чанева Мария Димитрова Пепа Бикова Медицински университет, София	

- НЕОБХОДИМОСТ ОТ ВЪВЕЖДАНЕ НА ЕЛЕКТРОННО ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ФАКУЛТЕТА ПО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ 1003**
 гл. ас. д-р Ралица Златанова-Великова
 Медицински университет, София
- ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ НА ЕЛЕКТРОННОТО ОБУЧЕНИЕ ЧРЕЗ SHAREPOINT ВЪВ ФАКУЛТЕТА ПО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ 1010**
 доц. д-р Тихомира Златанова
 Медицински университет, София
- ЗА НЯКОИ АКЦЕНТИ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО НА МЕДИЦИНСКИ СЕСТРИ ВЪВ ФАКУЛТЕТ „ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ” – МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ, СОФИЯ 1015**
 проф. д-р Теодор Попов
 доц. д-р Полина Балканска
 доц. д-р Петя Трендафилова
 Минка Георгиева
 Мария Димитрова
 Антоанета Харзиева
 Надка Василева
 Никола Георгиев
 Медицински университет, София
- МЕТОДИКА ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ДИДАКТИЧЕСКИ ТЕСТОВЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА ОБУЧЕНИЕ 1028**
 гл. ас. д-р Ралица Златанова-Великова
 инж. д-р Стефан Великов
 Медицински университет, София
- СЕМЕЙСТВОТО КАТО ОБЕКТ НА РЕКЛАМНАТА ДЕЙНОСТ И ИЗГРАЖДАНЕТО НА ПОТРЕБИТЕЛСКО ПОВЕДЕНИЕ У ЛИЧНОСТТА.... 1035**
 доц. д-р Румяна Милкова
 Шуменски университет „Еп. К. Преславски”, Шумен
- ЗНАНИЕТО ЗА РИСКА КАТО ПРОБЛЕМАТИКА В ОБУЧЕНИЕТО НА СПЕЦИАЛИСТИ В БЪЛГАРСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ 1050**
 гл. ас. д-р Галина Милева
 гл. ас. д-р Станислава Минева
 Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”, Варна
- КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА ВЪЗВРЪЩАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА КАТО УЧЕБЕН ПРЕДМЕТ 1070**
 проф. д.ик.н. Пеню Михайлов
 Икономически университет, Варна

ГОВОРНИЯТ ГЛАС – ОГЛЕДАЛО НА ЧОВЕШКОТО ПОВЕДЕНИЕ 1084

доц. д-р Евгения Иванова

Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен

**МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ПИАНО В ПОМОЩ
НА МУЗИКАЛНИЯ ПЕДАГОГ..... 1094**

гл. ас. д-р Красимира Филева – Русева

АМТИИ, Пловдив

**ДЕТСКАТА ИНДИВИДУАЛНОСТ НА МАЛКИТЕ УЧЕНИЦИ
В ТЕАТРАЛНО-ИГРОВАТА ДЕЙНОСТ 1100**

д-р Захарий Дечев

доц. д-р Евгения Иванова

Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен

**СОЦИАЛНА РАБОТА С ДЕЦА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ
И УЧЕНИЦИ В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ 1104**

ас. д-р Пламен Иванов

Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен

СОЦИАЛНА РАБОТА С УЧЕНИЦИ ОТ 5 ДО 11 КЛАС.....1113

ас. д-р Пламен Иванов

Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен

**КУЛТУРНО-ИНФОРМАЦИОНЕН ГИД: „ТУРИСТИЧЕСКА РАЗХОДКА
ОКОЛО ХРАМ-ПАМЕТНИК „АЛЕКСАНДЪР НЕВСКИ“ 1118**

ас. Стефан Симеонов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

**СУГЕСТОПЕДИЯ И КОМУНИКАТИВНО ЕЗИКОВО БУЧЕНИЕ –
ЕДИНСТВО В РАЗЛИЧИЯТА 1125**

доц. д-р Йорданка Симеонова

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София

ас. Стефан Симеонов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

**СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА ДИДАКТИКАТА
НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ 1135**

доц. д-р Петър Петров

Русенски университет „А. Кънчев“, Русе

ДЖЕНДЪР КОНФЛИКТИТЕ МЕЖДУ СТУДЕНТИ ВЪВ ВУЗ 1141

докторант Лора Радославова

Русенски университет „А. Кънчев“, Русе

**НОВИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ
ТЕХНОЛОГИИ КАТО ОСНОВНО ПЕДАГОГИЧЕСКО
СРЕДСТВО В ОБУЧЕНИЕТО..... 1146**

Данаил Данов

Център за развитие на комуникациите и човешките ресурси, София

**ПРОБЛЕМИ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО МАТЕМАТИКА
НА СТУДЕНТИТЕ – ИКОНОМИСТИ С ИЗПОЛЗВАНЕ
НА МЕЖДУДИСЦИПЛИННИТЕ ВРЪЗКИ.....1159**

доц. д-р Стефан Стефанов

Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов

БИЗНЕС ОБЛЕКЛО..... 1165

Милош Раджелович

Марко Янкович

CONTENTS

COMPETENCE-BASED MODELS – TREND OR NECESSITY	33
Ruslan Penchev	
SECTION I	
COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN BULGARIA – POLICIES AND PRACTICES	41
LOOKING AT THE PLANNING HORIZON OF 2020	42
Borislav Borissov	
INNOVATION ECOSYSTEM OF THE HIGHER EDUCATION IN BULGARIA.....	51
Teodora Georgieva	
HIGHER EDUCATION AND KNOWLEDGE ECONOMY – STATE AND PERSPECTIVES	66
Margarita Shopova	
HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF KNOWLEDGE ECONOMY	76
Tsvetan Iliev	
ON SOME PROBLEMS AND DECISIONS IN BULGARIAN EDUCATION	83
Iliya Hristov	
UNIVERSITIES IN BULGARIA: COMPETITIVENESS AND THE RATING SYSTEM	105
Tzveta Zafirova	
A STEP FORWARD: FROM EDUCATIONAL STRATEGIES AND POLICIES TO RESULTS.....	115
Alexander Valkov	
Denitsa Gorchilova – Atanasova	
THE INTERNATIONALIZATION OF THE HIGHER EDUCATION.....	132
Yakim Kitanov	
SITUATION, PROBLEMS AND PROSPECTS IN THE DEVELOPMENT OF DISTANCE LEARNING MANAGEMENT MASTER'S PROGRAMS.....	144
Elenko Zahariev	

THE FORM OF DISTANCE TRAINING OF FINANCIAL ECONOMIC (BUSINESS) ANALYSIS IN THE SPIRIT OF THE BOLOGNA PROCESS, THE LISBON STRATEGY, THE GLASGOW DECLARATION AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY 2020.....	152
Marko Timchev	
VALUE PRIORITIES IN LIFE-LONG LEARNING.....	167
Mladen Tonev	
Jordanka Angelova	
PECULIARITIES OF STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE AT THE BUSINESS SCHOOL IN BOTEVGRAD	180
Nathalie Alexandrova	
SOME PROBLEMS WITH THE COMPETITIVENESS OF THE UNIVERSITY.....	197
Svetlozar Vatsov	
COMPETITION OF HIGHER EDUCATION IN PUBLIC HEALTH	204
Tsvetelina Petrova-Gotova	
THE LEARNING PROCESS QUALITY – OPINION OF NURSE STUDENTS.....	212
Sasha Yotova	
Evgeniya Dimitrova	
THE STUDENTS FROM THE SPECIALTY „MANAGEMENT OF HEALTH CARE” ABOUT THE QUALITY OF EDUCATION.....	221
Silviya Mladenova	
THE MEDICAL STUDENTS ASSESSMENT FOR THE QUALITY OF THE FACULTATIVE COURSE MINIINVASIVE MANIPULATIONS IN THE MEDICAL PRACTICE	227
Dimitar Stoykov	
Evgeniya Dimitrova	
Sasha Yotova	
MEDICAL ETHICS EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DECADE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	236
Lyudmila Chakarova	
A STUDY STRATEGY, ORIENTED TOWARDS HIGH ACADEMIC ATTAINMENTS OF „HEALTHCARE MANAGEMENT” MASTERS	242
Gergana Petrova	
Yulia Peeva	

ALTERNATIVES AND NEW POSSIBILITIES IN THE REALIZATION OF PROFESSORS' MOBILITY IN EUROPEAN PROGRAMS.....	248
Silvia Kyuchukova	
SCIENTIFIC ELECTRONIC JOURNALS IN BULGARIA AND THE EDUCATIONAL PROCESS	256
Ivanka Mavrodieva	
DYNAMICS OF OIL PRICES, THE FACTORS FOR PRICE CHANGES AND THEIR IMPACT ON BULGARIAN ECONOMY.....	267
Seraphim Petrov Atanas Bliznakov Angel Georgiev	
MODERN MUNICIPAL ADMINISTRATION BASED ON KNOWLEDGE.....	278
Katya Strahilova	
ADVERTISEMENT STRATEGY – COMPONENT OF EDUCATIONAL MARKETING	289
Penka Goranova	
UNIVERSITY OF CALIFORNIA FINANCING STRATEGY MANAGEMENT.....	300
Dessislava Kostova – Pickett	
FOR LOVE, ADDICTION AND THEIR SOCIOLOGICAL DIMENSION.....	313
Sonia Ilieva	
PLACE AND ROLE OF EDUCATION IN CONTEMPORARY SOCIETY.....	325
Vladeta Radovic Ivan Cvetanovic	
COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN MEDICAL PROGRAMS WITH REGARD TO MANAGEMENT OF BRAIN STROKE.....	331
Kristina Popova	
IN SEARCH OF A NEW CONCEPTION OF HIGHER EDUCATION	340
Manol Ribov	
VIRTUAL GENERATION STUDENTS – A NEW CHALLENGE TO EDUCATIONAL PROCESS	350
Radoslav Yordanov	
EUROPEAN POLICY FOR MULTILINGUALISM – FROM MAALOUF TO EUROPE 2020.....	362
Todor Shopov Ekaterina Sofronieva	

MODERN MANAGEMENT OF ACCOUNTING INFORMATION AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE MANAGEMENT OF THE EDUCATION PROCESS	367
Maria Pavlova	
COMPETITIVENESS OF BULGARIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ATTRACTING FOREIGN STUDENTS	381
Stefan Videv Krasimir Alexandrov	
SECTION II	
THE RELATION „BUSINESS NEEDS – HIGHER EDUCATION“	398
RELATIONSHIP OF EDUCATION WITH SUCCESS IN BUSINESS.....	399
Lalka Borisova	
EDUCATION AND BUSINESS IN SEARCH OF INNOVATIONS	404
Krasimir Kerchev	
THE KNOWLEDGE CLUSTERS: MODERN VISION OF THE CONNECTION BETWEEN SCIENCE AND PRACTICE.....	420
Nadia Mironova Hristo Gadev	
BULGARIA FACING NEW CHALLENGES. STRATEGIC PARTNERSHIP OF HIGHER BUSINESS SCHOOLS AND BUSINESS	435
Nevjana Petrova-Berger	
KNOWLEDGE AS A COMPONENT OF INTELLECTUAL ASSETS THE ORGANIZATION.....	441
Stela Milanova	
BUSINESS CULTURE IN BULGARIA – MYTH OR REALITY	447
Sonia Stefanova	
HIGHER EDUCATION AND LABOR MARKET	460
Vesselka Georgieva	
MANAGEMENT OF CAREER DEVELOPMENT: LEVELS OF ANALYSIS	469
Dimitar Iskrev	
CAREER ATTITUDES OF EDUCATIONAL SCIENCES STUDENTS	481
Dimitar Iskrev	

PREPARATION OF HIGHLY SKILLED BUSINESS NEEDS OF THE COSMETIC INDUSTRY.....	492
Kaan Ornekli	
BUSINESS NEEDS AND THE UNIVERSITY EDUCATION OF VISUAL ARTS	505
Zhivka Busheva	
Nezabravka Ivanova	
THE ADVERTISING OF BRANDS AND PRODUCTS AND THE EXCPECTATIONS OF BUSINESS FOR SPECIALISTS (COMPARISON BETWEEN BULGARIA AND SERBIA)	512
Vance Bojkov	
CONSUMERS' EVALUATION OF MEDIA AND PUBLIC COMMUNICATION EDUCATION AT UNWE.....	522
Svetla Cankova	
STRATEGIES FOR COOPERATION BETWEEN BUSINESS AND A MASTER'S DEGREE EDUCATION.....	532
Petko Ruskov	
Andrey Bachvarov	
TEACHING OF INTELLECTUAL PROPERTY IN FAVOR OF INNOVATIVE ECONOMY	544
Violeta Tsakova	
ANALYSIS OF EFFECTIVENESS OF RESOURCE POTENTIAL – A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL BUSINESS DECISIONS	553
Rositsa Koleva	
BRING SPECIAL PHYSICAL TRAINING IN PREPARATION VARNA FREE UNIVERSITY „CHERNORIZETS HRABAR” IN ACCORDANCE WITH CONSUMER	562
Evgeni Gavrailov	
Todor Todorov	
POLITICAL SCIENCES AT UNWE – FACING ORGANIZED BUSINESS	572
Ivka Tsakova	
DYNDMICS OF THE CONCEPT READINES FOR WORK IN PUBLIC ADMINISTRATION STUDENTS IN THE UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (UNWE)	591
Luchiyankov	

IMPLEMENTATION OF THE CATEGORY/CONCEPT OF MENTAL READINESS FOR WORK IN THE PROCESS OF TEACHING AT UNIVERSITIES.....	607
Luchiyana Milkova	
DEVELOPMENT OF LEADERSHIP COMPETENCE IN THE TRAINING OF HEALTH MANAGERS – THE NECESSARY STARTING POINT FOR ACHIEVING A COMPETITIVE ADVANTAGE IN MANAGING PROCESSES AND RESOURCES IN HEALTHCARE.....	622
Polina Balkanska	
IMPROVEMENT OF THE EDUCATION ON FINANCIAL ECONOMIC (BUSINESS) ANALYSIS IN THE BULGARIAN ECONOMIC UNIVERSITIES IN CONFORMITY WITH BUSINESS NEEDS	639
Rosicta Ivanova	
PSYCHOLOGY OF MANAGEMENT IN THE PROCESS OF EDUCATION OF THE MANAGING HUMAN RESOURCES	654
Iliya Hristov	
VOCATIONAL TRAINING NEEDS FOR PROFESSIONALS IN „MEDICAL PATRONAGE AT HOME“	666
Tzekomir Vodenitcharov	
Antoniya Yanakieva	
Dobriana Sidjimova	
EMPLOYABILITY OF UNIVERSITY STUDENTS OF THE „MANAGEMENT OF HEALTHCARE“ DEGREE PROGRAMME	673
Galina Tchaneva	
ASPECTS OF THE TRANSFER THEORETICAL INTELLECTUAL KNOWLEDGE – PRACTICAL SKILLS IN THE TRAINING OF THE STUDENTS IN HEALTHCARE MANAGEMENT	678
Marieta Todorova	
MEDICAL UNIVERSITY-SOFIA, CAREER ORIENTED EDUCATION.....	685
Rossen Radev	
MOTIVES AND REASONS OF THE STUDENTS FOR CHOOSING THE PROFESSION OF „NURSE“	694
Albena Andonova	

BALANCED BUSINESS ANALYSIS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROTECTION OF THE COMPANY – CHALLENGES OF UNCONVENTIONAL METHODS AND FORMS OF INSTRUCTION IN HIGHER EDUCATION.....	700
Marko Timchev	
ON THE EDUCATION AND ACHIEVEMENTS OF SOME EMINENT PEOPLE IN BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP.....	710
Rumyana Yaneva	
ETHICS IN FINANCE OR FINANCE IN ETHICS.....	723
Elena Stavrova	
TOURISM SERVICE QUALITY AND EDUCATION RELATIONSHIP	732
Petya Ivanova	
SECTION III	
IMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS	740
THE PERSONAL FACTOR IN MERCHANDISING	741
Neviana Krasteva	
VERBAL AND NONVERBAL META-COMMUNICATION IN THE LEARNING PROCESS	750
Mariyana Stefanova	
ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY FOR DEVELOPMENT OF UNIVERSITY EDUCATION	760
Katya Strahilova Rosen Kirilov	
USING SOCIAL NETWORKS IN EDUCATION.....	767
Svetlozar Vatsov	
WAYS OF IMPROVING INTRINSIC MOTIVATION IN TEACHING ENGLISH TO THE STUDENTS AT IBS	775
Rositsa Ivanova	
CURRENT TRENDS IN THE ELECTRONIC LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE	783
Genoveva Atanasova Pavlinka Radojska	

INFORMATOIN AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INFORMATION ENVIRONMENT AS FACTORS IN DEVELOPING INTELLECTUAL POTENTIAL IN STUDENTS.....	794
Chavdar Milkov	
WEB BASED METHODS IN THE EDUCATION OF PUBLIC ADMINISTRATION STUDENTS	807
Maria Nikolova	
DEVELOPMENT OF A CONCEPT FOR OPTIMIZING THE DATA STORAGE IN EDUCATIONAL INFORMATION SYSTEMS	817
Plamen Milev	
EDUCATION BUSINESS INTELLIGENCE SYSTEM DEVELOPMENT USING SAS TOOLS.....	825
Mihail Konchev	
INVESTIGATION OF OPPORTUNITIES FOR CREATING A NEW GENERATION OF EDUCATIONAL RESOURCES FOR THE NEEDS OF TRAINING IN DENDROLOGY	833
Radoslav Miltchev	
Evgeni Tsavkov	
THE IMPLEMENTATION OF WEB 2.0 TOOLS IN THE CURRICULUM. THE EXPERIENCE OF THE SCHOOL OF MANAGEMENT – NEW BULGARIAN UNIVERSITY.....	849
Georgi Yadkov	
Yuri Alkalay	
Alexander Pojarliev	
Ani Veleva	
SOCIAL NETWORKING SITES IN „NEW EUROPE 2020” EDUCATION: A BIBLIOGRAPHIC OVERVIEW	862
Plamen Miltenoff	
John Hoover	
Gary Schnellert	
Galina Tzokov	
HOSPITAL INFORMATION SYSTEMS AND TRAINING IN HEALTH MANAGEMENT – EFFECTS AND CHALLENGES	881
Jasmine Pavlova	

ADVANTAGES AND PROBLEMS OF E-LEARNING FOR TEACHING ANATOMY.....	892
Rumyana Davidova Petya Mushatova Silyanka Yochkova Iskren Gerasimov Evgeni Peichev	
THE PROVISION OF INFORMATION DURING THE MANAGEMENT OF THE QUALITY OF TEACHING FOR SPECIALTY ALTERNATIVE TOURISM AT THE UNIVERSITY OF FORESTRY	900
Nikolay Stoenchev Vladislav Todorov	
USING CAS SYNTAX FOR EDUCATION IN MATHEMATICS	914
Borislav Lazarov Stefka Karakoleva	
MODERN WAYS OF LEARNING AND TEACHING COLLOCATIONS TO STUDENTS OF TOURISM.....	922
Iren Nenova	
PARAMETERS OF EMPIRICAL RESEARCH OF THE RELATION „THEORETICAL FORMULATION AND PRACTICAL RESEARCH”.....	931
Zhivka Tnaneeva	
ANOTHER METHOD OF FINDING THE SUPPORT PLAN OF A TRANSPORTATION TASK AND ITS INTERPRETATION BY USING A GRAPH.....	939
Diana Izvorska Raina Tarandova	
MODERN FORMS OF TEACHING OF INTERNATIONAL COMMERCE LAW (LEGAL CASES, LEGAL TESTS, LEGAL ROLE-PLAYS, ETC.)	950
Diana Marinova	
THE SYSTEM OF SEMESTER CONTROL – AN INSEPARABLE PART OF STUDENTS’ MOBILITY.....	971
Zlatko Zlatev Yordanka N. Dobрева Maria Doncheva Ognian V. Kachev	

TO QUESTIONS ABOUT TASKS AND NEW DIMENSIONS OF TEACHING OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY	976
Sonia Babeva	
LEARNING ANATOMY: HOW STUDENTS ASSESS THE EXAM.....	984
Rumyana Davidova	
Silyanka Yochkova	
Petya Mushatova	
Iskren Gerasimov	
Emilian Ivanov	
NEW CHALLENGES FOR THE TRAINING OF NURSES AND MIDWIVES	991
Hristina Milcheva	
SELF-ASSESSMENT OF NURSING TRAINING OF STUDENT NURSES AT THE FACULTY OF PUBLIC HEALTH, MU-SOFIA.....	997
Ivanka Stambolova	
Galina Chaneva	
Maria Dimitrova	
Pepa Bikova	
THE NEED TO INTRODUCE E-LEARNING IN THE FACULTY OF PUBLIC HEALTH.....	1003
Ralitsa Zlatanova-Velikova	
OPPORTUNITIES FOR APPLICATION OF E-LEARNING THROUGH SHARE POINT IN THE FACULTY OF PUBLIC HEALTH	1010
Tihomira Zlatanova	
ON SOME ACCENTS IN THE TRAINING OF NURSES IN THE FACULTY OF PUBLIC HEALTH – MEDICAL UNIVERSITY OF SOFIA.....	1015
Teodor Popov	
Polina Balkanska	
Petya Trendafilova	
Minka Georgieva	
Maria Dimitrova	
Antoaneta Harzieva	
Nadka Vassileva	
Nikola Georgiev	

A METHODOLOGY FOR USE OF TESTS IN TRAINING.....	1028
Ralitsa Zlatanova-Velikova Stefan Velikov	
THE FAMILY AS AN OBJECT OF ADVERTISEMENT. DEVELOPING CONSUMER BEHAVIOUR IN PEOPLE.....	1035
Rumiyana Milkova	
KNOWLEDGE OF RISK AS A CONTENT AREA IN THE TRAINING OF SPECIALISTS AT BULGARIAN UNIVERSITIES.....	1050
Galina Mileva Stanislava Mineva	
CONCEPTUAL BASES OF REINSTATING POLITICAL ECONOMICS AS AN ACADEMIC DISCIPLINE AT HIGHER SCHOOLS.....	1070
Penju Mihajlov	
THE HUMAN VOICE AS A MIRROR OF HUMAN BEHAVIOUR.....	1084
Evgeniya Ivanova	
METHODS OF PIANO TRAINING HELPING THE MUSIC PEDAGOGUE.....	1094
Krasimira Fileva – Ruseva	
CHILDREN’S PERSONALITY IN THEATRICAL GAME ACTIVITIES.....	1100
Zahariy Dechev Evgenia Ivanova	
SOCIAL WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN AND PRIMARY SCHOOL STUDENTS.....	1104
Plamen Ivanov	
SOCIAL WORK WITH STUDENTS FROM GRADE 5 TO 11.....	1113
Plamen Ivanov	
CULTURAL GUIDE: „TOUR AROUND ALEXANDER NEVSKI CATHEDRAL”	1118
Stefan Simeonov	
SUGGESTOPEDIA AND COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING – UNITY WITHIN DIVERSITY.....	1125
Yordanka Simeonova Stefan Simeonov	

CONTEMPORARY ASPECTS OF DIDACTICS OF HIGHER EDUCATION	1135
Petar Petrov	
GENDER CONFLICTS BETWEEN STUDENTS IN UNIVERSITIES	1141
Lora Radoslavova	
NEW INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A MAJOR PEDAGOGICAL TOOL IN TEACHING.....	1146
Danail Danov	
PROBLEMS OF TEACHING MATHEMATICS TO STUDENTS OF ECONOMICS AND THE USE OF INTERDISCIPLINARY LINKS.....	1159
Stefan Stefanov	
POSLOVNO ODEVANJE.....	1165
Miloš Ranđelović	
Marko Janković	

МОДЕЛИТЕ ОСНОВАНИ НА КОМПЕТЕНЦИИ – МОДА ИЛИ НЕОБХОДИМОСТ

доц. д-р Руслан Пенчев

Международно висше бизнес училище, Ботевград

COMPETENCE-BASED MODELS – TREND OR NECESSITY

Ruslan Penchev

ABSTRACT: Anticipation of changing skill needs lies at the heart of the new skills for new jobs agenda. This paper discusses and describes the possibilities for a structured arrangement of the elements of the Competency Based Learning Models. The purpose of such a structural arrangement would be to provide the basis for a more systematic discussion of competency based education issues. Such issues include the impact on education practice. The new pathways are leading to learning opportunities in which competencies are defined explicitly and delivery options are multiple. This new paradigm will ultimately redefine the role of faculty, institutions and accreditation bodies.

KEYWORDS: competencies, models, learning, education, training

УВОД

Понастоящем сме свидетели на интензивно развитие на методите на обучение не само във висшето образование но и в продължаващото обучение. Интензивното развитие на информационните технологии допълнително разширява обхвата както на методите, така и на институциите предлагащи различни форми на обучение. За всеки, който се стреми към ускорено развитие на кариерата, са налице различни възможности за придобиване не само на висше образование, но и на квалификации, определени от изискванията на пазара на труда. Работодателите все по-често се интересуват от възможно най-краткия път на обучение, който води до оптимален резултат.

В така очертания контекст, обучителните продукти се дефинират конкретно, налице са различни, многобройни възможности, и оценката за крайния резултат включва степен на детайлност, която не се изчерпва със студентската академична справка (заглавия на дисциплини и кредити).

Моделите основани на компетенции дават възможност за осъществяване на реална връзка между потребностите на бизнеса. Това налага преосмисля-

не на традиционната парадигма на създаване и предлагане на образователния продукт от висшите училища.

За всеки от областта на образованието не е ново описанието на програмите и курсовете чрез *обучителни резултати*. Формите за описване са различни, но по-същественото е какво се влага в понятието *резултати* и в неговото тълкуване. Оценяването на обучителните резултати (Ewelt, 1985) вече над двадесет и пет години продължава да е във фокуса на университетските изследвания и практики и в различна степен в схемите на акредитационните агенции. Това, което обикновено е включено като част от оценките е процент отпаднали студенти, процент завършващи и/или процент реализирали се за определен период от време. Това очевидно не са преки оценки на това какво знаят, или какво могат да постигнат студентите. С други думи прецизно описание и измерване на по-детайлно структурирано ниво е възможно чрез прилагане адекватни модели на компетенции.

Акредитационни схеми и системи за оценяване, независимо от тяхното усъвършенстване през последните десетилетия, могат да дадат само приблизителна оценка за обучителните резултати.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА ПРОБЛЕМА

Интересът към компетенциите и измерването на ефекта от обучението се интензифицира в световен мащаб. В резултат се формират структури за национални стандарти за умения (САЩ), или се провеждат специализирани изследвания и дебати по развитието на продължаващото обучение и за необходимостта от оценка ефективността на получаваните знания и умения (Великобритания).

Като следствие се развиват структури по осигуряване на качеството, които работят съвместно с различните институции по създаването и функционирането на експертни екипи за дефинирането на стандарти и развитието на квалификационните рамки. Известни са и инициативите на Европейския съюз и програмата за учене през целия живот.

Австралия и Нова Зеландия отделят значителни усилия по разработването на стандарти за компетенции. Вследствие са определени набор от курсове, успешното завършване на които води до признати национални квалификации. Не винаги тези курсове се вписват в традиционната схема на университетските програми. В някои отношения е постигнато съгласуване на национално ниво, което позволява на студенти завършили различни образователни структури и покрили необходимите стандарти да получат съответната официално призната образователна и/или квалификационна степен.

Като се има предвид гореизложеното би могло да се каже, че компетенциите са прерогатив на продължаващото обучение и нямат място на бака-

лавърско и магистърско ниво в университетското образование. Практиката в Европа и САЩ обаче показват, че особено на бакалавърско ниво обучението базирано на компетенции е по – скоро правило отколкото изключение.

Дискусиите за развитието на образованието в Европейския съюз са фокусирани върху развитието на ново съдържание на програмите, а не просто върху реструктурирането им. Акцентът е върху придобитите знания и компетенции, и връзката с пазара на труда, и не толкова върху количествени показатели, като например време за обучение.

РАБОТНА ТЕРМИНОЛОГИЯ

При разглеждането на областта свързана с обучителните резултати е важно да е дефиниран общият език. Понастоящем съществуват различни дефиниции, модификации и нюанси на понятията: *обучителни резултати, цели, умения и разбира се компетенции*. За да се избегнат недоразуменията, в този материал под „компетенция“ се разбира в работен порядък „комбинацията от знания, умения и способности, необходими при изпълнението на специфични задачи“. Допълнително е използван и терминът „оценка на ефективността“, за да се подчертае насочеността на обучителните системи за за документиране на факта, че обучаемият е постигнал определена компетенция или набор от компетенции. Обобщен модел е представен на фигура 1. На нея е представен опит да се разграничи използваната терминология, чрез посочване на зависимостта и връзките с компетенциите.

Всяко стъпало на тази „стълба“ влияе както нагоре, така и надолу. Отличителните черти и характеристики за всеки обучаем (база) позволява да се обясни защо хората се насочват към различен обучителен опит и придобиват различно ниво и вид *умения, способности и знание*.

Придобитите компетенции след това са резултат от така наречения *интегриран обучителен опит*, при който уменията, способностите и знанието си взаимодействат, за да формират тези комбинации (обучителни „пакети“), които удовлетворяват (имат стойност за) специфични задачи.

Доказването е резултатът от прилагането на компетенциите.

Фиг. 1. Обучителен модел

Източник: U.S. Department of Education, 2001

КОНТЕКСТНА ЗАВИСИМОСТ

Определена компетенция може да се използва по различни начини и то в зависимост от контекста. Това определя нейната стойност. Логично е, че различните контексти изискват различни комбинации и пропорции („пакети“) от умения и знания.

На практика, различните комбинации включени в образователния продукт, определят спецификата и насоката на предлаганото обучение във висшето образование.

Предизвикателството е да се определи, кои компетенции трябва да се обвържат заедно, така че да осигуряват различни групи обучаеми с оптимална комбинация от умения и знания, необходими за изпълнението на специфични задачи (роли).

Знанието как да се комбинира правилният набор от компетенции за ефективното изпълнение на определена задача, само по себе си е компе-

тенция. Нерядко, някои личности могат да бъдат определени като хора с изключителни умения, които не прилагат на практика.

Очевидно е, че дефинирането и оценяването на компетенциите не е лесна процедура. При изпълнението и са необходими значителни усилия по дефинирането, разработването на стандарти за оценка. Естествено възникват ред въпроси, които не винаги са с еднозначен отговор като:

– Какви методологии ще се използват за оценка на постиженията (тестове, портфолио, оценка от преподавателя, от работодателя и т.н.);

Кой ще отговаря за оценката?; (Необходимо е да се определят всички заинтересовани от крайния резултат сред висшите училища, работодателите и други структури и институции.)

– Как ще се използва оценката на компетенциите? (Евентуалното използване или неправилно използване на оценката от училища, акредитиращи институции, работодатели трябва да е предмет на много внимателно разглеждане)

Тези и други възможни проблеми поставят на дневен ред необходимостта да се поставят нови приоритети при набирането на данни и информация за една относително нестрога дефинирана област на стандарти за оценка на компетенции.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Всички иновации пораждаат съпротива в организационното поведение. Моделите базирани на компетенции не са изключение. Ред опоненти от областта на базово образование считат, че тези модели са твърде фокусирани и предписващи (Betts, M., and Smith, 1998). Противоречията най-ясно са изразени в областта на оценяване. Може да се каже, че по-често оценяването е свързано с оценка на ниво програма, като модулът за анализ е дисциплината или курса. Много рядко анализът се провежда на по-детайлно и гъвкаво ниво на измерване, определено от компетенциите. Оценката на ниво дисциплина винаги се доминира от професионалното мнение на преподавателя. При моделите базирани на компетенции, по-често тази оценка е резултат на оценяване, външно за обучителния процес.

Моделите базирани на компетенции разчитат на измеримо оценяване. С други думи, ако предлаганата компетенция не може да се опише неамбициозно и разбрано, и като резултат подлежаща на измерване, то по всяка вероятност това не е компетенция. Когато всички тези основни атрибути са налице, то всички страни участващи в образователния процес би трябвало да разбират ясно резултатите от обучителния процес. Това означава, че компетенциите осигуряват прозрачност. В този смисъл преподавателите са освободени от необходимостта да защитават или обосновават резултати получени само на база професионално оценяване.

Ползата за студентите е ясна, понеже се създава възможност за връщане и покриване на определени компетенции, а не повтаряне изцяло на един, или повече традиционни курсове.

Пред преподавателите и администрацията стои проблемът за осигуряване на по-голяма гъвкавост и опции във формите на предоставяне на образователната услуга. В повечето случаи това означава основен реинженеринг на формите на обучение. Това води до дебат и преосмисляне на традиционната академична структура, на промени във академичния календар и в документирането на учебния процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Моделите на компетенции позволяват да се определи знанието, уменията и способностите, които са необходими за успешното изпълнение на съществените функции за съответното работно място. От съществено значение е създаването на основните модули на модела на компетенции за съответната област на приложение. Това ще осигури създаването на ресурси, подпомагащи както висшите училища, така и бизнеса, при определяне на компетенциите водещи до успешна кариера в условията на 21 век.

Виждането за конкретните модели по индустрии надхвърля рамките и целите на настоящия доклад. Това, което може да се посочи по отношение на осигуряването на успешно и устойчиво разработване и прилагане на моделите на компетенции в образователната сфера са следните условия:

- При разработването на моделите трябва да са включени всички заинтересовани от крайния резултат и при определяне на ключовите компетенции трябва да е налице консенсус;

- Компетенциите трябва да са дефинирани на достатъчно конкретно и специфично ниво, с цел да могат да се оценяват;

- Механизмите на оценяване на компетенции трябва да осигуряват разбираема и полезна информация за целите на вземане на решение при развитие на образователната политика;

- Инициативите за развитие на образователен подход, основан на моделите на компетенции, трябва да е неразделна част от процеса на планиране и от цялостната система за качеството;

- Оценката на компетенциите трябва е пряко свързана с обучителния опит;

- Към стандартната документация за академичното състояние на студентите трябва да се включат допълнителни реквизити, отчитащи степента на овладяване и развитие на компетенциите.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Betts, M., and Smith, R. Developing the Credit-Based *Modular Curriculum* in Higher Education, Bristol, Pa.: Palmer Press, 1998.
2. CEDEFOP Skills supply and demand in Europe: *Medium-term forecast up to 2020*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010
3. Dearing, R. Higher Education in the Learning Society: *Report of the. National Committee*. London: Her Majesty's Stationery Office, 1997. [www.ex.ac.uk/dearing.himlj].
4. Ewelt, P. T. (ed.). *Assessing Educational Outcomes. New Directions for Institutional Research*, no. 47. San Francisco: Jossey-Bass, 1985.
5. Ewell, P. T. „Grading Student Learning: Better Luck Next Time.” In National Center for Public Policy and Higher Education (ed.), *Measuring Up 2000: The State-by-State Report Card for Higher Education*. San Jose, Calif.: National Center for Public Policy and Higher Education, 2000. [www.vw.highereducation.org].
6. Fans, R. Major Reforms in Training Systems in Three Countries. Victoria, Canada: Ministry of Skills, Training and Labour, 1995.
7. Haug, R. „Trends in Learning Structures in Higher Education in Europe.” Paper prepared for the Confederation of European Rectors conferences and the Association of European Universities, Aug. 1999, [www.rks.dk/trends3.html].
8. National Center for Public Policy and Higher Education. *Measuring Up 2000; The State-by-State Report Card for Higher Education*. San Jose, Calif.: National Center for Public Policy and Higher Education, 2000. [www.highereducation.org].
9. Rodriguez, D., Patel, R., Bright, A., Gregory, D., & Gowing, M. K. (2002). Developing competency models to promote integrated human resource practices [Special issue: Human resources management in the public sector]. *Human Resource Management*, 41(3), 309-324.
10. Rothwell, W. J. (2002). *The workplace learner: How to align training initiatives with individual learning competencies* New York: American Management Association.
11. Rothwell, W., & Wellins, R. (2004). Mapping your future: Putting new competencies to work for you. *Training and Development*, 58(5), 94-102.
12. Sandberg, J. (2000). Understanding human competence at work: An interpretative approach. *The Academy of Management Journal*, 43(1), 9-25.
13. Sandwith, P. (1993). A hierarchy of management training requirements: The competency domain model. *Public Personnel Management*, 22, 43-63.
14. Shippman, J. S., Ash, R. A., Battista, M., Carr, L., Eyde, L. D., Hesketh, B., Kehoe, J. Pearlman, K., & Sanchez, J. I. (2000). The practice of competency modeling. *Personnel Psychology*, 53, 703-740.
15. Spencer, L. M. & Spencer, S. M. (1993). *Competence at work* New York: Wiley.
16. Teodorescu, T. (2006). Competence versus competency: What is the difference? *Performance Improvement*, 45(10), 27-31.
17. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. *Defining and Assessing Learning; Exploring Competency -Based Initiatives* (by E.Jones, R. A. Voorhees,

and K. Paulson for the Council of the National Postsecondary Education Cooperative Competency-Based Initiatives Working Group). Washington, D.C.: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics, 2001.

18. Van der Klink, M., & Boon, J. (2002). The investigation of competencies within professional domains. *Human Resource Development International*, 5(4), 411-424.
19. Youn Chyung, S., Stepich, D., & Cox, D. (2006). Building a competency-based curriculum architecture to educate 21st-century business practitioners. *Journal of Education for Business*, 81 (6), 307-314.
20. Zingheim, P. K., Ledford, G. L., & Schuster, J. R. (1996). Competencies and competency models: Does one size fit all? *ACA Journal*

РАЗДЕЛ I
КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТ
НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ –
ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ

SECTION I
COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION
IN BULGARIA – POLICIES AND PRACTICES

С ПОГЛЕД КЪМ ПЛАНОВ ХОРИЗОНТ 2020

доц. д-р Борислав Борисов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

LOOKING AT THE PLANNING HORIZON OF 2020

Borislav Borissov

ABSTRACT: The European Commission announced its preferences for the next programming period 2014 – 2020. Our country must take the actions necessary to develop quality planning documents – Strategic Reference Framework, National Development Plan, Operational Programs and plans at different levels that will allow the country to declare its strategic objectives and outline ways to achieve them. Documents for the current program period have many weaknesses, making them ineffective as instruments for managerial influence. The report offered series of steps to improve the planning process.

KEYWORDS: Strategic Reference Framework, operational programs, planning process.

Настоящият доклад не е единствения, който посвещаваме на идеята за подобряване на плановия процес у нас. Известно е, че след „тъмното десетилетие на 90-те“ когато прекратихме всякаква планова практика и разградихме всички планови структури, от началото на новия век, макар и плахо и без наличие на необходимата база, започнахме да разработваме планове, програми и стратегии, най-вече в рамките на различни проекти, финансирани от пред присъединителните фондове. Изискването за приемане на България в ЕС след приключване на преговорните глави наложи през 2005 г. да се разработят и планови документи, отговарящи на изискванията и практиката на Съюза. Така бяха разработени Националният план за развитие 2007 – 2013, Националната стратегическа референтна рамка, Националната стратегия за регионално развитие, шестте Регионални плана за развитие на плановите райони, Областните стратегии за развитие и Общинските планове за развитие, за същия планов период. Липсата на достатъчна информационна база, подготвени специалисти и опит, направиха така, че създадените планови документи да не са достатъчно качествени и в тях да се откриват редица пропуски и несъвършенства. За това сме писали в доклада си „За качеството на плановите документи (Юбилеен алманах „В криза ли е планирането“, т. II., Свищов, АИ „Ценов“, 2005, с. 195 – 201), както и в доклада „За хаоса в планирането“, изнесен на научна конференция на тема „Хоризонт 2020 пред икономическото знание и бизнеса“, проведена на 7-8.10.2010 в СА „Д. А. Ценов“ Свищов.

Съществени слабости съпътстват и процеса на реализация на приетите планови документи. Отсъствието на административни органи на регионално ниво, които да следят и подпомагат реализацията на Регионалните планове за развитие чрез инициране на проекти, водещи до постигането на приоритетите и мерките, заложи в тях и да осъществяват мониторинг на изпълнението, ги прави пожелателни. Регионалният съвет за развитие не може да бъде такъв орган, тъй като няма административни механизми за въздействие, а и мотивация за работа. Резултатът е че Регионалните планове за развитие си остават „на книга“.

Подобно е положението с Областните стратегии, които се приемат от Областен съвет за развитие и се наблюдават от Областния управител, които нямат нито финансов ресурс, нито административните механизми да управляват процеса на изпълнение на стратегиите. Функциите им се свеждат до тези на регистратори на случващото се, без да имат възможности да му влияят. Свидетелство за това е и начинът, по който бяха изготвени междинните оценки на стратегиите. Въпреки доста подробните и прекалено сложни методически указания за оценките, същите бяха изготвени в ударни срокове от около 15 дни, с цел да се спазят законовите срокове и поради късното инициране на мероприятията от МРРБ.

Общинските планове за развитие, обременени с редица слабости, даже въобще не бяха оценени и актуализирани, съгласно изискванията на ЗРР. Причината е, че за това нямаше инициатор „от горе“ а „долу“ въобще са забравили за тяхното съществуване. И ако има опоненти на тази твърде строга констатация, то нека погледнат как се разработват общинските бюджети и дали при този процес някой се сеца за Общинския план за развитие, който трябва да е водещ по отношение на финансово осигуряващия го бюджет. Така той се превръща във формален документ, с който никой не се съобразява.

Но за това, както вече се каза, е писано и писано. Идеята на настоящия доклад е друга – да се представи виждане и набележат идеи за подобряване на плановия процес и плановите документи за новия програмен период 2014 – 2020 година. Моментът е настъпил и ако не предприемем необходимите мерки навреме, ще имаме същите крайни резултати. Ето някои от документите и инициативите на Европейския съюз, които би трябвало да ни подтикнат към своевременни действия по подготовката на плановите документи за следващия програмен период¹:

- На 9-ти декември 2008 г. Европейската комисия публикува доклада „Региони 2020 г.: оценка на бъдещите предизвикателства за регионите на ЕС“;

---

¹ Вж сайта <http://www.euractiv.com/en/regional-policy/eu-cohesion-policy-2014-2020-links dossier-501653>

- На 7-ми октомври 2010 г. Европейският парламент приема резолюция за сближаване на ЕС и регионална политика след 2013 г., предложен от Данута Хюбнер, председателят на комисията по регионално развитие.

- През м. декември 2010 г. се провежда Конференция „Сближаване в Европа: регионите се справят с предизвикателството“, организиран от Асамблеята на европейските региони (AER) в Брюксел;

- На 31-ви януари 2011 г. Се провежда Пети кохезионен форум, организиран от Европейската комисия в Брюксел на тема „Инвестиране в бъдещето на Европа: приносът на политиката на сближаване на Европа 2020“

- През юни 2011 година Европейската комисия ще представи предложения за общия размер и форма на бюджета на ЕС след 2013 г. (многогодишна финансова рамка);

- През юли 2011 г. Комисията ще публикува предложения за структурата и правилата на Кохезионния фонд на ЕС след 2013 година.

Всичко това налага необходимостта от стартиране на дебат за Националната стратегическа референтна рамка за периода 2014 – 2020 година, на който трябва да се определи какви оперативни програми ще се разработват и какви ще бъдат основните приоритети в тях. Необходимо е подобряване на комуникацията и свързаността между различните оперативни програми и Националната стратегическа референтна рамка; синхронизиране на процедурите по различните оперативни програми в това число уеднаквяване на изискванията и документацията; прилагане на стратегическия подход в процеса по усвояване на средствата на ЕС; насочване на усилията върху подобряване на контрола и наблюдението върху изпълнението на оперативните програми. Социално-икономическите партньори и всички заинтересовани страни трябва да бъдат включени по-активно в процеса на подготовка на българската позиция за бъдещето на кохезионната политика на общността

В доклада „Кохезионната политика на ЕС 2014 – 2020“ публикуван на 01 февруари 2011 (Последно осъвременяване: 11-ти февруари 2011 год.) са изложени най-важните идеи на Комисията, които включват следното²:

- Средствата, които ще се разпределят за постигане целите на „Европа 2020“ ще се насочват за увеличаване на заетостта, борба с бедността, подобряване на достъпа до образование, повече инвестиции в изследванията и технологиите, като се използва енергията по-ефикасно и се насърчават чисти технологии за намаляване на емисиите на въглероден двуокис.

- Препоръчва се насочване на ресурси към малък брой приоритети. Комисията предлага на страните-членки и регионите да съсредоточат ресурси от структурните фондове и от националните бюджети към малък брой тематични приоритети, свързани с „Европа 2020“ цели. Тези страни, които

---

² Пак там.

получават относително малък дял от структурните фондове ще бъде помолени да съсредоточат своите програми само с 2 или 3 приоритети.

- Плащанията ще зависят от изпълнението на определени условия. Комисията предлага да се споразумеят за поредица от конкретни условия, с всяка страна-членка. Те могат да са свързани с прилагането на подобрения на държавната администрация и реформите на националното законодателство – например по отношение на правилата заетост или екологични стандарти. Окончателните плащания няма да бъдат правени до предварително договорените условия са били изпълнени.

- Създава се „резерв за изпълнение“, за да се възнаградят най-добрите изпълнители. Предполага се, че сравнително малка част от бюджета за политиката на сближаване (може би 3% от общия брой) може да се съхранява в резерв, и използвани за производство на изплащането на премии на тези държави-членки и региони, които са най-успешни в постигането и надминавайки си от преди договорените цели.

- Засилва се контролът и се извършва постоянна оценка на изпълнението на програмите. Комисията счита, че подобряването на системите за мониторинг и оценка са необходими за подпомагане на преминаването към по-ефективен подход. Трябва да се поставят ясни и измерими цели и показатели, които да бъдат договорени предварително, което може да се използва за оценка на резултатите от програмите в различните държави-членки.

- Засилване на териториално измерение. Договорът от Лисабон постановява, че Европейският съюз трябва да насърчава не само икономически и социално сближаване, но и териториално сближаване. Това означава, че ЕС трябва да се стреми да осигури по-балансирано развитие на икономическата активност, който обхваща всички нейни региони, включително градските и селските райони, островите и периферните региони. По-специално, Комисията възнамерява да се обърне повече внимание на градските райони и за увеличаване на участието на местните и регионални власти в оперативните програми.

- Укрепване на партньорството. Ще се стимулира участието на местните и регионални заинтересовани страни, социалните партньори и организациите на гражданското общество в изпълнението на оперативните програми. Ще се насърчава разпространението на подходи за местното развитие, основани на партньорства между различните заинтересовани участници.

На 31-ви януари 2011 г. Европейската комисия препоръча тези и другите идеи за бъдещия програмен период да се да се предоставят като основа за обществена консултация и постоянен диалог с националните, регионалните и местните власти. Това означава, че дискусията по Националната стратегическа рамка за периода 2014 – 2020 вече трябва да е започнал.

Националната стратегическа референтна рамка (или съответстващия и документ за новия планов период) и произтичащите от нея Оперативни програми служат за реализиране на политиката на сближаване на ЕС. По прин-

цип тази политика отговаря в основната си част на националната политика за развитие на България, така че в повечето случаи Структурните фондове се явяват като допълващо финансиране на проектите за регионално развитие на местно, регионално и национално ниво. Това означава, че за да се определят областите на финансиране (приоритети, операции и т.н.) от Оперативните програми така, че да съответстват максимално на потребностите на местната общност, процесът на планиране трябва да стартира преди програмирането. На практика би следвало стратегическите документи на местно/регионално/национално ниво, заедно с предвидените в тях проекти, да се изготвят в тясна координация с процеса на програмиране. За целта ще е наложително да се изработи обща схема на двата процеса, като ясно се дефинират отделните етапи на работа за всеки поотделно, тяхната последователност и взаимообвързаност, протичане във времето и т.н. В това отношение Правителството трябва да си постави две основни цели:

1. Координация и взаимодействие на процесите по стратегическо планиране и програмиране в Р България

2. Обвързване на националните, регионалните и местните политики за развитие с политиката за сближаване на ЕС

Постигането на тези основни цели изисква:

- разработване на ефикасен механизъм за координиране на процесите по планиране и програмиране в България с планов хоризонт 2020;
- създаване на организационни предпоставки за оптимално взаимодействие между заинтересованите страни в процесите на планиране и програмиране на централно, регионално и местно ниво;
- постигане на яснота по отношение координацията и субординацията на отговорностите и задачите между участниците в процеса на всички нива и тяхното разпределение във времето.

По-конкретно, предстои да се направи следното:

- критичен анализ на практиките по разработване на стратегическите планови и програмни документи, идентифициране на основни пропуски и недостатъци;
- разработване на схематичен модел за процеса на планиране на всички нива и за процеса на програмиране, определяне на ключовите елементи на тези два процеса, последователността им, зависимостите между тях, необходимостта от координация между двата процеса и техните пресечни точки;
- дефиниране на функциите и отговорностите на участниците в двата процеса, разпределяне на задачите между тях;
- дефиниране на необходимостта от нормативна регламентация на процесите и координацията между тях
- изготвяне на цялостен график за осъществяване на двата процеса, в който ясно са определени пресечните точки и необходимите действия по отношение на координацията между тях

През следващия програмен период пред нашата страна се очертава още една възможност, от която тя трябва да се възползва в максимална степен. Това е Дунавската стратегия на Европейския съюз, която е втората такава мащабна инициатива след балтийската стратегия. От Резолюция на Европейския парламент от 21 януари 2010 г. относно Европейска стратегия за Дунавския регион, публикувана в блога на евродепутата Илияна Иванова³, можем да си направим изводи за необходимите действия, които трябва да предприемем за да може страната ни да се възползва от Дунавската стратегия. Това са:

1. Очертаване на основните аспекти от регионалното сътрудничество, които България би искала да се включат в Дунавската стратегия.

2. Хармонизиране на всяка макрорегионална стратегия с приоритетите и целите на Дунавската стратегия.

3. Изграждането на капацитет в българските институции, в т.ч. информирането и консултирането на неправителствените организации, профсъюзните организации и гражданското общество както при съставянето на стратегията, така и при бъдещото ѝ прилагане;

4. Определяне на „структурата на управление“ Дунавската стратегия за България, тъй като ЕК изразява становище, че прилагането на тази стратегия не следва да се намесва в правомощията на регионалните и местните власти.

5. Засилено внимание към екологията и преди всичко към чистотата на водите на река Дунав, както и към създаването на съвместни хидроложки съоръжения и съоръжения за контрол на качеството на водата, чието изграждане ще се финансира от ЕС. Това означава своевременно разработване на необходимите проекти, за да не се окажем изненадани и да пропуснем предоставените ни възможности.

6. Подпомагане на научните изследвания и разработването на нови технологии за увеличаване на капацитета за прогнозиране и предприемане на действия в случай на наводнения, екстремна суша и инцидентно замърсяване;

7. Актуализация на Програмата за развитието на рибарството и аквакултурите с цел да се защитят и увеличат рибните запаси на река Дунав;

8. Да се разработи План за действие, който да съдържа следните елементи: екологосъобразно използване на река Дунав за вътрешно корабоплаване, интермодалност с други транспортни средства по поречието на река Дунав чрез подобряване на цялата инфраструктура (с акцент върху подобро използване на съществуващата инфраструктура) и чрез създаване на мултимодална транспортна система по цялото поречие на реката, екологосъобразно използване на водната енергия по поречието на река Дунав, запазване и подобряване на качеството на водата на река Дунав в съответствие с рамковата директива за водите, стриктни изисквания за безопасност на

---

³ <http://ilianaivanova.eu/blog/853/>

плавателните съдове, развиване на екологосъобразен туризъм и подобряване на образованието, научните изследвания и социалното сближаване;

9. Да се разработят съвместни проекти за енергийна ефективност и възобновяеми енергийни източници предвид потенциала на региона като източник на биоенергия, както и да се насърчат използването на енергия от биомаса, слънчева, вятърна и хидроенергия;

10. При одобряването на всички проекти да се поставя предварително условие за изготвянето на оценки на въздействието върху околната среда, включително оценки на последствията върху цялостната екосистема на реката, свързани с транспортната и енергийната инфраструктура, за да се гарантира изпълнение на международните стандарти за опазване на околната среда и предварително провеждане на консултации с партньорите, които биха могли да бъдат засегнати от тези решения;

11. Да се инициира създаването на мрежи за развитие на бизнеса и на неправителствени органи за насърчаване на търговията, които могат да координират и насърчават бъдещи възможности за развитие, най-вече за малките и средните предприятия, за да се гарантира устойчив и ефективен растеж и да се стимулира разрастването на зелената икономика в целия Дунавски макрорегион;

12. По Оперативна програма „Транспорт“ да се разработят съвместни проекти за интегриране на транспортните системи със съседните на ЕС държави в Дунавския регион и да се предвидят проекти за съмодалност. Да се разработят съвместни проекти за цялостната интермодална транспортна система по поречието на река Дунав, като същевременно се фокусира върху съчетаването на подобрени вътрешни пристанища и логистика, вътрешно корабоплаване и железопътен транспорт;

13. По Оперативна програма „Регионално развитие“ и по Програмата за развитие на селските райони да се разработят проекти за устойчивият туризъм като важен инструмент за насърчаване на икономическия растеж на региона, по-добре да се използват възможностите, които предлага екотуризмът, и икономическия потенциал на велосипедните пътеки по почти цялото поречие на Дунав;

14. Да се разработят съвместни програми, които имат за цел да подобрят мултикултурната среда в Дунавския регион, чрез стимулиране на многонационалната мобилност, насърчаване на културния диалог, създаване на форми на изкуство и общуване и на институции за обучение и бизнес инкубатори в тези области, и опазване на културното и историческото наследство, както и подпомагане на нови културни индустрии;

15. Да се използват европейските програми в областта на образованието за да се разработят проекти за университетски обмен в региона и да се създадат мрежи на университетите в региона, с цел да се насърчат центровете за върхови постижения, конкурентоспособни на международно равнище;

16. Да се подобри административната организация, за да се намали административната тежест при по-ефективното разработване и прилагане на стратегията на ЕС за Дунавския регион.

17. Със средствата за техническа помощ по Оперативна програма „Транспорт“ да се финансира изготвянето на проектите за двата моста над Дунав между България и Румъния – Силистра – Кълраш и Оряхово – Бекет.

Това са само част от мерките, които страната ни трябва да предприеме за да бъде готова за следващия планов период на ЕС и за постигане на целите на Стратегия 2020 и Дунавската стратегия на Съюза. Врьщайки се към началото на този доклад нека припомним, че ефективността на мерките зависи от наличието на ефективни структури и професионални кадри, способни да управляват плановите процеси по разработване и реализиране на новите плановите документи, както и от ефективното им взаимодействие със структурите на гражданското общество. Това разбиране не е ново и е достатъчно добре обосновано от Р. Каплан (R. Kaplan) и Д. Нортън (D. Norton), които наричат предлагания от тях управленски подход „Балансирана система от показатели“ (Balanced ScoreCard, BSC)⁴, в BSC-системата ключовите показатели за дейността на една организация (фирма, публична институция или неправителствена организация) се групират по различни направления, които авторите наричат перспективи (perspectives). Те дават възможност да се определят стратегически значимите мерки, ориентирани към достигане на определените цели и се свеждат до:

- Финансово обезпечение на дейността;
- Взаимоотношения с клиентите;
- Вътрешни бизнес процеси;
- Познания и развитие

Същата логика се влага и в концепцията за организационното съвършенство, която е насочена към непрекъснато усъвършенстване на организацията, като за целта основно внимание се отделя на съгласувано управление на пет ключови компонента от дейността ѝ⁵:

- Управление на процеси;
- Управление на проекти;
- Управление на промени;
- Управление на знания;
- Управление на ресурси.

За да постигне съвършенство, организацията трябва:

- да управлява всички производствени и организационни процеси;

---

⁴ Р. Каплан и Д. Нортън. Балансирана система от показатели за ефективност. С., 2005.

⁵ Вж <http://www.tuj.asenevtsi.com/EFQM/EFQM04.htm>. Тужаров, Хр. Организационно съвършенство.

- да ги усъвършенства постоянно в съответствие с потребностите на организацията;

- да реализира усъвършенстването на процесите чрез проекти;
- да гарантира успешността на проектите със знания;
- да подsigурява за всички тези дейности необходимите ресурси.

Само при ефективно и съгласувано управление на изброените компоненти е възможно пълно разгръщане на потенциала на организацията. Взирайки се в Хоризонт 2020 нека не забравяме, че макар и стремежът към организационно съвършенство да е по-скоро процес, отколкото постижима цел, то усилията за повишаване на административния капацитет на българските институции, в т.ч. в областта на планирането, е една важна стъпка към него.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каплан и Д. Нортън. Балансирана система от показатели за ефективност. С., 2005.
2. Тужаров, Хр. Организационно съвършенство. <http://www.tuj.asenevtsi.com/EFQM/EFQM04.htm>.
3. Национална стратегическа референтна рамка на България. Програмен период 2007 – 2013 г.
4. Национален план за развитие на Република България за периода 2007 – 2013 г.

ИНОВАЦИОННА ЕКОСИСТЕМА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

доц. д-р Теодора Георгиева

Международно висше бизнес училище, Ботевград

INNOVATION ECOSYSTEM OF THE HIGHER EDUCATION IN BULGARIA

Teodora Georgieva

ABSTRACT: The present report describes the most common understandings of innovation ecosystem and its main characteristics. This aspect of system approach is applied here for the higher education institutions as a specific research object. On this base the innovation potential of Bulgarian universities are examined, including science product, technology product, financial and human resources for innovations and interrelationship intensity between the main actors of the university innovation ecosystem at national level. Some problems of innovation activity results of Bulgarian universities are outlined and some critical measures for their overcome are suggested.

KEYWORDS: innovation ecosystem, higher education, triple helix, innovation potential, open innovations, economy of knowledge.

Промяната в разбирането за иновациите от **линеен процес**, в рамките на който отделните етапи на създаване, трансфер и внедряване на ново знание са самостоятелно обособени и протичат последователно (науката създава нови технологии – бизнесът ги внедрява), към концепциите за **отворените иновации** (никая организация не може да разчита, че притежава всички необходими за успешното осъществяване на иновационен процес компетенции, което налага нейното активно включване в разнообразни форми на взаимодействие и технологичен трансфер) и **триъгълника на знанието** (НИРД-звена /университети – бизнес – правителство) промениха качествено ролята на университетите като критично важно звено на националните и регионалните иновационни екосистеми.

---

¹ Вж. **Wessner**, Ch., Entrepreneurship and the Innovation Ecosystem. Policy Lessons from the United States, Discussion Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy, Chapter 5, Jena, Germany; **Jumpstart**, The Natan Fund, and The Samuel Bronfman Foundation. 2009. *The Innovation Ecosystem*. Los Angeles and New York: Jumpstart, The Natan Fund, and The Samuel Bronfman Foundation; **Nachira**, F., The European Innovation Ecosystem Initiative for SMEs and Regional Development, ICEB and eBRF Conference, Tampere, 2006.

През последните няколко години все по-често се използва понятието „**иновационна екосистема**”¹. Причините за това са няколко:

- иновациите не се случват във вакуум; те зависят от средата, в която се развиват, и с която са органично свързани;
- при внедряване на иновационни продукти и процеси трябва да се управляват както създадените възможности, така и потенциалните вреди;
- иновациите не са самоцел, те създават стойност за индивидуалния потребител, растеж и конкурентоспособност за националните икономики;
- иновационните системи не са устойчиви/фиксираны във времето, те еволюират и се развиват, за да отговорят на новите потребности и обстоятелства.

Динамичното развитие на науката, технологиите и икономиките поставиха университетите пред нови предизвикателства. Те се превърнаха в активни участници както по отношение на осъществяването на изследователска дейност, образование и обучение, така и в областта на иновациите – закрила на обекти на интелектуалната собственост, директно взаимодействие с бизнеса при обновяване на процесите и продуктите, създаване на собствени производствени звена, включително академични предприемачества.

В този смисъл анализът на т.нар. **иновационна екосистема на висшето образование** ще включва както познатите количествени индикатори за мерене на входящи ресурси (**инвестиции и човешки капитал**) и **резултати (публикационна, патентна и иновационна активност)**, така и разнообразието от **взаимодействия** и промяната в техния интензитет. Нейното значение се определя от усилията за изграждане на „икономика на знанието” и е още по-голямо пред вид състоянието на човешките ресурси в страната, качеството на образователните услуги и целите на България в рамките на стратегия „Европа 2020”.

СЪЗДАВАНЕ НА НОВО ЗНАНИЕ

В SCOPUS е представено съдържанието на **50 български издания на 21 издатели за различен период от време, 25 от които активни към момента**. От тях 6 са издания на Медицински университет, София, 2 на БАН (5 други неактивни) и 1 на ССА. Университетската наука е представена с три издания на Софийски университет, неактивни към момента. Тъй като нивото на „видимост” на научните публикации и резултатите от научна дейност е първата стъпка за тяхното по-нататъшно използване (измерено с индекса на цитируемост в други научни публикации или патенти) и за въздействието им върху развитието на съответната научна област, **индексирането на български научни издания в бази данни като SCOPUS може реално да влияе върху оценките за качеството на българската наука и нейното представяне пред световната научна общност**.

Фиг. 1. Български научни публикации в списания, реферирани от SCOPUS, брой

Източник: SCOPUS, 2011.

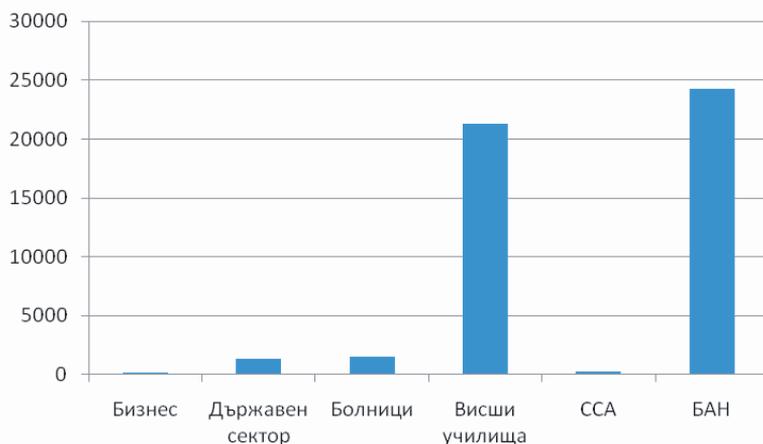
Това е достатъчно основание подобна цел да се включи в подготвяния проект за Национална стратегия за развитие на научните изследвания до 2020 г. и на по-ниско равнище като част от стратегиите за развитие на академичните звена и висшите училища в страната. **Въпреки че показателите за брой научни публикации и индекс на цитируемост са стандартна част от международните сравнителни оценки за изследователския и иновационния потенциал на националните икономики, те остават извън визията и стратегическата рамка за развитието на науката в България.** От предложените 18 индикатора за наблюдение в проекта за Стратегия за развитие на научните изследвания половината са свързани с финансирането на науката като се забравя използването на друг тип мерки (например брой индексирани списания в бази данни или цитируемост) с не по-малко въздействие като фактор за интегриране на българските учени в европейски и международни мрежи.

До 2007 г. се наблюдава трайно нарастване на броя на научните публикации на български учени в реферирани от SCOPUS издания. **Стойностите за последните три години са променливи, но предимно в посока намаление, което през 2010 г. достига 23% спрямо най-високо равнище от 2007 г.**

Институционалната картина на реферираните научни публикации е доминирана от БАН (24271) и висшите училища (21258) с почти равни дялове за периода 1990 – 2010 г. В тази група влизат 28 от всички 52 висши училища в България. Измерени по този начин, научните постижения на двата сектора сочат съпоставимо участие в осъществяването на научна дейност и обезсмис-

лят споровете кой от двата типа институции е по-подходящ като обект на целево публично финансиране за наука. Допълнителната стойност, която висшите училища добавят към провежданите от тях научни изследвания, е свързана с прекия контакт със студентската аудитория и възможността за непосредствено разпространение на научни резултати в процеса на обучение.

Фиг. 2. Научни публикации в списания, реферирани от SCOPUS, брой, 1990 – 2010 г.

Източник: SCOPUS, 2011.

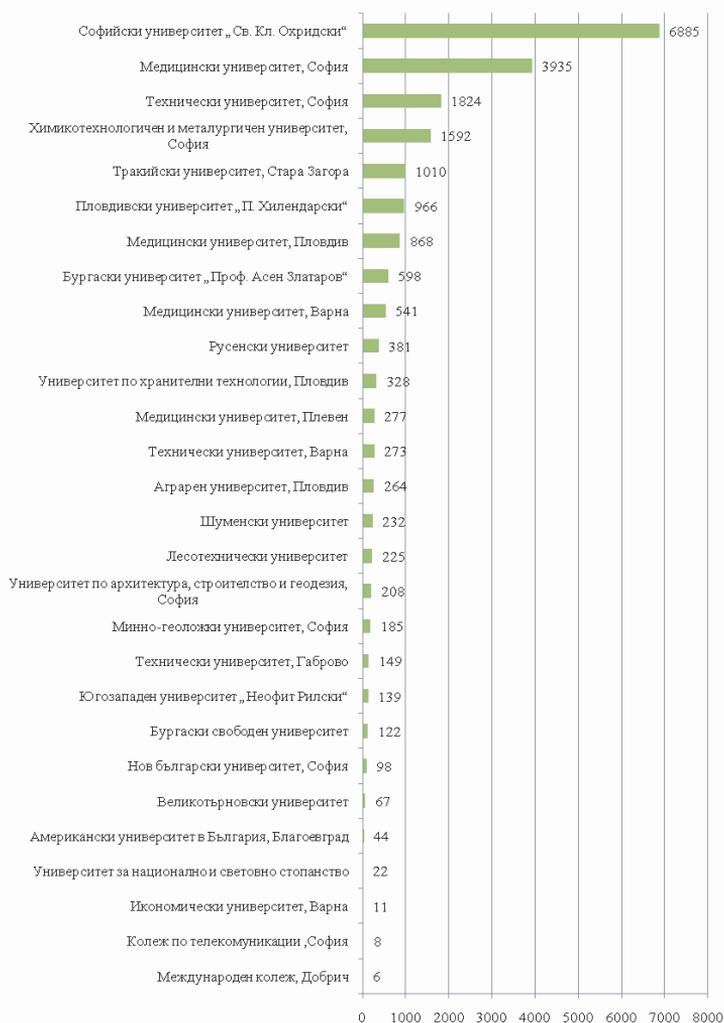
В рамките на институционалната структура ССА има 245 публикации за 20-годишния период, като само пет от 20-те регионални звена на Академията имат публикации, включени в базата данни. Близо два пъти по-ниско е участието на бизнеса (133). С почти изравнени позиции са болничните заведения (1560) и други звена на държавен сектор (1363) – изследователски центрове, институти, средни училища, министерства.

България е представена във всички 26 научни области, в които SCOPUS класифицира изданията. Между тях най-силно е участието в областите Физика и астрономия; Медицина; Биохимия, генетика и молекулярна биология; Химия и Науки за материалите.

За почти същия период (1994 – 2009 г.) **превръщането на научния продукт в технологичен** (макар подобно преливане да е условно) под формата на защитени в България патенти е факт за 11 висши училища, между които Медицински университет, София (60 патента), Висшето строително училище (25), Аграрен университет, Пловдив (17), Технически университет, София (13). Общо висшите училища притежават 136 патента, което, както и при научните статии, в малка степен отстъпва на патентите, защитени от институти на БАН – 154.

Сравнение между научните области, класифицирани от SCOPUS, технологичните направления съгласно Международната патентна класификация и разпределението на патентите в БПВ по сектори на Класификацията на икономическите дейности 2008 показва, че **традиционно силни и определящи за националния изследователски и иновационен потенциал са естествените науки, и преди всичко химия и биология, заедно с техните подобласти и гранични интердисциплинарни направления** и свързаните с тях медицина, фармацевтика и селско стопанство.

Фиг. 3. Научни публикации на висшите училища в България в списания, реферирани от SCOPUS, брой, 1990 – 2010 г.

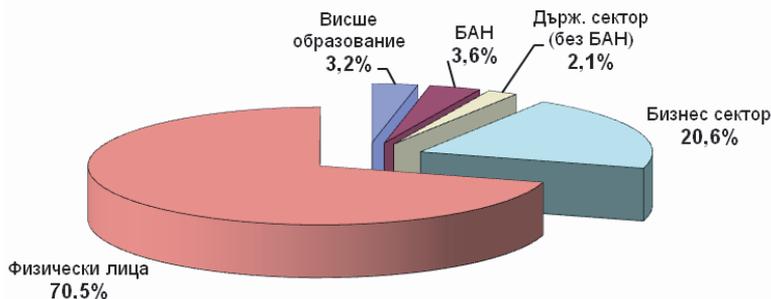

Източник: SCOPUS, 2011.

ЗАКРИЛА НА ТЕХНОЛОГИЧНО ЗНАНИЕ

Анализът на данните на патентната активност по отделни институционални сектори, заедно с разполагаемото от тях финансиране и персонал, зает с НИРД, дава представа за равнището на ефективност на провежданата изследователска дейност по групи звена. Съпоставяне на данните за осигуреност с персонал и защитени патенти между държавен сектор (включително БАН), висше образование и бизнес показват, че държавният сектор има най-голям дял по отношение на осигуреност с персонал (65%) и реализира 17% от патентната активност. В сектор висше образование на 20% от персонала се падат 9% от патентите. **Най-голяма патентна продуктивност има бизнес секторът – при осигуреност с 15% от изследователския персонал бизнесът притежават 74% от патентите на трите сектора.** Картината е същата и при изследване на връзката финансиране за НИРД – патенти. Тук, разбира се, трябва да се има пред вид изтичането на патенти (и свързаното с тях финансиране и човешки ресурс) към сектор физически лица, което най-често се случва с източник висшето образование и БАН.

Фиг. 4. Институционална структура на патентите с български притежатели, 1994 – 2009 г.

Източник: Съставено по данни от Официален бюлетин на БПВ.

С изравнени позиции са секторът на висшето образование и БАН. **Като се има пред вид значителната ангажираност на академичния състав във висшите училища с преподавателска дейност², секторът се справя значително по-добре в една от трите си функции – създаване на ново знание, в сравнение с БАН.** От всички 52 акредитирани висши училища в страната

² Според данни на ОИСР съотношението между преподавателска и изследователска дейност на академичния персонал в университетите е 2:1.

само 11 имат регистрирани патенти за последните 16 години. В групата на патентноактивните звена влизат 26 от институтите на БАН.

Таблица 1. Патентна активност в сектор висше образование, 1994 – 2009 г.

№	Висше училище патентоприетел	Патенти (брой)	Относителен дял (%)
1	Медицински университет – София	60	44,11
5	Висше строително у-ще „Любен Каравелов” – София	25	18,37
6	Аграрен университет – Пловдив	17	12,50
7	Технически университет – София	13	9,56
8	Университет „Проф. Асен Златаров” – Бургас	9	6,62
9	Химикотехнологичен и метал. университет – София	6	4,41
10	Технически университет – Варна	2	1,47
11	Национален университет „Васил Левски” – В. Търново	1	0,74
12	Университет по архит., строит. и геодезия – София	1	0,74
13	Университет „Епископ Константин Преславски” – Шумен	1	0,74
14	Технически колеж, Ямбол	1	0,74
Общо		136	100

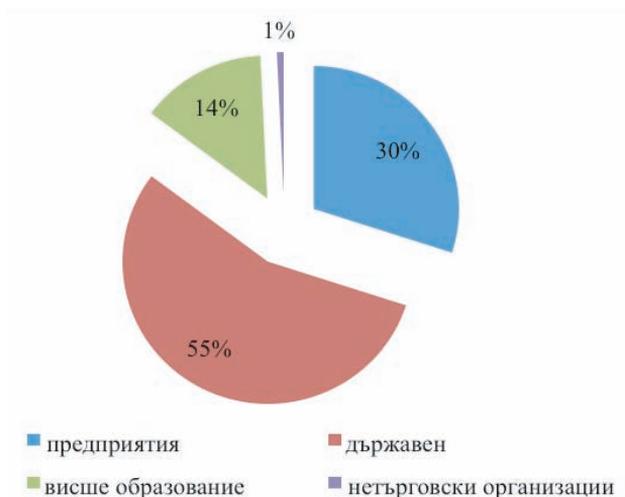
Източник: Съставено по данни от Официален бюлетин на БПВ.

ФИНАНСОВИ РЕСУРСИ (ФИНАНСИРАНЕ НА НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА)

Финансирането на научните изследвания и развойната дейност в България непрекъснато нараства за последните десет години по отношение на всички институционални сектори. Пред вид ниската стартова позиция най-голямо е увеличението при нетърговските организации – над 12 пъти. С еднакъв темп нараства разполагаемото финансиране за НИРД в секторите

висше образование и предприятия (малко над 3,6 пъти) и едва 2 пъти по-големи суми се разпределят за държавен сектор (ведомствени изследователски звена, БАН, ССА).

Фиг. 5. Разходи за НИРД, по сектори, 2009

Източник: НСИ, 2011.

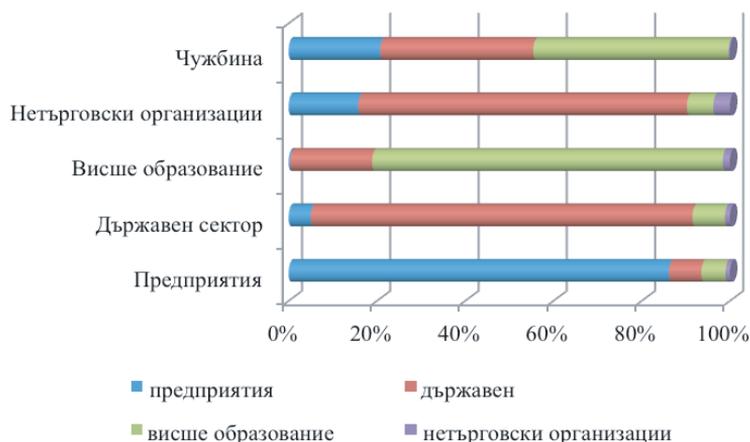
На това се дължи тенденцията на структурни промени във финансирането за НИРД по институционални сектори. **За десетгодишния период относително се увеличава дялът на висшето образование, предприятията и нетърговските организации за сметка на държавен сектор.** Все още обаче дялът на предприятията в разходите за НИРД в България остава два пъти по-нисък от този в ЕС 27.

За периода 2003 – 2008 г. средно за ЕС 27 водещата роля на бизнеса във финансирането на изследователската и развойната дейност намира израз в техния близо 64%-ен дял в общите разходи за НИРД. На второ място остава висшето образование с дял от 23%. Едва на трето място е държавният сектор с под 13%. Очевидно е, че сериозните структурни промени в рамките на научноизследователския сектор на страната предстоят, включително и чрез насърчаване на бизнеса към инвестиране във висококвалифициран персонал и иновационни разработки.

През 2008 г. бизнес секторът в България има почти същия дял (31%) **при осигуряване на общите инвестиции в НИРД.** Водещата роля на публичното финансиране тук е още по ясно изразена – държавният сектор е източник на 61% от финансовите средства, изразходвани за научни изследвания и развойна дейност. С по около 1% участват висшето образование и нетърговските

организации. На свой ред висшето образование привлича най-голям дял от средствата за НИРД, които се вливат в страната от чужбина.

Фиг. 6. Разходи за НИРД по източници на финансиране и сектори, 2008 г.

Източник: НСИ, 2011.

Относително ниското ниво на взаимодействие в рамките на иновационната система се потвърждава и от интензитета на финансовите потоци между отделните институционални сектори. Нетърговските организации, поради спецификата на тяхната дейност, почти изцяло аутсорсват осъществяването на изследователска дейност към други организации – предимно представители на държавния сектор и предприятията. Интерес към изследователски разработки на публично финансираните организации проявяват и висшите училища.

Изключително ниска е заявката на държавата по отношение изследователската дейност на висшето образование, макар това да е основно перо за финансиране на НИРД в сектора (главно чрез разпределяните чрез бюджета до 10% от университетските бюджети за присъщата им изследователска дейност и средствата по фонд Научни изследвания).

Публичните средства за научни изследвания и развитие се инвестират предимно в структури на държавна издръжка (изследователски институти, БАН и ССА) и в много малка част (13%) се насочват за стимулиране на НИРД в останалите институционални сектори.

Подобна е ситуацията и в бизнес сектора. **На фона на ограничените възможности на предприятията да осигурят изследователска инфраструктура и персонал, те се въздържат от заявяване на интерес към изследователски и иновационни разработки към останалите сектори.** Едва 5% от

разходите за НИРД на предприятията се вливат в сектор висше образование. Очевидно е, че интензивните неформални контакти между университети и бизнес, за каквито има редица доказателства, не могат да осигурят необходимата зрялост на отношенията, върху чиято основа да се капитализира трансферираното ново знание.

ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ (ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПЕРСОНАЛ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ)

Голяма част от предизвикателствата, за които Европа ще търси решение през следващите десет години, са свързани с човешките ресурси – застаряване на населението, несъответствия на пазара на труда, продължаващо изтичане на мозъци към трети страни, изоставане по показателите за заетост и ефективност. Динамичните икономически промени изискват нови и специфични умения, които е трудно да бъдат предвидени в образователните политики. Наред с предвижданото нарастващо влияние на висококвалифицираните работници,³ ЕС отчита потребност от по-нататъшно увеличаване на броя на студентите и докторантите в технически специалности, изследователите и заетите във високотехнологични сектори на икономиката.⁴

На фона на положителните промени в динамичен и структурен аспект по отношение на заетите с изследователска и развойна дейност, България продължава относително да изостава спрямо останалите европейски страни, което поставя въпроса за посоката и скоростта на промените в областта на образованието и науката.

За десетгодишния период 2000 – 2009 г. броят на персонала, зает с НИРД, се е увеличил с 20%. Малко по-бързо е темпото на промяна при изследователските кадри, които през 2009 г. имат дял от 66% от общо заетите с НИРД спрямо 62% за 2000 г. **Въпреки това, по показателя дял на персонала, зает с НИРД, в рамките на общата заетост в националната икономика България остава на едно от най-ниските равнища в Европа – 0,48%,** което е почти три пъти под средноевропейското (ЕС 27 – 1,3%). За периода 2003-2008 г. страната на практика не регистрира промяна по този показател. След България се нареждат Полша (0,44), Кипър (0,33) и Румъния (0,31).

Над 2% дял на научноизследователския персонал имат Люксембург и Финландия. Лидерските позиции на двете държави са още по-ясно изразени

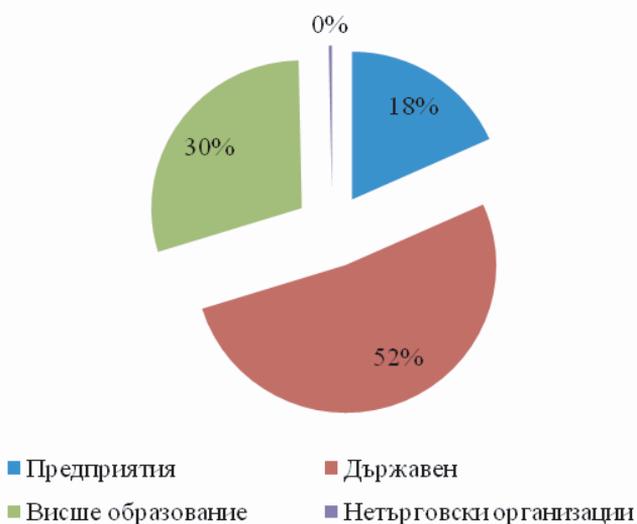
³ Skills Supply and Demand in Europe, Medium-term Forecast up to 2020, CEDEFOP, European Centre for the Development of Vocational Training, Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2010.

⁴ European Innovation Scoreboard (EIS) 2009, European Commission, Enterprise and Industry, PRO INNO EUROPE PAPER N15P 2010.

по отношение на дела на изследователите на 1000 души от общо заетите лица в икономиката (съответно 11,0 и 15,1). По този показател България (3,0) отстои пет пъти от нивото на Финландия и близо два пъти от средното за Европа (5,5).

Подобна е ситуацията и при финансовото осигуряване на научноизследователския персонал. Над два пъти е увеличението на разходите на едно лице, заето с НИРД, за същия десетгодишен период. Независимо от това, **България е на последно място в ЕС с малко над 8 хил. евро на един зает в изследователския сектор при средно равнище за ЕС 27 от 68 хил. евро.** С два пъти по-висок бюджет на един зает с НИРД е Румъния. Като цяло всички страни от Централна и Източна Европа остават под средноевропейското равнище по този показател – от 13 хил. евро за Латвия до 43 хил. евро за Словения.

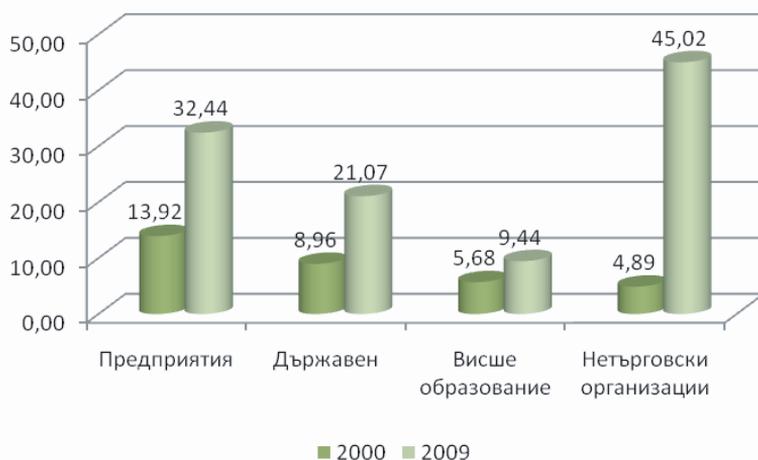
Фиг. 7. Персонал, зает с НИРД, по сектори, 2009 г.

Източник: НСИ, 2011.

Тъй като голяма част от общите разходи за НИРД се използват за покриване на текущи нужди и преди всичко за заплати на изследователския и свързания с него персонал (85% през 2008 г.), тенденцията при секторното разпределение на персонала, зает с НИРД, следва промяната в структурата на изразходваните средства. През 2009 г. персоналот, зает с НИРД, в държавния сектор намалява с 25% спрямо 2000 г. в полза на увеличение на дела главно във висшето образование – с 88%.

Фиг. 8. Разходи за НИРД на едно лице, заето с НИРД, хил. лв.

Източник: Собствени изчисления по данни на НСИ, 2011.

По-бързото относително нарастване на персонала, зает с НИРД в университетите (2,2 пъти) не е обвързано със също толкова висок ръст на заплащането, което води до намаляване на цената на труда на академичния персонал. **Действително, най-ниско платени са университетските преподаватели – 9,44 хил. лв. на един зает през 2009 г.** Значително по-високо заплащане на НИРД-персонала може да си позволи бизнеса (32,44 хил. лв. на един зает). Най-голям ръст е налице при нетърговските организации, където 30%-ното увеличение на персонала е съпроводено от над 12-пъти по-високо заплащане. Основни източници на разходите за НИРД на нетърговските организации са държавният сектор – формира около 65% от техния бюджет, и предприятията, които осигуряват други 29%.

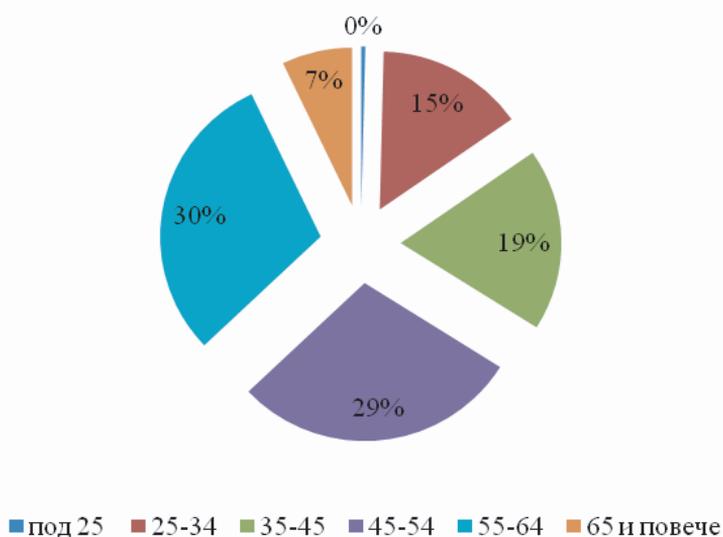
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Това, което висшите училища в България научиха по време на продължаващите процеси на трансформация и реформиране на системата, включително в условията на криза – демографска, финансова и икономическа, е да оцеляват. Въпреки необмислените промени на законодателството, регламентиращо тяхната дейност, и драстичния недостиг на финансиране, съществува стремеж максимално да се използва създадения потенциал и да се прилагат европейски практики в обучението като основа за привличане на студенти.

Редица проблеми продължават да стоят на дневен ред, решението на които обаче трудно може да се постигне без адекватно провеждана образователна политика на национално равнище:

- пропуски в качеството на образователната услуга, които се наслагват и задълбочават през годините и по степени на обучение и квалификация;
- влошаваща се възрастова структура на академичния състав, съчетана с липса на интерес от страна на младите хора за развитие на научна кариера;
- научноизследователска инфраструктура и материална база, които се нуждаят от сериозно обновяване;
- недостатъчни умения за взаимодействие с бизнеса и слабо развито сътрудничество с научноизследователски центрове и международни университети.

Фиг. 9. Възрастова структура на академичния състав на държавните висши училища, 2009 г.

Източник: МОМН, 2010.

Висшите училища в България имат ясно формулирани образователни и изследователски цели и планове, което предполага добра организация и контрол върху тяхното постигане. В областта на стратегическото управление обаче държавата по никакъв начин не ги подкрепя:

- **Липсват визия и стратегически ходове за развитие на висшето образование при различни сценарии на промяна във фактори като демографска обстановка, засилваща се конкуренция на европейския образователен пазар, провал във качеството на средното образование.**

- Липсата на приоритети за развитие на икономиката прави невъзможно планирането на предлагане на специалисти със специфични, нови или гранични умения и квалификация. **Никога връзката „висше образование – бизнес потребности“ не е била по-слаба.** Съчетават се тенденции на нарастващ поток на обучавани в чужбина български студенти (които трудно могат да бъдат привлечени по-късно да се реализират в българска среда) със засилено търсене на специалисти в широк кръг икономически дейности (от строителство до научна сфера), които да са добре обучени и да притежават развити професионални умения.

- **Не се правят опити за позициониране на българското висше образование на международния пазар на образователни услуги** на фона на добре разработени и агресивно прилагани стратегии на чуждите университети да привличат студенти от държави от периферни и развиващи се икономики, в това число България.⁵

- Допуска се внасянето на изключителен стрес в една консервативна система, при това без ясна визия за посоката на провежданите промени. **Съчетанието между драстично намалено финансиране и хаотични реформи не е най-добрата рецепта за развитие на науката и образованието,** каквото е мнението и на външните наблюдатели.⁶

ЛИТЕРАТУРА

1. Analysing the Future Market – Target Countries for German HEIs, Centre for Higher Education Development gGmbH, Working paper No. 107, May 2008.
2. European Innovation Scoreboard (EIS) 2009, European Commission, Enterprise and Industry, PRO INNO EUROPE PAPER N15P 2010.
3. Jumpstart, The Natan Fund, and The Samuel Bronfman Foundation. 2009. *The Innovation Ecosystem*. Los Angeles and New York: Jumpstart, The Natan Fund, and The Samuel Bronfman Foundation.
4. Nachira, F., The European Innovation Ecosystem Initiative for SMEs and Regional Development, ICEB and eBRF Conference, Tampere, 2006.
5. Skills Supply and Demand in Europe, Medium-term Forecast up to 2020, CEDEFOP, European Centre for the Development of Vocational Training, Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2010.

---

⁵ Вж. Analysing the Future Market – Target Countries for German HEIs, Centre for Higher Education Development gGmbH, Working paper No. 107, May 2008.

⁶ Scientists in Romania and Bulgaria are having the best and the worst of times, Nature 469, 131-132 (13 January 2011), Published online 12 January 2011, <http://www.nature.com/nature/journal/v469/n7329/full/469131b.html>

6. Scientists in Romania and Bulgaria are having the best and the worst of times, *Nature* 469, 131-132 (13 January 2011), Published online 12 January 2011, <http://www.nature.com/nature/journal/v469/n7329/full/469131b.html>
7. Wessner, Ch., *Entrepreneurship and the Innovation Ecosystem. Policy Lessons from the United States*, Discussion Papers on Entrepreneurship, Growth and Public Policy, Chapter 5, Jena, Germany.

ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

гл. ас. Маргарита Шопова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов

HIGHER EDUCATION AND KNOWLEDGE ECONOMY– STATE AND PERSPECTIVES

Margarita Shopova

ABSTRACT: Some problems in Bulgarian higher education are examined in terms of the goals set in the „Europe 2020” strategy. The emphasis is on the need of changes which are to lead to closer involvement of education with business. An analysis is made of the need of applying specific measures for raising the competitiveness of Bulgarian graduates at the European labour market.

KEYWORDS: higher education, knowledge economy, quality of higher education, competitiveness.

Присъединяването на България към Европейския съюз наложи превръщането ѝ в активен участник във всички проекти, целящи възходящото развитие на Общността. Сред тях важно място заема изграждането на единно образователно пространство, заложено в Лисабонския договор. Грижата за образованието, заложена в него, не само се продължава, но и се задълбочава със Стратегия „Европа 2020“. Не подлежи на съмнение фактът, че сферата на образованието има решаващо значение за успешното развитие на обществото.

В икономиката, опираща се на знанието, висшето образование е сред решаващите фактори за просперитета на националното стопанство. Конкурентоспособността на икономиката, на отделните ѝ отрасли, на бизнес-единиците е в пряка зависимост и от качеството на специалистите, които се подготвят във висшето училище. Новите реалности поставят и нови изисквания към него. Интернационализацията на стопанските процеси предполага променени условия, при които се създават и реализират специалистите с висша квалификация. Вече са премахнати ограниченията за обучение в чужбина. Това, от една страна предоставя равни права на студентите от всички европейски държави. От друга страна, търсенето на образование, предлагащо по-добри възможности за професионална реализация, увеличава конкуренцията между висшите училища в различните страни.

Европа трябва да увеличи дела на младите хора, участващи във висшето или равностойно на него образование, за да се справи със своите конкуренти

в икономиката, основана на знанието, и да поощри новаторството. Необходимо е европейското висше образование да се направи по-привлекателно и отворено за останалата част от света и към предизвикателствата на глобализацията, по-специално чрез насърчаване на мобилността на студентите и изследователите. Стремежът е към подобряване на качеството, привлекателността и приспособимостта на висшето образование и насърчаване на повече и по-добра мобилност и пригодност за заетост. Разработването и предлагането на нова програма за реформа и модернизация на висшето образование включва въвеждането на система от критерии за съпоставяне на резултатите, постигнати от университетите. Новата стратегия на ЕС в международен план цели повишаване на привлекателността на европейското висше образование и насърчаване на академичното сътрудничество и обмен на партньори по света.¹ Като член на ЕС, България трябва да се съобразява с програмните документи и политиката за развитие на висшето образование в Общността.

Стратегическа задача, която си поставя Европейския съюз с „Европа 2020“ е 40-процентен дял на притежателите на дипломи за висше или равностойно на него образование. Заедно с това, стремежът трябва да е към привличането на повече млади хора към научно-изследователска дейност. За постигане на намеренията е необходимо модернизиране на висшето образование и повишаване на качеството му. Целта е насочена към постигане на европейско качество на висшето образование. Тя може да се осъществи, ако се създадат подходящи условия за реална конкуренция между висшите училища и се прилагат адекватни мерки за стимулиране развитието на академичния състав.

Дискутирайки върху проблемите на висшето образование, важно е да има яснота от какви специалисти има нужда бъдещето и как, по какъв начин, те трябва да бъдат обучавани. Една от основните цели на висшето образование е осигуряване на знания, които ще позволят на студентите да се реализират успешно на пазара на труда.

Важна предпоставка за високо качество на икономическото образование е връзката му с бизнеса. Не може да се говори за качествено образование, ако то е самоцелно, насочено изключително към заучаването на научни факти. Образованието обслужва бизнеса и трябва да включва в себе си онази информация, която ще съдейства за бързо въвеждане на завършилите в производствения процес, ще ги въоръжи с най-подходящите знания и умения, за да се чувстват пълноценни още в началото на кариерата си. Отличителна черта на българското висше икономическо образование е, че не е достатъчно актуално и модерно, не е тясно обвързано с бизнеса. Системата на висше образование в България, в сегашния ѝ вид, не устройва нито тези, които учат, нито тези за които са предназначени възпитаниците ѝ. Фактически това озна-

---

¹ <http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/>

чава, че съдържанието и подготовката изостават от реалните потребности на икономиката. Според проучване² на Българската стопанска камара, висшите ни училища продължават да не произвеждат специалистите, от които бизнесът се нуждае. Въпреки кризата и високата безработица, на пазара на труда се наблюдава дефицит от квалифицирани кадри. Анализът на ситуацията води до обяснение на този парадокс. В 6 от всички 53 професионални направления, между които са „Икономика“ и „Администрация и управление“, са обхванати повече от половината студенти. Като се вземе предвид фактът, че в направление „Икономика“ са половината от тези студенти, стигаме до извода, че 1/4 от всички, завършващи в България висше образование, са икономисти. В същото време, само 16% от тях постъпват на работа като такива. С други думи, работят не по специалността, в която са се обучавали. В резултат на това се снижава тяхната квалификацията – мнение, изразено от работодатели и образователни експерти. Оказва се, че направените от държавата, а следователно, и от обществото, инвестиции в образованието на тези млади хора, нямат възвращаемост. Може да се каже, че търсенето на предпочитани и модерни специалности определя голямото им предлагане на пазара на образователни услуги.

Функционирането на пазарната икономика предявява по-специални изисквания към специалистите с висша квалификация. Те трябва не само да са запознати с основните характеристики на своята професия, но и да умеят да анализират настъпващите промени и на тази основа – да вземат компетентно и самостоятелно съответните решения. Това предполага ориентиране към активните методи на обучение, развитие на творческите способности на студентите, преход от масово, „серийно“ към индивидуализирано обучение при отчитане на възможностите и потребностите на конкретната личност.

Спецификата на образователната среда се променя в резултат на изменението на външната и вътрешната среда на функционирането на висшето училище – стремителна динамика на нарастване броя на висшите училища, изостряне на демографската криза, развитие на различни форми на следдипломно обучение, целящо повишаване на квалификацията на специалистите. Всичко това изправя ръководството на всяка образователна институция пред предизвикателството да разработи стратегия, включваща и нови маркетингови инструменти, която да цели повишаване конкурентността и извеждане на челни позиции на пазара на образователните услуги.

Нови приоритетни действия в „Европа 2020“ във връзка с повишаване привлекателността на висшето образование за нуждите на икономиката на знанието са:³

---

² http://www.bia-bg.com/language/bg/uploads/files/analysis__2__files/bulgarian_industrial_association_analysis_1287501345_analysis%202.pdf

³ <http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/>

- Подкрепа на реформата и модернизацията на висшето образование чрез укрепване на пригодността за заетост на дипломираните се, насърчаване на мобилността, включително и между академичните среди и индустрията, гарантиране на прозрачност и високо качество на информацията за възможностите за обучение и изследователска дейност и за резултатите от работата на учебните заведения.

- Създаване на система от критерии за съпоставяне на резултатите в областта на висшето образование и на дългосрочните образователни резултати, което ще позволи международно класиране на университетите, като се вземе предвид разнообразието на висши учебни заведения.

- Предлагане на многогодишна стратегическа иновационна програма, която да набележи приоритетите за висшето образование, изследователската и новаторската дейност, както и ролята на иновациите и технологиите в този многопланов процес.

Една от най-важните задачи е формирането на общи подходи за обезпечаване и оценка на качеството на висшето образование. Необходимо е, преди всичко, да се отчете влиянието на редица фактори: ресурсите на входа, качеството на академичния състав, на целите и стандартите на образование, на процесите на обучение и неговата организация. Качеството на образованието се проявява в компетентностите, с които се дипломират обучаваните студенти. В пазарен аспект, негов индикатор е реализацията на подготвяните специалисти на пазара на труда. Мълчаливо се приема, че външната среда – пазарът, ще оцени завършилите висше образование, като ги приеме или отхвърли и по този начин ще издигне или снижи авторитета на съответното висше училище и на дипломите, издавани от него. В съответствие с принципите на автономия, основната отговорност за обезпечаване на качеството е на самото висше училище. Мобилността на студентите изисква създаването на методи за оценка на качеството не само на изхода, но и по време на обучението.

На единния пазар на труда в ЕС конкурентоспособността на висшето ни образование гарантира, че специалистите, които то „произвежда“ трябва да имат реални равни шансове при наемане на работа със завършилите европейските висши училища, дори да бъдат предпочитани от фирмите в Европа. Освен това, бизнесът, който би развил един випускник на българско висше училище, използвайки придобитите знания и умения по време на следването си, трябва да може да се конкурира успешно с други европейски фирми.

Важен фактор за развитието на системата на висшето образование е мобилността на студентите и преподавателите. В рамките на ЕС е договорено взаимното признаване на дипломите за висше образование. От формална гледна точка всички, притежаващи този документ, имат равен достъп до работни места. В съдържателен аспект обаче, действителният избор на кандидат зависи от качеството на полученото висше образование – придобитите

знания, умения и компетенции. Затова по-голямо внимание трябва да се отделя на необходимостта за подготовка на висококвалифицирани кадри, в съответствие с бързо променящите се потребности на пазара на труда, които ще са способни непрекъснато да обновяват и повишават нивото на знанията си. Дипломата от чуждестранен университет с определен набор изучавани дисциплини не превръща дипломираният се в търсена стока на пазара на труда. Необходима е качествено нова подготовка на бъдещите специалисти, способни самостоятелно да учат и да се реализират.

За качественото обучение във ВУЗ е необходимо на входа му да постъпват качествени студенти. При сегашната ситуация в средното ни образование това не е напълно възможно. Редица проучвания сочат, че знанията на зрелостниците намаляват с всяка следваща година. Като се вземат предвид още демографската криза и увеличеният прием, става ясно, че подборът на студентите не е на необходимата висота. Оказва се, че във висшите училища постъпват млади хора, които нямат знания и умения, за да се справят успешно с изискванията към тях. Потребностите на практиката и възможностите на студентите доста се разминават.

За съжаление, през последните години намаляха и изискванията, на които трябва да отговарят студентите по време на своето следване. Ако към това прибавим остарялата и бавно модернизираща се система на получаване и оценка на знанията, почти пълната липса на изследователска и практическа дейност, както и отсъствието на пазар и контрол на образователния продукт, не е трудно се открият слабите звена на нашето висше образование.

Качеството на висшето образование съдържа различни аспекти. От една страна, то трябва да обучава в мислене, а не да се ограничава в преподаването само на конкретни знания. Често се случва в днешното динамично време едно конкретно знание, получено по време на обучението, да изгубва своята актуалност скоро след завършването. От друга страна, потребностите на бизнеса налагат завършващите да притежават достатъчно конкретни умения, позволяващи им да се справят успешно със задачите, възникващи в реалната практика. Затова качественото висше образование трябва да се опира на съчетаването на двата аспекта. Конкуренцията изисква създаването и обучаването по модерни и перспективни специалности. Бизнесът се нуждае от специалисти със знания и умения, способни да ги прилагат във фирмата веднага след назначаването им, без допълнително обучение.

Разнообразни са пътищата, по които може да се осъществи реализацията на посочените цели. Качествената подготовка на специалиста с висше образование съществено зависи от дисциплините, които се изучават през курса на обучение. Стъпка в положителна посока е въвеждането на системата за натрупване и трансфер на кредити ECTS. Тя позволява съизмеримост на висшето образование, получено в различни държави. Освен това, спомага и за индивидуализиране на обучението, съобразяването му с интересите, намеренията

и перспективите за бъдещата работа на всеки студент. От законова гледна точка „кредитната система“ позволява свободното движение на студентите и възможността им да променят висшето училище, в което се обучават, като запазват достигнатото ниво. Но все още има какво да се желае.

Промяната трябва да се реализира в следните насоки:

1. Системност на полаганите усилия от студентите през цялостния учебен процес чрез използването на ефективни механизми за натрупване на кредити (дейностите, извършвани от студентите, свързани с обучението по всяка учебна дисциплина – аудиторна, извън аудиторна и самостоятелна работа);

2. Обективност на оценяването на различията в академичните постижения на студентите, като се използват ясно определени и обосновани критерии за оценка на придобитите теоретични знания и практически умения;

3. Прозрачност в механизма на оценяване, чрез предварително огласени критерии и посочване на значимостта на извършената дейност в крайната оценка на изучаваната дисциплина от студента;

4. Съответствие на резултата от оценяването със степента на придобита компетентност съобразно специфичните цели на образованието по съответната специалност и специфичните задачи на всяка учебна дисциплина;

5. Сравнимост на образователните постижения на студентите с тези, получени в други висши училища.

Наложително е учебните планове и програми своевременно да отговорят на промените в обществената практика. В тях трябва да са отразени необходимите умения у завършващите, които да са идентифицирани от бизнеса, университета и другите заинтересовани страни чрез разработване на рамка за обучение за всяко професионално направление. Като правило, работодателите не са привлечени в процеса на разработка на учебните програми във висшите училища, макар да разбират, че от тях се изисква по-голяма предприемчивост и заинтересованост за създаването на съвместни партньорски проекти.

Учебните програми трябва да се оценяват в зависимост от крайния продукт – резултатите, необходими за студентите и техните бъдещи работодатели. Критериите, по които се оценява една учебна програма вече са свързани с гъвкавост, навременност, полезност, практическа приложимост, доколко отговаря на съвременните потребности на обществото. За съжаление, често пъти се възпроизвеждат програми, специалности, учебни планове и т.н., които не отговарят на динамиката на протичащите промени на обкръжаващата среда и изискванията на пазара на труда и обществото като цяло. Затова е препоръчително учебните планове и програми да се разработват от експертни учебно-методични комисии, в чийто състав, освен преподаватели, да се включват и представители на бизнеса. Тяхното участие е една от гаранциите за отчитане на нуждите на практиката.

Трябва да се отбележи, че всички форми на организация на обучението изискват адекватни и гъвкави учебни планове, удовлетворяващи разнородните

потребности на обучаемите, което от своя страна предполага наличието на голяма избираемост на изучаваните дисциплини. Изключително важно е учебните курсове, които студентът има право да избере, да не формират просто сбор от „кредити“, а да се групират в цялостна, завършена система, осигуряваща добра теоретична основа по предпочитаното направление. За тази цел е необходимо определянето на конкретни изисквания относно задължителните курсове, които трябва да бъдат изслушани, за да бъде избран следващият.

Доста по-сериозно, отколкото сега, трябва да се погледне на практическото обучение. То не бива да е символично. Необходимо е в учебните планове да бъдат заложили не само учебни дисциплини с практическа насоченост, семинарите по които са „сухи“ тренировки върху казуси в учебната зала. През последния етап от следването за дипломиращите се икономисти е от изключителна важност участието им в реален бизнес – като стажанти, които ще трябва да решават конкретни проблеми под ръководството на своя преподавател, представител на практиката. Само така, след завършването си, те ще са подготвени веднага да се включат компетентно в стопанската дейност на фирмата и да са полезни на себе си и своя работодател. В тази връзка, целта, която се поставя – бърза и успешна реализация на завършилите на трудовия пазар, изисква в обучението да участват достатъчно представители на практиката, които имат познания за реалните проблеми в сферата, в която работят и разполагат с ефективни решения, доказали се в дейността им. Участието в учебния процес на гост-преподаватели от реалната практика, би допринесло за осъществяването на обучение, което ще осигури актуалност на знанията. Кадрите, подготвени по такъв начин ще са добри не само веднага след завършването си, но и след 10 години. Поддържането на „добра“ форма, разбира се, ще зависи и от желанието и мотива им непрекъснато да се усъвършенстват чрез различните форми на учене през целия живот.

Икономическите преобразования налагат и адекватни промени в учебния процес във висшето училище. Намаляването на времето на присъствено обучение, нарастването на обема информация, която е на разположение, благодарение на информационните технологии, налага адекватна промяна на методите на обучение. От традиционните лекции и учебници, написани на хартия, все повече трябва да се ориентираме към on-line конферентни разговори и web-базирани ресурси. Подобряването на качеството на образованието е неразривно свързано с внедряването в учебния процес на съвременните информационни технологии. Това ще позволи, отчитайки непрекъснато намалявания хорариум на повечето учебни дисциплини, да се върви по пътя на оптимизацията на учебното съдържание с внасяне на елементи на научно търсене и научни изследвания от страна на студентите. Творчеството винаги е увлекателно, а интересът към предмета обезпечавя задълбочени знания, и следователно – по-високо качество. За осъществяването на тези цели е необходимо да се обърне внимание на няколко проблема, които можем да

обособим в две групи. В едната категория са въпросите, засягащи уменията на студентите и организацията на тяхната самостоятелна работа. В другата група попадат проблемите, свързани с преподаването и отговорностите на преподавателите.

Факт е, че непрекъснато расте броят на младите хора, притежаващи компютърни умения. В множество изследвания, обаче, се подчертава, че в повечето случаи тези способности се ограничават до използване на компютърната техника само за развлечения. Познавателните и образователните мотиви за работа с компютър са доста назад в „класацията“. Затова нашите усилия трябва да се насочат към пълноценното участие на информационните технологии в обучението.

На новата икономика все по-малко ще са необходими кадри, които умеят добре да възпроизвеждат заучени постулати, но са безсилни да се справят самостоятелно с възникнал проблем. Логично нараства интересът към самообразованието, като една от най-ефективните форми за усвояване на знанията. Постигането и поддържането на добро качество на обучението и намаляването на аудиторната заетост налага увеличаване дела на самостоятелната извънаудиторна работа. Засилването на нейната роля означава принципно нов подход към учебния процес във висшето училище, насочен върху развиването на умения за учене, формиране на способности за саморазвитие, творческо прилагане на придобитите знания, способност за успешна професионална адаптация към непрекъснато променящите се условия на средата. Самостоятелната работа подпомага задълбочаването и разширяването на знанията, способства за формиране на интерес към познавателна дейност, развива творческите способности на студентите. Затова тя е важен фактор за повишаване на ефективността в подготовката на бъдещите специалисти. Издигането на ролята на самостоятелната работа на студентите изисква творческо отношение към учебния процес и от страна на преподавателя и създаването на съответните учебно-методически материали. Организацията и ръководенето ѝ изискват от педагога не само притежаването на специфични умения, а и инвестирането на доста време.

Все още слабост на нашата образователна система е недостатъчното внимание, което се обръща на талантливите. Този пропуск е най-осезателен във висшето образование, защото неговият продукт е най-близо във времеви порядък до реализацията си. Според изследване на Алфа Рисърч⁴, проведено през ноември 2010 година, 11% от средните и големите фирми в България са подпомагали млади учени и перспективни студенти. При това, те отчитат висока удовлетвореност от тези си действия. С изявените студенти е добре да се работи допълнително индивидуално, да се изисква от тях повече, адекватно на възможностите им, като задължително се стимулира тяхната допълнителна работа. Практическата приложимост на преподаваните знания трябва

---

⁴ www.aresearch.org

да се търси чрез разширяване обхвата на научните проекти, като в екипите се включат, освен научни работници и практики, повече изявени студенти.

Кредитната система предполага не само свобода при избора на дисциплини, но и свобода при избора на преподавател. Тази ситуация предявява нови изисквания и към преподавателя, чиято роля вече е не само в предлагането на знания. От лектор, който определя условията и методите на обучение, той се превръща в организатор на учебния процес. Необходимо е преподавателят да бъде консултант в процеса на учене на своите студенти, работещи в екип. Мисията му е да формира у обучаемия стремеж към самообразование и изграждане на навици за творческо усвояване на знанията. Личността на преподавателя, неговата научна, методическа и педагогическа подготовка, психологичната му устойчивост и пригодност в голяма степен са решаващи за качеството на обучението. В негови ръце е успешното развитие на студентите. Задачата на преподавателя не е само в „споделяне“ на известните му научни факти със своите обучаеми. Той трябва да ги привлича, да ги приобщава към научната работа. Необходимо е да насочи усилията си към формиране на гъвкаво мислене, развитие на умения за самостоятелно придобиване и прилагане на знания, изграждане на способности за адаптация към бързо променящите се условия на средата.

Част от проблемите на нашето икономическо висше образование са свързани с недостатъчното предлагане на стажантски програми във фирмите, както и недобрата организация и провеждането им. Много често, зад оправданието „фирмена тайна“, на студентите-стажанти се възлагат технически дейности. Трудно е с такава „практика“ да се добие опит чрез анализиране на реални казуси, да се създават трудови навици, да се разучават и усвояват добри практики. Може да се каже, че и самите висши училища не са достатъчно мотивирани да развиват и задълбочават връзките си с бизнеса. Факт е, че финансирането на висшите училища не е обвързано с търсенето на пазара на труда и реализацията на техните възпитаници. Това е причината за слабото взаимодействие между образователните институции и бизнеса.

Фирмите искат да има съответствие между реалните способности и посочените компетенции в дипломата на завършилите студенти. Добра практика е също ръководители, консултанти и рецензенти на дипломните работи да са представители от бизнес организацията, в условията на която се разработва съответната тема. Включването в учебния процес на водещи специалисти от практиката осигурява условия за запознаване на студентите с практическите проблеми и решения. Би било добре при акредитацията на ВУЗ-овете да участват и представители на бизнеса – трябва да има обратна информация от работодателите за оценката им за качеството на образованието. Оттам трябва да се синтезират предложения, които ще коригират в положителен аспект мисията на университетите. Бизнесът иска да получи печалба от инвестицията си в човешки капитал.

Очакваният ефект от предприетите реформи е повишено качество на образованието, реализиращо се чрез поставяне на висшите училища в реална конкурентна среда на национално и международно равнище; стимулиране професионалната мотивация на академичния състав, подобряване модела на финансиране на висшето образование. Връзката с бизнес средата е от стратегическо значение за университетите и е част от ангажиментите им в служба на обществото. Сътрудничеството между висшите училища и бизнеса стимулира трансфера на знания, наука и иновации и в двете посоки. То има положителни икономически и социални последици.

ЛИТЕРАТУРА

1. Благоев, Веселин. 2005. Качеството на висшето образование при бизнес обучението – специфика и предизвикателства.www.bam.bg/nessebar2005/Blagoev.pdf.
2. Висше образование, младежка политика, наука – Отчет на Правителството на Европейското развитие на България година първа (юли 2009 – 2010).
3. Димитров, г. За общоевропейско пространство на висше образование. Известия на Икономическия университет Варна, 2003, № 3, с. 138.
4. Лукичев, г. А. 2005. Высшее образование и рынок труда: новая парадигма взаимодействия. Высшее образование сегодня, 5: 30-33.
5. Рубин, Ю и А. Емельянов. 2005. Стандартизация как фактор конкурентоспособности высшего образования. Высшее образование в России, 11: 28-41.
6. Савенкова, Т. 2006. Конкурентоспособность специалистов как вектор движения образования на пути к прогрессу. Проблемы теории и практики управления, 9: 115-126.
7. <http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/>

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯТА НА ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО

гл. ас. д-р Цветан Илиев

Международно висше бизнес училище, Ботевград

HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF KNOWLEDGE ECONOMY

Tsvetan Iliev

ABSTRACT: The present treatment goes into some of the main changes which occur in economy in the conditions of her intellectualisation and their influence over the system of higher education. The higher education is taken in as a complex which has the leading role for increasing the quality of human capital.

KEYWORDS: knowledge economy, human capital, productivity, efficiency, higher education.

Ориентирането на икономическо развитие към всестранно проникване на знанието в стопанските процеси, може да се определи като предизвикателство към индустриалното общество и неговите производствени принципи. Белезите на промяната, според нас, биха могли да се очертаят в следните направления:

- добавяне към традиционните за индустриалната епоха производствени фактори – земя, труд и капитал, на знанието;
- преход от масово индустриално производство към демасовизиране на производството, пазарите и обществото;
- преминаване от вертикално разположени обществени и икономически структури към хоризонтални мрежи;
- трансформиране на производството от продукти с материален носител към такива, които лесно могат да се дигитализират и мултиплицират технологично, предизвикващи структурни промени както в националното, така и в световното стопанство.

Посочените промени не изчерпват дългата поредица от трансформации, а само набелязват насоките, в които биха могли да се осмислят. Разпространението на промените не протича равномерно на глобално равнище и единствено в производствената сфера.

В институционално отношение също са налице изменения. Старите институции стават нефункционални при новите условия. Променят се семейството, политическите структури и обществената култура. Всяка нова обществе-

но – икономическа система се нуждае от съответните културни предпоставки, които да направят възможно развитието ѝ.

От историческа гледна точка първите наченки на интелектуализация на производството биха могли да се забележат през 50 – те години на XX век. Това е времето, когато в структурата на икономиките на развитите страни (САЩ, Великобритания и др.) се забелязва промяна в посока към увеличаване на заетостта в сферата на услугите за сметка на намаляване на тази в индустриалното и селскостопанското производство. Тази промяна смятаме, че е началният пункт на прехода от индустриален тип производство, основан на труда в поточната линия, към икономика на умствения потенциал.

Тогава за първи път изследователите започват да използват термина „нова икономика“. Белег на новото е преминаването на компютъра, макар и в неговата твърде обемна и несъвършена от функционална гледна точка форма, от дейностите в държавната администрация към бизнеса. Показателно в това отношение е изследването на Ф. Мачълъп от 1962 г., което установява, че през 50 – те години производството на знание в САЩ расте по-бързо от БВП на страната. (Бакърджиева, М. 1994: 102 – 111)

Събитието, което бихме могли да определим като катализатор на наукоемкото производство в световен мащаб, е изстрелването на първия изкуствен спътник през 1957 г. То поставя началото на ерата на космическите изследвания и съревнованието между водещите в това отношение страни – САЩ и бившият Съветски съюз. В научната сфера развитие получават теорията на системите, софтуерното програмиране и управлението на проекти. Едно от откритията, които и днес се възприемат от всички като революционни, е разработената от военната индустрия на САЩ система за комуникация АР-ПАНЕТ, предшественик на съвременния Интернет. Тя променя в дълбочина представите на обикновените хора и бизнеса за взаимоотношенията в социалната и икономическата област. Това поставя началото на един сериозен поток от знание, вливащ се в производството.

Промяната на производствените устои налага релевантна по качество работна сила, тъй като новите технологии разчитат не толкова на физическата сила, присъща на аграрната и индустриалната епоха, а на креативното мислене и знанието. Освен това, новата икономика наложи промяна и в разбирането за работно място. Ако индустриалното производство се асоциира с работни места, подредени в поточни линии в цехове и предприятия, новите условия отхвърлят тази необходимост. Установява се модел на работа в домашни условия, без да се прекъсва производствения процес във фирмата, в която е ангажиран работника.

Нещо повече, взаимоотношенията работодател – работник също се променят. При индустриалния начин на производството е налице ясно регламентирано взаимодействие. Икономиката на знанието предоставя възможност за неперсонифициране на двете страни, както и поемане на ангажименти към

няколко работодателя едновременно. Според Р. Рийч новите условия ще изпразнят от съдържание понятието „служител“. Бизнес единиците ще се оценяват по качеството на достъпната им информация и технология и според възможностите за тяхното най-печелившо използване. (Рийч, Р.:1992, с. 151-159)

Промените в икономическата сфера, повлияни от разгръщане процеса на интелектуално детерминирано производство, предизвикват изменения в научната област. Разрушават се научните граници, придавайки интердисциплинарен характер на изследванията и формираните в резултат от това потоци от нови знания. От средата на миналия век до днес са направени научни открития в такива области като проводящите полимери, композитните материали, енергията, медицината, микрофлуидите, клонирането, високо молекулярната химия, оптиката, нанотехнологиите и др. Сирозен напредък е постигнат в сферата на технологиите, що се отнася до инструментариума, с който днес разполагат изследователите.

Научният напредък и диференциацията на изследователското поле предизвикват, от своя страна, промени в производствения комплекс. От машини за производството на продукти се преминава към машини за производството на повече машини.

В тази връзка можем да подчертаем, че промените в стопанските процеси предполагат адекватно развитие на обществото с присъщите му институции. За да ускори своя икономически напредък, всяка страна се нуждае от институции, които да гарантират и мултиплицират този процес. С особена сила това се отнася до институциите, отговорни за формирането и обогатяването на знанието, като най-важния производствен ресурс на съвременната епоха. По-конкретно имаме предвид системата на висшето образование.

Промените в образователната система, водят до изменения в професионално – квалификационната структура на човешките ресурси. Поддържането на висок образователен и квалификационен потенциал на трудовите ресурси е важен фактор за растеж на производството.

Повишеното качество на произвежданата продукция се явява функция на използването на по-високо образовани и квалифицирани трудови ресурси. Основен фактор за увеличаване производителността на труда и доходите на работещите са инвестициите във формирането на човешкия капитал. Натрупването на знания и умения в образователно – квалификационния и професионалния процес формира човешкия капитал. Времето и средствата, вложени за придобиване на по-високо образование, представляват инвестиции в човешки капитал (Франц, В. 1996: 107).

Процесът на инвестиране в образованието би могъл да се анализира в два аспекта. На ниво отделен индивид, инвестициите в повишаване на образованието са оправдани, когато носят по-висок обществен статус и по-добре лично благосъстояние. За обществото, изразходването на ресурси

за финансиране на образованието има смисъл, ако тези разходи намират насрещен еквивалент, изразен в повишена производителност. В този смисъл, може да се каже, че по-високата степен на образование би трябвало да осигурява и нарастващо благосъстояние както за отделния човек, така и за обществото като цяло.

За да бъде изпълнено последното условие, обаче, е необходимо системата на висшето образование в България, като подготвяща кадри с висока степен на производителност и по-приспособими към детерминантите на новото време, да бъде в крак с обществено – икономическите промени, настъпили в следствие на интелектуализацията на стопанските отношения. В този смисъл, говорейки за системата на висшето образование, трябва да имаме предвид две неща:

- мястото на системата на висшето образование в новите икономически реалности;
- новите изисквания към субектите на висшето образование в контекста на тези реалности – студенти, преподаватели и университети.

Новите икономически условия наложиха повишаване на технологичната база в класическите отрасли, което промени изискванията за образователен ценз на кадрите. Нарасна делът на заетите с висше образование у нас, което, от една страна, може да се определи като положителен сигнал за повишаване качествено равнище на производството. От друга страна, увлечението на заетите с висше образование би могло да се интерпретира по-скоро като резултат от предпочитанията на работодателите да наемат такива кадри, поради по-голямото им предлагане, отколкото на повишено качество на работните места. Това е негативен сигнал от гледна точка на възможностите за качествено усъвършенстване на производствения процес.

Нещо повече, завършили висше образование заемат работни места изискващи по-нисък образователен ценз. Това дава основание да се подчертае, че икономическата принуда поставя голяма част от завършилите висше образование пред дилемата **„получаване на определен доход – безработица и бедност“**. По този начин се извършва неефективна алокация и използване на образователния потенциал на кадрите. От друга страна, човешки капитал, за чието формиране са инвестирани средства – лични и на държавата, се деквалифицира и амортизира.

Решаването на тези проблеми поставя въпроса за ефективността на системата на висшето образование в нашата страна. То изисква вниманието на държавните институции да се фокусира върху синхронизирането на пазарните потребности от трудови ресурси с развитието на системата на висшето образование. Нейното място и приоритети в новите условия трябва да се определят чрез една целенасочена и финансово обезпечена държавна политика.

Като страна – член на ЕС, в България тази политика трябва да е съобразена с приетите програмни документи за развитие на висшето образование в

общността. Основен приоритет в тях е улесняването на достъпа на студенти от Източна Европа до западните университети от 90 –те години на ХХ в. Това изведе на преден план необходимостта от стиковане на философията, програмите и изискванията за обучение. Приетата през 2000 г. на срещата в Лисабон стратегия за икономическо развитие на ЕС постави нови изисквания пред страните – членки, едно от които е „иновациите и знанията да се превърнат в туптящото сърце на Европа” (ЦИР, 2005: 13). Така ще се подготвят кадри в съответствие с необходимостта от повишаване конкурентоспособността на европейската икономика.

Посоченият приоритет намира своето значително развитие и в новата Стратегия „ЕС 2020”.

Освен върху системата на висшето образование като цяло, икономиката на знанието поставя определени изисквания и към субектите на висшето образование.

Необходимостта от осъвременяване на формите и качеството на преподаване и обучение в сферата на висшето образование, поставят определени изисквания пред преподавателите. Глобалните промени в европейското и световното икономическо пространство налагат на преподавателите да бъдат не просто лектори, определящи сами условията и методите на обучение. Вместо това, по-прогресивно да въвеждат екипната форма на обучение, при която студентите учат и работят заедно, а преподавателят изпълнява ролята на консултант.

Важен момент от изискванията към преподавателите, поставени в новата ситуация, е излизането им от състоянието на изолираност и самостоятелност при повеждането на научни изследвания. Те трябва по-често да комуникират и споделят своя опит с колеги от други научни средища и университети. За страна като нашата, където средната възраст на преподавателския състав е доста над тази в страните от ЕС и САЩ, са необходими повече усилия в посока стимулиране развитието на младите кадри и възвръщането на престижа на преподавателската професия чрез достойна финансова осигуреност. Съобразяването с това ще позволи на българските преподаватели да се справят адекватно с детерминантите на икономиката на знанието.

Така определени, изискванията към преподавателите се явяват функция на предизвикателствата, поставени пред университетите. Новото обществено – икономическо и технологично развитие налага на университетите да функционират не като изолирани „острови” на науката, а да се включват все по-активно в световната мрежа на знанието и обучението. В тази мрежа вече се включват не само университети, но и бизнес структури. В САЩ и Западна Европа функционират корпоративни образователни центрове. Световни гиганти като Дженеръл Мотърс и Майкрософт вече имат свои собствени обучителни проекти за подготовка на специалисти, реализиращи се съвместно с различни учени и университети от цял свят. Това са примери за алтернативни

форми на обучение, съчетаващи в себе си взаимодействието на транснационални корпорации, международни организации и университетски центрове. В много голяма степен при тях се залага на трансфер на знания, студенти и преподаватели като начин за поддържане на синхрон с новостите.

Българската система на висшето образование също трябва да следва тези приоритети. Тенденциите за развитие в тази посока у нас са противоречиви. По данни от изследване, проведено от ЕК през март 2010 г., където се сочи, че броят на студентите в страните членки от ЕС от 2001 г. насам непрекъснато се увеличава, в България кандидатите постоянно намаляват. В същото време страната ни е сред малкото в ЕС, в които съотношението преподаватели – студенти, отчитащо ефективността на разходите за висше образование, е по-ниско от средното за Европа (ЕК, 2010).

Особено място в изследването е отделено на инвестициите в образованието в различните страни от ЕС. По този показател нашата страна е на едно от последните места, като за 2009 г. дялът на средствата за висше образование в БВП са малко над 1%. В сравнение, за ЕС средно този показател е около 2 на сто от БВП, като водещо място заема Дания с 2,5% от БВП.

В същото време, размерът на средствата, отделяни за издръжката на един студент у нас е почти два пъти под средното равнище за ЕС, а този за научни изследвания – изостава приблизително 20 пъти.

Всичко това дава основание да се направят следните изводи:

- Системата на висшето образование трябва да стане по гъвкава и адаптивна към промените, продиктувани от детерминантите на икономиката на знанието;
- Необходимо е повишаване степента на стиковане на подготовката на кадрите с потребностите на пазара на труда в контекста на новите изисквания към качеството на човешкия капитал;
- Конкретизиране на отговорността за реформиране на системата на висшето образование в отделните институции, което трябва да задълбочи диалога между висшите училища и държавата;
- Наложителна е промяната в системата за подготовка на млади преподавателски кадри, която да осигури повече и по-качествени хора на входа на системата. В противен случай, новите тенденции в развитието на световните научни, преподавателски и изследователски центрове ще останат далечна химера за България.

Превръщането на българското висше образование, като комплекс от студенти, преподаватели и висши учебни заведения, в модерна система, формираща качествен човешки капитал е функция от взаимодействието на всички отговорни институции и обществото като цяло. Ако степента на синхронизирането ѝ с приближи към динамиката на съвременните стопански процеси, България би заела своето достойно място сред страните от ЕС.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мачълъп, Ф. 1962. Производството и разпространението на знание в САЩ. Цитирано по: Бакърджијева, М. 1994. Информационното общество – една нова парадигма. – Социологически проблеми, бр. 2, С.: 102 – 111.
2. Рийч, Р. 1992. Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI век), VII „Св. Кл. Охридски“, С.: 151-159.
3. Франц, В. 1996. Пазарът на труда. С.: 107.
4. ЦИР, 2005. Предизвикателствата на Лисабонската стратегия. Приоритетите за България. Брюксел: 13; <http://www.ced.bg/uploads/publication/lisabon.2005.final.pdf>
5. ЕК, 2010. Изследване за степента на провеждане на реформите във висшето образование. <http://europa.eu.int>

ЗА НЯКОИ ПРОБЛЕМИ И РЕШЕНИЯ В БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

проф. д-р инж.-икон. Илия Христов

„Хрисконсулт“ ЕТ, Бургас

ON SOME PROBLEMS AND DECISIONS IN BULGARIAN EDUCATION

Iliya Hristov

ABSTRACT: One of the first reasons about current state of the Bulgarian education, which arises a cue of other ones, it is every day fragmentary and non critical adoption of the foreign experience in the field of prime education.

KEYWORDS: Bulgaria, education, state, reasons, decisions.

ПРЕДГОВОР

С оглед на въпросите, които тук се поставят във фокуса на вниманието и тъй като те се засягат критично и/или концептуално „срещу течението“, набрало неимоверна скорост, **авторът** на настоящия писмен материал е със съзнанието, че представеното му отношение е много вероятно да бъде преценено като малко или повече фантазмагорично, черногледо, лаическо, безпочвено или меко казано, като нелепо, а може би и ретроградно. Наистина, в някакъв смисъл и в някаква степен то може да е свързано с нещо минало – нещо изпробвано, **НО ДАЛО И НОСЕЩО В СЕБЕ СИ ДАЛЕЧЕ ПО-ДОБРА РЕЗУЛТАТНОСТ**, отколкото това, което у нас се е правило в последните няколко петилетки и особено пък, онова което се очертава да се върши както в целия обществен живот, така и в конкретност, в сферата на образованието.

Отсъствието в настоящия-материал на каквато и да е доза популизъм, угодничество и благоуwienie към формално администриралите през споменатите години, а и сега управляващите (или както защо ли наричащи се и наричани „регулиращи“) **авторът** е и със съзнанието, че **вероятността** представеното по-нататък съдържание да стигне до очите или ушите на онези, за които е най-вече предназначено, да бъде прочетено или чуто и адекватно анализирано и преценено от тях, е **БЕЗКРАЙНО НИЩОЖНА**. Но мотивът му за настоящата разработка е този, че което е зависело от него, макар и с утопична вероятност да обуслови каквато и да е промяна на статуквото, той

го е направил. Освен това, **авторът** е достатъчно наясно, че някои лансирани или/и споделяни тези са толкова антипопулиски, че има много голяма вероятност да бъдат преценявани като реакционни, ретроградни, безумни и т.н. от тези, които не могат или не им отърва да мислят логически, а следователно обективно, както и от онези, които под влиянието на егоистичния си кариеризъм и с помощта на все по-ширещия се, по едни или други причини популизъм, са се почувствали или/и вживели в ролята на „герои на деня“. *Между впрочем, **авторът** съзнава и съпътстващите заеманите от него позиции по засегнатите по-нататък въпроси „опасности“, но все пак счита, че както една лъжа, повтаряна не само сто, а и хиляди пъти, може да започне само да изглежда като истина, но никога не става такава, то и една истина, макар игнорирана, отричана, низвергавана дори безпределен брой пъти, винаги си остава такава.*

През 80-те години на ХХ век у нас се появява на пазара една от немногото „произвеждани“ в страната ни книги, бичуваша при това с нетривиален, небанален, а с изключително оригинален, цветущ и същевременно недвусмислен и напълно разбираем език и стил, негативни явления и процеси от сферата на научния живот в България – „Цената на откритията“ с автор два пъти доктора на науките (веднъж на химическите и втори път на биологическите) старши научен сътрудник I-ва степен (по сегашному професор) Стефан Робев, на чието фамилно име в световна химическа литература още по него време има наименувана химическа реакция (а за който много по-късно става ясно, че към онези години е агент на Държавна сигурност – това последното се изтъква тук с оглед на последващото сравнение на критичността към значими обществени събития и практики по време на така наричания „тоталитарен“ и „посттоталитарен“, именован от някои още „демократичен период“ от най-новата история на нашата Родина). Та там някъде по страниците на тази книга, авторът ѝ насочва перото си към фалша в очертала се негативна тенденция при провеждането на конкурси за научни работници и особено пък, за млади такива. Авторът на книгата пише „Иначе ще продължава да се шири нерадостната практика конкурсите да се провеждат само с един кандидат и само по някой наивник от време-навреме плахо да запита по повод на конкурсна обява в пресата: Мястото определено ли е за някого? В началото този въпрос смущаваше служебните институции, тъй като по характер е направо провокационен, но практиката постепенно сякаш го изпразни от провокационността му и той сега се задава напълно сериозно, а и отговорите, които му се дават, също се вземат насериозно“ [Робев Ст., 1980]

Сега обаче, когато родното образование от около втората половина на 90-те години на ХХ век „покорява“ все по-ниски нива на ефективност, се чува все един и същ шум от хвалебствия. И като че ли не се намира нито един с всичкия си в главата, пък макар и агент на бившата или сегашната държавна сигурност, да издаде подобен на „Цената на откритията“ труд или поне да намери някакъв забележим с оглед да бъде чут начин, който да произведе

реплика от рода на тази „Уважаеми съотечественици, с прискърбие заявявам и съм въоръжен с достатъчно на брой неоспорими доводи, **че нашият ЦАР, т.е. родната образователна система вече няколко петилетки осъществява стриптийз и е стигнала до почти пълно разголване, независимо от уж постоянното шиене и обличане във все по-нови, по-лъскави, но мними царствени одежди!!!**”

ЩРИХИ ОТ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

В годините от 1989 насам, колкото и да е печално за преобладаващата част от българското общество и вероятно, невярогодно за самообявилите се за политически елит, както във всяка сфера, така и в образователния сектор, стойностите на индикаторите за състоянието са претърпели такова очевидно изменение, което е достатъчно показателно до къде е стигнало обществото на България в т.нар. преход, а и какво може да се очаква по-нататък във времето.

Съсредоточавайки вниманието тук само върху образователната област от целокупния обществен живот, следва синтезирано илюстриране за това какво в нея се е случило. Преди това, тук следва да се поясни, че поради твърде големия брой видове, повече или по-малко значими, „дефекти“ в нормативната уредба и практиката на българското образование, авторът на този материал разглежда само няколко от настоящите проблеми и то не изобщо, а предимно в „сегмента“ на висшето образование. Образователният процес в „сегмента“ до този, авторът засяга лаконично дотолкова, доколкото част от „изхода“ му, т.е. част от абитуриентите стават „вход“ на висшеобразователната система и в очевидно съществена степен обуславят качеството на произведеното в „сектора“ на висшето образование. Преследваната от автора цел с формиране на следващото, представено тук съдържание, е не само и не толкова да направи опит за отправяне на критичен поглед към обекта му на внимание – някои елементи на образователния процес в българските висши учебни заведения – а обосновавайки евентуални недостатъци да сигнализира (без възможност за подробности в ограниченията за обем на разработката) относно някои възможности за тяхното намаляване и дори, отстраняване.

Какъв е „входът“ за сектора на висшето образование, т.е. какво е качеството на абитуриентите като „интелектуален материал“, който между впрочем като количество понастоящем е приблизително толкова голям, колкото е и този на приема в българските висши учебни заведения. Последващите обобщения налагат декларирането, че те са валидни в 85-90 процента.

И така, преди 15-20 години, подготовката на учащите се в началното, прогимназиалното и гимназиалното образование в България е такава, че в

САЩ се появяват гласове дали не е разумно да въведат там системата на обучение, прилагана в някогашните социалистически страни. Класификационни таблици, респективно данни за ниските оценки на подготовката в средно-образователната сфера на развитите в стопанско отношение капиталистически страни, могат да се видят в [„Янки ни хвалят образованието“, 1998].

„Българската образователна система е една от най-добрите в света – признава в един от броевете си американският вестник „Сан Франциско кроникъл“. Децата от бедната Източна Европа са отлични ученици, докато връстниците им от охолния Запад са последни по знания – пише вестникът. Тази разлика в постиженията сериозно безпокои западняците -продължава вестникът. Те вече се замислят дали да не наложат източноевропейската образователна система – отбелязва вестникът“ [вж. „Янки ни хвалят образованието“, 1998].

Сега 15-годишните ученици в България са най-зле по математика в сравнение с връстниците си от целия Европейски съюз. Това сочи проучване на програмата за международно оценяване на ученици (PISA) [Топузов Ст., 2009].

Що се отнася до подготовката и оттам, до грамотността на учениците по български език, „от година на година става все по-плачевна“ [Петрова Ц., 2010]. Деформацията в това отношение стига до такива измерения, че дори настоящият министър на образованието – Сергей Игнатов – лично се оплаква, че имал студенти, които пишели „Египед“ (с „д“ вместо с „т“) [Стоянова Ст., 2009. „Реформа...“].

„Училището днес – пише един автор – ражда проли. Който не е чел Оруел – това са маргинали, които нямат друга мисъл, освен дали ще се наплюскат“ [Карбовски М., 2010].

Макар и съвсем лаконично описан, образът на **типичния по грамотност абитуриент** (на типичния, но не на всеки – б.а.), който се явява на „входа“ на висше учебно заведение в България и евентуално (а в същност почти сигурно у нас, защото отношението на броя на кандидатите за студенти и на броя на местата за прием във ВУЗ-овете на такива осцилира около единица) става „предмет на труда“ в учебен процес по определена специалност в някоя висша образователна институция, **е достатъчно ясен**.

От „входа“ на кое да е висше българско учебно заведение започват „дефектите“ на висшето ни образование, чието множество, според авторът на настоящия материал, е твърде голямо, за да може дори и поради това, да бъде разгледано в рамките на няколко страници. Ето защо, ПО-НАТАТЪК ВНИМАНИЕТО СЕ НАСОЧВА САМО КЪМ МНОГО ОГРАНИЧЕН КРЪГ ОТ ПРОБЛЕМИ. ПРИ ТОВА ПРОБЛЕМИТЕ СЕ РАЗГЛЕЖДАТ ГЛАВНО ВЪВ ВРЪЗКА С ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС В ОБЛАСТТА НА ИКОНОМИКО-УПРАВЛЕНСКИТЕ СПЕЦИАЛНОСТИ.

Как става приемът по дадена специалност от споменатата току-що област? Досега обикновено това настъпва чрез полагане на приемен изпит

алтернативно по математика, български език, география, история, а в някои случаи и с възможност, по химия, физика и т.н.. Само за критика на такава регламентация на набора от възможни алтернативни учебни предмети могат да се напишат най-малкото няколко страници. Но за да се подразбере колко състоятелна е споменатата регламентация, следва само един въпрос – просто за насочване на линията за размисъл. Колко удачно може да бъде подбиране измежду кандидат-студенти за образование по някоя филологическа специалност при регламентация за полагане на приемен изпит по избор от същите, споменати вече по-горе направления от знания?

Как се формира ориентираността на този или онзи млад човек за каква, а всъщност за какви специалности да кандидатства? Ами има ги в учебното заведение в най- близкото до местоживеенето му селище! Защото завършили-те ги добре печелят! Тъй като за тях настояват родителите! Или пък, понеже са алабалистични и следването им лесно се завършва! В това учебно заведение всеки завършва! За тях няма наплив за кандидат-студенти! Или още повече, не се изисква приемен изпит! И т.н. и т.н. видове мотиви. Само гдето отсъства обоснована причина за ориентираност към специалност във ВУЗ. **А такава може да бъде единствено генетичната предразположеност към една или друга област от човешкото знаене и можеене.**

С „ориентираност“ като току-що скицираната към специалност и при проверка за „пригодност“ като представената макар и лаконично по-горе, не може да не се очертае що за „потенциал“ пристъпва към приемни кандидат-студентски (междувпрочем приеми започват да се правят и без) изпити. *А тук не може да не се отбележи, че в редица случаи изпитите са просто проформа.* **Първо, защото в края на краищата висшите учебни заведения (и държавните, а частните още повече) са заинтересовани не от преценяване на годността на кандидатите за студенти в съответна специалност, а от осигуряване на прием, за да получат максимално възможната субсидия (частните, за да реализират по-голяма печалба).** Второ, понеже уж се проверява нещо, но то обикновено, не е това, което би било показателно за възможностите на кандидат-студентите с оглед на специалността, за която полагат изпит (вижда се дори и от набора на алтернативните области от знания, по които могат да се явяват на проверка на интелектуалния им потенциал. Трето, тъй като прилаганата в редица случаи тестова форма на „входна проверка“ по принцип не дава възможност за установяване дали кандидат-студентът може изобщо да мисли, ако е в състояние – дали мисленето му е логично или латерално, колко бързо е то и т.н. Отделно, тестовата форма на изпитване не дава НИКАКВА възможност за установяване на редица необходими за следването на дадена икономическа или управленска специалност качества на личността, като например „обем на внимание“, „острота на внимание“, „съобразителност“, „индуктивност“, „дедуктивност“, „аналитичност“, „комбитивност“ и други. Нещо повече,

тестовата форма не дава възможност да се установява силата на механичната памет, а дори и на истинския багаж от запаметени данни, необходими на кандидата за евентуалното му бъдещо изучаване на специалността, за която кандидатства. (КАКТО НЯКЪДЕ НЯКОЙ ЛАКОНИЧНО КАЗВА, УЧАСТИЕТО НА ЧОВЕШКИ СУБЕКТ В ТЕСТОВА ФОРМА НА ПРОВЕРКА Е ВСЕ ЕДНО НЕГОВО УЧАСТИЕ В ЕДНА ЛОТАРИЯ [Стоянова Ст., 2010. „Реформи...“; Стоянова Ст., 2007. „Тестовете...“] – между впрочем статистически това не е трудно да се обоснове).

И така, след като са открити някои неща за това кой и как става студент, се добива представа КАКЪВ по КАЧЕСТВО, в общия случай, е „МАТЕРИАЛЪТ“, който „влиза“ в образователния процес като предмет на труда на преподавателите. А както на всички е известно, че от чугун не може да стане самолетен двигател, от напа – непропускаеми ботуши, от каучук – риба, така следва да се осмисли, че **от неподходящ човешки материал, колкото квалифицирани и мотивирани да са преподавателите, колкото и висока да е степенята на техническа въоръженост на труда, колкото и богата да е информационната осигуреност на учебния процес, каквито и да са добри всевъзможните условия на сградния фонд и т.н., действително квалифициран абсолвент-специалист не може да се получи. Нищо, че през 3-те, 4-те или 5-те години на обучение, по най-различни псевдопричини, студентските книжки, в общия случай биват изпълвани с високи оценки. Такива преобладаващи „причини“ реално биват:** а) закупуване от студентите на готови курсови разработки; б) преписване; в) получаване на необходимите за изпита данни отвън изпитната зала посредством преподавателни устройства и ползване специални писалки и часовници за „подсказване“; г) ограниченост на проверката за текущо и крайно усвояване на знания от страна на обучавания, произтичаща от тестовата форма на установяване; д) незаплащане или неадекватно възнаграждаване труда на преподавателите по установяване на фактическото знание (а и на незнанието – както бива в редица страни – например във Франция с оценките от 6 до 20 се оценява знанието, а от 0 до 5 – степенята на незнание, а има страни, където незнанието се оценява от 0 до 15, а знанието – от 15 до 60); е) „пресоване“ на прецизните преподаватели от страна на административното ръководство на висшите учебни заведения, заради реалното оценяване (за да не се загуби част от субсидията, поради отпадане на студенти от образователния процес за непокриване на минимума за успех).

Накрая се идва до още две причини за неадекватните оценки на студентите.

Едната от тях Е ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРЕПОДАВАТЕЛСКИЯ ТРУД ВЪЗ ОСНОВА НА СРЕДНИЯ УСПЕХ НА СТУДЕНТИТЕ ПО ПРЕПОДАВАНИТЕ ОТ ОТДЕЛНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ. А НАПЪЛНО СЕ ЗАБРАВЯ, ЧЕ РЕДОВИЯТ ПРЕПОДАВАТЕЛ НЕ Е РЕШАВАЩ ФАКТОР ЗА ПРИЕМА НА НЕПОДХОДЯЩИ ЗА ДАДЕНИ СПЕЦИАЛНОСТИ КАНДИДАТ-СТУДЕНТИ.

Повече от учудващо тук е, че се забравят поуките от хилядолетните мъдрости като: „От всяко дърво свирка не става“, „Вари го, печи го, той си е все същият“, и т.н. Недопустимо е обаче да се игнорират постиженията на генелогията, генетиката, антропологията, логиката, психологията и т.н. при подбирането на кандидати за студенти по отделните специалности. *Изглежда тези, от които най-много се обуславя качеството на висшето образование са забравили, че гражданите на страната ни макар и да са с равни като ползватели на граждански права, съвсем не са еднакви по генетична предопределеност!!!*

Другата причина е, че на студентите, които в общия случай не знаят дори първите букви на „азбуката“ е дадено право да оценяват своите преподаватели, които, пак в общия случай, освен знаенето на цялата „азбука“ на учебната дисциплина, която преподават, са в и състояние да съчетават буквени знаци в съответни, носещи нещо ново и полезно, семантични комбинации.

Във връзка с тези „гениални“ процедури, на конференция по случай 70-та годишнина от създаването на Стопанската Академия в Свищов, на американски участник -многогодишен председател на асоциация на щатски висши учебни заведения, който междувпрочем като че ли откриваше нещо неизвестно на аудиторията, споделяйки, че в САЩ вече се „стига до прозрението“ за полезността и оттам, до постепенното въвеждане на оценяване на преподавателския труд по резултатите от изпитите на студентите и на преподавателите по анкети сред обучаваните от тях, **авторът** на настоящия материал зададе редица въпроси, разумните отговори на които опровергават гениалността на тезата. Тук за потвърждение на „дигнатото бяло знаме“ от страна на американския участник се представят два от тези въпроси:

1. *„Като какво по качество преценява американският колега произношението на хинди на задаващия към него настоящ въпрос?“*

Настъпва признание, че поради непознаване на езика „хинди“, той не може да даде преценка.

Тогава питачият задава подвъпрос: *„А как в такъв случай обучаван, който не знае каква е разликата между „труд“ и „работа“, „инвестиция“ и „капитал“, „цифри“ и „числа“ и прочие, може да преценява дали неговият преподавател правилно или неправилно и точно или неточно е употребил съответните термини, аргументи и съждения и заслужава ли или не му се „полага“ такава или иная оценка?“*

2. *След провеждане на съответни за определена дисциплина учебни занятия, писмените изпитни отговори, например на 100 студенти, отиват за оценяване с обосновка при двама неизвестни за экзаменираните и титуляра на учебния предмет специалисти. И двамата, непознаващи се помежду си оценители са единомишлени – 98 души не заслужават повече от слаба оценка, но пък 2-ма от 100-те, при това едни и същи по преценката на оценителите ги специалисти, получават „отличен плюс“. При това положение въпросът е следният: „Като какъв следва да се определи даденият титуляр на учебните занятия по съответната учебна дисциплина – като невалифициран и немарлив към учебния процес ИЛИ НАПРОТИВ?“*

За втори път американският колега, макар и косвено, се „предава“ като заявява, че със зададените му въпроси се е повдигнало „пердето“, при което е станало възможно да се видят до тогава невидяни от ръководството на Асоциацията на висши учебни заведения (чийто десетинагодишен председател е той) слаби места на системата за оценяване на преподавателите от страна на студентите, както и въз основа на показваните резултати от последните на семестриалните изпити.

В настоящата, а както се очертава от подготвяни нормативни документи, и в бъдещата технология на учебния процес по икономически и управленски специалности в нашите висши учебни заведения има редица елементи, които, най-малкото, създават въпросителни. Поради обемността на евентуалното им разглеждане тук само се загатват и то само някои от тях. Става дума за подготовката на студентите за изпит въз основа на някакъв учебник с 100-200 страници [За проблема относно „минимизирането на знанията“, вж. напр. Ст. Стоянова, 2010, „Лесни...“], когато при бакалавърска и особено, магистърска степен на образование, по учебен предмет обективно е необходим прочит на няколко хиляди страници и то от съответни монографии, студии, научни статии и доклади, тъй като в учебниците по правило не се съдържат доказателства за застъпваните в учебния процес схващания, а непознаването на аргументите и контрааргументите, дори при заучаване на дадени тези, обуславя схематизъм, догматизъм и в крайна сметка води до атрофия на мозъка, поради неговото неупражняване. Става дума и за допускането и приемането за нормално на семинарни занятия обучаваните да показват усвоеност на някакви „голи“ постановки без да се откроява съществуването на редица различни, в общия случай малко или повече противоречиви една на друга, тези по една и съща съществена за учебния предмет съставна част. Става дума и за ползване на въпросници за изпит (**именно на въпросници, а не на конспекти**), чиито приложение води по същество до схематизъм и автоматизъм, а и ограниченост на отговорите. А не до проверка, съответно изява на съобразителните, реактивните, концептуалните, логическите, стилистичните и прочие възможности на изпитвания студент. Не случайно, по правило в швейцарските висши учебни заведения [Черпокова Ем., 1990], в голям процент на полски, чешки, френски и скандинавски висши учебни институции, нито за семестриални, нито за финалните (т.е., абсолвенските, а в Швейцария за икономическите и управленческите специалности те са пет на брой) изпити се прилагат въпросници.

Съвсем удивяващо изглежда очертаваната от Министерството на просветата евентуална бъдеща практика изявени представители на родния бизнес да се произнасят за съдържанието на учебните планове и програми, а и да водят занятия във висшите учебни заведения. Очевидно е, че такава идея не е иновация за световната практика в това отношение. Но когато българският бизнес, паралелно с предаването му на частни собственици, от година на

година линеа, за да стигне практически до колапс **какво отражение** такова участие на такива собственици и топмениджъри, които уж могат да определят какво и как да се изучава в икономическите и управленските специалности и са готови да предават на студентите собствен позитивен опит, а в същност с официалните си действия са довели стопанската сфера на България до цялостен фалит, **било би причинило на така колабиралата наша образователна система.** *А доколкото някои от тях отчитат някаква годишна печалба, последната, с известни изключения, не е както е навсякъде в нормалните страни резултат на употребени способности, икономически ресурси, опит и находчивост, а е последица от това, че техният бизнес „просперира чрез контактите си с властта”* [Сугарев Ед., 2009]. Между впрочем, доколко е способен „елитът” специално на българския бизнес да роди нещо свястно, нееднократно и по-обстойно е вече другаде третирано [вж. напр. Борисов Б., 2005; Виденов М., 2008].

Към ахилесовите моменти в образователната методика за формиране иначе по постулат на мислещи специалисти е лайтмотивът за практицизъм на обучението чрез замяна на теорията с представяне, разглеждане, анализиране и решаване на казуси. *Навярно за придобиване на професия, която може да се усвоява на съответно работно място на основата на обучение по принципа на „чирак от майстор”, това да е достатъчно полезно. Как обаче би изглеждало практическото обучение на професионален ръководител?* САМО В ОБЛАСТТА НА УПРАВЛЕНСКИТЕ НАУКИ СПЕЦИАЛИСТИ НАБРОЯВАТ ОКОЛО 20000 ВИДА УПРАВЛЕНСКИ ЗАДАЧИ. АКО ЗА РАЗГЛЕЖДАНЕТО, АНАЛИЗИРАНЕТО И РЕШАВАНЕТО НА ВСЯКА ОТ ТЯХ БЪДЕ ОТДЕЛЕНО ВРЕМЕ В РАЗМЕР СРЕДНО НА 30 МИНУТИ, ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА ЦЯЛОТО МНОЖЕСТВО Е НЕОБХОДИМО УЧЕБНО ВРЕМЕ В РАЗМЕР НА ПОВЕЧЕ ОТ 11 УЧЕБНИ ГОДИНИ (ПРИ 900 УЧЕБНИ ЧАСА ГОДИШНО).

Във връзка с това възникват съвсем елементарните въпроси като следните: *„Колко години следва да е продължителността на организирания официализиран процес на професионални ръководни кадри?”* *„Ще могат ли обучаваните да запамятят 20-те хиляди решения?”* *„Има ли гаранция, че олекнали от снетия им товар на теорията завършилите висше образование по стопанско управление ще успеят да се справят правилно и своевременно с евентуално появила се в професионалния им живот нов 20001 вид задача”?*

Меко казано, с прискърбие тук се отбелязва и резултатността на регламентирана за прилагане в последните няколко петилетки процедура за акредитация на висши учебни заведения. Какво въображение са имали нейните автори, та са съумели да „прозрат”, че въз основа, дори и на няколко, при това дебели папки документация, за няколкодневно посещение на който и да е ВУЗ акредитационната комисия може наистина да получи гарантирано основание, че през следващите 3,4,5 или 6 години (продължителност на периода в съответствие с оценката от акредитационната процедура) акредитира-

ният обект ще провежда образователен процес с „присъденото“ му качество. Нали е напълно понятно, че **НЯКОЛКО ДНИ НЕ СА НЯКОЛКО ГОДИНИ!** Това, което не се знае от няколкото дни на преценяване е как наистина ще изглеждат нещата в продължение на няколко години. Толкова ли е трудно и непонятно на акредитиращите да си представят ежедневието на която и да е акредитирана институция, ползвайки собствения си опит на преподаватели. *Дефектите на т.нар. „ежедневие на ВУЗ“ са свързани както със субектите на труда, така и преди всичко, с обектите на трудовите въздействия, а и с засегнатия вече начин на субсидиране на учебните институции* (т.е. на глава от студенти).

А обектите на въздействие, по редица причини (някои от тях са дотук засегнати) **стават все по-неподходящи** [вж. напр. „Иде поколение...“, 2010; „Родните младежи...“, 2007; Стоева В., 2007. „Кроят...“; Москов Т., 2005].

Макар и от загатване само на малка част от настоящите, а и от очертаващите се „вижданията“ на предстоящата за въвеждане нормативна база могат да се направят не само твърде голям брой, но най-вече, много горчиви изводи. Изглежда, че в най-обобщаваща форма е целесъобразно да се подчертаят поне следните няколко:

1. Образованието ни дава, „на кило дипломи.“ [вж. напр. Стоева В, 2007; „Промени..“, „Стига...“, 2008; „Оценките...“, 2008]

2. Стойността на дипломите от български университети е под въпрос заради корупция, [Стоянова Ст., 2010. „Рушвети...“; „75 митничари...“, 2010, (броят на фалшивите дипломи понастоящем е най-малко 350000-400000 [Иванов П., 2010] – например всички политици с по няколко дипломи не са стъпвали в университет) [„Политици...“, 2008].

3. Дипломите за висше са „кухи“ [Пранчов Р., 2000].

4. „Девалвацията (и инфлацията) на най-високата образователна степен у нас се задълбочава въпреки предприетите стъпки в посока промяна на Закона за висшето образование“ [Стоева В, 2007, „Промени...“].

ПРИЧИНИ ЗА ИНФЛАЦИЯТА НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

След лаконично представеното състояние на българското образование, с оглед на успешното негово подобряване, неминуемо е да се установи защо, както и почти всичко друго у нас през последните няколко петилетки, от нещо сравнително по-добро то се е превърнало в нещо сравнително, при това очевидно, по-лошо. И всичко това е ставало и се върши чрез множество от промени в нашето отечествено образование. При това, мотото под което се правят, а и се призовава да се осъществяват промени в родното образование „Предизвикателство на европейския съюз пред българската образователна система“ [Михалкова Л.Д., 2006] звучи за повечето от нас много

помпозно. Но резултатите от промените са обратни на официално заявяваните като желани и целеви.

Търсенето на причини за деградацията на образователна система, вероятно би установило не една и две. Тук по-нататък са открити само три от тях.

I. ИГНОРИРАНЕ НА ТЕОРИЯТА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ПРОМЕНИТЕ

Какво обаче най-вече следва да се знае, има предвид и взема под внимание, решавайки, предприемайки и осъществявайки промени?

Всякакви изменения с изключение на тези, свързани с кадрите, в която и да е стопанска институция освен като „промяна“, в частност „иновация“, могат да се окажат и като „реорганизация“. Основание за приемане на такава постановка за правилна дава семантичното многозначие на термина „организация“ от една страна, и смисълът в българския език на представката „ре“, говорещ за някакво изменение в или на съществуваща до определен момент организация. *Тогава, в помощ на управлението на промените (в частност иновациите) и свързания с тях риск могат да се ползват постановките, изводите, и препоръките на теорията за реорганизациите, която има по-голяма „възраст“ от тази на управлението на промените.*

Като част от множеството на промените, реорганизациите също могат да се правят по най-разнообразни причини – вътрешни и външни, действителни и мними.

Реорганизацията (промяната) е процес, който протича на няколко, известни на теорията и затова напълно предсказуеми в практиката етапи и действия [Tichy N., M.A. Devana, 1986]; 1) Етап на осъзнаване на всички ценности и недостатъци, валидни към съответен момент и на разграничаване от тях; 2) Етап на формиране и формулиране на нови ценности и цели; 3) Етап на печелене на привърженици за новите ценности и цели и за достигане на „критична маса“ на подкрепа; 4) Етап на налагане на новата система от ценности и цели като обективна и осъзната от съответната човешка общност (например, персонала на стопанската институция, работещите в отрасъл, членове на национално общество).

Промените в обществото, националната икономика, стопанската институция или поведението на индивида винаги се съпровождат от някакъв дискомфорт на един или няколко индивида, или на цели групи и големи общности. Съществено от гледна точка на управлението на промените, а оттам и за управлението на институцията в цялост, която ги провежда, (осъществява), е това, че реорганизациите (промените) пораждаат всевъзможни видове съпротиви.

Всякакъв вид съпротива е естествена реакция на човешкия индивид и човешките общности. Съпротивата, иначе казано противодействието на опитите да се предприемат или на вече осъществявани промени могат да имат пасивна и активна форма. Всяка съпротива е равнозначна на допълнителни

разходи и пропуснати ползи във връзка на определена промяна (реформа). За успешно предотвратяване или поне минимизиране на съпротивата е повече от задължително да се знаят и във всеки конкретен случай да се вземат под внимание от страна на инициращите и осъществяващите промените причините за поява на противопоставяне, които най-често, се представят от следното множество (за подробности могат да се направят евентуално в: Христов Ил., 2002, Управление; Христов Ил., 2007, Основи): а) Предпочитания на човека към стабилност; б) Вярност към навиците; в) Афинитет към конформизъм; г) Опасения от накърняване на икономическите интереси; д) Неразбиране на целите и ползите от промяната; е) Различия във възприятията на осъществители и потребители на промяната.

Всяка институция (и не само такава) функционира подобно на машина. Както след ремонт, при който са подменени части, е необходим известен период от време за достигане на пълната мощност на ремонтирането на една машина, така е нужен период от време за „разработка“ на реорганизираната институция, който настъпва взаимно пасване на отделните елементи [Sikorski С. 1975] т.е. новата организация „уляга“. За необходимостта на такъв следреорганизационен период от време за „разработване“ на новата организация, могат да имат редица причини (повечето са свързани или произтичат от токущо по-горе представеното множество

Тези причини задължават при промяната винаги да се приема определен период за нейното пълно осъществяване, включващ времето, както за внедряване на измененията, така и за „разработване“ на новата организация (система). Размерът на този период е функция на множество фактори.

Към факторите, пряко влияещи върху периода на реализация на нововъведенията, се отнасят качеството на разработения проект и степента на психическа подготвеност на трудовата общност за извършване на промени. **Колкото равнището на качеството на проекта е по-ниско, по принцип толкова по-дълъг, при други еднакви условия, бива периодът на практическо взаимно пасване на неговите елементи.** През същия този период от време може да се появи необходимост да се извършат корекции на допуснати в проекта грешки, а така също и допълнения, за запълване на очертани се в процеса на внедряване пропуски.

Психическата готовност на трудовата общност се идентифицира със ситуация, при която членовете на персонала на съответната институция са запознати с проекта за новата организация (промяната) и имат вече нагласа, т.е. желание, да работят в условията на предвижданите изменения.

Освен това, към факторите, пряко влияещи върху продължителността на въвеждане и „улягане“ на една нова организация, се отнася и професионално-квалификационната подготвеност на персонала на съответната стопанска институция, която се идентифицира със степента на състоятелност той да умее и може да работи в новите условия.

Колкото по-висока е степента на подготвеност на персонала за предстоящите промени, толкова по-кратък, при еднаквост на всички други условия и обстоятелства, бива периодът от време, необходим за внедряване на новата организация и появяване на положителен ефект от нея.

Върху големината на периода за практическо реализиране на изменения влияят обсегът и степента на кардиналност (радикалност) на проектираните и предприетите промени. Колкото по-голям е обсегът и по-кардинални, по-дълбоки са измененията, както колкото по-ниска е степента на действителното формализиране на фрагмента от институцията, намиращ се в обхвата на измененията, а следователно – по-ниско е равнището на качеството на проекта и оттам, по-малка е предпоставката за съответна подготвеност на персонала за реорганизация, толкова в крайна сметка е по-дълъг периодът от време за практическо реализиране на нововъведенията. И обратно.

В заключение на теорията за реорганизациите (промените) е практически полезно да се направят следните по-важни изводи:

1. Всяка реорганизация (промяна) е по принцип скъпо мероприятие, решението за което не бива да се взема без предварително задълбочено и пълно изследване на разходите и ефектите на неговото евентуално провеждане;

2. Успешното провеждане, срокът за това и ефектът от реорганизацията (промяната) са в положителна корелативна зависимост от степента на психологическата и професионалната подготвеност на човешката общност за нея;

3. Имайки предвид психологическия фактор, към реорганизация (промяна) следва да се пристъпва, когато са налице предпоставки за нейния успех, т.е. за постигане увеличение на резултатността на функциониране на институцията. *Това го изисква и формулirаният закон за ефекта: „Успехът ражда успех” [Targowski, 1971].* В съответствие с неговото действие, психологическата подготовка на персонала за следващата реорганизация бива улеснена;

4. Нормално явление е първоначалното спадане на резултатността (ефективността) на функционирането на институцията при реорганизация (промяна), непосредствено след нейното извършване. Затова не бива прибързано да се взема решение за провеждане на поредна такава, с оглед предотвратяване на очерталия се спад и евентуално постигане на обрат, т.е. на растеж на ефективността.

II. БЕЗРАЗСЪДНО КОПИРАНЕ НА ЧУЖДЕСТРАНЕН ОПИТ

Към субективните индиректни причини за състоянието на българското образование се отнася и копирането на чуждестранен опит.

Без съобразяване със същността на системния подход (от кибернетиката – трансдисциплинарната, с повсеместно приложение наука за ефективното управление) огромно множество от решенията за реформирането на

обществения живот у нас имат съдържанието на модел, заимстван от някой чуждестранен оригинал. Абстрахирайки се от степента на удачност на последния, следва да се обърне внимание на това, че едно от АБСОЛЮТНО задължителните условия „КОПИЕТО“ ДА ФУНКЦИОНИРА ИДЕНТИЧНО НА ОРИГИНАЛА Е ТО ДА СЪДЪРЖА ВСИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ И СЪОТВЕТНО ВРЪЗКИ МЕЖДУ ТЯХ. **В българския случай това съвсем не е спазено**, защото, както по-горе е отбелязано, то, КОПИЕТО е само модел на оригинала. И като МОДЕЛ то представлява в една или друга степен, но винаги, ОПРОСТЕН ОБРАЗ на оригинала. А като такъв, копието е винаги ОСАКАТЕНО. Дори само поради това не може да се получи ефект, какъвто оригиналът някъде другаде е възможно да дава.

Кое обаче е пропуснато да се копира? Много неща! Тук следва само един, но крещящ пример. Това, че с размера на месечната социална помощ, отпуската в тази или онази държава, която е оригинал на копието, не само могат да се покриват най-насыщните разходи за издръжка. Игнориран е и периодът на изплащане на месечна помощ на безработните в ОРИГИНАЛА. Така например в Белгия, завършилият висше образование не може по никакъв начин да бъде принуден да започне каква да е работа. И ако съответното бюро по труда не може да му предложи вид работа, съответстваща не само на специалността, но и на степента на образоваността му, безработният абсолвент има практическа възможност да стигне до пенсионна възраст и да придобие право на пенсия, получавайки през всичките тези години месечна помощ в размер, осигуряващ му състоятелност, включително и да осъществява няколко в годината воаяжа зад граница.

Друго абсолютно необходимо изискване, за да може КОПИЕТО ДА „РАБОТИ“ с ефективността на ОРИГИНАЛА, освен да е едно към едно АДЕКВАТНО НА ПОСЛЕДНИЯ, Е УСЛОВИЯТА ОТ ВСЯКАКВО ЕСТЕСТВО В СУБЕКТА НА ВЗАИМСТВАНЕ ДА СА ЕДНАКВИ НА ТЕЗИ В ОБЕКТА, ОТ КОЙТО СЕ КОПИРА. Това означава например, че е недопустимо да се заимства регламентация за осъществяване на изцяло или дори частично платено образование, без осигуряване на средна работна заплата на българския труженник в размер, съответстващ (поне в приближение) на покупателната способност на средното трудово възнаграждение, валидно за страната-ОРИГИНАЛ. Защото у нас размерът на средната работна заплата дори в държавния сектор (в частния той поне официално е още по-малък) е под необходимата парична сума, нужна за покриване на най-елементарните социални разходи – тези за оцеляване като живо човешко същество. А ОСВЕН ТОВА, ВЕЧЕ ПЕТИЛЕТКИ НАРЕД СЕ ПРЕСТЪПВА КОНСТИТУЦИЯТА на България, според която всеки у нас има право на безплатно образование.

За нашите управляващи изглежда би било достатъчно, ако бяха обърнали внимание и си бяха извлекли поука от следния много известен случай. В една

и съща страна – в случая САЩ – в 37 щата съответната законова уредба предвижда „смъртно наказание“, докато в нормативната база на останалите 14 щата е игнорирана възможността за налагане на такъв вид присъда, като се приема, че в най-лошия случай – извършени няколко тежки престъпления, полагаемото се наказание за всяко поотделно може да се добавя към това за другите, като няма ограничения и общият размер на присъдата може да достигне до неколкостотин години лишаване от свобода. Приведеният случай показва, че въпросът с конкретното решение е толкова сложен и проблематичен, че дори в отделните райони (в отделните щатове) е НЕЦЕЛЕСЪОБРАЗНО да се допусне УЕДНАКВЯВАНЕ. Защото УСЛОВИЯТА, в това число традициите, стилът на обществения живот преобладаващата ценностна система у населението и т.н. и т.н. като условия за функциониране на системата от съответни регламентирани норми, НЕ СА ЕДНАКВИ.

Като междинен извод се налага това, че едва ли е целесъобразно да се уеднаквяват елементи на нашата образователна система с такива на някои други страни.

Не отделен въпрос, а цяла, изключително важна поради последиците, тема е от къде, от кого, какво и защо именно това се копира. Защото без да се прави опит тук за абсолютизиране, има основание най-малкото за известни съмнения, че „нарочените“ за образци едва ли могат да бъдат НЕОСПОРИМО такива.

Междувпрочем, вече беше даден като пример един от най-драстичните случаи с възприемането за „фаворит“ за проверка на годност за „изкласяване“ при обществените (т.е. недостатъчно математизираните) учебни дисциплини и специалности на т. нар. „тестов метод“. Защото неговото фаворизиране свидетелства само за това, че възцаряващите го дават основание за съмнение дали те разбират крещящата разлика между „начетен човек“, от една и „мислещ човек“, от друга страна. Едва ли има що-годе интелигентен човек, който да не е в състояние да осмисли, че сравнително много по-лесно е да се запаметява, а далече по-трудно е да се мисли. Навярно няма такъв, който да не разбира колко по-важно е да се мисли (разбира се по законите на логиката), отколкото да се „погълщат“ каквито и да е сведения.

НАЙ-ВАЖНИЯТ, НАЙ-СЪЩЕСТВЕНИЯТ, НАЙ-ЗНАЧИМИЯТ ВЪПРОС Е ДАЛИ ИЗОБЩО МОГАТ ДА БЪДАТ КОПИРАНИ ОБРАЗЦИ, ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ОБЩЕСТВЕНИ СИСТЕМИ, ТАКА, ЧЕ РЕЗУЛТАТИТЕ НА КОПИЕТО ДА СА АНАЛОГИЧНИ НА ТЕЗИ НА ОРИГИНАЛА. *Отговорът на този въпрос е основен компонент на обяснението защо при така усърдно нееднократно копиране на чуждестранен опит, състоянието на българското образование става все по-плачевно.* В светлината на кибернетиката, респективно нейния дял за системите, отговорът е ясен. Само че упражняващите се у нас на управляване, включително и на образователната система, през последните няколко петилетки или не са на „ти“ с КИБЕРНЕТИКАТА (науката за изкуството да се управлява ефективно), или

я познават, но не съумяват практически да ползват знанията, които тя дава, или се огъват под преднамерените целенасочени въздействия идващи отвън страната ни, включително и по отношение на родната образователна система, или пък и трите вариантни положения са едновременно валидни за тях.

КАКЪВ ВСЪЩНОСТ Е ОТГОВОРЪТ, ПРОИЗТИЧАЩ ОТ КИБЕРНЕТИКАТА?

Както вече по-горе е отбелязано. едно от абсолютно необходимите изисквания към копието, за да „работи“ като оригинала, е то да включва елементите и връзките между тях на последния. *(Това е абсолютно необходимо, но недостатъчно, за да се очакват същите резултати от функционирането на копие, заради които е бил копиран оригиналът).* **Дали обаче при пълно съзнание на копиращите за това изискване и стопроцентовото им желание да бъде то изпълнено, реално фактически това може да бъде постигнато, когато става дума не за прости и сложни технически системи** (в кибернетичната класификация на системите и най-сложните за техническата мисъл системи са в най-добрия случай сложни), **а за ОБЩЕСТВЕНИ**, в които поне един елемент е човек (който сам по себе си в същата тази класификация е много сложна, защото е вероятностна а не детерминирана система). **А образователната, като всяка друга обществена система, включва огромно подмножество от човешки елементи – ПРЕПОДАВАТЕЛИ, УЧЕНИЦИ И СТУДЕНТИ, РОДИТЕЛИ И ПРОЧИЕ. Как тогава да бъде копирано това подмножество.** Та нали в **ОРИГИНАЛА** и **КОПИЕТО** тези подмножества са **малко или повече различни – по геном, ценностна система, морал, фактическа образованост, традиции и т.н.**

След изтъкнатото, отговорът е достатъчно ясен. Но преди да бъде изведен от казаното, изглежда да си струва привеждането на един пример, който представя резултат, който може да послужи като „предсказание“ на отговора, относно очертавания по-горе въпрос. Става дума за резултата от едно твърде обширно и подробно изследване, извършено преди време дава основание на изследователите да направят извод, че „Няма един единствен най-добър начин за организиране на институциите“ [Woodward J., 1965]. Това значи, че в зависимост от условията и действащите обективни и субективни фактори, различен е видът на организационно-управленската структура, който заслужава окачествяването му като най-добър. Следователно, за да бъде една структура (и цялостна система) оптимална, следва да не бъде конфекционно създавана а трябва да бъде проектирана и изградена „по мярка“ [Христов Ил., 1998].

И така какъв е отговорът на въпроса: **„Дали е възможно с успех копирането на оригинал, представляващ обществена система с оглед пренасяне на позитивен опит? Отговорът на този важен за обществената практика също е: ОБЩЕСТВЕНИ СИСТЕМИ НЕ МОГАТ ДА БЪДАТ КОПИРАНИ 1 КЪМ 1** и затова е израз, най-мекко казано, на неграмотност да се правят опити за това. **Междувпрочем, откритото за копиране в българската образователна сис-**

тема, е валидно и за напъните отвън и отвътре страната ни да се копира държавно-общественото устройство на други страни в „СТРЕМЕЖА“ да се промени ефективността на функциониране на обществения живот, в това и на стопанската сфера, здравеопазването и т.н. и т.н.

III. КОЛИЗИРАНЕ С ДОСТИЖЕНИЯ НА НАУКИ ЗА ЧОВЕКА – ПСИХОЛОГИЯ, АНТРОПОЛОГИЯ, ГЕНЕТИКА

Изглежда е пределно ясно, че достиженията на различните науки са затова, за да се ползват в практиката. Такава ли е обаче у нас практиката в средното специално и особено на висшето образование? Ползват ли се достиженията на психологията, антропологията и генетиката ЗА ПРАКТИЧЕСКО осъществяване на образователно, в това и особено на професионално ориентиране на подрастващите поколения? Междувпрочем, има ли изобщо някакво осъществяване на каквото и да е целенасочено или обосновано професионално насочване на децата, юношите и младежите? Без да се счита, че липсата му е недостатък само на българската образователна сфера, необходимо е да се изтъкне, че колкото повече бюджетът на една страна чувствително недостига за всяко направление на обществения живот, толкова по-голяма е задължителността постиженията на психологията, антропологията и генетиката, макар и в пълен разрез с все по-ширеция се популизъм в това отношение, да бъдат ползвани така, че сдобиващи съответни документи за завършен образователен процес да са действително състоятелни да вършат това, за което формално са се образovali. Така гръмко прокламираната, популистки и комерсиално провеждана практика на „широк вход“ при прием за участие в образователен процес и на „тесен изход“ от него у нас нито е логично приемлива (разхищават се средства, които и така са дефицитни, поради което се нарушава конституцията на страната която гласи, че образованието е безплатно), нито фактически е реално възможна за осъществяване, когато учебните заведения се финансират в зависимост от броя на учащите се.

Вероятно тривиално, може би е дори банално, но след като практиката в България в последните няколко петилетки води до все по-печални резултати, за обосновката на тезата, че НЕЗАВИСИМО ОТ ТОВА КАКВО СЕ ПРАВИ В НЯКОИ ДРУГИ СТРАНИ И ОТ ОНОВА, КОЕТО ПОРАДИ ДИЛЕТАНТСТВО ИЛИ ЦЕЛЕНАСОЧЕНО ПРОМИВАНЕ НА МОЗЪЦИТЕ У НАС ЧРЕЗ ВНУШАВАНЕ И ПОСТАВЯНЕ НА ИЗИСКВАНИЯ ЗА НЕБИВАЛИЦИ ОТ СТРАНА НА ВЪНШНИ ЛИЦА, ОРГАНИЗАЦИИ, ИНСТИТУЦИИ ИЛИ/И ОТ ТЕХНИ ОРГАНИЗАЦИИ-АГЕНТИ И В НАШАТА СТРАНА И СЛЕДВА ДА СЕ МИСЛИ И РЕШАВА ПРЕДИ ВСИЧКО СЪС СОБСТВЕНАТА (Т.Е. С БЪЛГАРСКАТА) „ГЛАВА“, намираща се на собствените ни рамене, *струва си да се припомни, че още от столетия и хилядолетия има формулирани подходящи за случая с настоящата тема на разглеждане народни мъдрости.* Към едни от най-показателните се отнасят

и следните: „От всяко дърво свирка не става“, „Вълкът козината си мени, но нрава си никога“, „Вари го печи го, той си е все същият“.

Междувпрочем у нас още към средата на деветдесетте години на XX век, на няколко пъти внасяното в парламентарни заседания предложение депутатите и общинските съветници, респективно кандидатите за такива, да преминават през щателен психопреглед, бива ежекратно отхвърляно. А каква би била реакцията, ако става дума за задължително антропологично и генетично изследване?

Оставяйки детайлите за възможностите на психологията, антропологията и генетиката в контекста на установяване на истинския потенциал на всеки един човек, в това и най-вече на младите хора, на съответните тесни специалисти, тук обаче на завършек на този въпрос, е повече от целесъобразно (макар и за ужас на лаиците и популистите) да се отбележи, че в съответствие с настоящите постижения на генетиката **ДОРИ ХАРАКТЕРЪТ НА ДАДЕН ЧОВЕК В 99% ЗАВИСИ ОТ ВИДОВЕТЕ ГЕНИ В НЕГО И ОТ ПРОПОРЦИИТЕ, В КОИТО СЕ НАМИРАТ ТЕ.** *А следва да се добави и това, че едното и другото са налични у някого от момента на неговото раждане и остават неизменни до края на неговия живот.*

Разбира се, специалистите в споменатите области от знания към настоящия момент са вече в състояние да могат да представят достатъчно детайли как практически да се „впрегнат“ тези науки, не само, но и в полза на образователното дело. Остава обаче големият въпрос – въпросът за това **КОГА ЦЕ ИМ БЪДЕ „ДАДЕНА“ ДУМАТА?**

ОБЩИ И КОНКРЕТНИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА РЕШАВАНЕ НА ПРОБЛЕМИТЕ В БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Представените три от основните причини дават основание да се направят поне три генерални предложения, които междувпрочем, освен за родната образователна система са валидни и за всички останали сектори на целокупния обществен живот.

1. **Прекратяване на практиката** с т. нар. регулиране (защото то е достатъчно като вид опростено управляване само за прости и сложни системи (каквито са техническите) и възстановяване на управляването (планиране с начална фаза прогнозиране, организиране, ръководене и контролиране), което в последния си труд, патриархът на управленската наука Питър Дракър, обосновава като целесъобразно да замени администрирането (също вид ограничено управляване) дори на онези системи, които не са стопански.

2. **Изоставяне** на „конфекционалния“ („шаблонния“) и възприемане за прилагане единствено на конкретно-индивидуалния подход при проектирането на системи, включително и на образователната, т.е. концепиране, разра-

ботване и внедряване на проекти за промени и желано бъдещо положение на системата, да става „по мярка“ съобразно изходно състояние, традиции, народопсихология, кадрови и финансови ресурси и т.н.

3. **Заменяне** на лаизма и волунтаризма при избиране на макро-а и на по-ниски организационни равнища решения с **максимално съобразяване и ползване на науката**, така, че всякакъв вид решения да бъдат поне достатъчно наукосъстоятелни и по такъв начин практически да се възцари девизът за превръщане на науката в двигателна сила на прогреса относно не само положението на родната образователна система.

Представеното относно положението на родната образователна система е част от цялостната симптоматика на все по-влошаващото се състояние на българското висше образование, То едва ли е достатъчно да даде цялостна картина за него. Затова, в такъв случай би бил атакуем всеки опит да се постави пълна и прецизна диагноза, която да открие точния цялостен комплект от причини за настоящето положение. *Оттук следва, че лансирането на мерки за извеждане от последното е затруднено.* **Формулиране на концепция е и непосилно за един който и да е човешки индивид. Като се вземе под внимание, че влошаването на продукцията на висшето ни образование продължава вече няколко петилетки** като към множеството на дефектите нормативно и практически постепенно се добавят все нови и нови, изглежда да е разбираемо, че са необходими знанията, уменията и едновременните усилия на комплекс от разнородни по специалност професионалисти. Затова накрая, **авторът на настоящата разработка си позволява да сподели от своето виждане само някои елементи – при това, произтичащи от засегнатите в настоящата разработка проблеми.**

1. Всички предвиждани нормативни постановки за уреждане на системата на висшето образование и особено по отношение на образователния процес по икономически и управленски специалности да бъдат подлагани на **всестранен СИСТЕМЕН** анализ, независимо от кого и откъде идват идеите за тях – например продажбата на бакалавърски, магистърски, докторски и професорски дипломи не е българско изобретение, а на страни, които България следва „по инерция“ като еталон [Славчева В. 2005].

2. Изоставяне на всякакъв популизъм и поглеждане на истината за българското образование и в частност, за образователния процес по икономически и управленски специалност „право в очите“, защото само на тази основа, е възможно поставянето на точна диагноза на тоталното сложно болестно състояние;

3. Преустановяване извършването на централно и на ВУЗ-овско равнище на самоцелни промени, т.е. на такива за самите тях (защото, както още почти в началото на 20-тия век един от всепризнатите специалисти по управление – Емерсон – отбелязва, от някаква организация чрез много и особено пък чести реорганизации се стига до дезорганизация).

4. „Детрониране“ на фетиша за ролята на техническите учебни средства (защото и цигулка изработена от Страдивариус да се осигури на всеки, единици могат да станат цигулари от величината на Паганини, Давид и Игор Олстрайх, Енеску, Васко Абаджиев – при това не на друга основа, а биха станали на базата само на генетични обусловености, добра методика и тогава едва на, трудолюбие и работливост).

5. Преустановяване приложението на методи и средства в учебния процес, които обуславят намаляване на мозъчната активност и оттам, водещи до атрофия на мозъчните влакна.

6. Централната нормативна уредба и тази на висшите учебни заведения да бъде базирана както на доказалите вече положителен ефект традиционни практики, прилагани у нас и в чужбина сега или някога (**като не се забравя, че не всяко ново е по-добро от старото**), така и на генилогията, антропологията, психологията и т.п., особено пък когато се отнася до подбирането както на преподаватели за висшите учебни заведения, така и не по-малко, на студенти измежду кандидатите за такива, като за всяка отделна специалност следва да се прилага подходяща, съобразно спецификата ѝ, методика (така, както това се прави обикновено за точните и в някаква степен за някои други като например филологиите, техническите, историята, географията и прочие специалности). Междувпрочем, от десетки години съгласно Правилника за учебната дейност на Харвардския университет, всяка учебна година от всеки курс на всяка специалност задължително остават да повтарят (или отпаднат от студентската листа) минимум 10% от учащите се, дори и ако имат среден за учебната година успех над четворка, петица или повече. [Паунов М., 1993].

На завършек изглежда да е повече от редно постулиране *в никакъв случай финансирането на висшите държавни* (въпросът за финансирането на частните налага необходимост от отделно концепиране, което изисква много време и изписани страници) *учебни заведения, да е в зависимост от броя на студентите. Ако това стане* (намирането на подходящ „ключ“ за определяне на държавната субсидия е отделен, достатъчно сложен, много значим въпрос, а и отговорът му изисква „много пространство“ за да бъде правен опит тук за неговото разглеждане). Както „казва“ математиката обаче, *тогава ще е налице едно от най-необходимите, макар и недостатъчно условие за започване подготовка на специалисти по икономическите и управленските специалности, всеки от които да има квалификационен капацитет най-малкото на десетина сегашни легитимиращи се с хартия, наречена „диплома“, получена през последните 15-20 години. А НИМА, ОТ МНОГО ГЛЕДНИ ТОЧКИ, НЕ Е ПО-ДОБРЕ ТОВА, ОТКОЛКОТО СЪВКУПНИЯТ ПОТЕНЦИАЛ НА ВСЕКИ ДЕСЕТИНА НОСИТЕЛИ НА ДИПЛОМА ЗА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДА Е ПО-МАЛЪК ОТ ТОЗИ НА ЕДИН ДЕЙСТВИТЕЛЕН СПЕЦИАЛИСТ?*

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов Б., 2005. Родният бизнес е ниска топка за студенти. В. „Стандарт“, 18 август.
2. Виденов М., 2008. Новобогаташите са ограничени хора – с 400 думи могат да говорят за ядене, пиене и секс. В. „24 часа“, 22 март.
3. Даваш 500 лева и вземаш матурата, 2009. В. „Телеграф“, 12 януари.
4. Иванов П., 2010. Корупцията в образованието е грандиозна. В. „Новините днес“, 14 май.
5. Иде поколение на лентяите, 2010. В. „Стандарт“, 23 март.
6. Карбовски М. 2010. Училище в айляка. В. „Стандарт“, 22 Април.
7. Михалкова Л.Д., 2006, Предизвикателствата на Европейския съюз пред българската образователна система. Доклад на международна юбилейна конференция, Стопанска академия, Свищов, Сборник доклади, с. 447-455.
8. Москов Т., 2005. Докога ще се люшкаме в ключици и ще храчим. В. „24 часа“, 12 януари.
9. Негативните страни на образованието в интернет, 2004. В. „Черноморски фар“, 8 август.
10. Оценка в дипломите надут с 2 единици, 2008. В. „Стандарт“, 04 септември.
11. Паунов М., 1990. За Харвардското бизнесучилище е важно какво имаш в главата си, а не в банката. В. „Труд“, 14 август.
12. Петрова Ц., 2010. Децата губят грамотност още в пети клас. В. „Стандарт“, 19 април.
13. Политици, прокурори и фолкпевици със съмнителни дипломи, 2008. В. „24 часа“, 3 октомври.
14. Пранчов Р., 2000. Тапиите за висше са кухи. В. „24 часа“, 16 май.
15. Робев Ст. 1980. Цената на откритията, „Партиздат“, София, с. 60.
16. Родните младежи сред най-пасивните европейци, 2007. В. „Труд“, 03 юни.
17. 75 митничари „взели“ висше без ден отпускане. В. „Стандарт“, 18 януари.
18. Sikorski C., 1975. Reorganizacja a usprawnienie, Problem czasu realizacji usprawnienia Warszawa, PWE, s. 77.
19. Славчева В., 2005. Как се става професор срещу 200 долара. В. „24 часа“, 22 май.
20. Славчева В., 2005. Ще ти сложа прекрасно надписче отличен. В. „24 часа“, 22 май.
21. Стига висшести от хоремага, 2008. В. „Стандарт“, 18 август
22. Стоева В., 2007. Краят на митовете. В. „България“, 28 април-04 май.
23. Стоева В., 2007. Промени във висшето образование. В. „България“, 5-11 май.
24. Стоянова Ст., 2007. Тестовите ще съспят образованието. В. „Стандарт“, 27 юли.
25. Стоянова Ст., 2009. Ректори тръгват на бой за пари. В. „Стандарт“, 24 ноември.
26. Стоянова Ст., 2010. Рушвети клатят родните дипломи. В. „Стандарт“, 29 януари.
27. Стоянова Ст., 2010. Лесни учебници или за невежи. В. „Стандарт“, 27 април.
28. Стоянова Ст., 2010. Реформа в азбуката. В. „Стандарт“, 30 март.
29. Сугарев Ед., 2009. Цената на корупцията. В. „Стандарт“, 03 август.
30. Targowski A., 1971. Informatyka – klucz do dobrobytu. Warszawa, PIW, s.75.

31. Tichy N, M. A. Devana, 1986. The transformational Lied. New York, Toronto.
32. Топузов Ст., 2009. Българските ученици – най-зле по математика в Европа. В. „Новините днес“, 10 юли.
33. Христов Ил., 2003, Управление на инвестициите и иновациите. Бургас, „Матаник-М“, с. 11-19.
34. Христов Ил., 1998. Основи на стопанското управление. Бургас, „Делфин-прес“, с. 255.
35. Христов Ил., 2007. Основи на стопанското управление (второ издание). Бургас, „Матаник-М“, с. 203-212.
36. Черпокова Ем., 1990. Лесно ли е да получиш диплома в Швейцария. В. „Икономически живот“, 03 октомври.

ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ: КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА

доц. д-р Цвета Зафирова

Икономически университет, Варна

UNIVERSITIES IN BULGARIA: COMPETITIVENESS AND THE RATING SYSTEM

Tzveta Zafirova

ABSTRACT: In recent years, the competitiveness of the universities in Bulgaria is a problem which arises from environmental changes both for themselves and the modernization of the higher education system according to European standards. In order to explain the competitiveness of organizations and in particular of the higher education institutions many literature sources were reviewed. On that basis the need for a system of indicators for its evaluation was revealed. The all groups of criteria which were proposed in the universities' rating system from 2010 have been thoroughly analyzed. Some improvements of upcoming updates are recommended.

KEYWORDS: competitiveness, rating system, universities, public services, evaluation indicators.

ВЪВЕДЕНИЕ

Конкурентоспособността на висшите училища (ВУ) в България е значим проблем в последните години, когато се наблюдават значителни промени в средата, в която те функционират и се развиват. Създаването на частни университети увеличи общият им брой до 51, което е много за броя на населението в България. Много от държавните университети откриха нови факултети и специалности, като по този начин увеличиха капацитета си. От друга страна, демографският срив в началото на демокрацията се отразява негативно и броят на кандидат-студентите е намалял значително в последните години. Същевременно чуждите университети стават все по-агресивни на нашия образователен пазар и представят примамливи предложения за обучение. Пред кандидат-студентите стои сложната задача да определят къде да се обучават. Липсата на достатъчна и достоверна информация ги затруднява в нелекия избор.

В борбата за желаещите да станат студенти в България все по-остро възниква проблемът за оценката на конкурентоспособността на ВУ. Обемът

и качеството на предлаганите образователни услуги са важни въпроси, които определят рейтинга им сред обществото.

През 2010 г. за първи път в България бе изследвана рейтинговата система на ВУ чрез определяне на рейтинга на съществуващите у нас професионални направления. Резултатите са публикувани и достъпни за всеки. Като първи опит разработената рейтингова система има своите предимства и недостатъци.

Целта на настоящото изследване е да изясни същността на понятието конкурентоспособност на ВУ и връзката му с рейтинговата им система.

За реализацията ѝ се анализира специализираната литература в тази област, както и разработената рейтингова система на ВУ през 2010 г., като се изведат нейните недостатъци и се предложат решения за подобряването ѝ при нейната актуализация.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ: СЪЩНОСТ И СЪДЪРЖАНИЕ

В специализираната литература съществуват много и различни тълкувания на понятието конкурентоспособност. Тя се изследва в различни аспекти: интернационално ниво (на нацията), на организацията и на продукта (услугата). Конкурентоспособността обикновено се свързва с възможностите да се реализират конкурентните предимства на съответния пазар.

Като се има предвид, че конкуренцията се проявява като обобщен измерител на възможностите на организацията да променя пропорциите в размяната на продуктите и на самата структура на пазара, в теорията и практиката е възприето за тази цел да се използва понятието *конкурентноспособност*. При оценката ѝ, отнасяща се до тях, не бива да се забравя, че тя се прави само за сравними структури. Измерването на равнището на конкурентноспособност на организациите е свързано главно с неговия полезен ефект в производството и потреблението.

Конкурентоспособността като категория е разработена от М. Портър добре за отраслово (индустрия), корпоративно и бизнес равнище. Според него, тя е функция на привлекателността на индустрията и на относителната конкурентна позиция на организацията. В този аспект той я дефинира като „състояние на дългосрочна рентабилност, която е над средната за съответния отрасъл (индустрия)“.

Като се основаваме на неговото тълкуване, както и на други учени, работещи в областта на конкуренцията, бихме могли да обобщим, че *конкурентноспособността на организациите показва способността им да задоволяват по-ефективно потребностите на населението от конкретни продукти (услуги) при определени измерители, съпоставени с тези на конкурентите*. Тя определя способността да се издържи на конкурентния натиск в сравнение със сравнимите организации – на вътрешния и/или на външния пазар.

В своите публикации М. Портър развива своя модел като разграничава следните параметри в него:

- основни сили, влияещи върху конкурентоспособността – интензитета на съперничество между съществуващите конкуренти в индустрията, потенциалните конкуренти, доставчиците, потребителите, заместителите на продуктите (услугите);

- факторите, които определят нивото на конкурентоспособността – стратегия, структура и съперничество (барииери за влизане и излизане, концентрация и организационна структура);

- състояние на елементите на *предлагане* – трудови ресурси, цена и наличност на капитал, инфраструктура, ноу-хау, социални услуги и т.н.;

- директно и индиректно поддържащи сектори в условията на *търсенето* – профил на потребителите, комерсиализация, защита на потребителите;

- ролята на правителството и неговата ефективност в подпомагане на конкурентоспособността (регулиране на фирмения бизнес, протекционизъм и др.).

В световната теория и практика съществуват множество изследвания в това направление, като най-голяма представителност имат тези направени в Женева през 1985 г. Според тях, конкурентоспособността на организацията се определя от десет основни фактора. Сред тях най-важните са: търсенето на продукта на пазара и неговото потребление, свойствата, качествата и търговската марка, организацията на продажбите, прилаганата финансово-кредитната система и т.н. Това е потребителският аспект при детерминиране на понятието. Има и други подходи за определянето му, което показва неговата многоаспектност.

Конкурентоспособността на организацията е неизменно свързана с конкурентоспособността на предлаганите от нея продукти или услуги и не би могла да се разглежда изолирано. Поради тази причина тяхното определяне би трябвало да се изследва паралелно.

Служейки си с терминологията на икономическата наука, бихме могли да твърдим, че то се свързва с *потребителната стойност* и *стойността на продуктите*. Освен това се използва и като характеристика на организациите, които ги произвеждат и/или предлагат. В този аспект може да се възприеме следното тълкуване на учените икономисти относно конкурентоспособността на продукта: *колкото потребителната стойност, изразена чрез качеството на определен продукт е по-висока и удовлетворява повече потребности и неговата стойност, представена чрез разходите му, е по-малка, толкова той е по-конкурентоспособен.*

Английските икономисти считат, че конкурентоспособността би могла да се разглежда в следните аспекти:

- а) ценови – ако продажната цена и качеството не отстъпват на тези на аналозите на пазара;

б) по сравнителна стойност – стойността на единица труд в сравняваните конкуренти;

в) по доходността, като се предполага, че колкото са по-високи доходите от дейността, толкова е по-високо равнището на конкурентоспособността, т.е. мярката е нормата на доходност.

Посоченото тълкуване представлява едно икономически ориентирано, детайлизирано разглеждане на понятието, което по-пълно характеризира позицията на конкурентите.

Въпросът за оценката на чуждата конкурентоспособност не е самоцелен, а създава база за построяване на алгоритъм и съответна технология за определяне конкурентоспособността на организацията. Този алгоритъм, вкл. и организациите-конкуренти – *„производители с определени позиции на даден пазар за определено време при продажбата на продукт, съответстващ по предназначение на този, реализиран от фирмата, чиято конкурентоспособност се установява“*.

При определяне на конкурентоспособността на организацията трябва да се има предвид, както тази на вътрешния, така и на международния пазар. В процесите на глобализация на бизнеса, в недалечно бъдеще може би целият европейски пазар ще се разглежда като вътрешен. Пазарът, на който ще се изследва конкурентоспособността, трябва да бъде разделен на сегменти, тъй като на различните пазари тя ще е различна.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ВУ

Конкурентоспособността на публичните услуги има различни измерения в сравнение с бизнеса. Там съществува известна държавна намеса в управлението на публичните дружества, което пречи на свободната конкуренция в някои области като социалните дейности, здравеопазването, образованието, културата и др.

За да не се констатират нередности в тях и аномалии вследствие на хаотично нерегулирано развитие на пазара на публични услуги, е необходимо да бъде наложена т.нар. управляема конкуренция като резултат от предлагания от някои учени *„управляем пазарен модел“*. Управляемата конкуренция е една държавна стратегия, която обикновено приемаме като ценова. Тя е съставена от конкурентни и регулаторни принципи.

Управляемата конкуренция е дефинирана в специализираната литература като една *„търговска стратегия с цел да се извлече максимум ценности за парите на потребителите и работодателите, прилагайки правилата за конкуренция, основани на микроикономическите принципи“*. Обикновено тя се осъществява с ценово регулиране като се стимулират определени национални приоритети за даден етап, което ще доведе до развитие (подтискане) на определени структурни звена.

Това е напълно правилен подход в бъдещото развитие на публичните услуги и една от *предпоставките* за съществуване на управляема конкуренция в тази област в България. Тя е необходима в публичния сектор, особено в началния етап на формиране на пазарните отношения в него.

В специализираната литература са направени много изследвания и предложени методики за оценка на конкурентоспособността, вкл. и на различни публични услуги в България (М. Рибов, Т. Ненов, Е. Делчева, П. Лулански, Ив. Баръмов, А. Вълков и др.). Българските учени имат значителен принос в тази област, като по този начин е улеснена и практиката в публичния сектор.

П. Лулански определя висшето образование като „конкурентна социална система, чиято организация, от една страна, се конституира определящо според изискванията на публичната сфера (непълен пазар), от друга – се отличава с активна частна експанзия (класически пазар), а от трета – с неизбежен контрол от страна на гражданското общество. В тази триада от регулативни механизми се формира определена конкуренция, насочена към създаването на качествен образователен продукт (подготвени контингенти и организирани научни изследвания) и генериране на тази основа на комплексна ефективност в името на настоящето и бъдещето”.

Това твърдение напълно изчерпва съдържателно в икономически аспект системата на висшето образование у нас, съчетавайки го с практиката на държавното регулиране, което прераства в управляема конкуренция в пазара на образователни услуги. Това е необходимо условие, за да могат да се осъществят конституционните принципи за достъпност и възможност за изборност на образованието.

В специализираната литература и в практиката намира приложение понятието *конкурентоспособност*, свързано с висшите училища, предлагащи различни образователни услуги. Но при оценката на конкурентоспособността им не бива да се забравя, както и в други области, че тя се прави само за сравними структури.

Като се следва логиката и изводите от изследванията на различни учени, може да се обобщи, че *конкурентоспособността на висшите училища се определя от способността им да задоволяват по-ефективно потребностите на студентите от различни образователни услуги при определени измерители, съпоставени с тези на конкурентите*.

Освен това, бихме могли да посочим, че при оценката на конкурентоспособността на висшите училища и предлаганите от тях образователни услуги, трябва да се има предвид следното:

а) най-конкурентоспособна е тази образователна услуга, която заема относително най-висок дял в общия обем на продажбите на образователни услуги от един и същ вид и удовлетворява максимално потребностите от него при минимално извършени разходи;

б) анализът на сравняваните конкурентни образователни услуги и висши училища трябва да започва от фазата на потреблението и размяната към фазата на създаването на образователната услуга;

в) необходимо е използването на системния подход при определянето на факторите и показателите в този процес, които трябва да отразяват спецификата на дейността и произвежданите и/или предлаганите образователни услуги.

Изводите и обобщенията от изследването на конкурентоспособността на ВУ, служат и за оценка на конкурентната му позиция.

Аналогично на конкурентоспособността на ВУ, *конкурентоспособността* на предлаганите от тях образователни услуги се определя от *„способността им да задоволяват по-ефективно, качествено и системно потребностите от обучение на студентите при определени параметри, съпоставени с тези на същите или аналогични образователни услуги на конкурентите*. Целта на оценката е да се идентифицират съвременните тенденции в мотивацията на потребителя на образователни услуги в областта на висшето образование и промяната в неговите потребителски предпочитания.

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА НА ВУ

Разработването на рейтингова система на ВУ не е нова за България задача. По този проблем има публикувани различни изследвания и предложени показатели за оценка, като най-систематично и изчерпателно е на П. Лулански през 2006 г. При разглеждане на въпроса за рейтинга на висшето училище основният акцент, който той поставя, е върху качеството на обучението, реализацията на специалистите и създавания, респективно приложения научен продукт. От гледна точка на качествените параметри, които биха дали най-ясна представа за конкурентоспособността на ВУ, той е разработил примерна система от показатели, което представлява съществен принос за практиката в тази област, като всеки от тях е защитен с подходяща аргументация. Освен това посочва как да се организират анкетните проучвания с цел да се игнорира субективизма при оценяването, което потвърждава отличното му познаване на системата на висшето образование.

Като част от усилията за модернизацията на висше образование у нас и привездането му в съответствие с европейските стандарти, през 2010 г. бе извършена класация на висшите училища по всяко едно от съществуващите в българската образователна система 52 професионални направления. Класациите представляват комплексна оценка за ВУ по съответните професионални направления на базата на 51 индикатора. Те са формирани:

- на базата на статистическа информация;
- социологически проучвания сред различни групи потребители – студенти, преподаватели, завършили, работодатели и широка общественост.

Експертен екип е определил тежестта на отделните групи индикатори по следния начин:

- учебен процес – 20%
- осигуряване на учебния процес – 10%
- научноизследователски процес – 20%
- социално-битови условия – 5%.
- престиж (обобщаваща оценка) – 15%
- реализация – 30%

Посочено е, че при тях е взето предвид мнението на различните потребители, броят и взаимовръзката между отделните индикатори, както и надеждността на информацията.

Направената класация ни дава нивото на конкурентоспособност на отделните професионални направления и оттам – на ВУ на българския пазар на образователни услуги във висшето образование. Включени са достатъчен брой индикатори, които да съставят обобщена оценка на тази конкурентоспособност. Като първи опит в тази насока, той е много полезен за ВУ, за да може да се оцени тяхната конкурентна позиция в отделните професионални направления. Поради факта, че рейтингът е променлив във времето, се налага техните ръководства да насочат усилията си в посоки за подобряването му в тази области, където индикаторите са с ниски оценки.

Наред с ползата от създадената рейтингова система на ВУ и нейната всеобхватност, се наблюдават и много слабости, които пречат за получаване на по-точна оценка на конкурентоспособността им.

Анализът и оценката на различните групи индикатори показват някои слабости на предложената рейтингова система, които биха могли да поправени. Във всяка група има индикатори, които са несъпоставими помежду си, тъй като някои са на база субективна преценка от анкетни проучвания, а други – от оценка на статистическа информация.

Някои данни са за академична 2008/2009 година, други – за календарната година 2009, трети – от социологическо проучване от 2010 г., а четвърти – за периода 2005-2009 г., което показва несъпоставимостта им.

Паралелно с това могат да се изведат и някои логически недомислени оценки по различни индикатори:

Група 1. Учебен процес

– По индикатор 1.2 оценката на теоретическата и практическата подготовка на студентите е субективна и неточна, тъй като им липсват критерии на този етап на развитието им и база за самооценка. Освен това, в анкетното проучване участват и студенти, които рядко посещават учебните занятия и такива, които системно не са подготвени и е трудно да преценят нивото на поднасяния материал и неговото качество. В такива случаи критериите на анкетираните студенти са свързани с по-малкото усилия, които полагат по време на обучението.

Не бива да се забравя, че студентите в престижните ВУ имат по-високи критерии за оценка поради по-добрата предварителна подготовка. Това обуславя по-ниските оценки, които те дават.

– Индикатор 1.9. за интензивност на обучението би могло да се основава на учебната документация на съответното ВУ, а не на отговори на студентите колко време прекарват в лекции и семинарни занятия. Това може лесно да се установи от хорариума в учебния план на специалностите в професионалното направление.

– Обучението по чужд език (1.6) би трябвало да е факултативно, а не задължително, тъй като студентите идват много добре подготвени по чужди езици и усвояването на втори чужд език е по желание.

– По индикатор 1.8. би могло да се проучи дали има въведена във ВУ система за текущ контрол и оценяване.

– Тежестта на индикатора 1.11 Хабилитирани преподаватели да е много ниска (1,5%). Би трябвало да включва само хабилитираните преподаватели по шифър от това професионално направление. Това е причината в някои от тях в челните места да бъдат ВУ, които нямат нито един или имат много малко на брой преподаватели, хабилитирани в това направление. Освен това, при изчисляването на този индикатор има значение броя на специалностите в направлението. Колкото повече са те, толкова по-голям ще е той. Това налага да бъдат извършени сериозни промени в този индикатор.

– Тежестта на оценките по индикаторите 1.1, 1.10, 1.11, 1.12 трябва да се увеличи, тъй като те са особено значими от гледна точка на рейтинга и съответно конкурентоспособността на ВУ.

Група 2. Осигуряване на учебния процес

– При индикатор 2.1. оценката на студентите е в резултат на социологическо проучване и е много субективна. Освен това, частните ВУ разполагат несъмнено със значително по-добра материална база. Самите студенти нямат база за сравнение, тъй като малко от тях са виждали други ВУ. Някои индикатори от тази група като 2.1, 2.4, 2.5, 2.7, 2.8, 2.9 могат да се вземат от НАОА от документите по акредитация на съответните ВУ или професионални направления.

Група 3. Научноизследователски процес

– В индикаторите липсват другите видове публикации на преподавателите, които също са значими в научноизследователската дейност – студии, доклади и др.

– Индикатор 3.7 може точно да се установи според броя на студентите, участващи в публикации и научни проекти от ВУ или от документите по акредитацията на професионалните направления.

– Индикатор 3.13 е според акредитационната оценка и би трябвало да е с още по-голяма тежест, както и 3.12. Това се налага, тъй като броят на докторантите показва значимостта на професионалното направление

в системата на ВО в България. Те са и оценка на преподавателския му състав.

Група 4. Социално-битови условия

– При индикатор 4.1. по-подходящ би бил процентът от размера на получените стипендии/броя на студентите редовно обучение

– Няма оценка за наличие на условия за обучение на студенти инвалиди

Група 5. Престиж

– Индикатор 5.5 престиж сред работодателите – тази субективна оценка зависи от броя на завършващите студенти. Работодателите и общественото мнение се сблъскват повече със завършилите големите ВУ и поради това не могат да дадат реална оценка.

– Индикатор 5.6 престижът сред общественото мнение (по-подходящо е сред обществото) е изследван чрез общественото мнение. Има по-точно средство – това е броят кандидат-студенти за учебна година или броят им за 1 място.

Група 6. Реализация

– При индикатор 6.1 статистическата информация не е достоверна, тъй като работодателите не регистрират реалните доходи, особено в частния сектор. Авторският екип не се е съобразил и със следните обстоятелства:

а) Завършилите столичните ВУ имат по-голяма реализация поради значителния брой работни места в София.

б) В частните ВУ учат предимно деца от семейства с по-големи доходи, като много от родителите им са собственици, тоест работодатели. Това гарантира реализацията и високите доходи на завършващите. Нерядко студентите в тези ВУ са и самите предприемачи или хора с други доходоносни професии.

в) Според данни от НСИ, доходите на завършилите студенти, работещи в София, са в пъти по-големи от тези в другите градове.

И тъй като предварително се знае грешката в данните е недопустимо този индикатор да е с тежест 15%. Същото важи и за индикатор 6.2.

– При индикатор 6.3 за реализацията по специалността, в някои направления има предварително заложиени „капани“. Напр. завършилите специалност „Мениджмънт“ от професионално направление „Администрация и управление“ да станат мениджъри в първите три години е с много ниска степен на вероятност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследванията на специализираната литература показват, че рейтингът на ВУ, отразяващ неговата конкурентоспособност, ще покаже конкурентната му позиция в различни професионални направления. Това ще доведе до закриване на неефективните по естествен път и доразвитие на тези, които

отговарят на европейските стандарти и потребностите на пазара на образователни услуги.

Разработената през 2010 г. рейтингова система на ВУ е едно ново начало, показващо им, че има конкурентна борба за бъдещите студенти, чийто интензитет ще се засилва. В тази конкуренция, освен български участници, има и чужди университети, които са с още по-силни конкурентни позиции от тях. За да отговорят на предизвикателствата, ръководствата на ВУ трябва да преосмислят политиката си по отношение на конкурентоспособността си и да търсят пътища за повишаването ѝ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зафирова, Цв. 2002. Методологически аспекти в изследване на конкуренцията при вземане на стратегически решения в бизнеса. Годишник на ИУ, 74:159-228.
2. Зафирова, Цв. 2009. Оценка на конкурентоспособността на организацията. Управление и устойчиво развитие, 24: 71-75.
3. Лулански, П. 2006. Българското висше образование като конкурентна система: в търсене на решения. Годишник на УНСС: 102-144.
4. Рейтинг на висшите училища в България. 2011. 1: 4-12.
5. Рибов, М. 1993. Конкуренция и конкурентни стратегии. Икономика, 7.
6. Савинов, Ю. 1985. Конкурентоспособность продукции и развитие международной торговли оборудованием. Внешняя торговля, 8.
7. Enthoven, A.1993. The History and Principles of Managed Competition. Health Affairs, Supplement.
8. Porter, M. 1980. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. The Free Press: 6

СТЪПКА НАПРЕД: ОТ ОБРАЗОВАТЕЛНИ СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКИ КЪМ РЕЗУЛТАТИ

доц. д-р Александър Вълков

доц. д-р Деница Горчилова-Атанасова

Университет за национално и световно стопанство, София

A STEP FORWARD: FROM EDUCATIONAL STRATEGIES AND POLICIES TO RESULTS

Alexander Valkov

Denitsa Gorchilova – Atanasova

ABSTRACT: In the last couple of decades Bulgaria developed and implemented several strategies and policies for the higher education system but that didn't lead to improving the quality of the system's output. That report offers an analysis of the main Bulgarian strategic documents in the light of the „Europe 2020” strategy and suggests a different approach to the policies formulation. That is the balanced scorecards approach which could improve the relation strategy – policies – results.

KEYWORDS: Educational strategies and policies, balanced scorecards

1. СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020” И ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Приетата в началото на 2010 год. стратегия „Европа 2020” залага амбициозната визия да превърне Европейския съюз в конкурентна, социална и пазарна икономика. За постигането на тази цел се предлагат седем водещи инициативи, които очертават все по-сериозните очаквания към системите на висше образование в отделните държави-членки. Пряко свързана с висшето образование е инициативата „Младеш в движение”, насочена към улесняване на младите хора при навлизането им на пазара на труда чрез подобряване на постиженията на образователните системи. С подобна ориентация е инициативата „Нови умения и работни места”. В ролята им на научно-изследователски институции, висшите училища са част и от инициативите „Съюз за иновации”, „Ефективно използване на ресурсите” и „Платформа срещу бедността”.

Самата концепция за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, на която се основава стратегия „Европа 2020”, означава постигането на екологична и конкурентна икономика, основана на знания и иновации. Това е цел, ко-

ято е непостижима без сериозното обвързване на системата на образование въобще и на висше образование в частност със сферите на науката, бизнеса и публичната администрация. Това проличава и от заложените в стратегията конкретни цели до 2020 год.:

- заетост за 75% от населението на възраст 20-64 години;
  - инвестиции в научноизследователска и развойна дейност в размер на 3% от БВП на ЕС;
  - постигане на целите „20/20/20„ по отношение на климата/енергията;
  - дял на преждевременно напусналите училище под 10%;
  - дял на младото поколение със завършено висше образование от най-малко 40%;
  - намаление на броя на застрашените от бедност с 20 млн. души.
- Архитектурата на стратегия „Европа 2020“ е обобщена на Фигура 1.

Фиг. 1. Стратегия „Европа 2020“: основни цели и индикатори

2. ДЕЙСТВАЩИ СТРАТЕГИИ В ОБЛАСТТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Подготовката за присъединяване и членството на България в Европейския съюз имаха като пряк резултат съобразяването на референтната рамка за развитие на страната с целите и стратегиите, разработвани от Европейската комисия и други наднационални институции. От тази гледна точка системата на висшето образование в България е основен обект или един от елементите на няколко стратегически документа.

На първо място това е разработената в първите 100 дни от мандата на правителството **„Програма на правителството на европейското развитие на България“**. В приоритет VI. „Развитие на човешкия капитал на нацията и създаване на условия за успех на всеки гражданин“ са заложили цел 119 „Отстояване на националните интереси в политиките на ЕС в областта на образованието, обучението и хармонизиране на българското образование и обучение с политиките и практиките на ЕС“ и директно насочената към висшето образование цел 120 „Подобряване качеството на висшето образование и обучението в съответствие с потребностите на пазара на труда за изграждане на икономика, основана на знанието“.

За постигането на тези две цели се предвиждат общо 19 мерки и 16 действия, сред които и директно свързаните с реализацията на стратегията „Европа 2020“:

- Активно участие на страната в процесите на вземане на решения на ЕС в областта на образованието, обучението и признаването на квалификации;
- Съобразяване с Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот;
- Повишаване на качеството на висшето образование чрез неговата ориентация към нуждите на пазара на труда и по-практическа насоченост;
- Разширяване на висшето образование;
- Подкрепа на млади учени и изследователи.

Министерството на образованието, младежта и науката (МОМН) от своя страна е разработило няколко документа, свързани със задачите на България по отношение на стратегията „Европа 2020“ и развитието на системата на висшето образование.

Основна в това отношение е **„Програма за развитие на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009 – 2013)“**. Програмата е директно обвързана с разбирането за нуждата от създаване в страната на икономика, основана на знанията и съдържа пет стратегически приоритетни направления:

- *Постигане на европейско качество на образованието.* Това направление съдържа 18 различни мерки за повишаване на качеството и актуалността на образователната система в страната. В областта на висшето образование са насочени и две от европейските програми, администрирани от МОМН – ос 3 на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ и „Еразъм“.

- *Осигуряване на равен достъп до образование и отваряне на образователната система.* Тази задача е посветена на осигуряването на достъп до качествено образование на всички нива в образователната система и съдържа 8 мерки, 12 национални и 1 европейска програма. В областта на висшето образование това е ос 4 от Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“.

- *Развитие на условия и среда за реализиране на практика на образователната концепция за учене през целия живот.* В това стратегическо направление висшите училища са възприемани като само един от партньорите за постигане на целите, наред с училищата, професионалните и неправителствените организации.

- *Стимулиране въвличането на младите хора в разработването и осъществяването на секторни политики.* Това направление включва усилията по стимулиране на гражданското участие и доброволството, поради което висшето образование не е пряк обект на въздействия.

- *Превръщане на България в средносрочен план в страна, в която знанието и иновациите са двигател на икономиката.* Със своите 8 мерки, 3 национални и 10 европейски програми, това направление е насочено изцяло към стимулиране на научните изследвания и международното сътрудничество в научната област, поради което участието на системата на висшето образование отново е индиректно.

Програмата е придружена от План за действие, развит детайлно в конкретни мерки, дейности и срокове за тяхното изпълнение.

Допълваща предходната програма е **Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2008 – 2013 год.** В нея се съдържат насоки за развитие на системата за учене през целия живот (УЦЖ) в областта на висшето образование – масовизиране на висшето образование, насърчаване на дистанционните форми на обучение, придобиване и повишаване на квалификации, засилване на диалога с работодателите. За постигането на тези цели са предвидени 4 дейности изцяло в областта на създаването и развитието на необходимата нормативна база (разработване на Национална квалификационна рамка за висше образование, приемане на нов класификатор на областите на висше образование и професионалните направления, изменения в Закона за висшето образование).

Националната стратегия за УЦЖ предписва на системата на българското висше образование:

- Да адаптира учебното съдържание;
- Да засили интердисциплинарния подход при обучението;
- Да разработи модулни програми;
- Да се ориентира към нуждите на пазара на труда;
- Да преподава умения за самостоятелно планиране и развитие на кариерата.

Описаните накратко основни стратегически документи са достатъчно комплексни, но от финансова гледна точка са единствено **административно осигурени**, както може да се проследи в бюджета на МОМН в програмен формат и от бюджетната прогноза 2010 – 2012 за МОМН на Министерство на финансите (вж. Таблица 1).

Таблица 1. Бюджетна прогноза по ведомствени и администрирани параграфи по програми на МОМН в областта на висшето образование (в хил. лв.)

Програма	2010 г.	2011 г.	2012 г.
№6. Управление на качеството във висшето образование	1 692,9	1 687,9	1 683,7
№7. Международен образователен обмен	2 484,0	2 483,0	2 482,2
№8. Осигуряване на обучението в държавни висши училища	1 689,7	1 688,7	1 687,9
№9. Студентско подпомагане	526,8	525,4	524,3
№10. Продължаващо обучение	1 262,7	1 259,6	1 256,9
№11. Европейска образователна програма „Учене през целия живот“	6 306,6	6 302,5	6 299,0

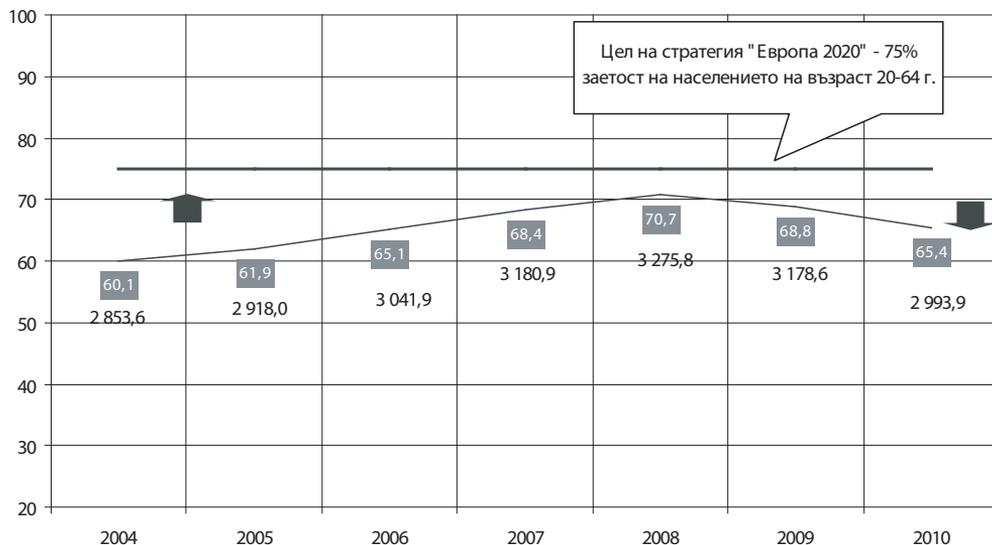
Източник: Проект на бюджет за 2011 год. в програмен формат на МОМН

Резултатите, постигнати вследствие работата по привеждане в действие на всички тези документи (стратегии, програми, политики, мерки, действия, бюджети), са предмет на самостоятелно проучване. За авторите интерес представлява същественият въпрос за **включването на всички заинтересовани страни** при подготовката, приемането, а също и управлението на реализацията на очертаните стратегически цели. Въпреки наличието на специализиран Портал за обществени комуникации (www.strategy.bg) и приети през 2009 год. от Министерски съвет Стандарти за провеждане на обществени консултации, този процес е по-скоро формален¹.

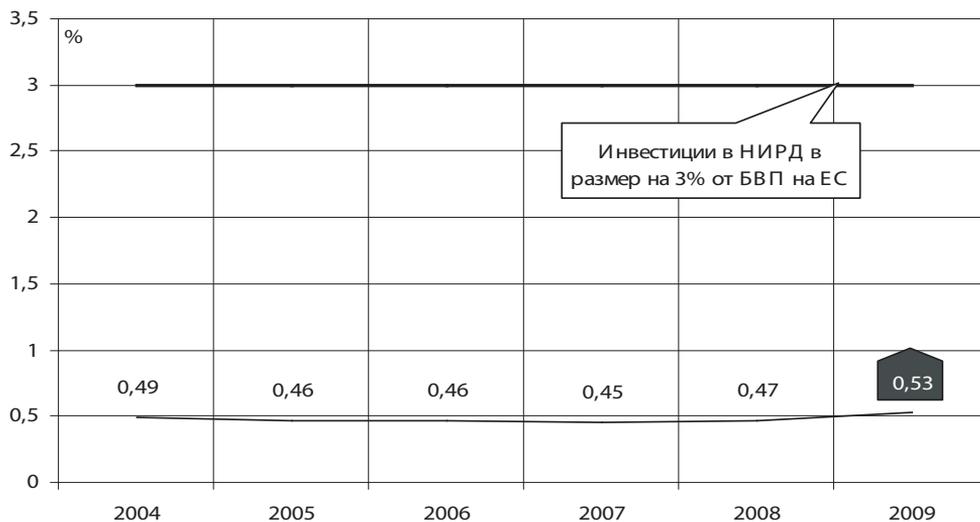
Адекватното изработване и прилагане на публични политики в сферата на висшето образование би трябвало да се основава на коренно различен подход. Тази теза се потвърждава от констатираните сериозни отклонения в България по някои от ключовите параметри на стратегия „Европа 2020“, пряко свързани с висшето образование, които са илюстрирани по следния начин (вж. Фигури 2, 3 и 4):

² Интересен факт е, че в област „образование“ на консултации чрез специализирания сайт са подложени два закона, по които няма постъпил нито един коментар. В област „наука“ има три коментара по Националната стратегия за развитие на научните изследвания 2020, но те са от един автор и представляват по-скоро форма на скрита реклама.

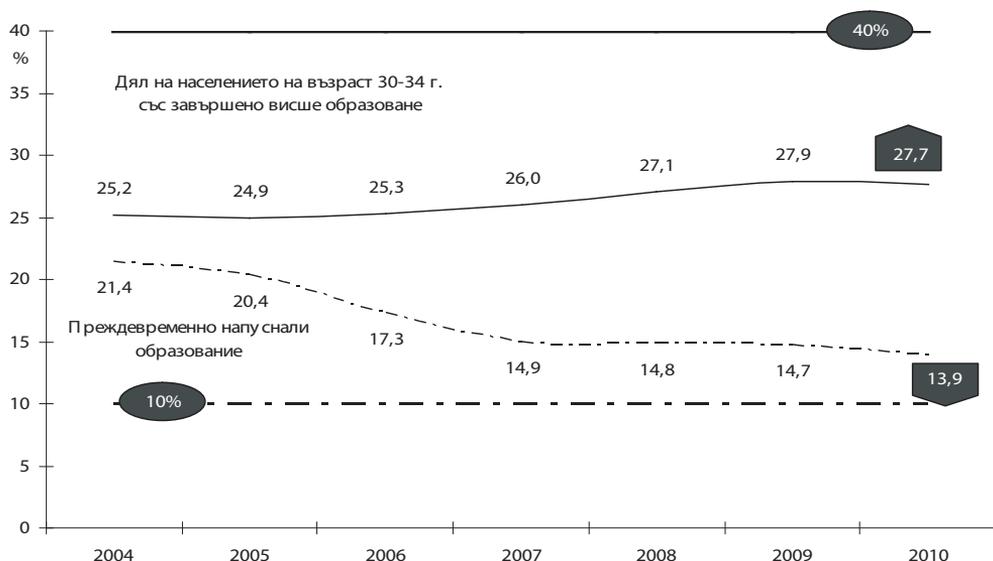
Фиг. 2. Достигане на целите на стратегия „Европа 2020“ по водещ индикатор за заетост на населението

Фиг. 3. Достигане на целите на стратегия „Европа 2020“ по водещ индикатор за инвестиции в НИРД

Фиг. 4. Достигане на целите на стратегия „Европа 2020“ по водещ индикатор за образованост на населението

Видно от фигурите е, че екстраполирането на съществуващите тенденции на развитие в областта на заетостта, образоването и инвестициите в НИРД не могат да осигурят постигането на целите, определени със стратегия „Европа 2020“. За да може България да се „качи на релсите“ на интелигентния, устойчив и приобщаващ растеж са необходими политики, които стимулират **държавата, бизнеса и организациите на гражданското общество към съгласувани и реални стъпки** в общата посока очертана от целите на стратегия „Европа 2020“. Формулирането на най-вече реалното изпълнение на такива конкретни политики, обединяващи усилията на цялото общество, са основното предизвикателство пред управлението.

3. ТРАНСФОРМИРАНЕ НА СТРАТЕГИИТЕ В РЕЗУЛТАТИ: ПОДХОДЪТ НА БАЛАНСИРАНАТА СИСТЕМА ОТ ПОКАЗАТЕЛИ

Постигането на дефинираните цели е предназначението и същевременно предизвикателството на управлението. Но това е едната половина от мисията на управлението. Освен да прави правилните неща (т.е. да постига целите), управлението трябва да прави това по правилния начин. Това общоизвестно разграничение в полето на управлението, между мениджмънт и администра-

ция, не е непреодолимо: съвременното управление трябва да прави еднакво добре и двете неща.²

За да изпълнява ролята си на „кормчия“ на управлението е необходим ясен фокус за текущата ситуация и ориентири за бъдещето. В днешно време, когато средата се характеризира с пълна липса на стабилност и предвидимост, резки и с висока амплитуда бизнес колебания, унищожителни технологични иновации, хиперконкуренция и висок риск, са нужни премерени и добре подредени във времето управленски действия. В такава среда на „продължителна и дълготрайна турбулентност и повишен хаос“³ управлението не може да бъде плод на случайност. Системата на управление трябва да бъде изпреварваща, чувствителна към „слабите сигнали“ и опасностите, като предоставя на мениджърите информация за различните сценарии на средата, а на тази основа техните решения са ориентирани към управление на риска, разпознаване и използване на откриващите се възможности.

Основната трудност при изграждане на такава проактивна система за стратегическо управление е от „конструктивен“ характер: системата за стратегическо управление трябва не само да „произвежда“ стратегически решения, но и да гарантира, че те ще бъдат „постигнати по правилния начин“. С други думи, основният проблем е свързан с ефективността на стратегическото управление.

Една от най-често срещаните грешки в тази посока е „разкрита“ отдавна: **едностранчивост при формулирането** и оценката на резултатите от стратегиите. Най-често ефективността на управлението се разбира като икономическа ефективност, свежда се до конкретни (парциални) финансово-икономически показатели. Сами по себе си обаче финансовите показатели, откъснати от конкретните измерения на дейността, не дават надеждна представа за важни аспекти на дейността на организацията, с което изкривява картината на постиженията, а с това и мотивацията на звена и служители. Фокусирането на управлението във финансовите индикатори отменя погледа на мениджмънта от това как действат ключовите активи (идеите и уменията на служителите, лоялността на клиентите, информацията) и процесите на създаване на стойност (иновациите, управлението на отношенията с клиентите и качеството). На тези активи и процеси се гради в днешно време успешното и дългосрочно конкурентно позициониране. Финансовата картина за оценка на ефективността е недостатъчна, за да измери резултатите от стратегиите в текущ и дългосрочен

---

² В своите размишелния за мениджмънта Тиодор Левит изразява убеждението си за разликата между администрацията и управлението така: „Администраторът следи работата да бъде добре свършена, а мениджърът – да бъде свършена работата, която трябва да бъде свършена. И двете са еднакво необходими.“ [Левит, 1991, 56].

³ „Ускорените темпове на промяна, растящото ниво на сложност, ескалиращият риск и несигурност са новите пазарни реалности във време на турбулентност“ [Котлър, Каслионе, 2009, 191].

план. Оценката на дейността на организациите, традиционно формирана въз основа на нейните финансови резултати, е недостатъчно адекватна в днешно време, когато нематериалните активи като имиджът и силата на търговската марка, качеството на продукта, иновациите, квалификацията на човешките ресурси и т.н., са същинските фактори за успех в конкурентна среда.

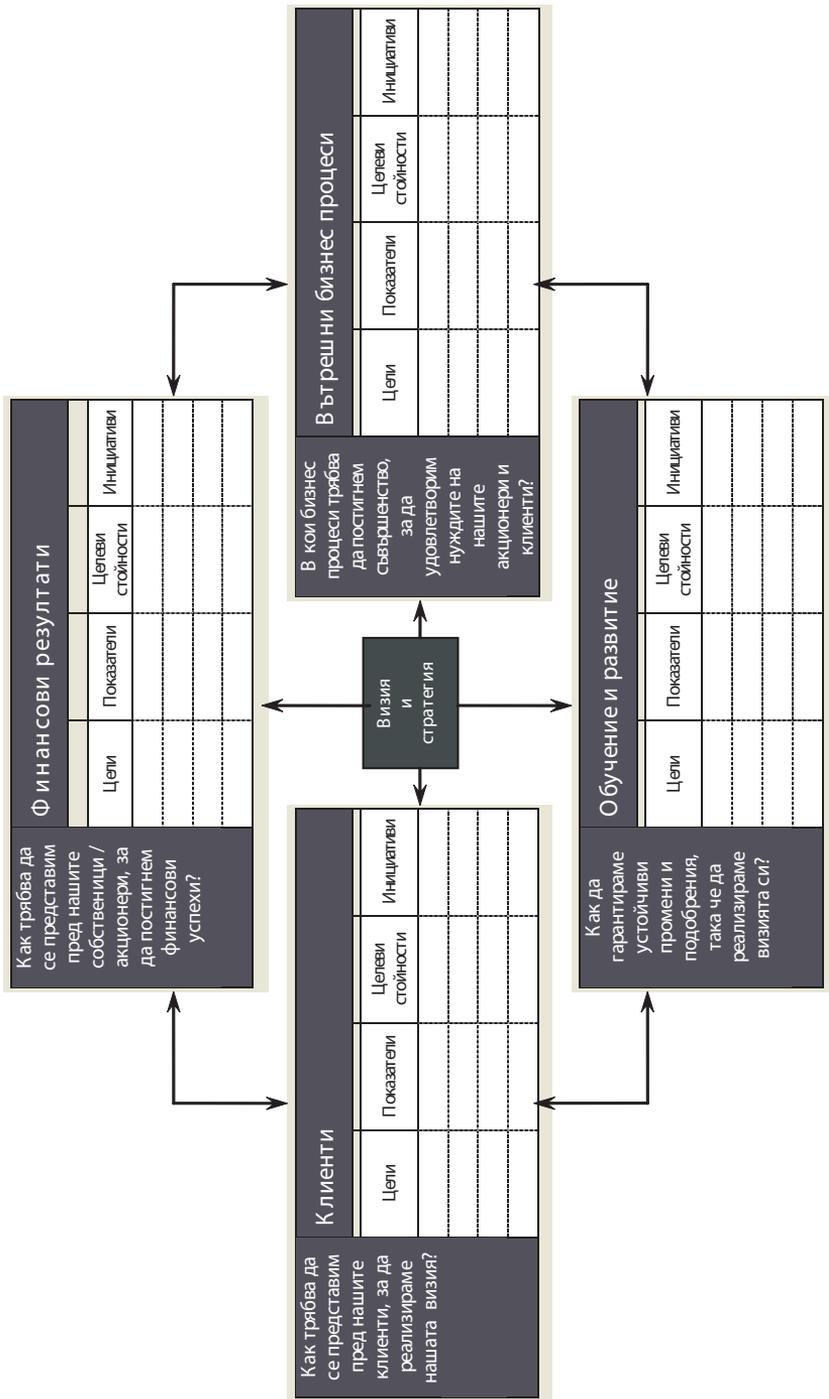
Съвременна алтернатива за „конструиране“ на системата за стратегическо управление е подходът на **балансираната система от показатели за ефективност**. Подходът, предложен от Р. Каплан и Д. Нортън, позволява формулиране, измерване и управление на стратегиите в широк контекст и представлява водеща съвременна методология за управление на ефективността. Използва се с успех от организации от публичния и частния сектор в страни от целия свят. Първоначално е създадена като система от показатели за измерване на дейността и обвързване на тези показатели с организационните стратегии. По-късно тя се използва и за изясняване и формулиране на стратегиите, и за тяхното управление.

Централната идея на този подход е предоставянето на мениджърите на механизъм (първоначално за оценка и организиране) за изпълнение на организационни стратегии, които да са резултат от съчетаване на ключови за организациите страни на управлението и които, изразени чрез измерими и контролирани показатели, насочват организациите към постигане на мисията и целите и ефективно функциониране в текущ и дългосрочен план. Балансираната система от показатели за ефективност е интегрираща и практически ориентирана **платформа за стратегическо управление**, тъй като работи като система за измерване и контролиране на постиженията (и приноса на различните страни на организацията в постигането на мисията и целите) на базата на подбор на количествени индикатори (показатели), групирани в четири основни направления (перспективи). Те описват най-важните аспекти на нейната дейност (вж Фигура 5):

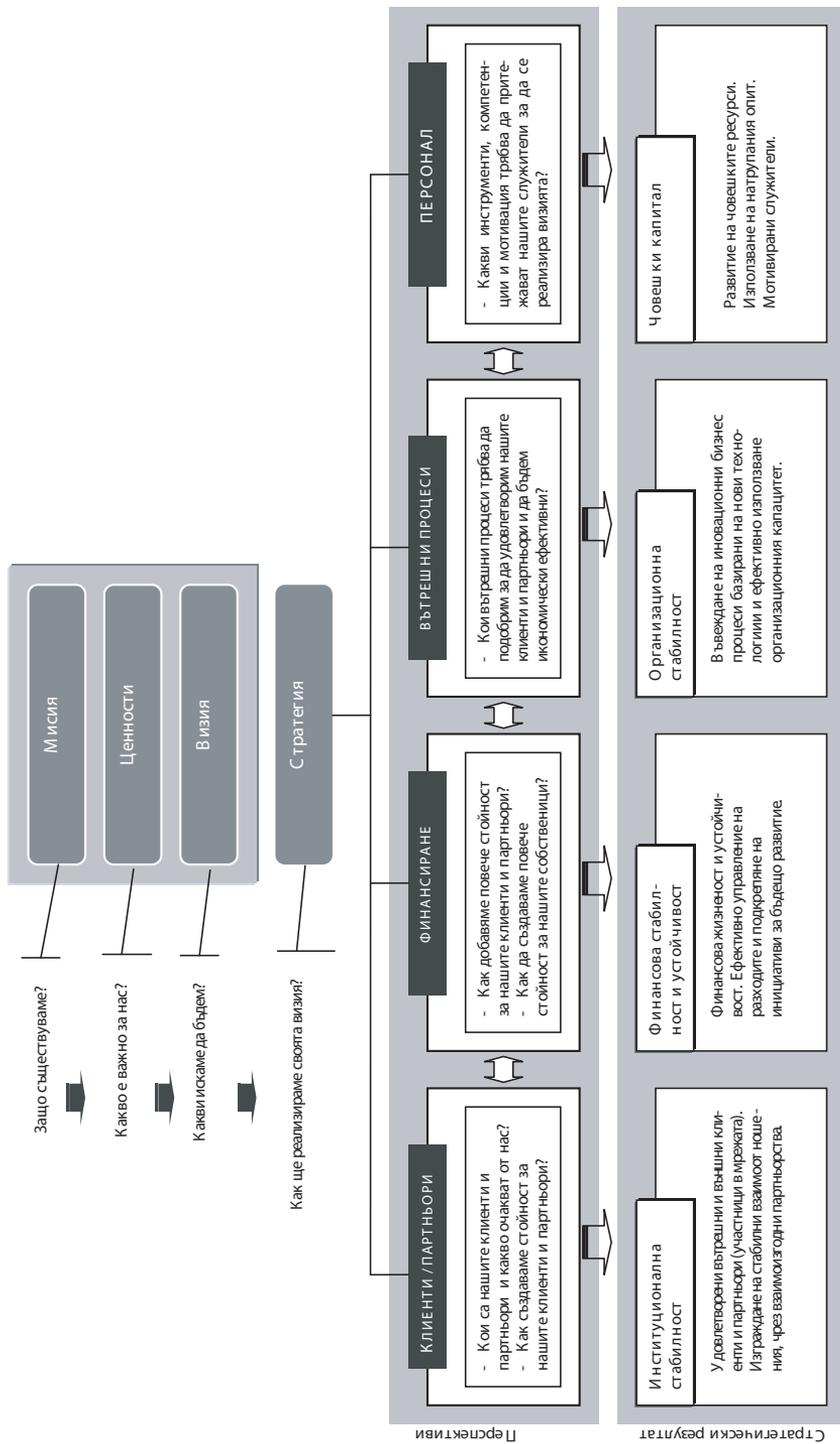
- Финансови резултати,
- Отношения с клиентите,
- Вътрешни процеси и
- Обучение и развитие.

Тези направления изразяват необходимостта да бъдат балансирани различните аспекти на дейност като се търси равновесие между дългосрочни и краткосрочни цели (действия), между финансови и нефинансови показатели, между материални и нематериални активи, между търсене и предлагане, между желаните резултати и ресурсите и механизмите за тяхното постигане, между интересите на клиентите, интересите на персонала и тези на собствениците. Такова балансиране осигурява както по-добро разбиране и ясно формулиране на стратегията, така и **превърщането на мисията и стратегията в измерими цели и контролирани показатели** – обратната връзка е ключ към прилагането на стратегиите.

Фиг. 5. Балансирана система от показатели (общ модел)

Фиг. 6. Балансираната система от показатели като система за стратегическо управление

Балансираната система от показатели е система за управление на ефективността, а не само технически метод за измерване и инструмент за изпълнение на стратегията на организацията, чрез оценка на нейните постижения спрямо предварително набелязани цели, планиране и проследяване на дейностите по постигането на тези цели. Тя се използва „като централна организираща структура на процесите на управление“ [Каплан, Нортън, 2005, 25], т.е. като система на стратегическо управление, която включва всички аспекти на нейната работа – (пре)формулиране на стратегиите, съгласуваната и мотивираща организация на тяхното изпълнение (в т.ч. и за разпределяне на отговорностите), измерването на напредъка (ефективността) общо и по отделни направления и показатели, оценката и контрола на резултатите (целите) и отчитане на приноса на отделни звена и служители. Нейната сила е най-вече като механизъм за реализация на стратегиите (вж Фигура 6).

Визуалното представяне, анализът и проверката на стратегията на организацията се улесняват посредством разработването на т.нар. „стратегическа карта“, която представя предполагаемите причинно-следствени взаимовръзки между поставените цели по различните перспективи на системата от показатели. Управлението на ефективността се основава на набелязването, съгласуването и приоритизирането на изпълнението на инициативи, проекти и програми, които имат за цел да доближат стойностите на конкретни показатели за ефективност до предварително определени целеви нива. Планирането на това изпълнение се превръща в мощен инструмент за разпределяне на ресурсите и бюджетиране в организацията. Чрез разпределяне на отговорностите за достигане на целевите нива на показателите за ефективност на различни организационни звена и отделни служители се постига по-високо ниво на мотивация и ангажираност на човешките ресурси, особено ако тяхното възнаграждение бъде обвързано с постигнатите резултати.

Най-важното качество на балансираната система от показатели е именно нейната балансираност. Значението на финансовите показатели в предлаганата система не намалява. Р. Каплан и Д. Нортън подчертават, че тя „запазва фокуса си върху постигането на финансовите цели“ и че тя „допълва финансовите параметри на вече изминалия период с метрики за измерване на основните движещи сили за бъдещо развитие“ като „разширява хоризонта на целите с... жизнено необходимите дейности за създаване на стойност“. Доколко прилагането на стратегията води до постигането на **реални** резултати се вижда чрез показателите за финансовата ефективност [Каплан, Нортън, 2005, 10-12, 35]. На фигура 6 дългосрочните ориентири на управлението, изразени в мисията, ценностите и визията, задават целевата рамка на организацията. Отговорите, които трябва да даде мениджмънта на въпросите за предназначението, ценностите, които ръководят действията и представата за бъдещето могат да се обобщят в разбирането за **устойчиво развитие** на организацията, т.е. развитие базирано на стабилност и устойчивост на функционирането на организацията.

Стратегиите декомпозират тази цел в разглежданите четири основни направления чрез конкретни цели и показатели. По всяко направление се търси отговор на ключовите въпроси, характерни за съответната перспектива на развитие на организацията, така че постигането на конкретните цели или стратегическите резултати (на фигурата те са формуирани като институционална стабилност, финансова стабилност и устойчивост, организационна стабилност и човешки капитал) да осигурява реализирането на общата цел. Показателите, с които ще се контролира постигането на стратегическите резултати, трябва да бъдат подбрани и синхронизирани на обща база – процесите на създаване на стойност. Отговорите на основните въпроси в четирите перспективи (фигура 5) цялостна (свързана) представа за ключовите фактори на създаване на стойност.

Практическият въпрос е, как балансираната система от показатели да се използва като система за стратегическо управление. Според нейните автори, съществуват четири **управленски процедури**, които позволяват да се обвържат краткосрочните действия с дългосрочните цели [Каплан, Нортън, 2005, 12-54, 290; Каплан, Нортон, 2006b, 179-208]:

(а) Транслиране на визията и стратегията. Процедурата изисква екипна работа на мениджърите, в хода на която те изработват обща позиция за визията и уточняват стратегиите, които ще я реализират. Последователността на съгласуване на целите върви от финансовите цели (изразявани най-често като доходност, пазарен дял, парични потоци), през потребителите (ясно дефиниране на пазарните сегменти, на които ще се работи и целевите пазари), към свързаните с тях ключови бизнес-процеси (тези, в т.ч. и нови, които предоставят стойност за потребителите и за собствениците – атрактивни за първите и отговарящи на очакванията за вторите). Тези цели се подкрепят с решения за инвестиции в кадри, системи и процедури (квалификация, информационни технологии и организация), с което поставят подобряването на вътрешните бизнес-процеси (качество и време на процесите) на дългосрочна основа. Показателите, изразяващи стратегиите, трябва да се опират на причинно-следствена връзка между тях (да бъдат „последователни и взаимноподкрепящи се“) и да позволяват мониторинг на резултатите и ефективността;

(б) Информирание и обвързка. Изработеното общо виждане и пакет от стратегии стават ръководство за действие, когато те са база за разработване на балансирана система от показатели на отделните подразделения и на индивидуалните изпълнители; те трябва да достигнат до знанието на отделните ръководители и до изпълнителите като реални (изпълними и мотивиращи) задачи. Това се постига чрез процесите на комуникация, съгласуване и обвързка.

Първият процес изисква информирание (диалог и обучение) на всички участници в организацията за целите и показателите на общата стратегия. На тази основа се формуират (преобразуват) целите и показателите на под-

разделенията (за съответното равнище) и на отделните изпълнители – това е съдържанието на втория процес, при който в резултат на установените взаимовръзки се съгласуват целите и показателите на всички организационни равнища. Третият процес, изисква обвързване на постигането на фиксираните в показатели стратегии с възнагражденията (финансовите показатели на отделните подразделения и индивидуалните финансови стимули);

(в) Бизнес-планиране. Процедурата изисква балансираната система за показатели да се използва като основа за обединяване на финансовите планове (бюджета и разпределението на средствата/ресурсите) с инициативите в другите три направления. Това обединява процесите на стратегическо планиране, чиято основа е постигането на амбициозни цели и промени в направленията „клиенти“, „бизнес-процеси“ и „обучение и развитие“ в дългосрочен период, с годишното бюджетиране. Технически тази процедура изисква следните последователни стъпки:

- на базата на дефинираните стратегически цели и показатели трябва да бъдат синхронизирани конкретните действия по отделните направления,
- маркиране на междинни (краткосрочни) цели и показатели по всяко направление, които позволяват да се оценяват действията и придвижването в посока целите, и
- разпределяне на бюджета/ресурсите на тази база. По този начин, краткосрочните показатели за подобряване на удовлетвореността на клиентите, усъвършенстването на бизнес-процесите и обучението и развитието на персонала се синхронизират с бюджетите, които преследват краткосрочни финансови резултати, в дългосрочна стратегическа перспектива.

(г) Обратна връзка и обучение. Тази процедура е различна от един затворен, линеен цикъл на стратегически мениджмънт. В условията на турбулентна среда контролната обратна връзка за това как се изпълняват стратегиите, се опира на постоянен приток на информация за възможностите и заплахите, което налага гъвкаво реагиране съобразно тях (коригиране на първоначалния стратегически план). Механизмът на обратна връзка трябва да позволява акумулирането на информация от различни източници и равнища, и трябва да осигурява коригиране на стратегиите, а не да остава на равнището на сравняване на резултатите с предварително набелязаните цели или контролни показатели (без те да имат възможност бъдат променени). Също така мениджърите трябва да проверяват и жизнеспособността на стратегиите си (доколко те остават валидни) в променящата се среда. Работещата обратна връзка, която има за цел при необходимост да коригира стратегиите и да анализира реализацията им в променяща се външна среда, допринася за подобряване на разбирането за стратегическото управление и представлява „адапционен процес на обучение“.

Основателен е въпросът дали балансираната система от показатели като универсална платформа за стратегическо управление има **еднакво приложение**

както при публичните, така и при частните структури. Въпросът е важен, тъй като разграничението на организациите по тяхната форма на собственост се отразява в организационните им цели: частните организации имат за водещ ориентир печалбата (изразена чрез стратегиите и показателите на финансовата перспектива), а публичните са фокусирани към обслужването на обществените интереси и не преследват печалба.

Използването на балансираните показатели за ефективност при частните организации не предизвиква съмнение. Показателите на финансовата перспектива стоят на най-високо място в системата на стратегическо управление и те дават началото на поредицата причинно следствени връзки, чрез които се описва реализирането на стратегиите (вж. фигура 5). Финансовите показатели не са достатъчни да опишат изцяло всички фактори и резултати, но те си остават водещите.

Но балансираната система за показатели **не е затворена схема**. В класическата си статия, с която Р. Каплан и Д. Нортън обобщават за първи път своята работа по създаването на системата [Каплан, Нортон, 2006b, 126-128], въпросите на клиентската перспектива са водещи, а финансовият аспект „затваря“ логическата верига по нейното създаване. Тя обединява на дългосрочна основа и дава балансиран резултат „в рамките на един отчет многобройните и на пръв поглед несвързани помежду си елементи на конкурентната стратегия на организацията“ [Каплан, Нортон, 2006b, 126].

Прилагането на балансираната система от показатели от **публичните и нестопанските организации** изисква промяна в изложената тук стандартна (за бизнеса) схема. Промяната на модела се основава на посоченото разграничение в целите и в природата на дейностите на двата типа организации.

По подобие на класическия модел на Р. Каплан и Д. Нортън, балансираната система от показатели в публичните и нестопанските организации поставя начело на системата (на стратегическото управление) **мисията на организацията** (и последващите я елементи на основната целева рамка – ценности, визия и стратегия). Централното място и интегриращата роля на мисията за публичните организации е толкова голямо, че Пол Нивън я определя като „пета стратегическа перспектива“ [Niven, 2003, 157]. Финансовите показатели не са целта, която преследва публичната организация, тя служи на по-високи цели (напр. за системата на образованието като такава може да се определи увеличаване на равнището на образованост на населението или за дадена целева група). Целите, които трябва да манифестира в мисията си публичната организация са свързани с „реалните промени, които с наша помощ, произтичат в живота на хората, към чието подобрене се стреми нашата организация“ [Niven, 2003, 33]. За изпълнението на мисията от най-голямо значение е удовлетворяването на потребностите на клиентите и акцентът на управлението трябва да бъде именно там. По този начин мисията на публичната организация е свързана възможно най-пряко и изразява ясно

клиентската перспектива, а „не интересите на лицата, които са заинтересовани от нейния финансов успех“. В схемата на Пол Нивън за балансираната система от показатели клиентският им аспект веднага следва мисията и заема връхната част на схемата на балансираните показатели, а стратегиите, чието предназначение е да обслужва мисията, е ядрото на системата. На фигура 5 промяната би изглеждала така: **най-високо място заема мисията на организацията, клиентската перспектива заема мястото на финансовата (сменят местата си), а централното място на визията се заема от стратегиите.** Разбира се и при балансираната система в публичните организации значението на финансовите показатели се запазва, но „изпълнението на мисията не може да се приравни на финансова отговорност и финансово управление..., а финансовите показатели е най-добре да се разглеждат като движещите сили за успешното обслужване на клиентите, или като ограничения, в рамките на които трябва да работи организацията“ [Niven, 2003, 33-34]. В тази схема, която адекватно отразява природата на публичните организации, вътрешните процеси се разглеждат като мястото, където се създава стойността за клиентите и се работи за изпълнение на мисията, а перспективата „обучение и развитието на персонала“, за която от особена важност са навиците и компетентността на персонала, информационните потоци и организационната атмосфера, осигурява стабилна (дългосрочна) основа на добре изградената система за стратегическо управление.

Силната позиция на клиентската перспектива и непосредствената ѝ връзка с мисията (всъщност те играят ролята на определящ цялостното развитие „тандем“, спрямо който се нагласят останалите перспективи) може да бъде приета за **успешна иновация на модела на балансираната система от показатели приложен към публичните и нестопанските организации.** Освен това перспективата на клиентите би могла да се представи по-детайлно като тя се раздели на две – перспективата на заинтересованите групи и перспективата на клиентите [Niven, 2003, 157-158].

Обособяването на перспективата „**заинтересовани лица**“ (включваща всички заинтересовани в успеха на организацията организации) позволява прякото отразяване на този важен фактор в процеса на стратегическо управление. Чрез представителството на съответните контактни за организацията аудитории средата придобива реалност, което предоставя на мениджмънта удобството да програмира конкретна (специфична) организационна реакция спрямо тях и директно да отразяват обществените изисквания и очаквания в работата на организацията. Стъпили на интегриращата платформа на балансираната система от показатели, мениджърите могат да подчинят и хармонизират всички аспекти на дейността на организациите си на присъщия на стратегическото управление стремеж за задоволяване на потребностите на външната среда.

Последният важен въпрос, който произтича от направеното до тук изложение, чиято цел е да препоръча широкото използване на подхода на

балансираната система от показатели като организираща основа на фокусирана към резултатите система за стратегическо управление е: може ли този подход да бъде използван при формулирането и провеждането на публичните политики?

ЛИТЕРАТУРА

1. Европа 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Съобщение на Комисията, Брюксел, 3.3.2010, COM (2010), 2020 окончателен
2. Каплан, Р., Д. Нортън 2005. Балансирана система от показатели за ефективност. Как да превърнем стратегията в действие. С.: ИК „Класика и стил“
3. Каплан, Р., Д. Нортън. 2006а. Сбалансированная система показателей, измеряющих эффективность // Измерение результативности компании. М.: „Альпина Бизнес Букс“, 123-144
4. Каплан, Р., Д. Нортън. 2006б. Использование сбалансированной системы показателей как системы стратегического управления // Измерение результативности компании. М.: „Альпина Бизнес Букс“, 179-208
5. Котляр, Ф., Д. Каслионе. 2009. Хаотика. Мениджмънт и маркетинг в епохата на турбулентността. С.: „Locus“
6. Левит, Т. 2008. Размисли за мениджмънта. С.: УИ „Стопанство“
7. Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2008 – 2013 година, http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/LLL_strategy_01-10-2008.pdf
8. Програма за развитие на образованието, науката и младежките политики в България (2009 – 2013), http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/
9. Програма на правителството на европейското развитие на България 2009 – 2013, <http://www.mlsp.government.bg/bg/03.11.2009FINAL-ednostranen%20pechat1.pdf>
10. Niven, P. 2003. Balanced Scorecard. Step-by-step for Government and Nonprofit Agencies. John Wiley & Sons

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

гл. ас. д-р Яким Китанов

Висше училище по застраховане и финанси, София

THE INTERNATIONALIZATION OF THE HIGHER EDUCATION

Yakim Kitano

ABSTRACT: The paper deals with one of the most important contemporary tendencies of the economic development – the internationalization in connection with the higher education, its basic forms and characteristics, such as – the mobility of the students and their professors, the internationalization of the curricula, the creation of the international regional and international university nets, the export of the educational services and connected with them problems of quality assessment of the universities and their international accreditation.

KEYWORDS: Internationalization of higher education; student`s mobility; curricula; university quality assessment; international university nets; accreditation of the universities.

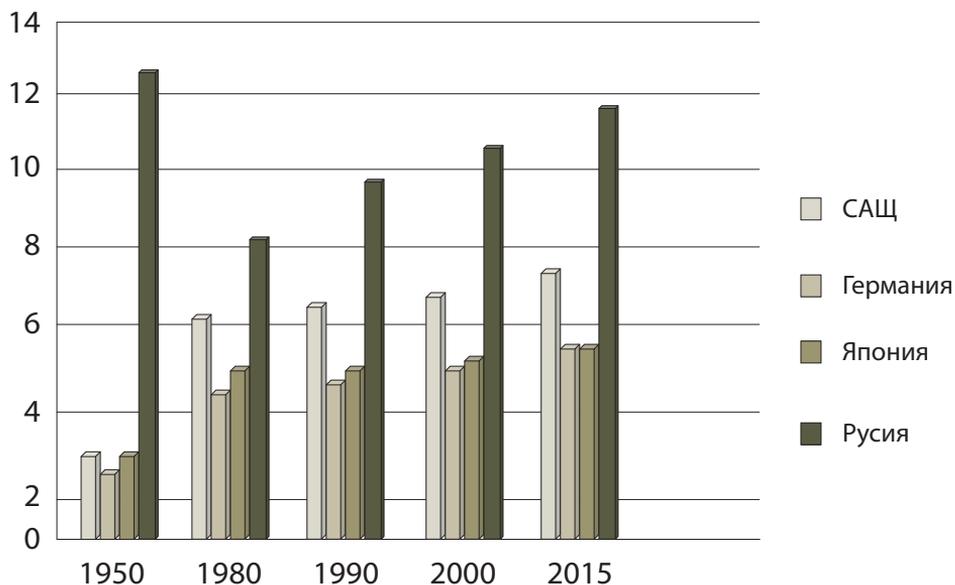
В доклада се разглежда една от най-важните съвременни тенденции на икономическото развитие – интернационализацията, приложена в сферата на висшето образование, нейните основни форми и характеристики, като мобилност на студентите и преподавателите, интернационализацията на учебните планове и програми, създаване на регионални и международни университетски мрежи, експорт на образователни услуги и свързаните с това проблеми за качеството на образованието и международната акредитация на висшите училища.

По времето на странстващите учени от късното Средновековие университетите се разглеждат като социално и културно явление, целта на което е разпространението на знания извън собствените територии. В същото време повечето от висшите учебни заведения, създадени през 19 и 20 век, са изпълнявали традиционни функции – да формират професионални групи и местен елит и да развиват науката и техниката в национална среда. От втората половина на двайсети век висшите училища се включват в мощно движение на образователна експанзия и демократизация на образователните възможности. Масовото разпространение на висшето образование започва да се разглежда като гаранция за конкурентоспособността на държавата в новата глобална икономика. Но въпреки че студентите активно участват в движението за не-

зависимост на своите страни, за тяхното развитие, модернизация и демократизация, повечето от университетите все още се дотират от държавата, което определя политическата им зависимост. По този начин учебните заведения се формират в рамките на държавната политика и съществуващите системи за висше образование, методите и редът за тяхното регулиране са приспособени към националната икономика и културата на конкретната страна. В света не съществува международна система за висше образование, дори когато определеният модел – американски, британски или френски – се използва от другите страни за изграждане на собствена образователна система.

Може да се каже, че основателна причина за развитие на процесите на интернационализация на висшето образование е постепенно намаляващият дял на разходите, които правят националните правителства за образование след края на 80-те години на миналия век. Прогнозите за предстоящия период до 2020 г. също свидетелстват за едно запазване и дори лек спад на средствата, отделяни за образование дори в такива страни, които традиционно заделят големи средства за образователни цели – Русия, САЩ и др.

Фиг. 1. Дял на държавните разходи за образование (за периода от 1950 до 2015 година в%)¹

¹ Крюев, А. К. Проблемы теории и практики управления. „Университетское управление“. 2002. N 3. С. 10

С развитието на процеса на глобализация и интернационализация на икономиката и бизнеса пред висшето образование се поставят нови цели – да се подготвят професионални кадри, способни ефективно да работят в изменящите се условия на глобалния пазар. Интернационализацията на образованието преследва различни цели: диверсификация и ръст на финансовите постъпления чрез привличане на чуждестранни студенти в платено обучение; разширяване на учебните планове и обучението на собствените студенти в чуждестранни университети – партньори; разширение на регионалните мрежи от университети за ефективното използване на ресурсите им; повишаване качеството на образование и изследване на участието на студенти и преподаватели в международния процес на обмен на знания и др. развитието на международното университетско сътрудничество позволява да се организират съвместни изследователски проекти, обмен на програми за студенти и преподаватели, специални програми за чуждестранни студенти. Повечето от съвременните университети се включват в международни дейности, но това, по правило, е най-простото, тривиално ниво на интернационализация. На по-високо ниво на интернационализация висшето образование може да се разглежда като процес на систематична интеграция на международните компоненти в образованието, изследванията и обществената дейност на висшите учебни заведения. Така че, съвсем малка част от големите центрове за академично образование, могат да се смятат в истинския смисъл за международни.

Сега е настъпил този момент от историческото развитие на световната система за висшето образование, когато националната обособеност на висшите училища все повече влиза в конфликт с последствията и перспективите на интернационализацията и глобализацията. Този фундаментален конфликт се проявява при признаване на университетските дипломи, специализации и оценки, в развитието на международните форми за оценка на качеството, по въпросите на международната акредитация и др. За да се предложат реални крачки за преодоляването на този конфликт, е нужно да се осъзнаят основните форми и характеристики, проблемите и перспективите на интернационализацията на висшето образование.

Най-популярната форма на интернационализация на висшето образование – това е **мобилността на студентите**. Налице е нарастване на броя студенти, обучаващи се в чужбина. Разбира се, изпращането на студенти за обучение в други страни не е ново явление и в определени региони това се случва отдавна. Повечето европейски страни имат постоянен поток студенти от бившите си колонии. Значителна част младежи от страните от Латинска Америка се стремят да получат дипломи в университетите на САЩ и Канада. В периода на студената война висшите учебни заведения на бившия Съветски съюз и Източна Европа привличаха студенти от държави със сходна идеология. В последните 40 години темповете на увеличение на тези потоци

студенти надвишават темповете на разпространение на самото висше образование. По данни на ЮНЕСКО нивото на международната мобилност на студенти нараства за последните 25 години с 300%. По мнение на експерти за 2010 година броят на студентите, обучаващи се зад граница е 2.8 милиона, а до 2025 година те ще достигнат 4.9 милиона.²

Мобилността на студентите се стимулира чрез различни държавни и регионални програми. Много страни сключват двустранни и многостранни споразумения в тази област. Най-известните европейски програми са „Еразмус“, а след нея (от 1995г.) „Сократ“. Програмата „Еразмус“ (стартирана през 1987 с цел да се подпомогне създаването на общ пазар в Европа) и съпровождащите я схеми за мобилност като „Комет“, „Лингва“ и др. си поставят за цел създаването на европейски модел на висшето образование. Обменът на студенти се разглежда като мощно средство за развитие на общоевропейския пазар за специалисти и квалифицирани кадри. Заедно с повече или по-малко организирани схеми за студентска мобилност съществува и спонтанно прехвърляне на студенти извън програмите. Тази спонтанна мобилност е в резултат на редица фактори, отразяващи стратегията на „тласкането“ и „изтеглянето“. Националните различия при достъпа до образование, количествените ограничения при избора на студенти за определени специалности принуждават студентите от тези страни да търсят възможност за образование зад граница. Езиковите и културни фактори привличат студенти към образователните програми на Великобритания, Франция, САЩ. Доминирането на английския език като основен в съвременната наука и като най-често изучаван втори език, обуславя факта, че заедно със САЩ и Великобритания, в списъка на страните, приемащи най-много чуждестранни студенти, влизат Канада и Австралия.

Международната мобилност на студенти е не само междуконтинентално, но и регионално явление. Процесът на интеграция на регионалните икономики стимулира мобилността на студентите и в това отношение такива международни споразумения като NAETA, ASEAN или APEC изиграват важна роля. Специално създадената програма „Нордплюс“ – програма за студентски обмен между северните европейски страни, се основава на принципа на финансиране „парите следват студента“.

Постепенно потоците чуждестранни студенти се възприемат от приемащите страни повече като търговия, отколкото като помощ, тъй като в много случаи чуждестранните студенти плащат пълната стойност на обучението си. В много висши училища, особено в англоезичните страни, доходът, получен от пълното заплащане на обучението на чуждестранните студенти, е особено важен, като се прибави към годишно съкращаващия се бюджет на универ-

---

² ERASMUS PROGRAMME IN 2008/09: THE FIGURES EXPLAINED BRUSSELS, 21 JUNE 2010 MEMO/10/267

ситетите. Без този допълнителен доход много висши училища просто не биха могли да съществуват.

Причина за нарастване на броя студенти, обучаващи се зад граница са пазарните процеси, а не държавната политика. Международният пазар на образователни услуги се превръща в стремително развиващ се сектор от икономиката, основни елементи на който са международният маркетинг на учебните заведения и целенасоченият прием на чуждестранни студенти. Примерът на Австралия показва, че политиката на активен маркетинг на университетските програми и непосредственото търсене и прием на чуждестранни студенти се оказва продуктивна от икономическа гледна точка.

Въпреки че мобилността на преподавателския състав не е толкова изследвана, като мобилността на студентите, можем да я поставим на второ място по важност като форма на интернационализация на висшето образование. Традиционно международната мобилност на професорския и преподавателски състав се определя от изследвания и научна дейност, но в редица региони и в определени области на образованието, такива, като мениджмънта и бизнес администрацията, съществуват специални схеми за регионален и международен тренинг за млади изследователи и специалисти. По данни на Европейската комисия през учебната година 2008/2009 по „Еразъм“ 28 600 преподаватели са получили средства, за да преподават в чужбина³.

Както и в случаите с мобилността на студентите, тук съществуват силни географски различия в потоците. На единия полюс в този процес са страните с високо ниво на научна емиграция в резултат на целенасоченото привличане на научен персонал за разширяване на системата на висшето образование (например, както това е в Хонконг), а на другия полюс – страните с ниско ниво на интернационализация на професорския и преподавателски състав. Към тях се отнасят страните с високо ниво на национална еднородност, ползваща само родния си език в обучението, за които е трудно да намерят специалисти, владеещи чужди езици. САЩ и Великобритания са най-големите износители на научни трудови ресурси, но в същото време катедрите на техните университети са много привлекателни за чуждите специалисти, в това може да се убедим, ако обърнем внимание на състава на техните висококвалифицирани научни кадри, сред които има много представители на чужди страни.

Програмите за студентска мобилност спомагат за появата на регионални програми за мобилност на преподавателския състав, като програмата „Фулбрайт“.

Програмите за студентска и преподавателска мобилност се развиват с цел да се стимулира интернационализацията на учебните планове, т.е. да се внедрят изменения в учебните планове на сътрудническите си ВУЗ-ове

---

³ http://ec.europa.eu/bulgaria/press_corner/news/210610-erasmus_bg.htm

и факултети. Тъй като дори в обединена Европа съществува голямо разнообразие от национални системи за висше образование, стремежът да се денационализират учебните планове и да се внесат в тях общоевропейски елементи може да бъде реализиран само чрез проекти за мобилност. Тези изменения срещат съпротива от страна на отделни висши учебни заведения. Най-силният стимул за интернационализация на програмите за обучение е все по-голямото влияние на международните професионални обединения. Бързият растеж на международната търговия на професионални услуги накарва представителите на много професии да организират своята дейност на международно ниво. Тези професионални обединения се заемат сериозно да решат такива въпроси като гарантирането на качеството, минимални стандартни изисквания, професионални критерии, акредитация и др. Архитекти, психолози, счетоводители и много други се опитват да разработят международни стандарти, които да доведат до по-голяма съгласуваност на учебните планове и критериите за качество. Често подобни професионални стандарти се реализират от международни организации. Например, Европейският съюз разглежда въпросите за стандартните минимални изисквания към образованието във връзка с мобилността на работната сила. Споразуменията за свободна търговия, като NAFTA и ASEAN, съдържат клаузи за взаимно признаване на процедурите по лицензиране и сертификация на професионалните услуги. Във връзка с това много висши училища преразглеждат своите учебни планове в съответствие с подобни директиви.

Все повече университети в центровете на академичния свят не са удовлетворени от броя студенти, пристигащи при тях за обучение. Те се стремят да комбинират приемането на чуждестранни студенти с разширяването на предложенията на образователни услуги на перспективните пазари, организират задгранични филиали, напълно подчинени на основното учебно заведение. Тази тенденция показва придвижването на интернационализацията от търсене към предлагане. Ако страната, в която е разположен филиалът, юридически признава чуждестранните дипломи, то студентите могат да се обучават по програмата на чуждестранното висше училище от началото до завършването си. В някои случаи на тези филиали се гледа от местните образователни институции като на вмешателство в националната система за висше образование и националната политика, защото те предлагат програми, разработени на чужд език, върху материали от друг пазар и са основно ориентирани към привличането на студенти. Такава форма на интернационализация на учебните планове е особено характерна за развиващите се страни, но подобни примери могат да се дадат и за Европа.

Много учебни заведения сключват споразумения за сътрудничество, които касаят различни аспекти на преподаването и обучението. Често тези споразумения са свързани с обмен на студенти и/или на преподаватели. В някои случаи тези връзки прерастват в консорциуми и мрежи от висши

учебни заведения. По правило подобни обединения от учебни заведения имат много ограничени права. Те се разглеждат по-скоро като доброволни обединения на ВУЗ-ове за провеждане на конкретни образователни проекти. Но провежданата от участниците в консорциумите и университетските мрежи дейност по съгласуването на изискванията и образователните стандарти, без съмнение, спомага за насърчаването на идеята за интернационализация на висшето образование.

По-дълбоко взаимодействие между учебните заведения се изисква при сключването от тях на различни споразумения за въвеждане на съгласуваните образователни програми. „Глобалният алианс за транснационално образование“ (GATE) е международно обединение, включващо бизнес организации, висши учебни заведения и правителствени структури, които се занимават с въпросите на осигуряване на качеството, акредитацията и сертифицирането на университетските програми, предлагани в чужбина. Тази организация предвижда няколко варианта на споразумения между висшите учебни заведения:

- Франчайзинг: по договор за франчайзинг университетът издава на местно учебно заведение разрешение да използва своите образователни програми и да издава свои дипломи по взаимно съгласувани условия.

- Програми близнаци: такива договори между висшите учебни заведения от различни страни се сключват за предлагане на съвместни програми за обучение. В двата университета студентите преминават през едни и същи курсове, учат по еднакви учебници и полагат еднакви изпити, при това им преподават обикновено местни преподаватели.

- Взаимно признаване на програми: за разлика от предходния договор, сътрудническите си висши училища не разработват съвместни програми. Студентите се включват в програмите на учебното заведение на другата страна и всичките, получени от тях оценки, се признават за действителни в учебното заведение в тяхната страна. Или студентите могат да се обучават в местното учебно заведение до един етап, получавайки оценки, които се признават от образователната институция на другата страна, за да преминат в този университет по програмата за следващия етап на обучение.

Някои привърженици на международното образование разглеждат описаните по-горе варианти на интернационализация като етапи от пътя за решаване на по-сложни задачи за хармонизиране и международна интеграция на националните системи за висше образование. Те смятат, че различията в националните системи за висше образование могат да бъдат сериозна пречка за икономическата глобализация. Такива сериозни фактори, като растящата автономия на висшите училища, децентрализацията и предаването на пълномощията от правителството на регионалните органи на властта, привнасят още по-голямо разнообразие в системата за национално образование и с това затрудняват международното им хармонизиране. По-лесно се поддават

на международна стандартизация такива аспекти на образованието, като структурата на учебната година и системата за оценка на знанията. По въпроса за структурата на студентските и докторантски учебни програми се наблюдава бавно движение по посока на англо-американския модел.

Важно потвърждение на тази тенденция е Сорбонската и последвалата я Болонска декларации. Сорбонската декларация съдържа уверение от страните да способстват на интернационализацията чрез постепенно унифициране на дипломите, степените и образователните цикли, а по този начин и на създаването на реално „единно пространство на европейското висше образование“. През юли 1999 г. Сорбонската декларация е основна тема при срещата на ректорите и министрите на образованието от европейските страни в Болоня, вследствие на която се появява Болонската декларация от 19 юли 1999 г. Болонската декларация преследва следните две основни цели: (1) повишаване на конкурентоспособността на европейската система за висше образование и (2) увеличаване на мобилността на студентите и работната сила в рамките на Европа. За достигане на тези цели са формулирани следните задачи:

- Създаване на система, разбираема за всички квалификационни степени на висшето образование.
- Създаване на система за висше образование, основана на две нива. Първото ниво трябва да подготвя студентите за използването на техните знания и умения на пазара на труда. Второто ниво трябва да се основава на успешното усвояване на първото ниво.
- Създаване на система за натрупване и прехвърляне на кредити, т.е. свидетелства от предшестващото образование за продължаване на образованието в друга страна.
- Мобилност на студенти, преподаватели, изследователи.
- Сътрудничество в областта на управление на качеството.
- Създаване на европейски стандарт за висше образование.

Въпреки че тази доброволна декларация не води до конкретни практически задължения, тя е признак на това, че все повече европейски страни с много различни национални системи за висше образование се стремят към процеса на хармонизация.

Бързото развитие на различните проекти и програми в областта на интернационализацията довежда до по-големи разходи. През осемдесетте години маркетинговата дейност на някои висши училища по набирането на чуждестранни студенти като допълнителен източник на финансиране довежда до проблеми с качеството на образованието – много висши училища са подложени на критика заради видимото спадане на стандартите за качество. Контрол върху качеството осъществяват както националните, така и международните агенции. Най-известните национални организации, признати на международния пазар на образованието, са: Quality Assurance Agency (QAA) – Агенция по осигуряване на качеството (Великобритания) провежда

редовна атестация на всички английски висши учебни заведения, а също акредитира всички международни програми, в които участват английски висши учебни заведения, ако те присъждат дипломи и степени.

Accredited Master of Business Administration (AMBA) – акредитиране на програми MBA (Великобритания) – акредитира програми за специалисти по бизнес администрация в английските и чуждестранни висши учебни заведения. Това е най-престижната система за акредитация в света за програми MBA.

Нидерландската организация за сътрудничество в международното образование (NUFFIC) разработи през 1995 г. основните направления за оценка на качеството на международните програми за висше образование, наречени: „Качество на интернационализацията“. Този документ включва редица процедури, позволяващи да се проведе анализ на качеството на съставните елементи на образователните програми (на учебните програми и материали, на процеса на самооценка, на подготовката и сертифицирането на преподавателския състав и др.). Документът е задължителен за всички холандски висши учебни заведения, имащи програми за международно сътрудничество с чуждестранни образователни организации.

Сред международните системи за контрол на качеството и акредитация е вече споменатият по-горе Глобален алианс за транснационално образование – Global Alliance for Transnational Education (GATE) – (САЩ), който се занимава със сертифициране на качеството на образователните програми на транснационалното образование, т.е. програмите на висшите учебни заведения на една страна, които се предлагат на пазара на други страни.

Акредитация по стандартите на качество ISO-9000 провеждат няколко организации, в това число Лойдс (Великобритания), Тюф-Серт (Германия) и др. Тъй като стандартът ISO първоначално е разработен за предприятия с автоматизирани системи за управление на документооборота, за висшите училища е много трудно да подготвят всички документи за одит и особено да поддържат необходимия документооборот. Практиката в България показва, че за да отговорят на един от основните критерии за институционална акредитация, поставени от НАОА, българските висши училища в преобладаващото си мнозинство са сертифицирани по ISO и са създали стройна система за поддържането на постоянно действаща система за качество.

Европейският съвет по бизнес образование (European Council for Business Education ECBE)- (щаб квартира в Женева, Швейцария) е филиал на Международната федерация за бизнес образование (САЩ) и също предлага система за акредитация на училищата по бизнес. Моделът на акредитация е стандартен. Тази организация е един доста тесен клуб от не много големи и известни висши учебни заведения, затова получаването на такава акредитация не е особено престижно.

Образуваната през 1919 г. Асоциация на висшите колежи и училища по бизнес (Association of Advance Collegiate Schools of Business AACSB) (САЩ),

се занимава с контрол на качеството и атестация на програми в областта на икономиката и бизнеса, а също и със счетоводен отчет. Акредитират се също и програмите MBA. Всички големи американски висши учебни заведения са членове на тази организация и се стремят да преминат през нейната акредитация. През последните години AACSB се стреми да стане международна организация, привличайки към своите програми за акредитация европейски висши учебни заведения и училища по бизнес. Акредитация от AACSB получи няколко водещи бизнес училища във Франция, Испания, Великобритания. След това тази система за акредитация получава все по-голяма популярност сред европейските висши училища.

Създадената през 1971 г. Европейска асоциация за развитие и мениджмънт (European Foundation for Management Development EFMD) обединява 400 членове от 40 страни. Сред членовете са големи компании и консултингови фирми, известни европейски бизнес училища и центрове за преквалификация на кадри, центрове за поддръжка на малкия бизнес, търговско-промишлени палати и асоциации на работодателите. EFMD предлага от 1997 г. „Европейска система за подобряване на качеството“ (EQUIS), международна система за стратегически одит и акредитация за оценка на националните учебни заведения. Такава акредитация преминават повече от 30 висши учебни заведения от Европа и Северна Америка. Сред тях е испанската IESE, френската INSEAD, Лондонското училище по икономика и други известни университети. Програмата за акредитация е комплексна, отчита положението на висшето училище в националната система за висше образование, включва структурата на управление на висшето учебно заведение, анализ на ресурсите му, неговия преподавателски състав, студентите, научните изследвания и публикации, външните връзки на образователната институция и интернационализацията на образователните му програми.

За студентите, получаващи образователни степени и дипломи зад граница, е важно тези степени и дипломи да са действителни в страната, в която те се готвят да работят. Най-добрите резултати в тази сфера са достигнати в Европейския регион. През април 1997 година в Лисабон е приета „Конвенция за признаване на квалификацията във висшето образование в Европейския регион“, която измени предишния принцип на сложна еквивалентност на дипломите по концепцията за „признаване“. Смята се, че да се достигне до пълна еквивалентност на програмите, научните степени или квалификации в областта на образованието и културата е невъзможно. Концепцията за признаване допуска съществуването на разнообразно висше образование, но страните се доверяват на ефективността на системите за управление на качеството и акредитацията на приятелските им страни.

Съществуват два типа признаване на висшето образование. **Академическото признание** осигурява признаване за периоди от обучението, квалификационните степени и дипломите в случаите, когато студентът желае да

продължи обучението си или завършващ избира да продължи кариерата си в сферата на висшето образование. Вторият тип признаване е **професионално признаване**, даващо право да се работи в определена област на дейност. Академическото признаване висшето учебно заведение получава от държавата – чрез система от лицензиране и атестации; от ползвателите – чрез конкурсните изпити за висшето училище и нивото на знанията на кандидатите; от пазара на труда – чрез бързата и успешна реализация на дипломантите на съответния университет; от международното образователно общество – чрез програмите за обмен на студенти, преподаватели, програми, двойна диплома и др. Държавната система за лицензиране и акредитация в РБългария свидетелства за изпълнени от висшето училище на утвърдени критерии, които проверява дава оценка Националната агенция за оценяване и акредитация. Интернационализацията на образователния пазар, засилването на международната конкуренция, извади на пазара на образованието в България нови играчи в лицето на частните висши училища, на един изцяло чуждестранен университет (АУБ), с което традиционните висши училища се принуждават да се стремят към получаване на допълнителни свидетелства за качеството на образователните си програми и така да повишат своята конкурентоспособност.

Тези свидетелства позволяват да се получи и международна акредитация. Международната акредитация – това е признание от авторитетна международна организация за това, че даденото висше училище отговаря на определените от тази организация изисквания за качество на образованието. Признаването е резултат на утвърдена процедура, включваща както самоанализ на съответния университет за неговата дейност, така и одит на това висше училище от независими експерти. Международната акредитация прави сравнителна квалификация на различните висши училища, унифицира изискванията към тях, прави възможен процеса на мобилност на студентите. При това международната акредитация не води до изравняване на националните особености и тези на висшето училище.

Един от най-важните проблеми на интернационализацията е **признаването на периода на обучение** в чужбина и на **получените там оценки**. Различията в структурата на образование между различните системи на висше образование в различните страни е стимул за мобилности и сътрудничество и едновременно е естествена бариера, която препятства по-нататъшното развитие. Проблемът е в това, че отсъстват „прозрачност“ на висшето образование и ясни правила за регулирането му, както на национално и институционално ниво, така и на нивото на самите факултети. В резултат на това студентите, обучаващи се зад граница и връщащи се обратно у дома, изпитват трудности при признаването на оценките си и времето на обучение. Налага се студентите отново да полагат изпити, които вече са полагали в чужбина, да губят време и нерви. В рамките на общоевропейските програми „Еразмус/Сократ“

е разработена система, предназначена да разреши този въпрос. За студентите, обучаващи се в чужбина, Европейската система за трансфер на кредити (European Credits Transfer System ECTS) става образец за пренасяне и признаване на оценки. ECTS няма за цел да разреши проблема с еквивалентността на курсовете или оценките в аспектите на съдържанието или качеството на обучението. Това по-скоро е някакъв образец, с помощта на който висшите училища, участници в програмата, се споразумяват автоматично да признават предварително уговорените компоненти на обучението и така да се облекчи признаването на оценките в различните страни.

Глобализацията е едновременно и заплаха, и възможност за националните системи за висше образование. Изострянето на конкуренцията между традиционните висши училища, появата на заплаха от страна на новите доставчици на образователни услуги (тренингови компании, телекомуникационни компании, предлагащи дистанционни програми, корпоративни университети) принуждават университетите да развият нови форми за международно сътрудничество. Много висши учебни заведения вече се опитват да се обединят и да създадат регионални и международни организации, осъществяващи оценка на качеството и акредитация на образователните програми и на университетите. Пред всяко национално висше училище стои задачата да създаде свои квалификационни степени, разбираеми и признати не само за студентите и работодателите в собствената страна, но и привлекателни за чуждестранните граждани и организации, тъй като експортът на образование се превръща в изключително изгоден вид бизнес. Тези цели могат да се постигнат само чрез целенасочени действия за интернационализацията на висшето образование, включващи мобилност на студентите и преподавателите, интернационализация на учебните планове и програми, създаване на международна мрежа от висши училища и споразумения за сътрудничество, използване на международни системи за контрол на качеството и акредитация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крюев, А.К. Проблемы теории и практики управления. „Университетское управление“. N3. стр. 10, 2002
2. ERASMUS PROGRAMME IN 2008/09: THE FIGURES EXPLAINED BRUSSELS, 21 JUNE 2010 MEMO/10/267
3. http://ec.europa.eu/bulgaria/press_corner/news/210610-erasmus_bg.htm

СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕ ПО УПРАВЛЕНСКИТЕ МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ

доц. д-р Еленко Захариев
Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов

SITUATION, PROBLEMS AND PROSPECTS IN THE DEVELOPMENT OF DISTANCE LEARNING MANAGEMENT MASTER'S PROGRAMS

Elenko Zahariev

ABSTRACT: The report focuses on one aspect in the sphere of distance education – management master's programs learning. Several core thesis statements are proved. First, the development of distance learning management master's programs should be based on integrated learning tools elaborated on a unified methodological approach, whose essence is the architectonics of management. Second, a close interaction to be implemented between the effectiveness of each master's program and the logical consistency followed in the triad „architectonics of management – learning process management – quality and control of training“. It is developed the idea of introducing the so-called „fiduciary duties“, which are generally expressed in following the master's program objective and strategy; avoiding conflicts of interest and using the status of countries as intended. In accordance with theoretical information and personal experience, as well as according to the defined thesis statements the characteristics of individual components are presented and analyzed in the above-mentioned sequence. The theoretical consistency of the report is not an end in itself. The author's thesis is that correct theoretical elucidation of the main features of the components in the above discussed triad and the introduction of the fiduciary duties in the „trainee – trainer“ relationship is a determining factor of the master's program quality, and thence– a relatively precise initiation of effective management attributes. However, according to the author, the main issue concerning distance learning management master's programs is the quality, i.e. the three „Q“ – „quality of the different discipline contents – quality of education – quality of lecturer motivation“. Thus, management master's programs will „produce“ better-trained specialists and needs will be prioritized on condition that they should be effectively managed and controlled. Finally, it is concluded that the discussed algorithm deserves attention in respect to structure, logical consistency development and methodologically consistent learning on management master's programs, of course, „supplemented“ by the necessary practice. The main statements are based on

both an overview of the theoretical developments and the author's experience as a head of „Business Administration” Master's Program.

KEYWORDS: master's program, architectonics of management, distance learning, fiduciary duties, quality of education.

Дистанционното обучение (ДО) по управленските магистърски програми е призвано да интегрира най-важните знания и умения, необходими за конкретните организации и сектори на икономиката. Чрез тях магистърът трябва да може да анализира делови ситуации, да взема правилни решения, да мисли глобално. Чрез усвояването на основните аналитично-управленски инструменти да изследва промените в конкуренцията и избора на стратегическа позиция на пазара. Успешното реализиране на тази мисия изисква акцентът да се постави върху ясното и точно изясняване, придържане и реализация на основните, определящите ефективността на всяка управленска дисциплина и магистърска програма (МП) като цяло компоненти в триадата „архитектоника¹ на мениджмънта – организация и технология на учебния процес – качество и контрол на обучението”. Погледнато синтезирано, архитектурата на мениджмънта обикновено се инициира с три относително самостоятелни части²:

- **Подходи към мениджмънта** – класически, бихейвиористки (поведенчески) и научен. В отговор на трудностите, свързани с практическото приложение на различните модели и школи, американските учени Джеймс Донъли, Джеймс Гибсън и Джон Иванчевич считат, че познаването на трите подхода има еднакво важно значение за ефективното управление. Проблемът е как да бъдат интегрирани при управлението на системните обекти, защото за целта са необходими определени знания и от трите подхода. Освен това, трябва да се има предвид, че възможните опити за интегриране на най-разпространените подходи към мениджмънта се свързват със системния и алтернативния подходи³.

- **Фундаментални управленски задачи** – управление на дейността и организациите (решения, планове и цели, стратегия, структура, оценка, процесът на вземане на управленски решения, функция „Планиране”, стратегическо планиране, организационна функция, проектиране на организацията и контролна функция.); управление на хората в организациите (индивидуално поведение,

---

¹ Всяка научна област (счетоводство, финанси и т.н.) се изгражда върху базата на някакви философски или по-конкретно върху научни концепции или хипотези, играещи ролята на своеобразна „носеща конструкция”. Според нас, при мениджмънта тези фундаменти могат да бъдат обобщени условно в три групи – подходи, задачи и функции, които формират неговата архитектура.

² За подробности вж. Захариев, Ел. Индустиален мениджмънт. В. Търново: Абагар, 2002.

³ За подробности вж. Захариев, Ел. Ретроспективен поглед върху принципните основи на индустриалния мениджмънт. В. Търново: АБАГАР, 2009, с. 22-30.

мотивация и удовлетвореност, групово поведение, решаване на конфликти, водачество, растеж и развитие, управление на работните групи, водещи личности в организациите, комуникация, управление на човешките ресурси и организационна промяна и развитие.), *и управление на производството и операциите* (проектиране, програмиране, информация, решения, качество, управление на производството и операциите, системи за управленски решения, производствено планиране и планиране и контрол на запасите.).

- **Ключови функции на управление** – планиране, организиране и контрол.

Подготовката на магистрите по управленските магистърски програми не може да не бъде съобразена с архитектурата на мениджмънта, с реалните потребности – структура, качество, практическа насоченост, т.е. да имаме ясен и точен отговор на въпроса: Добър ли е образователният продукт, който предлагаме на пазара? Получаването на такъв отговор не би било възможно, ако не отчетем факта, че в съвременните условия конкурентност и ефективност се постигат не чрез фрагментирано вземане на решения, което се родее с неефективността, а чрез **приоритизиране на потребностите**. Къде да бъде насочен векторът в развитието на управленските магистърски програми – конкретизиране на управленските знания и умения от бакалавърската степен или обучение на действащи мениджъри, чрез нови знания в различните области на бизнес управлението и силна практическа насоченост, или и двете в разумни граници. Сравнително точното установяване на тези граници е гаранция за недопускането на слабости в дистанционното обучение по управленските магистърски програми, т.е. разрыв между подготовката на магистри и потребностите на практиката⁴. Трябва да се има предвид, че понастоящем бизнесът не проявява особен интерес към подготовката на магистри по икономика и стопанско управление⁵. При всички случаи обаче, независимо с какво се занимава дадена организация, нейните мениджъри се сблъскват с посочените по-горе три задачи, т.е. те като цяло са характерни за работата

---

⁴ Така например, характерното за МП, обучаващи действащи мениджъри е, че чрез нови знания в различните области на бизнес управлението и силна практическа насоченост, специалистите се подготвят за заемането на нови ръководни длъжности и повишаване качеството на управляваните от тях дейности и фирми.

⁵ Според нас основната причина за това е недостатъчното качество на управленските магистърски програми. Разбира се тук отговорът може да бъде, че най-важното каква е МП. В случая обаче става дума за ДО, което някои определят като една малко „по-развита“ форма на задочно обучение. Въпреки, че тази форма е много удобна за някои, на практика си е чисто самообучение и ролята на преподавателя е само в предоставянето на материала и в изпитването. Обучаемият не се улеснява по никакъв друг начин, освен че сам определя темповете на обучение. Най-много средства и кадрови ресурс на университетите отиват за разработване на учебните материали, които са същността на ДО. Преподавателите трябва да създадат също електронни системи за оценяване, да участват в интернет – форуми в реално време със студентите. По-модерните университети предлагат също и аудио – и видео лекции.

на мениджърите във всички организации – с идеална цел или в бизнесорганизации. Така че мениджмънтът е нещо повече от решаване на поведенчески проблеми; той е нещо повече от решаване на технически проблеми; той е нещо повече от управление на индивидуалната дейност на работниците; той е нещо повече от планиране бъдещето на структурната единица. Работата на мениджъра е всичко това⁶. В този смисъл е и тезата на Ат. Дамянов⁷, че „Бъдещият мениджмънт или трябва да има всички сфери, което е много трудно, но не и непостижимо или да прилага един развит подход и склонност към сътрудничество, към синергия”.

Глобализацията на икономиката поставя нови изисквания и предизвикателства пред мениджмънта, породени от динамично променящите се икономически условия. Пример в това отношение е електронната търговия, чиято мисловна география елиминира фактора разстояние. Има само една икономика и само един пазар. Едно от последствията на този факт, е че всяка компания трябва да стане конкурентоспособна в глобален мащаб, защото конкуренцията не е местна. Тя всъщност не знае граници. Всяка компания трябва да стане транснационална по отношение на начина, по който се ръководи. От тази гледна точка чрез управленските магистърски програми трябва да се формират най-важните знания и качества на бъдещия мениджър – да познава обекта на управление, промените в социалната, икономическата и правната среда за развитие на бизнеса, да познава и прилага конкретен инструментариум за анализ на различните бизнес ситуации. На тази основа да проектира развитието на бизнеса и отделните негови дейности и ресурси чрез правилни управленски решения. Не случайно се твърди от редица експерти, че основната причина за сегашната световна икономическа рецесия е **слабият мениджмънт на всички равнища на управление**. Безспорно, основна е ролята на мениджмънта, тъй като ако се работи с призмата, че проблемите са неизбежни, или кризата, то постоянното усещане за задаваща се „криза” и в най-успешните времена подготвя мениджмънта за предстоящи трудности и стимулира подобрения на конкурентоспособността⁸ на бизнеса. Мениджмънтът е ключът за разбиране на успехите на една фирма, след като държавата е осигурила подходящи условия на политика и икономика, благоприятстващи бизнеса.

---

⁶ Донъли, Джеймс; Джеймс Гибсън; Джон Иванчевич. Основи на мениджмънта. С., Отворено общество, 1997.

⁷ Панайотов, Д., М.Мойнов, К. Каменов, Ат. Дамянов и др. Съвременен мениджмънт. Свищов; Ценов, 1997, с. 303.

⁸ Конкуренцията е пряко свързана със стопанската свобода. И ако няма съгласие по въпроса що е конкурентност, то има единодушие какво не е тя. А тя не е: изобилие от природни ресурси, евтина работна ръка, специални субсидии и преференции за обществото. При това, една от най-често споменаваните причини за ниската конкурентоспособност на българската икономика е слабият мениджмънт.

Що се отнася до организацията и технологията на учебния процес, няма съмнение, че в него по-широко трябва да бъдат застъпени съвременни методи за обучение, ситуационни анализи и делови игри, практически казуси и кейсове, индивидуални задания, при които в най-голяма степен да се даде свобода за „авторово присъствие“ (на мястото на готовата система от знания да „изплува“ непрестанното търсене на истината. То се основава както на свободата при избора на участие в науката и образованието, така и в непрекъснатото взаимодействие и сътрудничество (комуникацията) между преподаватели и студенти) и други⁹. Това е пътят за постигането на по-висок професионализъм в организацията и технологията на учебния процес, съдействащ безспорно за издигането му на престижно академично ниво. Постигането на това не би било възможно, ако липсват надлежните **фигурични задължения**, намиращи израз най-общо в това да се действа в интерес на целта и стратегията на магистърската програма; да се избягват конфликтите на интереси и да се ползва статуса (на обучаван и обучавач) по предназначение. От тази гледна точка обучението и подготовката на магистрите дистанционно обучение трябва да бъде адекватна на тези потребности и предизвикателства, т. е. векторът в развитието на съответната магистърска програма да бъде ориентиран към изпреварваща подготовка на кадри, способни да работят в глобален мащаб. Бъдещето ще се нуждае, както посочва Робърт Рийч, и от рутинни специалисти по производствени услуги, и от рутинни специалисти по персонални услуги, но най-вече то ще изпитва експоненциално растяща нужда от специалисти тип символни аналитици. Символният аналитик е обречен да бъде професията на бъдещето. Животът показва, че изтича времето на парциалистите, на хората с парциално знание, и идва времето на системчиците, на хората със системно мислене и системен мироглед. Старата икономика имаше нужда от един тип професионалисти, а новата икономика, в която все по-определено навлиза светът, от друг род специалисти, от хора с оригинално мислене¹⁰.

---

⁹ Неоспорим факт е, че не е важно наименованието на дисциплината, а какво съдържание се влага в нея, както и това, че технологията на обучението по магистърските програми е в зависимост от спецификата, характера на съответната дисциплина. Като цяло обаче МП трябва да има отворен характер и многообразие. Нейните основни критерии са качеството и мобилността. Обучението се извършва по няколко МП, като основните видове са три - с по-голям академизъм; със защита на докторат и за хора от практиката – преквалификация. У нас има само един тип МП, чието съдържание е с по-широка насоченост и имат отворен характер, докато други са херметизирани в съответната област.

¹⁰ Тезата на Робърт Рийч в разработката му „Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI век)“. С.; Св. Кл. Охридски, 1992 е цитирана по Манов, В. Специалистът по прогнозиране и планиране. Професия на бъдещето. С.; Стопанство, 2002, 4-6.

Големият въпрос обаче остава качеството¹¹. Без претенции за изчерпателност считаме, че **качество на обучението** това е трите „К“, т.е. веригата „качество на съдържанието на отделните дисциплини, респективно на магистърската програма – качество на обучението – качество на мотивацията на преподавателя“. Трудността е прилагането на такава система за оценка качеството на образователната услуга и то диференцирано – на отделните дисциплини, и на магистърската програма като цяло, която гарантира, че дистанционното обучение не е, както твърдят някои със „спорно качество“, а е равностойно на традиционното¹². Трябва да се отчита и обстоятелството доколко „вината“ за качеството на дистанционното обучение е в мотивацията на преподавателите и доколко в „парадоксите“ на самата управленска наука. **Първият момент** се свързва с мотивацията на преподавателите – едни високо ценят парите, други по-скоро се водят от същността на работата,

---

¹¹ Това е наша твърда убеденост, както и това че конкуренцията е в основата при избора на една или друга форма на обучение, респективно МП. С риск да бъдем упрекнати в нелоялна конкуренция ще посочим, че например **Магистър по Бизнесадминистрация** предлага американският Сити юнивърсити. Обучението се извършва в три модула – мениджмънт, маркетинг и финансов мениджмънт. МП е най-подходяща за млади мениджъри в корпоративната сфера, държавното управление и неправителствения сектор. Продължителност 1,5 години. МП завършва със защита на магистърска теза.

Европейски магистър по Бизнесадминистрация предлага съвместна програма на консорциум от седем европейски бизнесучилища и университети от Холандия, Франция, Ирландия, Германия, Испания и Финландия. Обучението е 2 години и съчетава дистанционни курсове с няколко едноседмични лекционни програми в различни страни в Европа. Препоръката на организаторите е от МП да се възползват мениджъри, които вече са натрупали няколко години професионален опит и които ще усъвършенстват познанията си в области, в които вече са работили – стратегическо планиране, вземане на решения и поведение в променливата бизнессреда. МП включва десет задължителни курса по международен мениджмънт, международни финанси, счетоводство, международен маркетинг и др. Задължителен елемент в края на първата година е работата в екип по конкретен проблем. Втората години завършва със защитаването на магистърска теза.

Европейският филиал на американският университет „Робърт Кенеди“, базиран в Швейцария изисква придобиването на неговата магистърска степен кандидатът да е **завършил бакалавър по бизнесадминистрация или мениджмънт**. Ако бакалавърската степен не е икономическа, се изискват три години опит в бизнессреда. Десет са основните курсове, които кандидат-магистърът на университета „Робърт Кенеди“ трябва да премине. Те включват стратегически мениджмънт, организационно поведение, корпоративни финанси, международен бизнес и други.

¹² Срещат се мнения, свързани със съмнения в самата форма на обучение, например от рода на това – можеш ли да научиш „дистанционно“ някого да шие дрехи или да поправя телевизори? Да зида, да готви или дори да чете.? Или дори да ходи? „Кой би се качил на самолет, управляван от „дистанционно“ обучаван пилот или би легнал на масата на „дистанционно“ обучаван хирург?

трети се мотивират от комплекс от други фактори. Освен това, мотивацията им е непрекъсната дейност, която не може да бъде постигната насила, също както и ориентирането към потребителите. Тя е много повече израз на култура, която не само има сложно значение, но и се прилага в магистърските програми по различни начини. **Вторият момент** се свързва с това, че пречка за ефективното развитие и прилагане в практиката на управленската наука при определени условия е нейното всеобхватно и динамично (секторно) развитие. Това се определя като парадокс и то основен и като отправна позиция за разкриване на останалите¹³. Наистина при съществуващата практика всяко отделно направление (управление на човешките ресурси, организационното структуриране, вземането на решения, управление на риска и други.) се изучава само в съответствие с неговата специфика. Така се губят общите за организацията връзки и интегрирани процеси. Практически насочените учебни направления са секторни и много често пораждат по-скоро хаос, отколкото ред в организацията като цяло. Иначе те сами за себе си може да бъдат дори перфектни. Вариантите за секторни или типови решения и стандартни препоръки трябва да се разглеждат като „полезна информация, която може да се използва“, но в никакъв случай като модели за пряко приложение в практиката. Този подход се определя не само като бягство от реалната методологическа същност на науката, но и като източник на заблудата, че който познава тази информация, е добре подготвен, а нейното прилагане е равнозначно на научно управление. От тази позиция до сляпото изпълнение на „мъдрите“ мисли на избрани авторитети“ има само една крачка¹⁴.

За да „произведат“ качествени кадри (магистри), управленските магистърски програми трябва да бъдат ефективно управлявани и контролирани. Кога е ефективно дистанционното обучение? Изследванията, сравняващи дистанционното с традиционното обучение, показват, че преподаването и ученето от разстояние може да бъде също толкова ефективно, колкото и традиционното при наличието на следните основни елементи: мотивация на

---

¹³ Някои автори извеждат следните парадокси на съвременната управленска наука и практика: съвременната наука е едновременно гарант и пречка за ефективно управление; колкото по-иновационни са научните продукти, толкова по-трудно се внедряват и толкова рискът е по-голям; колкото по-комплексна (с претенции за системност) става науката, толкова по-малко е приложима и толкова по-малък е ефектът от нейното приложение; въпреки големите научни постижения все още се прилагат управленски средства с давност над пет хиляди години; системната същност на явленията се признава, но системен подход не се прилага реално; колкото повече са нерешените проблеми в науката и практиката, толкова по-добре трябва да се познава целия спектър на научните постижения. За подробности вж. Радков, Й. Парадокси и перспективи на съвременната управленска наука и практика. Сп. „Икономика“, бр. 4, 2005.

¹⁴ Пак там., с. 13.

преподавателя, организация, добро взаимодействие с учащите, разбиране на технологията, която се използва и поддържащ персонал¹⁵.

На фона на казаното дотук стигаме до заключението, че веригата „архитектоника на мениджмънта – организация и технология на учебния процес – качество и контрол на обучението“ е вярно описание на реда за развитие на логическата последователност при обучението по управленските магистърски програми, разбира, се с необходимата към тях практическа насоченост. Екипният принцип на работа, съчетан с опита на действащи мениджъри, осигуряват изучаването на реалната практика. За управленските магистърски програми тя е от **ключово значение**, тъй като знанията се задълбочават и трайно се усвояват чрез изучаването и разрешаването на конкретни и реални казуси и делови игри от практиката за организации от страната и водещи такива от други страни. Убедени сме, че само така е възможно интегрирането ни в световната научно-образователна система, само така е възможно да отговорим на мениджмънт предизвикателствата през XXI век, само така е възможно изграждането на висококвалифицирани мениджъри с дълбоко национално чувство и идентичност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Донъли, Дж., Гибсън, Дж., Иванчевич, Джон. 1997. Основи на мениджмънта
2. Манов, В. 2002. Специалистът по прогнозиране и планиране. Професия на бъдещето
3. Панайотов, Д., Мойнов, М., Каменов, К., Дамянов, Ат. 1997. Съвременен мениджмънт
4. Радков, Йо. 2005. Парадокси и перспективи на съвременната управленска наука и практика
5. Захариев, Ел. 2002. Индустириален мениджмънт
6. Захариев, Ел. 2009. Ретроспективен поглед върху принципните основи на индустриалния мениджмънт, 22-30

---

¹⁵ Освен посоченото трябва да се има предвид, че университетите, предлагащи дистанционно обучение обръщат внимание на следните три основни предимства: интерактивните форми на обучение; възможността да се общува и работи в мултинационален екип по съвместни проекти и удобството за самостоятелно организиране на времето.

Анализите показват, че от програмите обикновено се възползват хора, които не желаят да напускат семейната и работната си среда, но в същото време имат желание да придобият по-висока образователна степен. Но не бива да се пренебрегват основни правила като това да се направи: сериозно проучване за нивото на обучение и преподавателския екип и акредитацията на самия университет да издава бакалавърски или магистърски дипломи.

ДИСТАНЦИОННАТА ФОРМА НА ОБУЧЕНИЕ ПО „ФИНАНСОВО-СТОПАНСКИ (БИЗНЕС) АНАЛИЗ В ДУХА НА БОЛОНСКИЯ ПРОЦЕС, ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ, ДЕКЛАРАЦИЯТА ОТ ГЛАЗГОУ И СТРАТЕГИЯТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ 2020

доц. д-р Марко Тимчев

Университет за национално и световно стопанство, София

THE FORM OF DISTANCE TRAINING OF FINANCIAL ECONOMIC (BUSINESS) ANALYSIS IN THE SPIRIT OF THE BOLOGNA PROCESS, THE LISBON STRATEGY, THE GLASGOW DECLARATION AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY 2020

Marko Timchev

ABSTRACT: The Euro-integration of Bulgaria is a complex and multilayer process in which the adaptation of the Bulgarian educational system plays an important role. At the meeting of the member-states of the EU in Lisbon in 2000 an economy development strategy based on knowledge, was adopted. In order to achieve the goals set in the Lisbon strategy the EU countries united their efforts to change the European economy and to adopt a program for modernization of the educational systems. Distant training at Universities is presented in the paper: Characteristics of syllabus for the subject „Financial Business Analysis”, methodology and methods of the subject are explained. Evaluation of the advantages, shortcomings and risks of the distant training are explained. There is a critical assessment of the education in „Financial and economic (business) analysis” from the point of view of observance of the principles of the Lisbon strategy and the Bologna process, the Glasgow declaration and the Sustainable development strategy 2020, in the economic and the branch-oriented universities.

KEYWORDS: Fianacial Business Analysis, Distance education(training), Bologna process, Lisbon Strategy, role methods for training, case studies application at higher education, Sustainable development strategy 2020.

На срещата на страните членки на ЕС в Лисабон през 2000 г. бе приета стратегия [1] за развитие на икономиката, базирана на знания. За осъществяване на целите, заложи в основата на Лисабонската стратегия държавите от ЕС обединиха усилия за промяна на европейската икономика и за приемане на програма за модернизация на образователните системи. Те декларираха, че през 2010 г. Европа трябва да заеме водещо място по качество и конкурентноспособност на системите за образование. Европейската комисия предложи страните членки на ЕС да насочат вниманието си върху разработване и прилагане на национални стратегии за изпълнение на приетите в Лисабон стратегически мерки в следните основни насоки: Преподавателят в учебния процес се възприема като личност, отговорна както за придобиването на качествени знания и умения на изхода на системата, така и за създаването на качествени интелектуални продукти. Студентът в учебния процес се възприема в позицията на личност, която придобива знания и умения, необходими за формирането на достатъчен творчески потенциал, знания, умения, навици, мотивация и личностна реализация. Дейността по изпълнение на целите на Болонската декларация има два основни аспекта – законодателни инициативи и определяне на приоритети в сферата на висшето образование, придружено с практически мерки.

Едно от основните нововъведения, произтичащи от Болонския процес е възприемането и утвърждаването на бакалавърската степен като основен елемент от подготовката на специалисти с висше образование. Основната цел на тази степен е формиране на широкопрофилни специалисти, с възможности за адаптивност и мобилност в условията на динамичен пазар на труда в условията на глобализация.

Декларацията от Глазгоу поставя основите за продължаващ политически диалог на високо ниво между университетите – в най-широкия смисъл – и обществените власти, към които диалог призова в Глазгоу Президентът на Комисията Жозе Мануел Барозу, за да се осигури бъдещето на университетите в Европа като един от основните европейски приоритети.

Университетите разработват диференцирани мисии и профили, адресирани към предизвикателствата на глобалната конкуренция, и същевременно поддържат широк достъп и социално единство. Диверсификацията и нарастващата конкурентност се балансират от сътрудничеството между институциите на базата на съвместната отговорност за осигуряване на качеството.

Сътрудничеството между институциите е отличителен белег за университетите в Европа и придобива все по-голямо значение в глобализиращата се и конкурентна среда. Университетите оценят, че европейската интеграция трябва да се реализира чрез засилено международно сътрудничество, базирано на общност от интереси.

Университетите са отворени за работа с обществото. Институционалната автономия и разнообразието от мисии са основни предпоставки за осигуряване на ефективно включване в тези процеси.

ПОЛИТИКА ЗА ИЗГРАЖДАНЕ ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО ЧРЕЗ ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Университетите осъзнават сложната връзка между въвеждането на реформите от Болоня и постигането на научноизследователските и иновационни цели на Лисабонския план. Тези два документа, определящи политиката, спешно трябва да бъдат осмислени заедно, за да може всеки от тях да бъде успешно прилаган в дългосрочен план.

Приемането на този план за съвместни научни изследвания и висше образование означава преосмисляне ролята на правителствата по отношение връзката им с университетите. Правителствата трябва да гласуват доверие и да дадат правомощия, да поощряват университетите, като по този начин подкрепят и направляват сектора висше образование и играят по-скоро надзорна, отколкото регулаторна роля.

Значението на инвестирането в образованието, иновациите и научните изследвания в процеса на постигане на лисабонските цели и централната роля на университетите означава, че обсъждането на политиката между университетите и националните власти трябва да става с правителствата като цяло, както и с отделните министерства.

ПО СРЕДАТА НА ПЪТЯ КЪМ 2010 -2020Г. ИЗМЕСТВАНЕ НА ФОКУСА НА БОЛОНСКИЯ ПРОЦЕС

Болонските реформи променят фокуса върху висшите образователни институции сега, когато законодателната рамка до голяма степен вече е налице. *Университетите поемат с желание своята отговорност* да осъществят тези реформи през следващите пет години и упражняват натиск върху *правителствата* да приемат, че процесът се нуждае от време, финансови и човешки ресурси, за да се гарантира устойчивост в бъдещето.

Университетите са готови да удвоят своите усилия за въвеждане на иновационни методи на преподаване, да преориентират учебните си планове в диалог с работодателите и да приемат предизвикателството на академичното и професионално образование, обучението през целия живот и признаване на предходното обучение. На правителствата се оказва натиск да дадат на университетите автономията, от която те се нуждаят, за да въведат договорените реформи.

За да ускорят приемането на квалификациите от първия цикъл, правителствата трябва да поемат инициативата чрез съответното реструктуриране на кариерните пътища в публичния сектор.

Университетите са готови да въведат модел обучение, при който студентът е в центъра на учебния процес (student-centered learning – студентът

по-скоро е активна страна в търсенето на знание, а не пасивен получател на знание), при разработване на учебния план да вземат предвид резултатите от обучението, да въвеждат ECTS и да осигуряват гъвкаво прилагане на модулното обучение. Правителствата трябва да привлекат университетите в продължаващите усилия за разработване на националните и европейски регистри на квалификациите. Те трябва да бъдат достатъчно широкообхватни и прозрачни, за да поощряват институционалното обновяване, но и да се даде достатъчен срок, за да бъдат разработени адекватно и да се синхронизира терминологията.

При промяната на фокуса на Болонския процес университетите са готови да дадат приоритет на социалното измерение като основна отговорност, да разработват подходи, за да увеличават и разширяват възможностите за подкрепа и достъп на малцинствата до образованието и да поощряват научните изследвания, за да информират политическите среди и да насочат действията към неравнопоставеността в системите за висше образование. Правителствата са призовани да премахнат законовите пречки за осъществяване на тези идеи.

Стимулирането на студентската мобилност през всички цикли на обучение, както и мобилността на академичния и административния персонал е ключов момент. EAV се застъпва за европейските схеми на финансиране, насочени към студентите с най-големи финансови нужди. Университетите трябва да проучват възможностите, предоставени им от съществуващите мрежи и схеми за сътрудничество. Правителствата са притискани да решават проблеми като визови ограничения, разпоредби за стажове и такива на пазара на труда, които възпрепятстват обмена на студенти и университетски кадри, включително и онези, произтичащи от проблеми със социални осигуровки и особено осигуровки за пенсия. Трябва да бъде разгледан и въпросът за синхронизиране на академичните календари.

За да изпълнят тези задачи, университетите отчитат ролята на включването на студентите като пълноправен партньор в процеса и ще се стремят към засилване на това партньорство в бъдеще.

Университетите ще утвърждават европейското измерение по редица начини – изработване на модели за съпоставка на учебните планове, създаване на съвместни курсове за придобиване на степен, използвайки европейски средства, които разширяват знанията за различните култури и езици. Университетите призовават правителствата да осигурят преодоляване на останалите бариери пред съвместните курсове и приемане на подходяща политика по отношение на езиците, която започва още от училищно ниво.

ПООЩРЯВАНЕ НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ИНОВАЦИИ

Университетите осъзнават своята отговорност за осигуряване на образование за студентите от всички нива, базирано на широка научна основа, в отговор на растящите нужди на обществото за научна и технологична информация.

Университетите трябва да поемат своята собствена отговорност за поощряване на научните изследвания и иновации чрез оптимално използване на ресурсите и разработване на институционалните стратегии за научни изследвания. Техните разнообразни профили са гаранция, че те все по-често се ангажират с процеса на научни изследвания и иновации, като си сътрудничат с различни партньори.

Университетите подкрепят силно създаването на Европейски съвет за научни изследвания за подобряване на качеството и нивото на европейските научни разработки и призовават националните правителства и Европейския съюз да създадат по-скоро такъв Европейски съвет в периода на Седма рамкова програма. Следвайки добрите практики в някои европейски страни по Шеста рамкова програма, правителствата трябва да са наясно с необходимостта да създадат и координират национални фондове.

Университетите приемат, че съществува напрежение между необходимостта от засилване научноизследователската работа в университетите и нуждата от намиране на ресурси за обучение, базирано на научните изследвания. Правителствата трябва да осъзнаят особената роля на университетите като ключови звена в мрежите, осигуряващи иновации и трансфер на регионално ниво и да осигурят необходимата финансова подкрепа за засилване на този процес.

ОБУЧЕНИЕ ЗА НАУЧНА РАБОТА И КАРИЕРА НА НАУЧНИТЕ СЪТРУДНИЦИ

Университетите приветстват приемането на *Европейската харта за научните сътрудници/Кодекс за подбор на научни сътрудници* и подчертават тяхната ключова роля в диалога за насърчаване на научните кариери в Европа, не на последно място и с цел предотвратяване на „изтичането на мозъци“.

ФИНАНСИРАНЕ ЗА СИЛНИ ИНСТИТУЦИИ

Европейските университети не получават достатъчно финансиране и от тях не може да се очаква да бъдат конкурентни на други системи без съответното ниво на финансиране. Понастоящем страните от Европейския

съюз отделят за университетите около половината от размера на своя брутен вътрешен продукт в сравнение със САЩ. Докато целите от Лисабонския форум са амбициозни, публичното финансиране за научни изследвания и висше образование е в сериозна стагнация. Университетите защитават каузата, че ограничената публична финансова подкрепа понижава тяхната роля за устойчива демокрация и капацитета им за подкрепа на културната, социална и технологична иновация. Правителствата трябва да осигурят такова ниво на финансиране, което е в състояние да поддържа и повишава качеството на институциите.

СТРАТЕГИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ 2020 И ОБУЧЕНИЕТО ПО ФИНАНСОВ БИЗНЕС АНАЛИЗ ВЪВ ВУЗ

При представянето на стратегията „Европа 2020“ Барозу обясни в сряда пред журналисти, че целта е да се координират националните политики на страните по отношение на растежа и заетостта, така че да се избегне в бъдеще рискът от нова финансова криза. Както се изрази Барозу – трябва „... да насочим икономиката на ЕС отново в правилната посока. Трябва да изградим нов икономически модел, основан на познания, нисковъглеродна икономика и високи равнища на трудова заетост. Тези усилия се нуждаят от обединяването на всички участници в цяла Европа.“ „Интелигентен“, „устойчив“ и „приобщаващ“ са наречени трите ключови двигатели за растеж, които „Европа 2020“ предвижда: имат се предвид насърчаване на познанията, иновациите, образованието и цифровото общество, по-ефективно използване на ресурсите при производството при същевременно увеличаваща се конкурентоспособност, както и нарастване на участието в пазара на труда.

Напредъкът за постигането на тези цели ще бъде оценяван спрямо пет представителни главни постижения на равнище ЕС. Държавите – членки ще бъдат приканени да превърнат в национални цели до края на следващото десетилетие следното:

- 75% от населението на възраст между 20 и 64 години следва да работи;
- 3% от БВП на ЕС следва да бъде инвестиран в научноизследователска и развойна дейност;
- Целите „20/20/20“ по отношение на климата и на енергетиката следва да бъдат постигнати;
- Делът на преждевременно напускащите училище следва да бъде под 10% и поне 40% от младежите следва да притежават училищно свидетелство или диплома;
- намаляване с 20 милиона на броя на хората, застрашени от бедност.

„Комисията приканва държавните и правителствените ръководители да поемат ангажимент по отношение на новата стратегия и да я подкрепят по време на Европейския съвет през пролетта. Ролята на Европейския парламент също ще бъде подсилена” – се казва още в съобщението на Рапид. Стратегията все още предстои да бъде окончателно одобрена, а предизвикателството е да се гарантира спазването на тези национални цели от страна на държавите-членки.

РОЙТЕРС коментира, че едно от основните предизвикателства пред амбициозния план на ЕК, лансиран между другото и за да предотвратява кризи от типа на тази в Гърция, е дали държавите-членки ще съумеят да постигнат националните цели, след като те бъдат окончателно фиксирани и стратегията бъде одобрена. Сред главните пречки ще е да бъдат убедени всички държави-членки да подкрепят Стратегията „Европа 2020” – най-вече големите икономики в ЕС като Германия, Франция, Великобритания и Италия, пише още РОЙТЕРС и припомня, че германският канцлер Ангела Меркел вече изрази в писмо до Барозу тревогите на правителството в Берлин. Това може да забави напредъка по влизането на Стратегията „Европа 2020” в действие. Репортер на РОЙТЕРС е видял писмото. Той казва, че Меркел е написала до председателя на ЕК, че предложението за тясно обвързване на наблюдението с постигането на целите в Пакта за стабилност и растеж „... може да направи процеса твърде политически”.

Либералите от АЛДЕ подкрепят стратегията, но смятат че в нея не са описани начините, по които необходимите промени могат да се случат. Лидерът на Групата на либералите и демократите в ЕП Ги Верхофстад коментира, че Стратегията съдържа „морков”, но ѝ трябва повече „тояга”: „Подкрепяме Комисията в амбициите ѝ и смятаме, че тя трябва да изиграе водещата роля. Комисията – а не Съветът – е най-добре да определи целите, да наблюдава изпълнението им и да посочва страните-членки, които не успеят да постигнат задачите, понеже отделните държави никога няма да имат достатъчно политическа воля за самокритика.” Според лидера на АЛДЕ ЕК трябва да има по-сериозен инструмент за натиск върху финансовите министри на страните-членки. От своя страна председателят на Групата на ЕНП в ЕП Жозеф Доул заяви: „Нуждаем се от силна и прозрачна управленска структура, която уважава принципа на субсидиарността. Лисабонската стратегия се провали заради слабо управление и липса на отчетност на държавите-членки. Това не трябва да се повтаря.”

Финансово – стопанският (бизнес) анализ (финансов бизнес анализ) на предприятието (фирмата) предполага усъвършенстване както в теоретичен и приложен аспект, изучаван в икономическите ВУЗ в България.

На преосмисляне и развитие подлежат неговите предмет, обект, методология, методика, както и неговата философско-научна парадигма.

Връзките между финансовия бизнес анализ със счетоводството е естестве-

на и обусловена гносеологично и онтологично. Финансовият бизнес анализ се интерпретира от някои като, съвсем неправилно като "счетоводен анализ". Това, според нас е една немотивирана и твърде елементарна интерпретация.

Съществува известна несъразмерност между теоретичната и нормативно-технологичната база във фундаменталните теоретични основи на счетоводството.

Теоретията и методологията е твърде тясно инегрирана с англосаксонската и американски нормативна база и школи от директиви и стандарти.

Повърхностната интерпретация на принципите на икономикса, свръхбазирането върху т.н. "приложими счетоводни стандарти" води до неясни епистемологични фалсификации, борба за научен периметър и роене на науки с неясно разграничена бизнес метрика: управленско счетоводство, финансов мениджмънт, счетоводен мениджмънт, управленски инвестиционен счетоводен анализ, управленски анализ, управленски счетоводен анализ, счетоводна оптимизация на активи и пасиви и ред други.

Правят се опити да се отричат, отдавна убедително доказали се науки и сфери в икономическото знание. Зад всичко прозира липса на нов научен инструментариум, ясен научен облик, липса на сериозен категориалния апарат, наукометрична дезориентация, липса на добра координация в системата на научно-икономическото счетоводно и счетоводно-аналитично знание.

Университетите се стремят да разнообразят източниците на финансови приходи. Те проучват модели за финансиране и от обществени, и от частни източници, както и за стартиране на структурна и открита дискусия с EAV и с ключовите фигури. Университетите ще разработят цялостни икономически модели и ще призоват правителствата за осигуряване на адекватно финансиране.

В интерес на по-добро финансиране и прозрачност университетите са готови да проучат добрите практики и да засилят ролята на лидерството и професионалното управление.

Университетите възнамеряват да споделят стратегическите дебати относно тяхната роля в Европа на знанието. Университетите призовават правителствата да погледнат на бюджета за висшето образование и научните изследвания като на инвестиция в бъдещето. Университетите приветстват диалога, започнал в Глазгоу на най-високо европейско политическо ниво, и отправят посланието, че една силна Европа се нуждае от силни университети.

Вторият важен елемент от образователната система на висшето образование, която трябва да се характеризира и с научно-изследователски момент е магистърската степен, с която се цели задълбочаване и разширяване на познанията на специалиста в дадена научна и професионална сфера. В магистърската степен се търси изграждане на навици за решаване на проблемни ситуации от реалния бизнес, както и формиране на начални склонности към научно-изследователска работа, както и селекция на млад научен потенциал. Докторската степен, която е последната образователна и ОКС степен в тази

триединна система има за цел да осигури подготовка на кадри с тясна фундаментална и специализирана насоченост и определени научно-изследователски приноси в дадена сфера. В модереният и международноутвърден Financial Business Analysis расте ролята на превантивния анализ на финансовия и бизнес риск от несъстоятелност (банкрут). Редица световноизвестни учени като проф. д-р Едуърд Алтман, проф. Лист, проф. Тафлър и др. развиват т.н. дискриминантен анализ (Financial Security Analysis), както и балансиращия бизнес-анализ "Balanced Scorecard Analysis" на Проф.д-р Дейвид Нортън и Проф. д-р Робърд Каплан. Тези две методологии се вписват в една цялостна система за модерен финансов бизнес анализ на цялостната дейност – без да се фаворизират финансовите показатели, които в повечето случаи имат последващ и дори едностранчив характер. Методологията на проф. Нортън и проф. Каплан дава широко поле за изследване в комплексен и системен план както на финансовите, така и нефинансовите показатели. Това са нови перспективни направления, които гарантират обективност и дълбочина на бизнес анализа. За съжаление новите, модерни и международноутвърдени методи за финансов и бизнес анализ твърде бегло или повърхностно, а на места никак не се преподават на студентите от икономическите ВУЗ в Р.България. Съвременни и разкрепостени виждания по научния метод на ФБА не се коментират и дори не се подлагат на подобаваща научна дискусия. Теорията на науката, респ. и на бизнес анализа се загърбва. Нещо подобно става и със счетоводството. Борави се със стари постулати и понякога наукометричните параметри се изоставят твърде лековато – залага се предимно на стандарти и директиви, концепции, конвенции и нормативно-справочна база. Появиха се много приложни науки с припокриващи се обекти и шаблонни методи. Наукознанието – съвременната философска епистемология незаслужено се пренебрегват. Това сега е вече един хронифициращ се проблем, който започва да става вреден и твърде опасен. Появява се въпроса достатъчно ли е със стандарти, директиви и конвенции да се прави и развива истинска съвременна икономическа приложна наука? На някои места, дори и във "водещи" икономически ВУЗ все още се преподават рутинни методи и стандартни постановки, шаблонни определения за обекта, предмета, метода и способите на науката "Анализ на стопанската дейност" от 40-те, 30-те, а дори и от 20-те години на миналия век. Подобни постановки нямат нищо общо със съвременния финансов микроикономикс, респ. с теорията на пазарната икономика. Тревожното е, че причините за това опасно явление се коренят в безотговорно отношение на някои представители на научния кадрови потенциал. Инертен, слаборазвиващ се и не работещ върху съвременното си научно израстване. Слабо се преподава многокритериалния факторен анализ, ситуационния анализ, интегралния анализ, анализът на влиянието на факторите в бизнес средата по пътя на имитационното моделиране. На места все още престъпно се допуска преподаване на елементарни и повърхностни методи за анализ.

Решенията и то от на пръв поглед добри преподаватели се търсят в елементарни и слабо аргументирани класификации на методи за анализ, фактори, показатели и резерви. На решително усъвършенстване подлежи преподаването на методологията на Financial Business Analysis. За съжаление трябва да признаем, че именно това е една от причините лесно да се реализират, не винаги качествено, огромен брой ангажименти в магистърската степен и да се поемат ненормално висок брой учебни занятия от едни и същи, доста често и посредствени преподаватели, в дистанционната форма на обучение. В тази не твърде привлекателна роля се изявяват все едни и същи преподаватели. Липсва каквото и да било конкурсно начало или алтернативност. За какво качество и конкурентноспособност да говорим тогава? Какво правим, накъде вървим при тези шаблонни и традиционни обстоятелства: нищо старо не е забравено и твърде малко ново е научено – едни и същи стилове, еднообразно учебно съдържание и едни и същи учебно-преподавателски субекти? Анализът на дейността и финансовите отчети на нефинансовите предприятия може да се преподава на много по-високо ниво. Анализът на финансовите отчети на нефинансовите предприятия може да се преподава по-задълбочено от гледна точка на анализа на разходите, приходите и финансовите резултати (CVP Method of Analysis). В Р.България не се наблюдават все още модерни решения в посока на научно-изследователската и научно – преподавателската работа по анализ на счетоводния баланс (Balance Sheet Analysis), а така също и по отношение на анализа на паричните потоци по прякия и косвения методи – (Cash Flow Method of Analysis). Анализът на паричните потоци може да даде на студентите богат арсенал от знания за финансовия потенциал, стратегия и тактика на предприятието. Преподаването на материята за паричните потоци от инвестиционна, финансовата и оперативна дейност би дало възможност за придобиването на знания за инвестиционната и оперативна стратегия и тактика на предприятието. Анализът посредством елементарни сравнения и установяване на нетното нарастване или намаление на паричните потоци се преподава повърхностно и недостатъчно задълбочено. Методиките за ФБА следва решително да се откъснат от тяхната статичност и да се развият в динамика. Те трябва да се усъвършенстват в хоризонтален, вертикален и интегрален аспект. ФБА и като наука, и като бизнес практика трябва да се развива и да се допълва в определена (допустима) степен със счетоводството. Категорично не споделяме тезата, че счетоводството е единствената информационна база на ФБА. Не сме съгласни и със "странните интерпретации" на някои автори – счетоведи за т.н. "Счетоводен анализ". Поне според нас, това, което те влагат в него е лишено от достатъчно съдържание и сериозен методически смисъл и логика от гл.т. на истинския анализ като наука и бизнес метрика и финансово-мениджърска практика. Противопоставяме се на друга крайна теза, че счетоводството, едва ли не, се покрива и идентифицира, дори отъждествява с анализа, като го обезличава

като наука и практика. Тази откровена лъжа се тиражира от някои преподаватели-"счетоведи", съвсем хладнокръвно, вече години наред. Това е едно несериозно, грубо, примитивно и изключително нечистоопълтно схващане. Променящите се и усъвършенстващи се теория и практика на „Financial Business Analysis” и ”Accounting” – счетоводството правят обучението на студентите във висшите икономически учебни заведения труден, противоречив, рискован и високоотговорен процес. Важно условие за успех в научно-преподавателската работа е сполучливото усъвършенстване на учебните планове и учебните програми по съответните дисциплини, както в бакалавърската степен, още повече в магистърската степен и в дистанционната форма на обучение. Програмите по ”Финансов бизнес анализ” се нуждаят от модернизация, прецизна редакция и сериозна преработка. Някои твърдения в тях будят тревога, а защо не и паника. Нещата трябва да се вземат в сериозни и отговорни ръце. Трябва да се усъвършенства арсенала от методи за преподаване, както и квалификацията на научно – преподавателските кадри. Със съжаление трябва да признаем, че не малка част от преподавателите разчитат на стари знания, не работят върху теоретичното и практико-приложното си израстване. Математическата и иконометричната им подготовка е направо под всякаква критика. Творческото им безсилие пред нетрадиционни математически методи за анализ не е тайна за никого. Формите на обучение трябва да се усъвършенстват в съответствие със съответните международни стандарти и изисквания. Учебниците, учебните помагала, формите на контрол и комуникация със студентите също следва да се развиват адекватно на съвременните изисквания, обективните пазарни реалности, както и с условията на глобална финансова и икономическа криза. Конкурсното начало при възлагането на лекционни курсове и написването на учебници трябва да се въведе без отлагане и никакви уговорки. Учебниците задължително трябва да се издават след широко обсъждане в катедрите. Така би се избегнало тиражирането на някои произволни и самоцелни лъжи, „нелепи приумици”, както и на ”странни хрумвания” на ред автори. В учебните програми по ФБА трябва да намери подобаващо място и да се утвърждава активно и настойчиво разграничаване на учебното съдържание от бакалавърската и магистърската степен на обучение. Трябва да се постави край на всякакво припокриване и повторения на теми и огромни раздели. Крайно време е принципните постановки на ”Болонския процес” и ”Лисабонската стратегия” от пожелание да се превърнат в реалност. В областта на академичната дисциплина ”Финансов бизнес анализ на предприятието” (Financial Business Analysis) има богат европейски и световен опит. Научното развитие и модерно преподаване на утвърдения във водещите университетски центрове Financial Business Analysis поставя вън от съмнение развитието, утвърждаването и модерното преподаване на ”Финансов бизнес анализ на предприятието. Преди изучаването на финансовия бизнес анализ трябва да са изучавани научни дисциплини като висша математика, статисти-

ка, финансови изчисления, теория на счетоводството, обща теория на финансите, респ. финанси на предприятието. Учебната програма по ФБА ясно трябва да отразява връзките с науките от фундаменталния блок. Отделните тези би следвало да се представят ясно и възможно по-задълбочено, за да се придобие представа за цялостния курс на обучение по дисциплината. Възможно най-точно е необходимо да се изяснят средствата и методите на обучение, както и схемата за разпределение на отделните занятия. При правилно съотношение биха се създали предпоставки за ефективно обучение и получаване на система от специални знания по ФБА. Средствата и методиките на преподаване трябва да бъдат добре изяснени в учебните планове и в учебните програми по ФБА. Лекцията по ФБА трябва да бъде дълбоко теоретично обоснована. Трябва да се избегне констативно-описателния стил, който е отблъскващ и дълбоко архаичен. Декларативност и излишен патос отблъскват. Съвременната лекция по ФБА трябва добре да се дозира с примери от практиката. Преподавателят, изнасящ лекцията, трябва да има богат практически опит и солидна теоретична подготовка. Назидателните клишета са много отблъскващи и недопустими. Те трябва да отстъпят за сметка на убедително представяне на националния и световен научен и практически опит в областта на Financial Business Analysis. Ситуационният подход би бил приет решително и с убеденост от академичната аудитория. Много добре се приемат примери по ФБА, макро- и микроикономическите параметри, които многократно се променят. Традиционната беседа-изложение би следвало да отстъпи на широкото използване на технически средства. Трябва да се търсят средства за установяване на тясна връзка между лекциите и упражненията. Интерес представляват подходящи задания от страна на титуляра на дисциплината по ФБА, които с помощта на водещия упражненията да бъдат реализирани ефективно. Много добър ефект би дало разделянето на студентите на групи, имитиращи управленски екипи на различни равнища в предприятието. В рамките на делови игри се определят лидери и супервайзори. Тези екипи трябва да се поставят в режим на непрекъснато променящи се условия. Методологическият инструментариум на ФБА дава възможност за бързо и адекватно моделиране на стопанската практика. Много отговорно следва да се организира дистанционната форма на обучение по ФБА. Преди всичко тази форма трябва да бъде подходящо осигурена с учебници, учебни помагала и дидактически материали. Икономическите ВУЗ трябва да изберат много качествени преподаватели, които да провеждат дистанционно обучение. Консултациите със студентите трябва да са особено прецизни и на много високо ниво. И при дистанционната форма трябва да се залага много на казусите, на практическите примери на базата на солидна теоретична обосновка и ИТ. Разпространено е схващането, че учебниците при дистанционната форма трябва едва ли не да са максимално олекотени, кратки, съдържащи най-важното. Позволяваме си категорично да не се съгласим с това.

Липсата на постоянен контакт с преподавателя налага по-голяма дълбочина на изложението в учебника или помагалото. Разбира се, учебното съдържание трябва да е максимално привлекателно и достъпно.

Консултациите трябва да са поне на две фази. При първата да се обърне повече внимание на изясняването на трудни и сложни моменти. При втората фаза трябва да се реализират казуси, делови игри и практикуми, не по-леки от тези при редовната форма на обучение по ФБА. Само при такъв подход би се уеднаквило до голяма степен качеството на подготовката по ФБА както при бакалавърската, така и при магистърската степен, а така също и при дистанционната форма на обучение. Според специалисти у нас и в чужбина и при дистанционната форма на обучение (макар и все още, според някои, поради недобра организация и изпълнение от инертни преподаватели, твърде спорна) има място за широко използване на компютърни презентации и мултимедиинно обучение. Това е подходящ подход и той може да се използва в адекватна среда в процеса на дистанционно обучение по ФБА. Мултимедийното обучение е подходящо при подготовката на специалисти по финансов бизнес анализ поради възможността да се стимулира тяхното аналитично мислене с делови игри, казуси и РС симулации с „безкрайна“ множествена промяна на параметрите. Съвременен и умело комбиниран с IT представяне на лекционния материал би осигурило: илюстриране етапите на различните сценарии на фирмено поведение и алгоритми за факторен анализ, визуализиране на схеми за структуриране, класификация и моделиране на взаимозависимости между различни показатели, фактори и факторни системи, представяне на информационното осигуряване на ФБА – финансовият отчет в стандартен или реструктуриран, но законосъобразно вид. Вече се правят опити по дисциплината „Финансов бизнес анализ“, по упоритите преподаватели да експериментират провеждане на лекции и семинарни занятия с използване на специализиран софтуер, а провеждането на делови игри и казуси, както и коментари по проблемни ситуации от бизнес практиката реализираме с широко използване на „Power point“ и „Microsoft Excel“. На настоящия етап анализът технически се извършва от студентите в делови игри с помощта на „MS Excel 2007“. В обозримо бъдеще и с помощта на специализиран ППП „Le tableau de bord d'Analyse Financiere“ – „Инфо-слайд по финансов бизнес анализ“, резултатите би следвало да се изпращат на електронен адрес на катедра „Счетоводство и анализ“ в УНСС – Гр.София. Очертават се възможности за контрол върху уменията на студентите за реализация на ефективна **(On Line)**, и **(Off Line)** обратна връзка с преподавателя. Друг подход при интерактивното обучение по ФБА позволява на всички стадии на учебния процес да се осъществява по „Интернет връзка“ поднасяне на материала и поэтапно тестиране на степента на усвояването му посредством постоянни консултации с преподавателя до дистанционно провеждане чрез видео и конферентна връзка. През последните години, макар и все още на идейна

фаза, се работи интензивно по внедряването на информационни технологии в анализа на стопанската дейност (Финансов бизнес анализ). Целта на изследванията и провеждащите се в катедра "Счетоводство и анализ" разработки по отношение приложението на съвременните бази от данни по" ФБА е да се повиши равнището на автоматизация до нивото на счетоводните IT компютърни технологии.

Очакваният позитивен резултат би трябвало да се търси в няколко направления: интензифициране на учебния процес, тъй като една огромна част от формулния апарат се реализира с помощта на програмни продукти, доразвиване на практико-приложните аспекти на анализа, създаване на системи за обучение с IT- модули и специализирани приложения по "BSC Analysis", "Финансов бизнес анализ на фирмата", "SWOT-Method of Analysis", „SWOT – Pest Analysis“, „EVA“ и „WASS-Method of Analysis“. Преподаватели от направлението по "Финансов бизнес анализ на предприятието" от катедра "Счетоводство и анализ" в УНСС – Гр. София разработват делова игра „Анализ на предприятието“. Естествено се стига до извода, че при активните методи на обучение по ФБА посредством „SWOT Method of Analysis“ се разграничават приоритетите: „Изключително важно“, „Много важно“, „Важно“, „Неважно“. Това става на принципа на разграничаване на „Силни страни“, „Слаби страни“, „Възможности“ и „Заплахи“. Обективно при активните методи на обучение в областта на „Финансовия бизнес анализ на предприятието“ се налага като естествена необходимост интерактивната делова игра в мрежа. Тя е форма на конкуренция но и на сътрудничество между преподаватели и студенти. В игрови условия студентите – анализатори търсят и моделират адекватни пазарни и финансови решения. Чувстват се ангажирани и удовлетворени. Същевременно студентите следва да придобиват устойчиви – стабилни навици за решаване на различни практически задачи в нестандартни ситуации. Отличната реализация на обучението по ФБА в съответствие с високите критерии на "Болонския процес" и "Лисабонската стратегия" предполага ерудирани и много подготвени преподаватели, способни, с лично обаяние и сериозни научно-педагогически умения и потенциал да прилагат активни форми и методи на обучение.

На настоящия етап все още се наблюдава значително повторение и в немалка степен припокриване на учебното съдържание по ФБА („Финансово-стопански анализ“) от бакалавърската в магистърската степен на обучение. Възникват редица въпроси за необходимостта от преподаването в магистърската степен на обучение, а респ. и в дистанционната форма на нетрадиционни учебни дисциплини като: "Финансов бизнес анализ на търговската фирма", Стратегически анализ и позициониране на предприятието в пазарното пространство", "Ситуационен анализ – разходи – ползи – силни – слаби страни – заплахи – възможности – SWOT Method of Analysis", „SWOT Method of Financial State-Balance Sheet Analysis“, „Анализ на паричните потоци във връзка с дейността на фирмата – Cash Flow Analysis“, „Анализ на финансо-

вата стабилност на фирмата и оценка на риска от несъстоятелност – Z-Score Method of Analysis”, Балансиран корпоративен бизнес анализ на ефективността – Balanced Scorecard Method of Analysis”. Преподаването на нетрадиционен спектър от дисциплини в областта на финансовия бизнес анализ е свързано с подготвянето на ерудиран, подготвен и мощен кадрови потенциал от качествени преподаватели – с много богата научна и практическа подготовка. Липсва алтернативност, липсва конкуренция и стремеж към новото, нетрадиционното и алтернативното – както в учебното съдържание, така и в методите на преподаване финансов бизнес анализ. Допускат се несъвременни методически петна в учебното съдържание по “Финансово-стопански анализ” и “Анализ на финансовите отчети на нефинансовите предприятия”, както в магистърската степен, така и в дистанционната форма на обучение. Време е символичното водене на занятия посредством “кабинетно” възлагане от хабилизиран преподавател на елементарни задачи от учебник, с елементарно за магистърски курс съдържание, да се преустанови като крайно “порочна практика”. На сериозно преразглеждане и дълбоко преосмисляне подлежат както учебните планове, така и учебните програми по “Финансов бизнес анализ на фирмата (предприятието)”. Възлагането на лекции, воденето на упражнения и написването на учебници и учебни помагала по финансов бизнес анализ на фирмата би следвало да се постави върху основите на задължително конкурсно начало. Учебните занятия, както в магистратурата, така и в дистанционната форма на обучение би следвало да се поставят в съответствие с високите изискванията на общоприетите в Европа “Болонски процес” и “Лисабонска стратегия”. Разнообразните форми на комуникация между студенти и преподаватели в рамките на ефективен научно-изследователски и творчески процес, значително биха издигнали равнището на обучение по “Финансов бизнес анализ на фирмата” в икономическите ВУЗ в Р. България. Редно е да се приложи нов подход и да се пристъпи към радикални промени и нетрадиционни решения. Контролът върху научно-преподавателската работа и участието на студентите в различните степени и форми на обучение би следвало да стимулира към творчество, толерантност и позитивно развитие по пътя към придобиване на конвертируеми знания и умения на европейско равнище.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лисабонска стратегия, 2000
2. Болоня, Италия, Първа среща на европейските министри, отговарящи за висшето образование и приемане на Болонската декларация, 18-19.06.1999 г.
3. ДВ, бр. 64/02.07.2002 г.
4. Декларация за европейски критерии във висшето образование – гр. Глазгоу
5. Стратегия за устойчиво развитие – Европа – 2020

ЦЕННОСТНИ ПРИОРИТЕТИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ВРЕМЕ НА ЦЕЛИЯ ЖИВОТ

доц. д-р Младен Тонев

Международно висше бизнес училище, Ботевград

ас. Йорданка Стоянова

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна

VALUE PRIORITIES IN LIFE-LONG LEARNING

Mladen Tonev

Jordanka Angelova

ABSTRACT: It is presenting the economic reasoning of the idea of the Life-long learning (LLL) in the study. There is revealed the mater of the process of the life-long education in the present report. It is bringing out the factors determining the necessity of the practice of life-long learning. It is presenting the National strategy of Life-long learning for Republic of Bulgaria, as part of the European program of Life-long learning (2007-2013), also in detail. The main thesis of the authors is that there is exist between increasing costs for education and decreasing of the incomes of the most of the peoples. The cardinal conclusion that the authors take is: The conception of the Life-long learning is predominantly possible for the representatives of the elite of the nation. The conception of the LLL didn't realize for the mass of the peoples.

As deduction the authors present the arguments in support of they own main thesis. That is the demographic factor and increasing of the inequality of the incomes.

KEYWORDS: Life-long learning; increasing costs for education; decreasing of the incomes; inequality of the incomes.

Преди малко повече от две десетилетия идеята за учене през целия живот изглежда иновативна и сред академичните среди се приема като концептуална екзотика. За краткото време на изминалите две десетилетия тезата за необходимостта от учене през целия жизнен цикъл става базова концепция в националните образователни стратегии на редица водещи държави. Нещо повече още в средата на 90-те години на миналия век тази теза е заложена в общоевропейските образователни програми и концепции, базирани на Лисабонския договор. Понастоящем почти всички страни-членки на Европейския съюз имат разработени и приети програми за обучение през целия живот и същевременно претворяват на практика тази концепция, както с изграждане на адекватни институции, така и с възрастово диверсифицирани курсове и образователни програми.

Днес обучението на през целия живот далеч не е иновативна педагогическа екзотика, а образователна стратегия, която е базисна за цялото европейско академично пространство.

Едно изследване на Тереза Амабийл (Teresa M. Amabile) и Стивън Крамър (Steven J. Kramer), публикувано под заглавие: „Какво наистина мотивира работниците?“ (What Really Motivates Workers?) с подзаглавие: „Разбиране на силата на прогреса“ (Understanding the power of progress) (Amabile, T.; S. Kramer, 2010) налага няколко интересни извода:

Първият е че, измежду пет изследвани фактора за мотивацията на работниците и служителите – *прогреса, наставничеството и подкрепата, взаимопомощта, сътрудничеството и важността на работата*, 600-те респонденти в изследването посочват прогреса като главен и водещ мотивационен фактор.

Вторият извод, съответно е, че прогресът като мотивация на работниците и служителите предполага **„учене през целия живот“**.

Концепция за учене през целия живот (или както още е известна като „учене по време на целия жизнен (трудов) цикъл“) се заражда като идея в края на 80-те години на XX век и само за десетилетие прераства в една от водещите парадигми на съвременното образование. Какво означава „учене през целия живот“? В разбирането на концепцията за учене през целия жизнен цикъл влизат:

„Всички учебни дейности „от люлката до гроба“, от най-ранното детство през целия живот и до дълбока старост, надграждащи един общ основен запас от знания и способности, който надхвърля основните умения като четене, писане и смятане;

Не само придобиване на квалификации, които са непосредствено свързани с професията, а непрекъснато обновяване на всички способности, интереси, знания и разбирания през целия живот;

Всички видове учебни дейности, включително неформалното учене (напр. придобиването на свързаните с професията умения на работното място или на езикови познания чрез участие в учебен кръг, организиран от неправителствена организация, както и информалното учене (например да се учи заедно с приятели, как се свири на музикален инструмент).“ (www.lifelonglearning-bulgaria.org)

По дефиниция ученето през целия живот е: „всяка целенасочена учебна дейност, която служи за непрекъснато подобряване на знанията, способностите и компетентността“. При ученето през целия живот става въпрос също така и за актуализиране на основни умения („втори шанс“), както и за възможности за учене за вече напреднали в образователен аспект индивиди. Ученето през целия жизнен и трудов цикъл изисква гарантиране на общ и постоянен достъп до образователни ресурси. Особено важни са работата с информационни технологии, чуждите езици, технологичната култура, предприемаческият дух и социалните умения.

Концепцията за ученето през целия живот (УЦЖ) е извикана на живот от няколко съществени промени в общественоеикономическия живот в развитите страни в света, в края на ХХ век:

На *първо място* това е **„третата индустриална революция“**, предизвикала скок в технологичното развитие на човечеството в резултат на „взаимодействието между шест ключови технологии (микроелектроника, компютри, телекомуникации, синтетични материали, роботика и биотехнологии)“ (Търоу Л., 2008, 40), която революция полага основите на „базираната на знанието икономика“ (Търоу Л., 2008, 41).

На *второ място* причина за ученето през целия живот е, **динамичното нарастване на информационния поток**, т.е. базата от знания, които още в края на 80-те години на ХХ век се удвояват на всеки две години. Към края на първото десетилетие на ХХI век този срок на удвояване на информацията (знанието) е значително скъсен. Ако в периода след Втората световна война за масата от мениджърите и висококвалифицираните работници е било възможно с получената от университета, колежа или гимназията диплома да преминат през целия си трудов цикъл и да се пенсионират, без да надграждат и да допълват своите знания, образователен ценз и квалификация, малко по-късно това е вече история. Още през 60-те и 70-те години на ХХ век започват да се наблюдават симптомите, на това, което по-късно ще бъде определено като учене през целия живот.

На *трето място*, важна причина за ориентацията на много хора (особено сред по-образованите и по-високо квалифицираните) към учене в протекание на целия трудов и жизнен цикъл е **непрекъснато нарастващото неравенство в доходите**. Още втората индустриална революция в началото на ХХ век налага наличието на голяма и образована работна сила като изискване за постигане на икономически успех. Страните, които като Германия и САЩ залагат на образованието и инвестират в изследователска и развойна дейност бързо се откъсват от конкурентите си и като създаван брутен продукт и като равнище на доходи. За 300 години след 1700 година, (когато светът е относително еднороден като поминък и доходи – 98-99% от работната сила е заета в селското стопанство) доходовото неравенство между най-богати и най-бедни нараства от 7:1 до 140: 1 в 2000 г. Единственият начин за бедните страни и за относително по-бедните слоеве от населението в развитите страни да се откъснат от мизерията, да се оттласнат от социалното дъно е получаването на относително по-добро образование и квалификация.

На *четвърто място*, **динамиката в появата и развитието на професиите, както и промяната в потребителските вкусове и предпочитания** също оказват въздействие върху структурните промени на трудовия пазар. През последните 3-4 десетилетия драстично се свива делът на индустриалните работници в структурата на работната сила. Самата производствена дейност и ангажираните с нея работници и служители отстъпва все по-голямо място

на управлението, планирането, финансите, рекламата, маркетинга, логистиката и други аспекти на мениджмънта. Тези дейности изискват по-високо образование, изискват поддържане на конкурентно ниво на професионализъм и експертни познания в съответната функционална област. Подобно експертно равнище и адекватна конкурентноспособност предполагат перманентно надграждане и доучване спрямо базата, положена в университета или колежа.

На *пето място*, **тенденцията към дематериализация на богатата** предполага нарастване на нематериалните блага в структурата на потребление на хората от развитите страни в света. Все по-голям дял от разходите на хората се пада на услугите и преживяванията – образование, здравеопазване, култура, релакс, екскурзии, посещение на музеи, знакови събития – концерти, фестивали, карнавали, шествия, религиозни празници и др. Това са все дейности предполагащи добър мениджмънт и защита на интелектуална собственост, защото имат определено творчески характер. Креативният характер на труда във всички тези сфери на услугите и преживяванията обективно предполага един непрекъснат процес на усъвършенстване и развитие, главна съставна част, на който е ученето през целия живот.

Ето тези няколко фактора и обстоятелства **налагат тезата за учене през целия живот като главна и определяща парадигма в развитието на образованието** в настоящия момент и в близка перспектива.

В *европейски контекст* е разработена и се изпълнява **Програма за учене през целия живот (2007 – 2013 г.)**. Програмата е наследник на програмите Сократ, Леонардо да Винчи и Е-Обучение. Тяхното обединяване позволява по-добро съгласуване между различните сфери на действие, както и по-тясно свързани, по-рационализирани и по-ефективни методи на действие. Целите на програмата са следните:

- „да допринесе за развитието на Европейската общност като напреднало „общество на знанието“;
- насърчаване на взаимодействието и сътрудничеството между образователните и квалификационни системи в Европейската общност, с цел да се превърнат в световен пример за качество;
- да допринесе за развитието на качествено обучение през целия живот и да насърчава високата продуктивност, изобретателността и европейското измерение в системите и практиките в тази сфера;
- да подкрепи създаването на европейска зона за учене през целия живот; да спомогне за повишаване на качеството, привлекателността и достъпа до възможностите за обучение през целия живот в държавите членки;
- да засили приноса на обучението през целия живот за социалното единство, активното гражданство, общуването между културите, равенството на половете и личната реализация;
- да спомогне за насърчаването на креативност, конкурентоспособност и ръст в предприемаческия дух; да допринесе за засилено участие на хора от

всички възрастни групи, включително нуждаещите се от специални грижи и тези в неравностойно положение, в програмата Учене през целия живот, без значение от техния социален произход;

- да насърчава изучаването на езици и запазването на езиковото разнообразие; да подкрепя развитието на напредничави съдържание, педагогика и практика на обучение през целия живот, базиращи се на информационните технологии;

- да съдейства за създаването на чувство за европейска културна идентичност, основаваща се на разбирането и спазването на човешките права и демокрацията, както и насърчаване на търпимостта и уважението към други хора и култури;

- да съдейства за сътрудничество в осигуряването на високо качество във всички сектори на образованието и професионалната подготовка в Европа;

- да насърчава използването на нови продукти и практики, както и обмена на добри практики в областите, покрити от програмата Учене през целия живот, с цел подобряване на качеството на обучението и професионалната подготовка." (www.europe.bg)

Подпрограми на Европейската програма за учене през целия живот са съответно:

Коменски (общо училищно образование) – занимава се с образователните нужди в предучилищна и училищна възраст, до средно образование и институциите и организациите, отговарящи за това обучение;

Еразъм (висше образование) – занимава се с образователните нужди на студенти в заведения за висше и професионално образование, без значение от продължителността на курса им или квалификацията, включително за докторски степени, както и с институциите и организациите, улесняващи или грижещи се за такова обучение или подготовка;

Леонардо да Винчи (първоначално и продължаващо професионално образование и обучение) – занимава се с образователните нужди на учащи се в заведения за професионално обучение и подготовка, както и институциите и организациите, отговарящи за или улесняващи такова обучение или подготовка;

Грундвиг (образование за възрастни) – занимава се с образователните нужди във всички други форми на обучение за възрастни, както и с институциите и организациите, улесняващи или грижещи се за такова обучение;

Хоризонтални програми – 4 ключови дейности: политическо сътрудничество и иновации в областта на образованието през целия живот, езиково обучение, информационни технологии, разпространение и обмен на добри практики;

Жан Моне – подкрепя дейности, свързани с европейската интеграция. Подпрограмата има 3 ключови дейности: дейности по програмата, грантове за институции, които работят в областта на европейската интеграция и гран-

тове за европейски институти и асоциации, работещи в областта на образованието. (www.europe.bg).

Според **Националната стратегия за учене през целия живот**, приета на 31.10.2008 г. в Република България: „През 2013 г. 5% от хората над 25 г. трябва да участват в процеса на учене през целия живот. Това е една от специфичните цели на одобрената, понастоящем, от правителството Национална стратегия за учене през целия живот. Сега тази практика на УЦЖ се реализира едва 1,3% от населението в България, което е повече от 7 пъти по-малко, отколкото в страните от ЕС, където делът е 9,7 на сто. Друга цел е относителния дял на рано напусналите образователната система да намалее от 16,6% през 2007 г. на 12%, а завършилите средно образование до 24-тата си година да станат 85% при 83% сега.. Документът е разработен в изпълнение целите на Лисабонската стратегия на Европейския съюз. Той дава препоръки за действията, които трябва да се предприемат във връзка с подготовката на българските граждани за активно участие в една нова, глобална икономика, изградена на основата на знанието.” (www.bia-bg.com).

В Националната стратегия за учене през целия живот се отбелязва още, че „за повишаване участието в учене през целия живот на възрастните ще се предприемат действия за установяване на потребностите им от обучение и разработване на стратегии за посрещане на тези потребности; идентифициране на специфичните групи с ниска степен на образование и без квалификация с цел включването им в различни форми на учене, осигуряване на алтернативни образователни програми за рано напусналите училище; подобряване на институционалната рамка за учене през целия живот чрез разширяване на възможностите за учене в клубове, библиотеки, читалища, младежки информационно-консултантски центрове, регионални и местни центрове на общността; разработване на програми и проекти, съобразени със специфичните нужди за обучение на хората с увреждания; на програми за придобиване на ключови компетентности, необходими за увеличаване на пригодността за заетост и конкурентността на пазара на труда и др.” (www.bia-bg.com)

Отчитането на резултатите от обучението през целия живот според Националната стратегия ще става по следните **индикатори**:

- участие в предучилищната подготовка (дял в% на записаните в детски градини спрямо броя на децата на същата възраст);
- равнище на грамотност за четене; преждевременно напуснали училище; завършили средно образование;
- завършилите висше образование в областите математика, природни и технически науки;
- международна мобилност на студентите и докторантите; дял на лицата на възраст над 25 г., участващи в процеса на учене през целия живот;
- образователна структура на населението;
- инвестиции в образованието и обучението;

- дял на разходите за образование от БВП;
- съотношение между броя на обучаемите и броя на компютрите в средното образование. (www.bia-bg.com)

Посочените в Стратегията индикатори показват красноречиво, че реализацията на подобна стратегия предполага **инвестиции** (финансови, времеви и материални разходи) на няколко нива – централно, общинско и на ниво домакинства, т.е. както на макроикономическо така и на микроикономическо равнище. Същевременно безспорен факт е, че образованието като благо, като услуга като достъп до познавателен ресурс *непрекъснато поскъпва*. Нещо повече, както отбелязва в книгата си „Новите реалности...” Питър Дракър „образованието е бизнесът на бъдещето”. Тази позиция на образованието в йерархията на ценностите, както и статута му на единствено възможен трамплин за преодоляване на социалните ограничения и за прескачане на социалните бариери, неизбежно го превръща във все по-скъпо и във все по-трудно достъпно благо.

Знаем от опит, че в развитите страни има два елегантни начина за сегрегация на простолюдието по отношение на управленския и съсловен елит на съответните нации и страни – това са високите цени на имотите и високата цена на частното образование (предполага се, че последното е с по-добро качество спрямо достъпното и евтино държавно образование).

От това следва и нашата теза като автори на настоящото изложение: **Динамиката на развитие на бизнеса, както и непрекъснато нарастващият обем от знания обективно налагат учене през целия живот. Това учене предполага, нарастващи разходи за образование и за инвестиции в човешки капитал. Същевременно възможността на масата от хората да посрещат такъв тип разходи прогресивно намалява, поради относителното обедняване на все по-голяма част от човечеството. Има не малко професии, изискващи непрекъснато учене – учители, учени, изследователи, адвокати, магистрати, рекламни и пиар агенти и др. За жалост тези професии в преобладаващата си част изостават като равнище на доходи спрямо доходите в бизнеса, политиката, мениджмънта и финансите.**

От така изложената теза произтичат няколко важни **извода**:

Първият извод е, че икономическата логика на ученето през целия жизнен цикъл, изискващо нарастващи инвестиции в образование, самообразование и усъвършенстване, **влиза в противоречие** с тенденцията към задълбочаване на неравенство в доходите, както и с производната ѝ тенденция към относително обедняване на голяма част от хората, ангажирани с творчески професии, предполагащи развитие и надграждане като ценз и квалификация;

Вторият извод е, че се появява още едно производно на гореизложената тенденция противоречие – стремежа на хората да съхранят качеството на живот и дори да го повишат при относително намаляващи доходи, предполага **свиване на разходите за образование** (инвестициите в човешки капитал),

а същевременно ученето през целия живот предполага все по-нарастващи разходи за образование.

Третият извод е, че при нарастващото изключване на все по-големи групи от хора (главно от подмножеството на информационно непригодните) от трудово участие, **ученето през целия живот няма как да бъде масово**. За една голяма част от хората, които са в образователно неравностойно положение, ученето през целия живот губи смисъл, защото не гарантира непременно трудово включване в икономическия оборот на обществото.

Четвъртият извод, следва логически от предходния – след като ученето през целия живот не може да бъде реализирано като масова практика, логически следва, че това е преди всичко една **елитарна концепция и тенденция**. Т.е. само домакинствата и индивидите, чиито доходи растат с по-висока скорост от нарастването на разходите за образование ще са в състояние да повишават инвестициите в човешки капитал и да реализират на практика „учене през целия живот“. За масата от хората, тази концепция при цялата ѝ резонансност и основание, ще си остане само красива фразеология без покритие.

В този контекст ст.н.с. Духомир Минев – Председател на националната антибедностна мрежа, отбелязва много реалистично в едно свое интервю във в. „Монитор“, че когато „човек се е убедил за 2-3 поколения, че образованието въобще не му дава нови шансове, няма интерес да праща детето си на училище. У нас – казва интервюираният социолог – имаше уникален за света случай, когато една жена с висок коефициент на интелигентност и с няколко висши образования, стоеше безработна. Защо образованието трябва да помага? Щом основните отрасли са услуги, селско стопанство, търговия и строителство за какво образование можем да говорим? Бизнесът няма нужда от особено образование“ – заключава този момент от интервюто г-н Минев. (Минев, Д., 2010). Обяснението, че при безплатно образование родители, които не пращат децата си на училище на практика мултиплицират собствената си бедност и нищета, според социолога Духомир Минев е един от митовете на неолиберализма. Подобно обяснение според него прехвърля проблема върху бедните хора, докато той е на съвсем друго място.

Всички тези специфични процеси и тенденции, наблюдавани в контекста на налагането и прокарането на стратегията за обучение през целия живот в Република България, подсказват необходимостта от сериозни промени в образователната система не само в България, но и в Европа и света. Безспорно опити за промени се правят непрекъснато. Апробират се нови образователни методики и подходи. Драматично се променя учебно-материалната база на образованието. Днес тази база определено е много по-модерна в сравнение с близкото минало и включва използването на широка гама от високи технологии в образованието.

Конкретно в български условия промени са необходими още в началното образование и в средния курс. Учебните планове и програми са претоваре-

ни, дублиращи се и нерядко архаични (банални са вече примерите с „Българи от старо време“ и „Мамино детенце“ на Любен Каравелов и разказите за тежкия живот на българския селянин на автори като Елин Пелин и Стоян Цеков Даскалов).

Проблем става постепенно и самата училищна среда. Няма да е пресилено ако кажем, че в нея все по-често преобладават негативите като реакции и резултати от обучението вместо позитивите. Училището е място където се пуши, употребява се алкохол, вземат се наркотици, играе се хазарт, а в последно време се появяват публикации и за секс в училище. Разбира се това не е повсеместно, но има тенденция бързо да се масовизира като своеобразен „челен опит“ тръгвайки от училищата в крайните квартали или „гетата“ на големите градове, както разговорно ги наричаме и обхващайки постепенно и групата на така наречените елитни средни училища. Това е тенденция, която далеч не е български патент. Подобни явления има в редица други страни. В САЩ също е налице подобна „улична мода“ сред подрастващите обучаеми. Нещо повече, в книгата си „Съдбата обича смелите“ Лестър Търоу цитира данни за САЩ, че вече близо 1/3 от учениците в страната не посещават училище, а завършват като частни ученици. Родителите им предпочитат да плащат на частни учители или сами да ги обучават и образоват, но да си спестят „негативите“ на училищно организираното образование.

Получава се така, че една вековна и уважавана институция като средното училище не изпълнява своята обществена функция, или по-точно я имитира, без де факто да я реализира. Това променя оценките и нагласите, както на родителите, така и на обществото като цяло. Днес доверието в образователната система от страна на родители, а от там и от страна на ученици, е сериозно подкопано и това пропиляно доверие много трудно ще може да се възвърне.

Един от възможните изходи от създалата се ситуация, е да се изравнят статусно и да се третират еднакво от държавата частните училища и гимназии, наред с държавните такива. Обикновено в частните образователни институции подборът на педагогическия състав е по-прецизен, заплащането е по-добро, охраната на училищния ред е по-добре организирана и по-ефективна. Средствата за контрол и наблюдение в недържавните образователни структури, както в клас, така и при извънкласните занимания са многобройни и достатъчно модерни, за да карат обучаемите да се самоконтролират и да владеят агресията и емоциите си. Училищата на държавна и общинска издръжка рядко разполагат със средства за закупуване и монтиране на камери, микрофони, усилватели и прочее аудио-визуална техника за дистанционно наблюдение и контрол. Те се опитват да залагат на силовия подход, който не винаги дава добри резултати. Разбира се, има и противници на идеята училищата да се превръщат в своеобразен „Биг брадър“, но в случая аудио-визуалния контрол е повече от необходим.

Немаловажна е ролята на преподавателите, както в средното училище, така и в академичната сфера за това да формират адекватни очаквания и нагласи у обучаемите. Става дума за нагласи за учене през целия живот, не само в контекста на известната руска поговорка „Никога не поздно учия“ („Никога не е късно за даден човек да научи нещо ново“), но преди всичко в контекста на икономическата динамика, на промените в бизнес-средата, обусловени от социални и технически иновации, които предполагат по-нататъшно разделение на труда и съответстващата му специализация на трудовата и производствено-стопанската дейност. За разлика от близкото минало, когато даден човек можеше с дипломата от университета да се пенсионира без да е необходимо да се преквалифицира, без да надгражда и усъвършенства придобитото висше образование, то днес подобни случаи са по-скоро изключение отколкото правило.

В близкото минало американската работна сила се характеризира като най-мобилната и най-адаптивна по отношение на трудова и професионална реализация. Тогава съществува и шега: „За какво мисли един американец, когато започне нова работа?“ и отговорът е: „Мисли за нова работа, още по-добре платена и с повече „екстри“ като социален пакет“. Днес тази трудова мобилност и динамика се приемат за нормални във все повече и повече страни в света. Глобализацията на икономиката способства за преноса на динамиката, характерна за развитите страни, в относително по-изостаналата икономическа полупериферия и икономическата периферия. Днес хората в почти целия свят (с малки изключения) са въввлечени в сложна комбинация от конкуренция, надпревара, процеси на включване и изключване от групата на текущото икономически активно население, статусни и социални промени. Ситуациите, при които големи маси от хора в трудоспособна възраст са на практика изключени от икономическия оборот на обществото, нямат работа, нямат перспектива за професионална и бизнес реализация, (независимо от доброто им образование) са силно „възвхоопасни“, както показват събитията в Северна Африка и Близкия Изток. Събитията в тази част на света показват, че само доброто образование, не е достатъчно основание за перспективна професионална реализация. Необходимо е институциите и регулациите да създават условия за реализация във всичките ѝ аспекти – бизнес, творческа, професионална, експертна и прочее. Ученето през целия живот не може и не трябва да бъде самоцел. То има смисъл, когато хората, инвестирани в своето развитие и усъвършенстване могат да възвърнат инвестициите си с подобваща надбавка (изгода). Това означава съответно адекватни политически и граждански свободи, свобода на придвижването, която обуславя трудовата мобилност, означава още добър предприемачески климат, оптимални регулации, прецизирани разрешителни и забранителни режими относно външната търговия, адекватна финансова система, придържаща се към традиционните начини на банкиране и кредитиране, които са в полза не само на финан-

систа, посредници и банкери, но и на кредиполучателите и кредитоползвателите.

За жалост целия този набор от позитиви в редки случаи се среща в необходимата пълнота. Много по-често се срещат ограниченията и неадекватните политически и икономически реалности. В миналото, когато мобилността на трудовите ресурси в глобални измерения е ограничена от политически и икономически обстоятелства образованието не винаги има смисъл. Днес, при възможностите, които разкриват глобализацията и процесите на регионална интеграция, образованието става своеобразен „трамплин“ към по-добър статус, по-добра работа, по-високо качество на живот, в смисъл такъв, че ако всички тези позитиви не могат да бъдат реализирани в конкретно географско място, те се оказват много по-достижими в друга страна или в най-лошия случай на друг континент. По този начин обучението през целия живот, в условията на глобализиращата се икономика, става все по-оправдано и все по-смислено. То съдържа подсказ за адаптивност на индивидите към променящата се икономическа и социална реалност от една страна и им помага в конкуренцията и в избягване на процеса на „изключване“ от икономическия оборот на обществото от друга страна.

Друга важна ценност, която следва да се култивира у обучаемите, е нагласата да бъдат последователни и упорити в преследването на мечтите си и в отстояване на позициите, които са постигнали. Както историческата практиката, така и научните изследвания доказват, че бизнес и професионалните успехи са резултат на по-голямата честота на опитите. Успяват тези, които опитват отново и отново докато постигнат целта, която са си поставили. Ето това внушение е изключително важно да се лансира пред обучаемите и да им се формира нагласа да не отстъпват пред трудностите и да не престават да опитват отново и отново докато не постигнат набелязаните житейски и професионални цели. Реализацията на това внушение, или формирането на тази нагласа може да стане по различни начини, но като най-резонни се оказват позитивните примери за професионални и бизнес успехи, дължащи се на последователност и целенасоченост при реализацията на конкретен житейски или бизнес-проект.

Предвид огромният обем информация, който ни залива през последните две десетилетия, благодарение на разрастването и развитието на Интернет мрежата, важен приоритет на обучението през целия живот става селекцията на информацията. В един по-тясно прагматичен план на първо място следва да се формират нагласи да се „филтрира“ информацията и да се селектира научната от спекулативната и ненаучна информация. В „Революционното богатство“ Алвин Тофлър отбелязва, че близо 90% от информацията в Интернет няма нищо общо с науката и по същество представлява нещо като излишен информационен баласт. Истинското знание е като малките късове самородно злато, срещани в местата със златни залежи, но за да бъдат извлечени те,

следва да се отстранят тонове излишна земна маса. Подобна е процедурата и относно научните знания. Понякога се налага те да бъдат „отделяни“, „отсявани“ от големия обем информационен баласт, доминиращ като разнообразна информация в Интернет-мрежата. Добре е да се конкретизират като маркери няколко индикатора, които да ориентират обучаващата се аудитория в Интернет-пространството относно качеството на информацията, която осигурява Мрежата.

Например подобен индикатор могат да бъдат имената и позициите на авторите на даден научен материал. Обикновено, публикации, които принадлежат на учени, носители на престижни научни награди, се приемат и котира по-добре в сравнение с автори, които са слабо известни или дори неизвестни на широката публика.

Важен индикатор са професионалните и мениджърски позиции на авторите на дадена информация. Важните управленски постове, които заемат авторите предполагат по-широк достъп до важна, в научно отношение, информация и от там възможности за по-адекватна интерпретация и по-реални, и резонни оценки, които можем да срещнем в публикациите на хора със значими обществени и властови позиции.

Сериозен индикатор е наличието на научен апарат в даден текст. Цитиранията, позоваванията, препратките в даден текст или презентация са признак, че към подобен текст, графика, картина, фотоматериали и пр. е подхотено отговорно и лансираните тези, и визуални артефакти са подкрепени с мнението, оценките и позициите на други автори, които творят в съответната област.

Начина, по който са защитени авторските права на една публикация също е своеобразен индикатор за нейната ценност като научно познание. Обикновено информацията, която има характер на сериозен научен принос, се защитава добре, т.е. тя се криптира по такъв начин, че да не може да се използва за постигане на корисни цели.

Сериозен индикатор са и институциите, които стоят зад конкретна интернет информация. Например, в сферата на финансите и международните икономически отношения, като сериозни източници на информация се използват много често доклади и бюлетини Световната банка на Международния валутен фонд и др. Това са едни от най-често цитираните документи в множество публикации, главно поради авторитета на институциите, които изготвят и лансират тези доклади.

Сайтовете, на които се публикуват дадени материали, форумите, които те отразяват и в рамките, на които се генерират и публикуват определени научни материали, също могат да се ползват като индикатор доколко дадено знание, което те съдържат е научно или е ненаучно.

Разбира се в рамките на един кратък доклад трудно могат да се обхванат в пълнота всички ценностни приоритети в обучението през целия жизнен

цикъл. В случая ние се опитваме да открием по-значимите от тези приоритети по наша преценка и от позициите, които имаме като преподаватели в различни познавателни области, както и от позициите на дългогодишната ни работа с ученици и студенти в системата на средното и висшето образование.

Идеята на настоящия доклад далеч не е максималистична, например да представи нещо като пълна класификация на ценностните приоритети в обучението през целия живот. По-скоро целта ни като автори е да се опитаме да осмислим резонансът и значението на ученето през целия живот и да се опитаме да го позиционираме от една страна като важна и значима ценност за днешните млади хора и да открием кои са акцентите в реализацията на тази образователна концепция в ценностен аспект от друга страна. За нас като по-важни ценности, наред с институционалната подкрепа на идеята за учене през целия живот, се очертават и тези: да се формулират правилни, реално постижими цели у обучаемите, да се ранжират тези цели, да се преследват и отстояват настойчиво и упорито, така че да се реализират по възможно най-добрия начин.

Надеждите ни в този контекст са, че нашият доклад може да даде импулс за нови научни търсения в тази насока, които да спомогнат за развитието и усъвършенстването на концепцията за учене през целия живот, както и за нейното масовизиране и утвърждаване като водеща образователна технология на настоящия XXI век.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Amabile, T. and S. Kramer** What Really Motivates Workers? (Understanding the power of progress)// Harvard Business Review. January_February, 2010, p. 44-45.
2. **Минев, Д.** Битката с бедността стана приоритет на Европа. – Интервю на Соня Ангелова. – // в. „Монитор“, 13 юли 2010 г.
3. www.lifelonglearning-bulgaria.org/bg/predpostavki.html.
4. **Търоу, Л.** Съдбата обича смелите. – София: Весела Люцканова, 2008,
5. www.bia-bg.com.
6. **Тофлър, А.** Революционното богатство. – София: Обсидиан, 2007.
7. <http://www.europe.bg/htmls/page.php?id=9580&category=104>.

ПРОЯВИ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ ПРИ СТУДЕНТИ ОТ БИЗНЕС УЧИЛИЩЕ – БОТЕВГРАД

проф. дпсн. Наталия Александрова
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София

PECULIARITIES OF STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE AT THE BUSINESS SCHOOL IN BOTEVGRAD

Nathalie Alexandrova

ABSTRACT: The efficient management in the business sector depends of its quality as a product. The specific aspects of the quality are some special professional skills such as the communication ones in the tourism. The development of the communication skills concerns to a certain extent of the emotional intelligence. The emotional intelligence's structure in mostly psychological research includes the following components- self-consciousness, motivation, empathy, self-regulation and social skills. Our research determines the necessity of developing the emotional intelligence for managing the students' personality and at same time for developing the efficient realization in that business sector. That research is an attempt to promote the emotional intelligence and to determine the levels of the emotional intelligence of students at the business school.

KEYWORDS: emotional intelligence, business students, research of: emotional intelligence.

Качеството и ефективността в управлението в голяма степен зависят и се детерминират от качеството и съдържанието на образованието като своеобразен продукт. Същностен иманентен аспект в рамките на това качество е усвояването и познаването на съвременните теории и подходи по отношение на формиране на личностни умения и личностен потенциал за реализиране на техните приложни проекции в конкретни образователни сфери като бизнес образованието. В този смисъл в рамките на ISO качеството е „комплекс от свойства и числени характеристики на изделия или услуги, които влияят на тяхната способност да задоволяват потребности“. Според тези стандарти системата на качеството се състои от елементи, които включват редица психологически процеси и характеристики: мотивация; обучение и развитие; общуване; комуникации с клиента.

Качеството на висшето образование в голяма степен е детерминирано в редица документи на Европейската комисия по образованието и по-конкрет-

но висшето образование, както и в националните квалификационни рамки и кариерното развитие на специалистите в областта на икономиката и бизнеса. В значителна степен качеството на образованието се формира с отчитането на психологическия потенциал за определяне на конкретни и адекватни професионални профили и позиции за нуждите на бизнеса и икономиката. От тази гледна точка ефективността на бизнеса и пазара зависят и са предпоставени преди всичко от личностните качества и професионализъм на човешкия ресурс в него. В този смисъл това поставя психологически акцент и изискване за реципрочна, аналогична подготовка на самите специалисти, освен конкретната професионална такава. Животът и работата в информационното общество изискват не само активни граждани, но и такива специалисти, които са мотивирани да разгръщат собственото си личностно и професионално развитие, а това е особено актуално за бизнес ориентирани специалисти. Самото качество на образованието предполага и интегриране на различни психологически подходи и форми, насочени към развитието на личностния потенциал на специалистите от различни професионални позиции в бизнес средата като цяло.

Развиването на емоционалната интелигентност е разгърната и представена като личностно качество, способност включваща комплекс от личностни свойства. Емоционалната интелигентност, която има своето комплексно съдържание детерминира качеството и ефективността на комуникативността и е същностна страна на способността на човека, като индивидуално качество и личностна опитност. В този дух бихме могли да разгледаме емоционалната интелигентност като съществена съставна част, елемент и предпоставка за професионализъм и професионално развитие на личността. В този смисъл можем да кажем, че теза два процеса, разгледани в психологически и още по-конкретно в личностнопсихологически план вървят ръка за ръка и включват разбирането на личната ни емоционална същност, да бъдем „в час“ с нуждите на другите хора и да използваме това знание, за да ги мотивираме, не само за да работят ефективно, но и за да развият своя потенциал. За да разберете как хората се държат (особено лидерите, за които емоционалната интелигентност е централен проблем в психологията) е важно, но още по-важно е да се установи как и защо те са развили своя лидерски потенциал. Влиянието на емоционалната интелигентност може да се обясни на базата на поведението на добрите и лошите лидери като все по-актуално намира място нейното изучаване в по-широк професионален план и в управлението на икономиката в един по-широк план, отчитайки различните нива на управление.

XXI век би следвало да даде възможност да се развие самоусъвършенстваната се и учещата се личност, която поема отговорност за собственото си развитие. Успешното управление и лидерство трябва да бъде израз на същностното ни желание за самоосъзнатост и себепознаване. Л. Спийърс посочва десет важни характеристики на успешния лидер, а именно: слушане, емпатия, ре-

шаване на проблеми, осъзнатост, убеждение, концептуализация, далновидност, услужливост, отдаденост на израстването на хората и бизнеса.

Според редица изследвания управлението е поне 90% емоционална интелигентност и играе значителна роля за развитието на лидерските способности. Емоционалната интелигентност е способността да разбираме нашите емоции и как те работят за нас, за да увеличим нивото на нашата мотивация. В теорията на емоционалната интелигентност са взаимосвързани четири съществени компонента:

1. Синхронът между емоции и чувства и разбирането как те влияят на поведение на човека.

2. Използване на емоционалното себепознание за успешно управляване на поведението и поддържане нивата на мотивация.

3. Разбиране нуждите на другите и използване на това знание, за да им се помогне да осъзнаят собствените си нужди за развитие.

4. Наличие на ефективно взаимодействие с останалите и постигане на резултати посредством ефективна комуникация, договаряне и сътрудничество.

В рамките на анализа от психологическа гледна точка на качествата, необходими за реализирането на резултативна дейност в управлението можем да представим вижданията на Д. Големан. Това е една от концепциите за ефективен лидер, която подчертава необходимостта от лични качества като условие за разгръщането и изграждането на конструктивен, ефективен лидер. Големан изтъква, че различните ситуации изискват различни лидерски подходи. Той смята, че различните лидери си приличат по един много съществен начин, а именно, че всички имат висока емоционална интелигентност. Компонентите на емоционалната интелигентност включват самосъзнанието, самоконтрола, мотивацията, социалните умения и емпатията. Изследванията на Големан по отношение на емоционалната интелигентност показват, че тя играе съществена роля за управлението на дадена компания, независимо от нивото на техническите умения. Изследванията показват, че емоционалната интелигентност е не само характерна и особена черта на личността, но и е предпоставка за проява на постижения в различни дейности и прояви на живот. Така например изрично се подчертава в труда на Големан, че емоционалната интелигентност е задължително условие за ефективна реализация, което убедително показва връзката между успеха в професионални и лични форми на дейност и емоционалната интелигентност като психологически феномен. Също така се подчертава, че хората при правилен подход и обучение могат да развият своята емоционална интелигентност.

Самосъзнанието и формираността на неговите компоненти са съществена предпоставка за функционирането на личностнопсихологически качества и прояви на ефективност в различните форми на образованието. Самосъзнанието се отнася до разбирането на собствените ценности и цели. Неговите особености и функции се проявяват в способността на личността за реали-

тична самооценка. Лица с развити самосъзнателни механизми са искрени и могат да признаят своите неуспехи и да разказват за тях с усмивка, според Големан. Един от отличителните белези на самосъзнанието е проявата на самоирония. Хората с развити самосъзнателни механизми спокойно разговарят за своите слаби и силни страни и често проявяват конструктивна критика. Обратното пък хора с ниско самосъзнание тълкуват конструктивната критика като заплаха или знак за провал. Хората с развито самосъзнание също така знаят кога да помолят за помощ както и рисковете, които поемат са премерени и изчислени. Те се опират на своите силни страни.

Самоконтролът, който се анализира от Големан като непрекъсващ вътрешен диалог, както вече споменахме е компонент на емоционалната интелигентност. Контролът върху чувствата и импулсите дават възможност на личността да създаде атмосфера на доверие и справедливост. Тези индивиди, които контролират чувствата си са способни да посрещнат промените и да не се паникьосват. Умението за осъществяване на самоконтрол е много важна предпоставка за осъществяването на конкуренцията. Важността при изявата на самоконтрол при реализиране на редица функции е от особено значение за проявите на поченост, която има значение не само като лична добродетел, но и като организационна сила. Голяма част от неприятните ситуации и неуспехи се дължат на проявите на импулсивно поведение. Някои от признаците на емоционалния самоконтрол са следните: 1) предразположеност към размисъл и внимание; 2) лесно приемане на неточностите и промяната; 3) поченост-способност да казваме „не“ на импулсивните пориви. Определено трябва да изтъкнем, че ярко изразените прояви на негативни емоции не са силната страна на функционирането на емоционалната интелигентност.

Характерна и специфична черта на ефективната емоционална интелигентност е **мотивацията**. Много от хората са мотивирани от външни фактори, докато при лицата с разгърната емоционална интелигентност мотивацията им е атрибутирана от дълбоко вътрешно желание да се реализират, заради постиженията. Първият признак за тези лица, това е страстта към самата работа – търсене на творчески предизвикателства, желание за учене и се чувстват горди и удовлетворени от добре свършената работа. Те са настойчиви в желанието си да разберат защо нещата се правят по един начин, а не по друг и са изпълнени с желание да прилагат нови подходи в работата си. Интересен е фактът, че хора с висока мотивация продължават да бъдат оптимистично настроени дори, когато резултатите им са отрицателни противно на техните очаквания. В тези случаи самоконтролът им се комбинира с мотивацията за постижение по посока преодоляване на безсилието и неувереността, които настъпват след временния неуспех или провал. Лица, които преследват високи цели и заинтересованост за поддържане на резултатите могат да създават екип, чиито членове са със същите характеристики. Разбира се от особено значение за ефективното управление е оптимизмът и предаността към организацията.

Емпатията е силен компонент на емоционалната интелигентност. Тя насърчава личната отговорност и управлението на собствената личност. Тя се изразява в загриженост за чувствата и потребностите на другите. Да се развие емпатия означава също така да се постави тънка граница между свръх-ангажираността и насърчаването на хората сами да поемат отговорност за себе си. Успешното развиване на емпатията (да се отчитат емоциите, чувствата и потребностите на другите) и използването на това знание за най-добър резултат е сложен процес. Истинската емпатия произтича от дълбокото осъзнаване на собствената личност. Емпатията по същество е да бъдем способни „емоционално да сменим мястото си с другите“, „да приемем тяхната гледна точка“, „да ни е грижа за тях“ и „да ги приемаме като поне равни, а понякога дори по-важни от нас самите“. Емпатията е част от емоционалната интелигентност и е средство, което се съчетава с емоционалното себеосъзнаване. На личностно ниво ползите от развиването и упражняването на емпатия са многобройни:

- взаимоотношенията стават силни – дебатването на различни мнения в съчетание с емпатия е по-вероятно да включва и процеса на учене и да доведе до резултат, при който всеки печели;

- комуникацията става по-ефективна – съществува по-малка вероятност да възникнат недоразумения;

- по-малко вероятно е човек да се ядоса на другите и ще бъде в състояние да разбере тяхната гледна точка и да бъде подготвен за тяхното поведение и реакции;

- подобряват се доверието и сътрудничеството.

Емпатията може и трябва да се проявява на различни нива. Емпатията е важна част от помагането на другите да учат и следователно тя е съществен елемент на наставленията и менторството. Освен това, тя е най-важното средство за сплотяването на индивидите при трудни обстоятелства и при задържането на добрите специалисти. Липсата на емпатия е една от най-широко разпространените причини за стрес.

Емпатията е съществено важна за развиването на емоционалната интелигентност, която дава възможност за осъзнаване на това кои сте вие, както и способността да управлявате емоциите и поведението си. Емпатията функционира чрез емоционалното съзнание. От всички компоненти на емоционалната интелигентност емпатията най-лесно се идентифицира. За един индивид това означава да възприема емоциите на другите като свои собствени, но и означава внимателно обмисляне на чувствата на другите и емоционалните им състояния.

Първите три компонента на емоционалната интелигентност са умения на самоконтрола. Последните два – емпатията и **социалните умения** се отнасят до способността на човека да управлява и балансира взаимоотношенията си с другите. Социалните умения са отношения, които се разгръщат с цел

насочването на хората в посока, в която човекът иска. Социалните умения са кулминацията на другите измерения на емоционалната интелигентност. Човек е склонен ефективно да развива и ръководи взаимоотношенията си, което означава, че може да разбира и да контролира собствените си емоции и да бъде съпричастен на чувствата на другите. Именно социалните умения дават възможността да се реализират, да се изяви емоционалната интелигентност. Определено според Големан емоционалната интелигентност може да се развива, да бъде научена, което има своето реално отражение в успешното функциониране на обучението в образователните институции. Той смята, че емоционалната интелигентност може да играе по-голяма роля и значение в широк смисъл, отколкото интелекта на човека.

Модели на емоционалната интелигентност

Учените и изследователите, изучаващи проблемите на емоционалната интелигентност разглеждат два различни подхода. Sa1ovey, Mayer, Saluso описват един от подходите като „смесен модел“, който е социо-емоционален подход, включващ не само способности, но и личностни характеристики. **Първият модел** представлява едно широко разглеждане и дефиниране на емоционалната интелигентност. **Вторият модел** е описан като „модел на способностите“. Този подход определя емоционалната интелигентност по-тясно, редуцирано и изключва много от личностните характеристики, които са включени в смесения модел.

Смесения модел – същност

Го1eman е един от най-ранните поддръжници на смесения модел на емоционалната интелигентност. Той използва науката за нервната дейност и психологически теории, за да формира основата за своите описания на емоционалната интелигентност. Той я определя като човешката способност, която мотивира и постоанства пред препятствията; контролира импулсите си и отлага удовлетворяването им, регулира настроенията и не позволява на тревогата да подтисне умението за мислене, съпреживява и се надява. (Го1eman). По-нататък той описва емоционалната интелигентност като набор от характеристики /черти/, които сборно биха могли да се нарекат „характер“. Ваг-Оп също интерпретира емоционалната интелигентност от перспективата на смесения модел. Той определя емоционалната интелигентност като „арсенал от способности, компетентности и умения, които влияят върху способността на индивида успешно да се справи с изискванията и натиска от страна на околната среда“. Други автори, разглеждат смесения модел като (Соорег и Sawaf) се опитват да приложат конструкцията на емоционалната интелигентност по отношение на лидерите в контекста на организацията. Те разработват свой модел на емоционалната интелигентност, който включва:а/

емоционална грамотност; б/ емоционална кондиция; в/ емоционална дълбочина; г/ емоционалната алхимия.

Същност на модела на способностите

Sa1ovey и Mayer видоизменят дефиницията, за да изяснят някои потенциални особености и недоразумения и още повече да отстранят ограниченията в становището си, така че да го фокусират върху способностите на личността. Модифицираната им дефиниция звучи така: „Емоционалната интелигентност включва способността да възприемаме правилно, оценим и изразим емоция, способност да постигнем до или породим чувства, когато те улесняват мисълта, способността да разберем емоцията или емоционалното познание, както и способността да регулираме емоциите, за да насърчим емоциите и интелектуалния растеж”.

Ключовото положение при тази дефиниция е връзката между емоцията и интелекта. Това е способността да се разсъждава интелигентно, както и способността да използваме емоциите за да мислим интелигентно и да вземем информирани решения, което е ключово за подхода на Sa1ovey и Mayer. По-тясната интерпретация ограничава определението за емоционалната интелигентност до друг тип интелигентност, която може да бъде измерена. Sa1ovey Mayer, и Caruso са единствените изследователи, които предлагат по тясно детерминирано виждане за емоционалната интелигентност в рамките на модела на способностите. Един от най-големите ограничения на подхода по отношение на модела на способностите е малкият брой на учените, които го използват. Освен това, понеже тази перспектива е толкова тясна, ограничена, тя е загубила малко от своята прагматичност от гледна точка на научното изследване. Изучаването на емоциите на работното място има многобройни приложения в областта на развитието на човешките ресурси.

Емоционалната интелигентност и развитие на човешките ресурси

Изучаването на емоцията на работното място е представено в две направления:

- а) социологическата перспектива посредством управлението на емоциите и
- б) психологическата перспектива посредством емоционалната интелигентност.

Социологически подход

Емоцията е компонент от общуването и за да може емоцията да внуши дадено послание, трябва да е кодирано от източника и декодирано от получателя. Организационния контекст има най-силно влияние върху чувствата

отразени в началото на емоционалната транзакция. По тази причина Rafaeli и Sutton излизат с виждането, че работата по емоциите може да допринесе за незабавни, допълнителни и дори заразителни придобивки или загуби за екипа, групата, организацията, което носи своите рефлексии и върху студентите като цяло. Тази емоционална заразителност е способността за притежаването на потенциал за увеличаване на другите в емоционален план.

Callahan и McCollum, Short и Yorks, и Turnball изследват емоционалната работа в рамките на развитието на човешките ресурси. Callahan и McCollum предлагат схема за концептуализиране на емоционалното поведение в организационен контекст. Те препоръчват модел за разглеждане на изучаването на емоциите в организацията. Именно тези перспективи осигуряват приложимостта в областта на развитието на човешките ресурси. Short и Yorks анализират обучението като емоционална насоченост и перспектива, а Turnball разглежда ролята на емоциите в програмите за корпоративна промяна.

Психологически подход

Моделът на способностите при емоционалната интелигентност, както е детерминиран от Mayer и Salovey се отличава с по-тясна и по-фокусирана перспектива в сравнение с множеството дефиниции на смесения модел, издигнат от Го1eman и други. Различните дефиниции в тази област на изучаване не се ограничават до емоционалната интелигентност. Емоционалната интелигентност и нейните връзки с различни форми на експертни умения предоставят приложимостта на тази конструкция за развитието на човешките ресурси.

Емоционалната интелигентност в организацията

Повечето изследвания акцентират върху ползите от емоционалната интелигентност като ключова база за успеха на организацията. Abraham разглежда ролята на емоционалната интелигентност и нейното въздействие върху контрола на работното място. Авторът предполага, че този контрол може да засегне последиците от емоционалната интелигентност чрез способността на емоционално интелигентните индивиди да се представят благоприятно и да свързват проблемите с вътрешния си емоционален опит. Авторът констатира, че емоционалната интелигентност е в значителна степен свързана с предаността към организацията и че тя предполага широк диапазон в проявите на удовлетвореност от работата, и в предаността към организацията.

Лидерство и Емоционалната интелигентност

Емоциите са интегрална част от организационния живот и те се отнасят до лидерството (Ashforth & Humphrey). Днес съществуват много различни

организационни теории за лидерството (Yukl & VanFleet). Много от теориите за лидерството имат в центъра си харизмата като същностно понятие. Weber първоначално определя харизмата като „качество на индивидуалната личност, по силата на която той се откроява от обикновените хора и се третира като надарен със свръхестествени, свръхчовешки или най-малкото специфични, изключителни качества”

Sosik & Megerian изучават отношенията между аспектите на емоционалната интелигентност и поведението на трансформационното лидерство. Те установяват, че корелациите между предсказващите лидерство фактори на емоционалната интелигентност и лидерското поведение се различават на базата на категоризациите на самосъзнанието. Мениджърите, които проявяват по-високи нива на самосъзнание, притежават повече аспекти на емоционалната интелигентност и са определени като по-ефективни и от висшестоящите и от подчинените си, отколкото тези мениджъри, които не познават толкова добре себе си.

Mayer, Salovey и Caruso се опитват да разгледат ролята на емоционалната интелигентност в контекста на ефективността на лидерството. Те твърдят, че една от целите на ефективното лидерство е „да създаде и усъвършенства индивидуалните и групови отношения”.

Изследователските въпроси в областта на емоционалната интелигентност и нейните взаимоотношения с тематиката на ефективното лидерство разглеждат експертните знания на лидерите и дали емоционалната интелигентност е от важно значение за тази експертиза. Ето защо някои учени в областта на мениджмънта изучават ролята на емоционалната интелигентност като виждат, че „работата на организацията може да се подобри, когато се повиши емоционалната интелигентност на човека”. (Carson, Carson & Birkenmeier). Langley извежда като аргумент важноста при прилагане на емоционалната интелигентност като форма за оценка на компетенциите на различни нива на управлението и за осигуряване на база за развитие на управлението. Carson и колектив разработват и утвърждават инструмент за измерване на емоционалната интелигентност. Langley и Carson и колектив използват конструкта на Solomon за емоционалната интелигентност като база за своите изследвания. Както бе посочено по-горе този конструкт е много широкааспектен, следователно, проучването на емоционалната интелигентност в перспективата на модела на способности и в контекст с развитие на управлението е една допълнителна област на научен интерес от страна на учените.

Jordan неотдавна прави преглед на конструкта на емоционалната интелигентност, основаващ се на приноса му за мениджмънта в организацията. Този автор също разглежда рамката на емоционалната интелигентност в работите на Mayer, Salovey като най-подходяща за оценяване на връзката между емоционалната интелигентност и когнитивното взаимодействие, и появяващите се в резултат приноси за развитието на организацията.

Емоционалната интелигентност при индивидуалната и екипна изява

Graves оценява отношението между емоционалната интелигентност и познавателната способност и способността да прогнозира изпълнението в дейностите на работното място. Използвайки рамката на Mayer, Salovey, Graves открива, че диагностичните техники на емоционалната интелигентност не се препокриват с когнитивните измервания и той изтъква, че емоционалната интелигентност и когнитивната способност играят еднакво важна роля при обяснение на разликите в способността на хората да : а/ влияят върху нея; б/ да демонстрират „междучелностна компетентност“. Той установява потвърждение на тезата, че емоционалната интелигентност е фактор, който обещава добавена стойност в процеса на подбор за дадена организация. Graves обобщава, че ако по-нататъшните резултати покажат, че емоционалната интелигентност може да се развива и да прогнозира изявата в работата, то изводите за влиянието и при подбора на персонал, развитие на служителите и атестация за работата им, биха могли да бъдат зашеметяващи. Всичко това са области на изследователски интерес в областта на развитие на човешките ресурси.

Rise разглежда ролята на емоционалната интелигентност и нейното въздействие при екипното представяне в работата. Проучванията са на едно начално ниво на изследвания в тази насока. Най-различни перспективи се появяват в много области на науката. Разликите в начина, по който се описва емоционалната интелигентност, се обсъждат в по-широк и в по-тесен план.

За сферата на емоционалната интелигентност има разработени диагностични инструменти от гледна точка на смесения модел и този на модела на способностите. Наличието на силни и слаби страни на всеки от тези тестове дава на изследователя необходимата обосновка да избере този, който ще е най-подходящ.

Измерване на емоционалната интелигентност

Понастоящем съществуват четири широко използвани теста за измерване на емоционалната интелигентност. Три представляват измерване от тип смесен модел, а един – измерване на способностите. Измерванията по смесения модел включват Инвентаризация на Емоционалния Коефициент (EQi), (Bar-On), Инвентаризация на Емоционалната Компетентност (EC1), (Boyatzis, Goleman, Rhee; Goleman) и скала на Trait-Meta-Mood – Scale /TMMS) (Salovey, Mayer, Goldman, Tugvey&Palfai). Тестът MEIS (Salovey, Mayer) сега преработен като MSCEIT (Mayer, Salovey и колектив) е тест за измерване според модела на способностите.

Инструментарииум на Смесения Модел

EQI-Vag-On е първият, който разработва измервателен инструмент за емоционалната интелигентност. Познат като EQI, този тест оценява потенциала на личността за успех в живота като цяло, като разглежда 5 области, които са свързани с успеха: а/ междуличностни умения; б/ вътрешноличностни умения; в/адаптивност; г/ управление на стреса; д/общо настроение.

В съответствие с дефиницията на Vag-On за емоционалната интелигентност, в теста са включени не само измерване на емоционалното самосъзнание и междуличностни връзки, но се улавят и компоненти на мнение за себе си, щастие и себеактуализация. Тази широка дефиниция включва много личностни характеристики като такива, които съставляват междуличностните връзки. Този инструмент е широко използван като средство за самоатестация при измерването на емоционалната интелигентност.

ECI – тестът ECI се основава на работата на Goleman и Boyatzis. Тази 360 степенна скала включва комбинация от 25 компетенции на Goleman за емоционалната интелигентност и приблизително половината от въпросника за компетенции на Boyatzis. Тестът ECI е преработван няколко пъти от 1998 и сега се състои от четири групи на компетиентности: а/самосъзнание; б/самоуправление; в/социално съзнание; г/ социални умения.

TMMS-тестът TMMS е разработен, за да превърне в оперативни средства аспектите на емоционалната интелигентност така, както първоначално са дефинирани от Sa1ovey, Mayer в смесения модел. Този инструмент измерва една структура от три фактора: а/ внимание към чувствата; б/ яснота на чувствата, което означава да разбираш собствените си чувства; в/ подобряване на настроението – което е опит за по-добро настроение и поддържане на приятните емоции. Вниманието, яснотата и корегирането на чувствата изглежда фундаментално за саморегулаторната зона на емоционалната интелигентност (Sa1ovey, и колектив).

Инструменти на модела на способностите

MEIS – Mayer, Sa1ovey и Caruso позиционират емоционалната интелигентност така, че да отговаря на традиционните стандарти за интелигентност. Тези автори постулират, че за да може нещо да бъде интелигентност, то трябва: а/да може да се представи операционално като множество способности; б/ да отговаря на определени корелативни критерии; в/ да може да се развива с възрастта.

С преработената дефиниция за емоционалната интелигентност на Mayer и Sa1ovey авторите разработват теста MEIS и го операционализират, т.е. превръщат го в 12 работни теста на способностите за емоционалната интелигентност. Тестът MEIS е разделен на 4 типа способности; а/възприемане;

б/асимилиране; в/разбиране и г/управление на емоциите. Те утвърждават, че емоционалната интелигентност е по-широка от социалната интелигентност и включва не само „разумни разсъждения по отношение на емоциите в рамките на социалните отношения, но и разумни разсъждения за вътрешните емоции, които са важни за личностния растеж“. Освен това емоционалната интелигентност е по-фокусирана отколкото социалната интелигентност в това, че тя се отнася предимно към емоционалните проблеми, включени в личностните и социални проблеми.

Развитието на социалните и комуникативни умения е свързано в значителна степен и едновременно с това атрибутирано от емоционалната интелигентност. Емоционалната интелигентност е комплексна по своята същност и тази нейна комплексност е представена чрез въпросник, насочен към измерването на същностните нейни ingrediente. Ето защо използваме изследователски инструмент-въпросник, за да се установи тяхното развитие сред студентите от специалност бизнесадминистрация – Ботевград. Целта на въпросника е да се определят тенденциите и уменията в сферата на емоционалната интелигентност. Въпросникът измерва следните аспекти:

- емоционална осъзнатост;
- способност да контролираш и показваш чувствата си;
- вътрешна мотивация;
- съпричастност;
- способност да влияеш на емоциите на другите.

Отчитайки основните психологически компоненти на емоционалната интелигентност, предложеният от нас въпросник покрива нейните компоненти и дава възможност да се установи детайлно съдържанието на емоционалната интелигентност при ориентираните и заети с бизнессредата студенти.

Проучването е проведено в бизнесучилището в Ботевград при студенти бизнесадминистрация, при което взеха участие 152 студенти. Получените резултати показват нивото на сформираност на емоционалната интелигентност при студенти, чиито професионален профил предполага и изисква наличието на изграденост на такава личностна характеристика и способност.

Таблица 1 Нива на емоционална интелигентност

Емоционална интелигентност					
	Нива на емоционална интелигентност	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 ниво > 150 – висока	46	30,3	30,9	30,9
	2 ниво 130-150 – добра	61	40,1	40,9	71,8
	3 ниво < 130 – ниска	42	27,6	28,2	100,0
	Total	149	98,0	100,0	
Missing	System	3	2,0		
Total		152	100,0		

Получените резултати ясно сочат, че проявата и наличието на средно ниво на емоционалната интелигентност по-често се среща сред студентите от специалност бизнесадминистрация, докато силно изразените и слаби прояви на емоционалната интелигентност са почти еднакво представени като психологическа характеристика. Независимо от факта, че 40% от изследваните лица проявяват едно добро ниво на емоционалната интелигентност, то трябва да подчертаем, че за успешното реализиране в реалната бизнессреда има какво да се пожелае във формирането у студентите на тази личностна характеристика.

Отчитайки, че битова виждането, че емоционалната интелигентност се развива и може да бъде изградена, проследихме емпирично нейните прояви по отношение на три детерминирани възрастови групи. Както се вижда по-долу в кростаблицата те са първа възрастова група-20-24г. ; втора възрастова група-25-29 г. и трета възрастова група 30-44 г. (един по-широк възрастов диапазон, отчитайки че изследваните лица са студенти, както редовна, така и задочна форма на обучение). Данните ясно показват, че възрастта има съществено значение за качеството и нивото на проява на емоционалната интелигентност. Най-убедително е изразена нейната проява в третата възрастова група. Тази особеност е статистически подкрепена и с резултатите, получени по стойностите на Хи –квадрат т.е. точният критерий на Фишер показва, че има значима зависимост между емоционалната интелигентност и възрастта (P=0,013).

	степени		възраст			Total
			20-24 г.	25-29 г.	30-44 г.	
Емоционална интелигентност	>150 – висока	Count	24	6	10	40
		% within – емоц. интел.	60,0%	15,0%	25,0%	100,0%
		% within възраст	26,1%	26,1%	52,6%	29,9%
	130-150 – добра	Count	38	9	9	56
		% within емоц. интел.	67,9%	16,1%	16,1%	100,0%
		% within възраст	41,3%	39,1%	47,4%	41,8%
	<130 – ниска	Count	30	8	0	38
		% – емоц. интел	78,9%	21,1%	,0%	100,0%
		% within възраст	32,6%	34,8%	,0%	28,4%
Total	Count	92	23	19	134	
	% within – емоц. интел.	68,7%	17,2%	14,2%	100,0%	
	% within възраст	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Кростабица 2. Нива на емоционалната интелигентност по възрастови групи

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	10,343(a)	4	,035	,033		
Likelihood Ratio	15,083	4	,005	,006		
Fisher's Exact Test	12,341			,013		

Направеното от нас проучване ясно сочи необходимостта от развитие на личностнопсихологическа опитност при по-младите бъдещи бизнесадминистратори. Независимо от това, че емоционалната интелигентност основно се проучва и се обособява като психологически феномен, характеризиращ и дефиниращ управленската дейност, то проявите на тази психологическа компонента са предпоставка и условие за професионална ефективност особено при професии, изискващи работа с хора.

Редица изследвания показват тенденцията за по-широка представеност на жените с изразена проява на емоционалната интелигентност. В този смисъл проверихме дали тази тенденция се наблюдава и в изследваната от нас група. Получените резултати показват тенденция за убедителна проява на емоционалната интелигентност сред студентките по бизнесадминистрация. Това макар и на процентно ниво сочи, че за тях високото и средно ниво на емоционалната интелигентност са по-характерни и по-често срещани, отколкото при мъжете-студенти. Статистическата процедура относно стойностите по Хи квадрат сочат, че точният критерий на Фишер показва, че няма зависимост между емоционалната интелигентност и пола ($P=0,898$). Независимо от това можем да подчертаем, че тенденцията към преобладаване на тази съществена емоционалноличностна характеристика при жените е налице.

	степени		пол		Total
			мъж	жена	
Емоционална интелигентност	>150 – висока	Count	15	25	40
		% within емоц. интел.	37,5%	62,5%	100,0%
		% within пол	31,3%	28,7%	29,6%
	130-150 – добра	Count	19	38	57
		% within емоц. интел.	33,3%	66,7%	100,0%
		% within пол	39,6%	43,7%	42,2%
	<130 – ниска	Count	14	24	38
		% within емоц. интел.	36,8%	63,2%	100,0%
		% within пол	29,2%	27,6%	28,1%
Total	Count	48	87	135	
	% within емоц. интел.	35,6%	64,4%	100,0%	
	% within пол	100,0%	100,0%	100,0%	

Кростаблица 3. Нива на емоционалната интелигентност по пол

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	,216(a)	2	,897	,922		
Likelihood Ratio	,217	2	,897	,922		
Fisher's Exact Test	,258			,898		
Linear-by-Linear Association	,005(b)	1	,946	1,000	,520	,093
N of Valid Cases	135					
a). 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,51.						
b). The standardized statistic is,068.						

Получените резултати убедително показват и насочват към по-широкото прилагане психологическите знания, както и търсене на форми за обучение по посока развитие на личностнопсихологическа опитност. По – нататъшното анализиране на компонентите на емоционалната интелигентност и тяхното относително или преобладаващо наличие в структурата на този феномен ще очертае прецизно и конкретната обучителна практика за нейното професионално изграждане на ниво професионалноличностно качество. Качество, което определя и атрибутира конкретните професионални умения и успешност в кариерното развитие.

Едновременно с това установените нива на емоционална интелигентност дават възможност за обучение и развитие както на нейните съдържателни компоненти, така и на този психологически феномен в неговата цялост, а това от своя страна води до развитие на социалните, комуникативните умения. Умения, които в значителна степен гарантират успешната реализация на професионализъм в управлението и в работната среда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наръчник по управление на човешките ресурси. 2002. ИК „Труд и право,,“ София.
2. Рогов Е. И. 1999. Настолна книга на практическия психолог. Москва.
3. Ромек В. 2007. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. Санкт-Петербург.

4. Cooper R. K., 1997. Applying Emotional Intelligence at work place. *Training&Development*, 51(12), 31-39.
5. Goleman D. 1995. *Emotional Intelligence*, New York.
6. Goleman D. 1998. What makes a leader? *Harvard business review*.
7. Feldman R. 1989. *Adjustment, applying psychology in a complex world*. USA.
8. Lisa Weinberger, 2002. *Emotional Intelligence: theory and practice*. Sage Publication. Vol. 1.
9. Owen H., Hadgson V. and Gazzard N. 2004. *The leadership manual – your complete practical guide to effective leadership*.
10. Salovey P., Mayer J. 1995. Emotional Intelligence. *Imagination, cognition and Personality*, 9 (3), 185-211.
11. Steers, R., Black, J. S. 1994. *Organisational behaviour*. Harper Collins College Publishers, 1994.

НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ

гл. ас. д-р Светлозар Вацов

Шуменски университет „Еп.К. Преславски“, Шумен

SOME PROBLEMS WITH THE COMPETITIVENESS OF THE UNIVERSITY

Svetlozar Vatsov

ABSTRACT: The competitiveness of the university plays a major role for its development. Many reasons determine the necessity for a bigger and bigger need for it to synchronize with the needs of the business and public administration. The main mechanisms, at this time, for its marketing management are to study the needs of specialists with higher degree of education, tracking the career development of already prepared specialist (using modern informational technologies), the communication through Medias, the forming and oriented publicity and etc.

KEYWORDS: Competitiveness, strategic management, competitive strategy, needs of specialists.

Конкурентоспособността на висшето училище има важно значение за неговото развитие. Премахването на бариерите за обучение зад граница и гарантирането на равни възможности и права на българските студенти с тези на студентите от другите страни-членки на ЕС и търсенето на образователни услуги, предлагащи по-добра реализация на завършващите, поставят нови изисквания към висшето образование, осъществявано в българските висши училища. Както посочва проф. П. Лулански „конкурентността на висшето училище (и следователно неговото съществуване) е невралгично ядро на нашето висше образование“ [Лулански П., 2006, с. 102].

Редица причини обуславят необходимостта от все по-пълното съобразяване на висшето образование с изискванията на бизнеса и публичната администрация. По-важните от тях са:

- бързата смяна на технологиите в световната икономика;
- новите квалификационни потребности на глобалния пазар;
- засилването на човешката мобилност и миграционните процеси;
- масовизирането на висшето образование;
- изострянето на конкуренцията на световния пазар на образователни услуги.

Динамично развиващата се бизнес среда и появата на качествено нови концепции и технологии изискват от висшето училище промени, водещи до бързо и ефективно адаптиране към новите условия. Тези промени се реализират в динамична среда чрез нови парадигми, подходи и концепции, като осигуряват конкурентоспособност на висшето училище.

През 1999 г. с подписването на т. нар. Болонска декларация от 29 държави – Белгия, България, Чехия, Дания, Естония, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Унгария, Исландия, Ирландия, Италия, Латвия, Литва, Люксембург, Малта, Холандия, Норвегия, Полша, Португалия, Румъния, Словения, Словакия, Испания, Швеция, Швейцария и Великобритания се поставя началото на единното европейско образователно пространство. Неговата основна цел е да се повиши конкурентоспособността на европейските системи за висше образование на международно ниво. Болонската декларация конкретизира принципите на подписаната на 25 май 1998 г. в Париж от министрите на образованието на Франция, Германия, Италия и Великобритания съвместна декларация за хармонизиране структурата на европейската система за висше образование. Основният момент в нея е двустепенното висше образование, т.е. придобиването на знания и умения, които се използват на пазара на труда и свързват висшето образование с възможността на младите хора да намерят професионална реализация в Европа и извън нея. Висшето образование все повече се превръща в „конкурентна социална система, чиято организация, от една страна, се конституира определящо според изискванията на публичната сфера (непълен пазар), от друга – се отличава с активна частна експанзия (класически пазар)/, а от трета – с неизбежен контрол от страна на гражданското общество. В тази триада от регулативни механизми се формира определена конкуренция, насочена към създаването на качествен образователен продукт...” [Лулански П., 2006, с. 103]

Понятието конкурентоспособност обикновено се свързва със способността на организацията, отрасъла или националната икономика да реализира пазарни предимства пред конкурентите на базата на разходите и цените, качеството на продуктите, производителността, геоположението, привързаността на клиентите, обслужваните пазари, мениджмънта и т.н. Една организация е конкурентноспособна, когато заема по-добра позиция от един или няколко от конкурентите си. Конкурентната позиция е относителна мярка за определяне на ефективността. В практиката тя се определя чрез сравнение на интегрираните способности на отделните играчи в конкурентната среда [Конкурентоспособност..., 2007].

В книгата си „Competitive Strategy” [Porter M., 1980] Майкъл Портьър излага нов революционен подход към стратегията на предприятието. Той отхвърля прилаганите по това време подходи – първият, че организациите могат да постигнат конкурентно предимство като се адаптират към специфичните обстоятелства и вторият, че конкурентното предимство се основава на прос-

тия принцип, че колкото фирмата е в съзвучие и познава по-добре пазара, толкова по-конкурентна може да бъде тя (чрез по-ниски цени и увеличен пазарен дял).

Отхвърляйки тези подходи, Портър предлага и разглежда стратегията в качеството на принцип, който може да се прилага не само в отделните компании, но и към цели сектори на индустрията. Според него разработването на стратегията произтича от характера на конкуренцията. Тръгвайки от тази идея, Портър излага концепцията за „конкурентната стратегия“ чрез два модела.

Единият модел е за основните сили, които определят състоянието на конкуренцията в отрасъла, а другият модел е за базовите конкурентни стратегии, така нар. „генерични“ (родови) конкурентни стратегии.

Моделът на петте сили е един от най-известните и прилагани в практиката модели за конкурентен анализ. Според този модел състоянието на конкуренцията в отрасъла се определя от 5 основни сили:

1) пазарната власт на клиентите;

Ако клиентите са в по-добра позиция при сключване на сделка с доставчика, те ще упражнят тази сила и ще намалят неговата печалба. Пазарната сила на купувачите се изразява в съкращаването на количеството на закупваните стоки или в намирането на стоки с по-добро качество на същите цени. Тя е висока, когато броят на купувачите е по-малък, количеството на покупките е голямо, продуктовата диференциация е слаба, съществуват възможности за заместване на продукта, делът на разходите на клиента за даден продукт са значителни, печалбата е ниска и не може да прави отстъпки, разходите на купувачите са големи и др. Организациите трябва да постигнат правилна ориентация към отделните потребителски групи с оглед на тяхното задържане и разширяване.

2) пазарната власт на доставчиците;

Ако доставчиците на дадена фирма са в по-добра позиция при сключване на сделка с тях, то те ще упражнят тази сила и ще продават продуктите си на по-висока цена. Доставчиците са достатъчно силни, когато са малко на брой, предлаганите стоки са важни за потребителя, тяхната замяна изисква големи разходи, липсват заместващи стоки на пазара, има заплахата от навлизане на доставчика в бранша на клиента и др. Компаниите трябва да вземат стратегически решения, свързани с намирането на сигурни и надеждни доставчици, които няма да оказват неблагоприятно влияние върху бизнеса.

3) заплахата от появата на заместители на стоките или услугите;

Наличието на заместители на стоките и услугите може да доведе до намаляване на обема на продажбите, а оттам и на печалбата. Опасността е висока при висока ефективност на фирмите, които произвеждат продукти-заместители, възможно е сравнение на продуктите и то в полза на заместителя, качеството на продукта заместител е по-високо, продуктът заместител е по-евтин. Купувачите се преориентират, когато цените на оригиналните стоки

са по-високи от цените на заместващите продукти. Опасността от замяна е сериозна, когато доходността в бизнеса, който предлага заместващи стоки, е по-висока и възможността за регулация на съотношението между цената и качеството при заместващите стоки е голяма.

4) съперничеството на конкурентите;

Съперничеството ограничава пазарния дял и ще накара фирмите да се включат в ценови, научноизследователски и рекламни войни, което води до намаляване на печалбите. Интензивността на конкуренцията между съществуващите организации в отрасъла се обуславя от продуктовата иновация и диференциация. Конкуренцията се увеличава, когато броят на конкурентите е голям, перспективите за растеж са малки, постоянните разходи са високи, разходите на клиентите за прехвърляне от един доставчик на друг са ниски, възможностите за стратегически действия са големи, търсенето расте бавно.

5) заплахата от появата на пазара на нови фирми.

Навлизането на нови конкуренти на пазара е силна заплахата за останалите организации. Появата на нови фирми в дадена индустрия води до влагане на нови ресурси с цел да се завоева пазарен дял от съществуващите фирми, което ще доведе до намаляване на техните печалби. Опасността от появата на нови конкуренти е висока, когато обемът на производството е малък, продуктовата диференциация е слаба, необходимите знания и умения не са съществена пречка за навлизане на нова организация, липсва държавна регулация и други административни бариери за навлизане и др.

Понякога като шеста сила се посочва правителството. Това в пълна сила важи за институциите от висшето образование.

Знанието на тези основни източници на конкурентен натиск осигурява фундамента на стратегическия план за действие и позволява да се:

- разкрият силните и слаби страни на висшето училище;
- даде ясна обосновка на позиционирането на университета на образователния пазар;
- разбере кои са областите, в които стратегическите изменения ще дадат най-висок положителен ефект;
- определят потенциалните възможности и рисковите фактори;
- разгледат възможните направления за диверсификация.

Вторият модел на Майкъл Портьър описва така наречените „генерични“ (родови) стратегии и е логическо продължение на модела на петте сили. Майкъл Портьър счита, че всяка компания има 4 основни стратегически варианта на избор:

- 1) стратегия на лидерство по разходи при широк обхват на пазара;
- 2) стратегия на диференция на продуктите при широк обхват на пазара;
- 3) стратегия с фокус на разходите при тесен обхват на пазара;
- 4) стратегия с фокус върху диференциацията на продуктите при тесен обхват на пазара.

За определяне на бъдещите генерични стратегии според Портьър трябва да се решат два проблема: първо, да се избере пространството за водене на конкурентната борба, т.е. ще се стреми ли висшето училище към широк пазар или ще се ограничи в конкретни целеви сегменти; второ, да избере конкурентното преимущество – лидерство по разходи или диференциация на стоките и услугите. Не съществува една единствена най-добра стратегия. Всяка стратегия има своето приложение в зависимост от характера на конкуренцията в отрасъла, който се определя от петте основни сили. Тя трябва да бъде избрана от висшето училище в зависимост от неговите цели.

За да осъществи целта си да се превърне в най-динамичната и конкурентоспособна икономика в света, Европейският съюз реши да изгради икономика, основана на знанието. Тя се базира върху теорията за ефективното управление на човешкия фактор, създадена от G. Becker през 1964 г., която за първи път включва образованието като индуциращо запаси от човешки капитал [Becker G., 1975]. В нея се акцентира главно върху икономическата възвръщаемост на образованието. Същността на тази теория е да измерва икономическия принос на образованието чрез продуктивността на работната сила и количеството на произведения продукт. Образованието се счита за фактор, увеличаващ обема на човешкия капитал.

Според данни на НСИ през 2009/2010 година, 37% от хората между 19 и 23 години са записани в колежи или университети и специализирани висши училища. Ако погледнем статистиката, ще видим, че от 2001/2002 година насам този процент постоянно нараства (от 25,2% през 2001/2002 г. до 37% през 2009/2010 г.) [НСИ, 2010]. България отделя около 0,7% от БВП за финансиране на висшето образование. Този показател е под средния за ЕС, но през последните години делът на публичните разходи за висше образование непрекъснато расте.

Едно изследване на Българската стопанска камара [Проучване...] сочи, че има „свърхпроизводство“ на кадри в едни области и недостиг в други. Не е оправдано държавата да плаща за подготовката на кадри, от които пазарът няма нужда и които няма да могат да намерят своята професионална реализация след дипломирането си. Образованието не е просто подготовка на хора с професия. То изпълнява своята роля само тогава и дотолкова, когато и доколкото е ориентирано към бъдещето и не подготвя професионалисти за дейности, които в близкото бъдеще няма да съществуват.

Днес университетът се разглежда вече не като храм на науката, а като производител на образователен продукт в най-широкия смисъл на това понятие. Университетите се приравняват към всеки друг субект на пазарни отношения по принципа: това, което не се продава, не се произвежда. Това принципиално променя природата на висшето училище. То се превръща в предприемач, с всички произтичащи от това последствия. Под въздействието на външните фактори то се превръща в бизнес корпорация, свързана с про-

изводство и разпространение на знания. Всички звена на университетската структура се самоопределят според признака за конкурентоспособност.

Основни механизми на неговото маркетингово управление на този етап са изучаването на потребностите от специалисти с висше образование, проследяването на кариерното развитие на вече подготвените специалисти (с използване на съвременни информационни технологии), комуникациите чрез медиите, формирането на ориентирано паблицити и т.н.

Едно неотдавнашно университетско изследване [Боева Б., 2007] констатира няколко факта за нашето висше образование, измежду които по-важни са:

- заложи са условия за ефективно обучение, които следва да се оползотворят и определено да се усъвършенстват.

- на фона на добрите постижения е целесъобразно да се търсят подобрения в съдържателната страна на предоставяната образователна услуга;

- преминаването към интензификация на обучението и за преориентация към активните форми на обучение ще даде възможност да се приведе подготовката към изискванията за съвременен и конкурентоспособен обучение;

- политиката на партньорство с частния бизнес следва да продължи в посока на консултации, разработки и др.

Изхождайки от тези констатации и от формулираните от М. Портър концепции, могат да се формулират няколко основни направления на стратегическо управление на висшето училище, които да гарантират неговата конкурентоспособност:

- акцентирание на обучението върху ясно дефинирани конкурентни предимства;

В тази насока е съществено да се прецени доколко са подходящи да се ползват като ориентир предлаганите от М. Портър диференциация и лидерство в разходите.

- разработване и придържане към определена стратегия за конкурентоспособно образование;

- продуктова ориентация на обучаемите;

- фокусиране на учебния процес към потребностите и интересите на студентите и тяхната реализация на пазара на труда;

Висшите училища трябва да произвеждат адекватни за нуждите на бизнеса и пазара на труда кадри. Институциите на висшето образование вече не се разглеждат като отдалечени места, в които студентите придобиват академични знания и професионални умения, а по-скоро като основен фактор за постоянно икономическо развитие и напредък на познанието. Висшето образование е определящо за доходите на населението и перспективите за заетост, поради което играе важна роля за определяне на нивата и разпределение на доходите в обществото.

- поддържане на мониторинг на кариерното развитие;

Тази практика цели сверяване на часовника – дали системата обучава адекватно и достатъчно качествено чрез следене на кариерното развитие на завършилите. Това е лесен и бърз коректив.

– разширяване на партньорството на бизнеса с потенциалните стажанти чрез създаването на виртуални платформи в глобалната мрежа;

– активизиране на контактите за установяване на стратегически партньорства с учебни заведения в страната и чужбина;

– подобряване на информационната политика с оглед предоставяне на информация на държавата и бизнеса за възможностите на университета.

По-голямо внимание трябва да се отделя на необходимостта за подготовка на висококвалифицирани кадри в съответствие с бързо променящите се потребности на пазара на труда, които ще са способни непрекъснато да обновяват и повишават нивото на знанията си. Като правило работодателите не са привлечени в процеса на разработка на учебните програми във висшите училища, макар че голяма част от тях разбират, че от тях се изисква по-голяма предприемчивост и заинтересованост за създаването на съвместни партньорски проекти. Трябва да се разработи механизъм, гарантиращ съответствие на висшето образование и потребностите на пазара на труда. То трябва да подготвя студентите за обучение в продължение на целият им живот и да създава такива навици, които ще им помагат да се справят с последващите предизвикателства и преобразувания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боева Б., Конкурентоспособност на обучението по международна икономика и бизнес в УНСС в условията на интегриране в европейското пространство на висшето образование, сп. „Икономически алтернативи”, бр.2/2007 г.
2. Конкурентоспособност на българската икономика, Министерство на икономиката и енергетиката, февруари 2007 г.
3. Лулански П., Българското висше училище като конкурентна система: в търсене на решения, Годишник на УНСС, 2006 г.
4. НСИ, Нетен коефициент за записване на населението в образователната система – <http://www.nsi.bg>
5. Проучване на образователната и професионално-квалификационна структура на заетите и работната сила на национално, секторно и регионално ниво, <http://www.bia-bg.com>
6. Becker G., Human Capital, 1975.
7. Porter M., Competitive Strategy, Free Press, New York, 1980.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ

Д-р Цветелина Петрова-Готова
Медицински университет, София

COMPETITION OF HIGHER EDUCATION IN PUBLIC HEALTH

Tsvetelina Petrova-Gotova

ABSTRACT: Obtaining of European quality in higher education necessitates bringing its modernization with creating of conditions for real competition between higher schools and stimulation for scientific development of academic staff.

The teaching process in public health field also must be purpose on clearly defined competitive priorities. It is necessary to accentuate on market purpose of education.

KEYWORDS: competition, higher education, teaching.

Придобиването на висше образование изисква голяма инвестиция на време, усилия и средства. Постигането на европейско качество на висшето образование се свързва с неговото модернизиране чрез създаване условия за реална конкуренция между висшите училища и стимулиране развитието на академичния състав.

Изборът на темата на настоящата статия бе продиктуван от очакваните промени в областта на висшето образование в условията на България в част от Единния вътрешен пазар, осигуряващ безпрепятственото движение на стоки, хора, услуги и капитали. Реформите в системата на българското висше образование се развиват в политическия контекст на протичащите реформи в Общоевропейското пространство за висше образование. Въвеждат се европейските критерии за модернизиране на висшето образование с цел гарантиране качеството на предлаганото обучение.

През 2010 година у нас за първи път бе създадена рейтингова система на висшите училища по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, която ще създаде подходяща среда за активизиране на процесите, свързани с достигане на стратегическата цел – модернизиране на висшето образование чрез създаване условия за реална конкуренция между висшите училища. Тази система е създадена от голям брой експерти от Министерство на образованието и науката, потребители на образователни услуги, кадри, различни специалисти от най-широк кръг, от неправителствени организации. Целта е да се направи една класация на съществуващите към момента 51 висши училища,

да поощрява и да засили конкуренцията между тях от една страна и от друга страна да спомогне за повишаване на конкурентоспособността на българското висше образование в европейски и световен план. Затова тя е направена по професионални направления, които са 52 на брой съгласно класификатора на областите на висше образование и професионалните направления. Индикаторите на базата на които е изготвен този рейтинг са 51. За провежданото обучение по обществено здраве Медицински Университет – София е класиран на първо място, следван от МУ – Варна, МУ – Плевен, МУ – Пловдив, Тракийски университет – Стара Загора.

Изграждането на настоящата рейтингова система е част от усилията за модернизиране на системата на висшето образование, която е изправена пред предизвикателствата на отворения конкурентен европейски и световен пазар на образователни услуги. За първи път висшите училища се сравняват според реализацията и доходите през първите три години след завършване.

Премахването на бариерите за обучение зад граница и гарантирането на равни възможности и права на българските студенти с тези на студентите от другите страни членки и търсенето на образователни услуги, предлагащи по-добра реализация, поставят нови изисквания към висшето образование, осъществявано в българските висши училища.

Образованието може да се модернизира и реформира само когато има яснота как ще се реструктурира и развива икономиката и другите отрасли. Националните стратегически цели и приоритети, съобразени с европейските такива, ще дават насоките, в които ще се разработват и осъвременяват учебните планове и програми.

Очакваният ефект от предприетите реформи се свързва с: повишено качество на образованието чрез поставяне на висшите училища в реална конкурентна среда както на национално, така и на международно ниво; стимулиране професионалната мотивация на академичния състав; подобряване модела на финансиране на институциите за висше образование; повишаване възможностите за усвояване на средствата от Европейските структурни фондове.

Известно е, че в най-развитите страни в света образованието и науката винаги са били в центъра на вниманието на правителствата и остават стратегически приоритет. Те са предмет на постоянно търсене и влагане на инвестиции с висока възвръщаемост.

Европейският съюз отдава голямо значение на образователната система и обучението и преследва амбициозната цел да се превърне в „най-динамичната и конкурентна икономика, основана на знание, която е способна да поддържа икономически растеж с повече и по-добри работни места, както и по-голяма обществена сплотеност“ съгласно Лисабонската стратегия. За постигане на тази цел още от началото на новия век е постигнато съгласие за потребността от значителна модернизация на европейските системи за образование и обучение.

Централна роля се отдава на висшето образование и именно то трябва да бъде в основата на провежданите политики. Идеята да се създаде единно образователно пространство и да се подготвят специалисти, които да могат да изградят в икономически аспект една бъдеща обединена Европа е осъществена чрез подписването в Болоня през 1999 г. от 29 страни, сред които и нашата, на Съвместната декларация за европейско пространство на висшето образование. Днес броят на държавите участнички в Болонския процес е 46, което е показателен пример за важна и успешна европейска инициатива.

Независимо от някои положителни промени, образованието в България все още изостава почти по всички показатели както от средните стойности на страните от ЕС, така и от целите на Лисабонската стратегия за развитието на Общността в периода 2000-2010 г. Въпреки растящия брой на завършващите висше образование, по брой на дипломираните висшисти България е все още под средното равнище за страните-членки на ЕС. Страната ни изостава от страни като Ирландия, Люксембург, Кипър, Белгия, Финландия и Естония. В новоприетата от Европейския съвет Стратегия за икономическо развитие, известна като Програма „Европа 2020“, която е продължение на Лисабонската стратегия, една от препоръките на Европейският парламент по отношение на образованието е да се определи като цел в края на периода поне 40% от населението да са завършили висше образование.

Все повече става ясно, че когато обществото се развива като пазарно, то и образованието в известна степен трябва да стане сфера на услугите, да се научи да живее по законите на пазара. От подобрене се нуждаят образователното съдържание, технологията на преподаване и учене, системата на контрол на качеството на образованието.

От Българската стопанска камара (БСК) призовават за целенасочена и финансово обезпечена държавна политика и стратегия за развитие на средното и висшето образование в краткосрочен и средносрочен план, съдържащи конкретни мерки за преодоляване на изоставането спрямо равнището на аналогичните показатели за ЕС.

Един от основните изводи от Проучването на образователната и професионално-квалификационната структура на заетите и работната сила на национално, секторно и регионално ниво, направено от БСК показва, че връзката между броя и специалностите на новоприетите и обучаващите се студенти с потребностите на бизнеса е все по-слаба и не отразява реалните нужди от кадри в отделните отрасли и производства.

Обучението в областта на общественото здраве следва да е акцентирано върху ясно дефинирани конкурентни предимства. Необходимо е да се акцентира върху пазарната насоченост на образованието. В съвременните условия възможностите за сътрудничество между висшите училища и бизнеса са разнообразни – провеждане на научни изследвания с приложен характер, продължаващо обучение на служители, съвместно разработване

на учебни програми, осигуряване на условия за ефективно практическо обучение и т.н.

Общественото здраве е сред професионалните направления, в които се забелязва най-ниска безработица. Почти всички, които са получили обучение в това направление са успели да намерят добра реализация.

Обучението по общественото здраве в Европа се разраства с много голяма скорост. Организирант се курсове, институти и нови факултети. Причината за това се крие в същността на науката общественото здраве и необходимостта от подготовка на кадри в тази област. Подобряването на здравето на населението е една от най-важните цели на обществото.

Признак за нарастващ интерес към проблематиката и у нас е нарастването на броя на Факултетите по общественото здраве (ФОЗ). Такива факултети и обучение по общественото здраве вече се провежда не само, както бе обичайно в медицинските висши училища – Медицински университет – София, Медицински университет – Варна, Медицински университет – Пловдив, Медицински университет – Плевен или Тракийски университет – Ст. Загора. Такова обучение вече се предлага и в Югозападния университет „Н. Рилски” – Благоевград, Русенския университет „А. Кънчев”, Университета „Проф. А. Златаров”, – Бургас и Софийския университет „Св. Кл. Охридски”. Фактът е от много голямо значение, защото показва растящото съзнание за потребността от поставяне и реализиране на здравни наред с икономически цели в политиката на регионите в ЕС. Функциониращите в нашата страна Факултети по общественото здраве са нова реалност, нова концепция и практика в дейността на медицинските университети. Те са знак за кардинална промяна в медицинската наука и образование.

Непрекъснато се разширяват възможностите за специалистите в областта на общественото здраве и здравния мениджмънт. Те участват в мрежи и програми на национално и международно ниво за обмяна на опит и знания по актуални проблеми на здравеопазването, за интегриране на усилията за устойчиво развитие на здравните системи и подобряване на общественото здраве.

Разработването на базата знания, необходими за научните изследвания и дейностите, както и за добрата професионална квалификация по общественото здраве, през новото столетие изисква широта и задълбоченост по проблемите.

Едно от най-важните условия за европейско общественото здраве е академичният и професионалният облик на неговите специалисти.

Налагат се нови подходи при подготовката на специалистите в сферата на здравеопазването и на общественото здраве в частност. За постигане на ефективно обучение задължително условие е преподавателите да поддържат високо ниво на компетентност и непрекъснато да се запознават с новостите в областта на общественото здраве. Не по-малко важен е начинът на поднасяне на информацията на студентите. Необходимо е да се акцентира върху

нови, завишени критерии и към цялостната организация на учебния процес, по-високо качество при обучението и подготовката на студентите с оглед оптимизирането на тяхната бъдеща професионална реализация, нови стандарти спрямо преподавателите, принципно нови подходи и към структурата, тематиката, методологията, учебното съдържание, и към отделните учебни дисциплини.

Трябва да признаем, че е необходимо обучението по обществено здраве да е интегрирано и широкообхватно, а подготовката на младите специалисти трябва да има мултидисциплинарен характер и подход, базиращ се върху широк обхват от социални, естествени, биомедицински и хуманитарни науки.

Целта е да се формират здравни политици, мениджъри и специалисти с висока управленска компетентност в областта на здравната политика, управленски и поведенчески науки, комуникативни и информационни системи, икономика на здравеопазването, социална психология, промоция на здравето, административни и правни процеси и др., с нов тип организационно поведение и педагогически професионализъм при осигуряване на медицинските и здравни грижи в условията на променяща се социална, икономическа и здравна среда.

Мисията на Факултетите по обществено здраве е да съхранява и развива традициите в областта на общественото здраве и здравния мениджмънт, за да отговори на нарасналите обществени потребности за подобряване на здравето и здравното развитие, за провеждане на научни изследвания в областта на общественото здраве, както и за подобряване на организацията и управлението на обществените здравни служби.

Неотменима предпоставка за реализиране на мисията на ФОЗ е:

- създаването и развитието на надеждна обща теория на общественото здраве, синтезираща постиженията на социомедицинското познание и общата концепция на мениджмънта;
- обучение на нова генерация здравни мениджъри с умения, адекватни на европейските стандарти и нов плуралистичен управленски стил;
- създаване на единна методологическа база за образователни и научни дейности в областта на общественото здраве в страната;
- осигуряване на научно – методическа подкрепа на здравните политици за осъществяване на организационната промяна в българското здравеопазване;
- използване и генериране на съвременни образователни и изследователски технологии в областта на общественото здраве;
- обучение на необходимите човешки ресурси за управление на процесите на здравната реформа у нас.

Учебните програми във Факултетите по обществено здраве трябва да гарантират, че студентите придобиват необходимата информация, методологии,

диагностични, изследователски, управленски и консултантски компетенции. Накрая на своето обучение студентите трябва да притежават знания, практически умения и компетентност за:

- изграждане на сътрудничество и интеграция между институциите, които участват във внедряването на комплексни програми за промоция на здравето и превенция на заболяванията;
- провеждане на научноизследователски проекти в областта на общественото здраве и здравния мениджмънт;
- оценка на здравния статус на населението и на отделни рискови групи от населението;
- критичен анализ на заболяемостта и на водещите в структурата на заболяемостта неинфекциозни заболявания с висока икономическа тежест за обществото;
- ефективно и справедливо разпределение на финансови, човешки и материални ресурси в системата на здравеопазването;
- изграждане на стратегии за мениджмънт на здравната система;
- създаване и прилагане на модели и системи за медицинско обслужване в извънболничния и болничния сектор; мониторинг и оценка на медицинските технологии;
- идентификация, анализ и решаване на конфликти в медицинската практика;
- прилагане на ефективни етични интервенции в здравния мениджмънт и здравната политика;
- бизнес-комуникации за вземане на управленски и здравно-политически решения и др.

Завършилите програмите по общественото здраве и здравен мениджмънт са подготвени целево за изследователи в областта на общественото здраве, като здравнополитически анализатори и здравни мениджъри.

Придобитите от студентите знания и умения в професионално направление „Обществено здраве,“ гарантират успешна реализация и професионална кариера на следните позиции:

- мениджъри, консултанти и експерти в управленски и административни структури на системата на здравеопазване и здравното осигуряване: Министерство на здравеопазването, Национална здравноосигурителна каса, Регионални здравноосигурителни каси, Регионални здравни инспекции, Доброволни здравноосигурителни фондове, Национален център по опазване на общественото здраве, както и правителствени и обществени организации по въпроси на общественото здраве на национално и международно ниво;
- експерти в други организации и институции с отношение към общественото здраве;
- преподаватели и изследователи в медицинските университети и научни институти в страната и др.

В заключение можем да кажем, че една от главните цели на ФОЗ трябва да бъде по-сериозното и активно развитие на обучението. Основно предизвикателство пред съвременното образование по общественно здраве е осигуряването на качествена подготовка на студентите, което може да се постигне с по-добри преподаватели и мениджъри в системата. Необходимо е повишаване на квалификацията на преподавателите чрез засилване на мотивацията им и чрез конкурентен натиск. Също така трябва да се продължат усилията за осигуряване на адекватен отговор на актуалните изисквания на пазара на труда и подготовката на компетентни специалисти с нагласа и готовност за постоянно повишаване на квалификацията, за актуализиране и разширяване на знанията, уменията и компетентностите.

Освен това е нужна и модернизация на учебното съдържание, учебните планове и програми, начина на преподаване и проверката и оценката на знанията; насърчаване на връзките между образованието по общественно здраве и частния сектор с помощта на стажове, практики и др.; насърчаване на предприемаческата активност във висшите училища и научните организации.

Осигуряването на възможности за устойчива трудова заетост трябва да бъде приоритет в подготовката на специалистите по общественно здраве. Това предполага разработването на съвременни, конкурентоспособни и практически ориентирани учебни планове, основаващи се на последните достижения в науката и технологиите. Този процес е пряко свързан и с квалификацията на преподавателите и техните умения за работа в иновативна среда.

Увеличаването на възможностите за използване на информационните технологии в учебния процес предполага и наличието на умения за работа с тях. Предизвикателството е отправено не само към студентите, но особено към преподавателите, които трябва да променят традиционните методи и похвати на работа и нерядко от обучаващи да се превърнат в обучавани. Това предполага известна промяна и в начина на мислене и готовност за актуализиране и повишаване на личните знания и умения. По този начин образованието ни ще се хармонизира с това на останалите страни-членки на Европейския съюз.

Пътят към конкурентно, базирано на високо качество и възможности за мобилност висше образование, вече е очертан. Ред е на конкретна, упорита и целенасочена работа за постигане на целите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бизнесът и висшето образование 2008, дискусия
2. Рейтинг на висшите училища в България, 2011, том 2
3. www.ced.bg/uploads/project/EU%202020.doc
4. www.econ.bg/news/article48408

5. www.investor.bg/news/article/107046/332.html – проучване на Българската стопанска камара
6. <http://medicina-bg.info/?p=1745>
7. <http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=9767> – Висше образование, младежка политика, наука – отчет на Правителството на Европейското развитие на България – година 1-ва (юли 2009-2010)

МНЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ – МЕДИЦИНСКИ СЕСТРИ ОТНОСНО КАЧЕСТВОТО НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

ст. преподавател Саша Йотова
доц. д-р Евгения Димитрова
Медицински Университет, Плевен

THE LEARNING PROCESS QUALITY – OPINION OF NURSE STUDENTS

Sasha Yotova
Evgenya Dimitrova

ABSTRACT: High quality of learning is the main goal of nurse education in the Faculty of Health Care. It is under the control of the available and functioning system of quality assessment and supporting in Medical University of Pleven.

An anonymous group enquiry about the students' opinion for the quality of learning process was taken during the 2009-1010 learning year. Eighty eight percent of all nurse students were involved in the research. The results show that high relative part of the students assesses the organization of the learning process as „excellent” and „very good”. More than half (54%) of enquired students prefer a didactic structured test as a form of exam. The practical training is the main accent in the research. The responders give excellent evaluation of 81% of the practical teachers.

KEYWORDS: nurse students, quality, education.

ВЪВЕДЕНИЕ

Медицинското образование често е подложено на всеобща критика поради постоянната реорганизация и недостатъците във функционирането на системата на здравеопазване в нашата страна. Съществен проблем в обучението на всички медицински специалисти е и постоянното нарастване на научната информация, която трябва да бъде усвоена. Обучението по една от 75-те „регулирани специалности” в системата на висшето образование, каквато е специалността „Медицинска сестра”, е признато като обществено значимо и е от съществено значение за живота и здравето на населението. Основна цел на висшите училища, обучаващи студенти по тази специалност е прилагането и контролирането на процедурите и механизмите за осигуряване и поддържане на качествена професионална подготовка на медицинските сестри.

Проблемът за качеството на обучението в сферата на здравните грижи е особено актуален в контекста на протичащите реформи в здравеопазването. Новите реалности и потребности в условията на здравната реформа налагат постигане на високо качество на здравните грижи, адекватно на непрекъснато повишаващите се изисквания от страна на потребителите на тези грижи. Частична промяна в обучението на медицинските сестри беше заложена с промените в Закона за висшето образование и Наредбата за единните държавни изисквания (ЕДИ) за придобиване на висше образование по специалност „Медицинска сестра“, приета от Министерски съвет през 2005 г. и изменена и допълнена през 2010 г. Специално внимание се отделя на практическата подготовка, която се организира и провежда във факултети и/или филиали на висши училища. Практическата подготовка се провежда в лечебни заведения, получили положителна акредитационна оценка за обучение на студенти. Преподаватели на студентите от специалност „Медицинска сестра“ могат да бъдат само медицински сестри с образователно-квалификационна степен „бакалавър“ или „магистър“ по специалността „Управление на здравните грижи“ от професионално направление „Обществено здраве“.

Обучението на студентите от специалност „Медицинска сестра“ в Медицински университет – гр. Плевен е организирано и се провежда в съответствие с всички държавни изисквания и е съобразено със стандартите на Европейския съюз. Качеството на обучение е основна характеристика в цялостната работа на специалността „медицинска сестра“ и е подчинена на изградената и функционираща в Медицински университет – гр. Плевен система за оценяване и поддържане на качеството (СОПК).

ЦЕЛ НА ПРОУЧВАНЕТО

Оптимизиране на обучението на студентите-медицински сестри за постигане на необходимата компетентност, усвояване на качествени и трайни практически умения и навици за упражняване на професионалните задължения.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Групова анонимна анкета, обхващаща 105 студенти-медицински сестри от трети и четвърти курс в МУ – Плевен. Те представляват 88% от студентите в посочените курсове.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

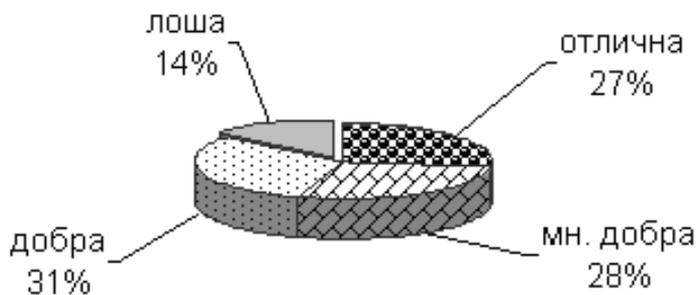
Законът за висшето образование в България регламентира периодичното проучване на студентското мнение като адекватен механизъм за осигуряване на качествено образование във висшите училища. Проведената през учебната 2009-2010 година анонимна групова анкета е част от системното проучване на мнението на студентите относно качеството на учебния процес.

Проучването обхваща два основни аспекта от обучението на студентите, които са пряко свързани с качеството на обучението им. Първата част от анкетата включва проучване на студентското мнение за организацията на учебния процес, а втората част се отнася до качеството на практическото обучение.

Резултатите от проучването показват много голям относителен дял на студентите, които дават „отлична“ (27%) и „много добра“ (28%) оценка за организацията на учебния процес. Според 31% тя е добра, а за 14% организацията е лоша. (фиг. 1)

Фиг. 1. Разпределение на отговорите за комплексна оценка на организацията на учебния процес

Оценка на организацията на учебния процес

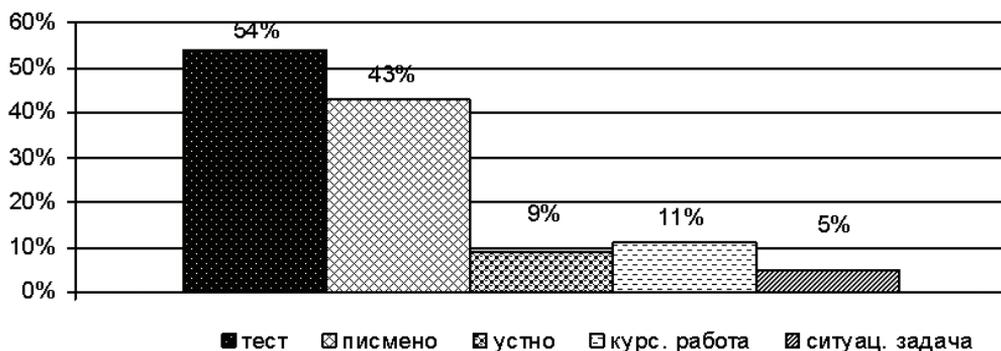
Относителният дял на студентите, които са на мнение, че са добре информирани за графици на занятията и изпитите е впечатляващо голям – 92%, а според останалите 8% информацията не достига навреме.

Относно информираността на студентите за техните права и задължения 21% са на мнение че са навреме и добре информирани, 30% са добре информирани, но не навреме, а 49% са посочили недостатъчна и ненавременно информираност. За преодоляване на тези студентски затруднения, служителите от студентска канцелария, която обслужва студентите-медицински сестри, изготвят справочник за правата и задълженията на студента, който се предоставя при записването на всеки студент.

Според мнението на 12% от анкетиранияте студенти времето за подготовка за изпити е достатъчно. Твърдението на 81% е, че времето за подготовка не е достатъчно, а 7% са конкретизирали, че времето за подготовка трябва да е различно за различните изпити. Въпреки стремежът към изготвяне на оптимизиран график за изпитната сесия, тук е на лице субективен фактор, който е свързан с изграждане на навици за последователно и системно усвояване на знания през целия семестър.

При 54% от анкетиранияте се изказват предпочитания към дидактическият тест като изпитна форма. За 43% от студентите уместно е писменото изпитване, 11% предпочитат да изготвят курсови работи, 9% предпочитат устното изпитване, а само 5% от анкетиранияте са посочили като най-адекватна изпитна форма решаването на ситуационни задачи. (фиг.2) Решаването на ситуационни задачи в обучението на медицинските сестри представлява форма на обучение, при която на студентите се поставя задача, свързана с конкретна ситуация от клиничната практика и се търси решаването на поставените проблеми, съобразно компетенциите на обучаваните. Чрез този метод на обучение се подпомага установяването на връзка между теоретичното и практическото обучение. Решаването на ситуационни задачи се прилага и като форма на заключителен контрол, но затруднява сериозно студентите поради недостатъчно добре изграденото у тях клинично мислене.

Фиг. 2. Предпочитани от студентите изпитни форми

Акцент при анкетиранията е поставен върху организацията и качеството на практическото обучение. Неговата цел е обучаваните да затвърдят и разширят получените теоретични знания от предклиничните и клиничните дисциплини и да затвърдят уменията си за оказване на адекватни и качествени грижи за болния. От съществено значение за качеството на практическото обучение е преподавателят по здравни грижи. Той трябва да е запознат със спецификата на работата в звеното за обучение, да има възможност да орга-

низира, ръководи и контролира обучението, съгласно Правилника на организация на обучението в МУ. Самият преподавател трябва да притежава добри личностни качества и професионален морал, които по подходящ начин да възпитава у студентите. Много важно е преподавателят по здравни грижи да има добри педагогически умения и подход при провеждане на текущ контрол на усвоените знания и умения.

За осигуряването на обратна връзка за ефективността и качеството на клиничното обучение на студентите – медицински сестри, беше проучено студентското мнение за 18 от преподавателите им по учебна практика. Оценката си по шестобалната система – от 6 до 2, те са поставили по пет критерия: организационни умения на хонорувания преподавател, педагогически умения, личностни качества и професионален морал, спазване на работния график по дни и часове за учебна практика и оценка на уменията за провеждане на текущ контрол и оценяване на студентите. Участващите в проучването дават цялостна отлична оценка на 81% от преподавателите по учебна практика. Най критични са по отношение на педагогическите и организационните умения на хонорувания преподаватели, както и на уменията им за адекватно оценяване.

Мнението на анкетираните студенти относно увереността им при работа с пациенти в реални условия е от съществено значение за оценка на готовността за приложение на усвоените знания и практически умения. Само 38% от отговорите посочват увереност при работа с пациент; 29% не са достатъчно уверени, но се стремят към самостоятелна работа; 25% се чувстват недостатъчно подготвени и при работа с пациент винаги търсят помощ и подкрепа от страна на преподавател или наставник от базата за клинично обучение. Логично по-голям е процентът на уверени в своите знания и умения студенти от 4-ти курс. Впечатляващ отговор са дали 8% (8 студента) от анкетираните като посочват, че са напълно неуверени при работа с болен и избягват такава по време на учебна практика. Тези отговори доказват необходимостта от оптимизиране на практическото обучение на медицинските сестри.

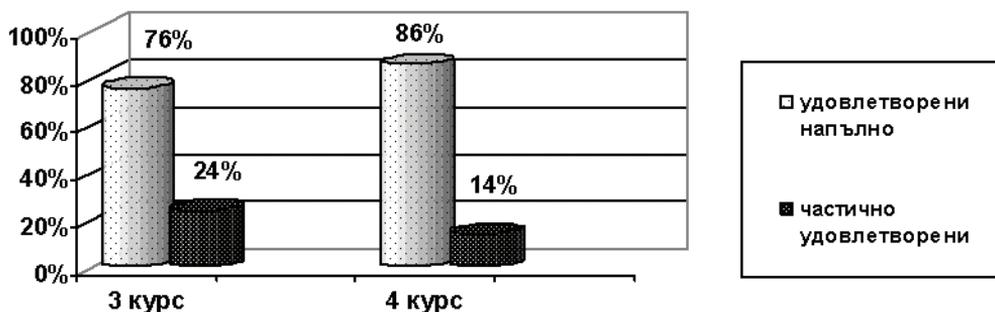
Най-голям е дялът на студентите, които посочват, че са най-добре подготвени за работа в болнични условия – 79% от анкетираните. В извънболнична среда биха желали да се реализират професионално едва 8%, а все още не могат да отговорят 13% от участващите в проучването. Обезпокоителен е фактът, че в противоречие на съвременните тенденции към развитие на кадри подготвени за здравна промоция и профилактика, нашите студенти са значително по-добре подготвени за оказване на болнични грижи. Като обективни причини за недостатъчната подготовка на студентите за работа в извънболнични условия могат да бъдат посочени недоизградените структури за осъществяване на гериатрични, палиативни и хосписни грижи. Съществуват и затруднения в организирането на практическото обучение в кабинети на общопрактикуващи лекари, които не отговарят на изискванията за про-

веждане на качествено практическо обучение. Работещите в тези кабинети медицински сестри нямат необходимата подготовка и мотивация за работа със студенти.

Голям процент от анкетираните студенти (69% от проучените) посочват, че съществува разминаване между усвоените от тях знания и умения и приложението им в клинични условия. Според 18% съществува частично разминаване, а само 13% от анкетираните не са наблюдавали разминаване между наученото от тях и прилагането му в реални условия. Причините за наблюдаваното състояние са обусловени от множество фактори. Обективни фактори са традиции в организацията на работа на различните звена за практическо обучение на студентите от специалност „Медицинска сестра“, недостатъчния брой на медицинските сестри и специфичните характеристики на пациентите. Важен субективен фактор е подготовката на студентите за добра комуникация с пациента и прилагането на индивидуален подход при работата с него. Използването на нови методи и технологии, а не само на традиционни такива, може да улесни значително процесът на усвояване на знания и умения, необходими в практиката на медицинската сестра. Тези алтернативни технологии са известни от десетилетия и се основават върху проблемно-ориентираното и проблемно-базираното обучение, при което акцента е насочен към студента, а не към преподавателите и преподаването.

На фиг. 3 е показано разпределението на отговорите на студентите относно тяхната удовлетвореност от обучението им по специалността. Удовлетвореност изразяват средно 81% от проучените студенти от 3-ти и 4-ти курс на обучение по специалността, а частично са удовлетворени 19%. По-висока степен на удовлетвореност посочват студентите от 4 курс, който е последен в тяхното обучение. Неудовлетвореност от обучението си по специалността не е декларирали нито един студент от участващите в проучването.

Фиг. 3. Удовлетвореност на студентите от обучението им по специалност „Медицинска сестра“

За излагане на личното им отношение, на проучените студенти беше зададен открит въпрос за мнения и препоръки във връзка с организацията и провеждането на обучението им. Само 13% от всички анкетирани са изложили виждането си за оптимизиране на обучението им. Препоръките на студентите за усъвършенстване на учебния процес са насочени преди всичко към увеличаване обема на практическото обучение и оптимизиране на базите за провеждане на учебна практика, като бъдат включени специализирани центрове и заведения, в които се оказват промотивни дейности. Относно административното обслужване на учебния процес, препоръките са към предоставяне на своевременно информация при промяна в графика за лекции и упражнения и за оптимизиране на седмичния разпис.

Съгласно постановление № 257 от 1 ноември 2010 г. за изменение и допълнение на Наредбата за ЕДИ за придобиване на специалност „Медицинска сестра“, което влиза в сила през учебната 2011 – 2012 г., се удължава срокът за провеждане на преддипломен стаж на не по-малко от 1600 астрономически часа. Той ще се провежда през последните два семестъра от обучението на студентите – седми и осми семестър. Добрата организация на обучение по време на преддипломния стаж, когато студентите работят съвместно и под контрол на индивидуален наставник, гарантира получаването на добра професионална подготовка и изграждане на професионално самочувствие у студентите.

ИЗВОДИ

Студентите от специалност „Медицинска сестра“, обучаващи се в МУ – Плевен са на мнение, че организацията на учебния процес е на добро ниво. Очертават се организационни резерви за нейното по-нататъшно оптимизиране.

Тревожен е фактът, че голям процент от студентите наблюдават разминаване между усвоените знания и умения и приложението им в клинични условия. За оптимизиране на учебния процес в клинична среда е наложително системно актуализиране на преподавания материал, съобразно променените изисквания в базите за обучение.

Подборът на преподаватели по практика отговаря на студентските потребности. От учебната 2007/2008 година в практическото обучение на студентите от специалност „Медицинска сестра“ – МУ гр. Плевен вземат участие и хонорувани преподаватели – медицински сестри, които са на основен трудов договор в звената, където се провежда учебната практика. Чрез това се цели да се подобри ефективността на практическото обучение и да се постигне синхронизиране на теоретичните знания и практиката в реална болнична среда. Като хонорувани преподаватели по учебна практика ежегодно

се утвърждават медицински сестри с доказани професионални качества в областта, в която работят.

Положителен показател е липсата на негативни отговори за удовлетвореността на студентите от обучението им по специалност „Медицинска сестра“. Качеството на обучение, според преобладаващата част от респондентите, е на високо ниво и отговаря изцяло на техните представи за съвременно академично обучение на медицински професионалисти. Но наличието на частична неудовлетвореност при 19% от проучените дава основание за прилагане на усъвършенствани методики на преподаване и включване на нови дидактически средства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Качеството на професионалното обучение и задоволяване на потребностите на обучаващите се са от първостепенно значение за Медицински университет – Плевен. Достигането на по-добро качество на обучение на медицинските сестри предполага промени в традиционната програма и образованието като цяло на тези специалисти. Основни приоритети за усъвършенстване на учебния процес са:

- Получаване на добра теоретична и практическа подготовка, адекватна на потребностите им;
- Изграждане и развитие на клинично мислене;
- Формиране на умения за работа в медицински екипи при състояния на спешност;
- Формиране на ново отношение към пациента чрез възприемането му като личност с всички негови потребности;
- Създаване на умения за обучение на пациентите и промоция на здравето;
- Усъвършенстване на образователния процес

Въпреки постиженията в иновационната работа на някои медицински университети, все още в обучението на медицинските сестри се работи по утвърдения начин и методи на преподаване. Въвеждането на нови методи и учебни технологии, доказали качеството и ефективността си в редица медицински университети, е резерв за подобряване качеството на обучение на медицинските сестри в България. Успешното прилагане на иновационни дидактически технологии е свързано и с редица трудности, но преодоляването им е предизвикателство за всеки посветил се на професията преподавател на здравни професионалисти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милчева, Хр. 2009, Процедури и механизми за поддържане на качеството на обучение в професионално направление „Здравни грижи“, сп. „Здравни грижи“, 4.
2. Е.Димитрова, А. Велкова 2007- Необходимост от оптимизиране организацията на клиничното обучение на студентите – медицински сестри, сборник-доклади „Юбилейна научна конференция „Дни на общественото здраве“ 5-7 октомври 2006 г., ИЦ-МУ-Плевен.
3. Нишева, В.и Е. Димитрова 2003, Методика на преподаване в Медицински колеж, Издателски център ВМИ – Плевен.
4. Чакърова, Л. 2002, Съвременни дидактически технологии за подготовка на висши медицински кадри, Филвест, София.
5. Чанева, г. 2008, Качеството на сестринските грижи като приоритет, София.
6. Чанева, г. и И. Стамболова 2002, Качеството на здравните грижи в професионалната практика на медицинските сестри, сп. „Сестринско дело“, 1.
7. Backie TM, Lowry LW, Barnett S. 2001 Assessing critical thinking in baccalaureate nursing students: a longitudinal study, *Holist Nurs Pract*, Apr, 15, 3, 18-26.
8. Sheil EP, Crain H. 1992 Report of an innovative research program for baccalaureate nursing students. *J Nurs Educ*. Oct; 31 (8):81-90.

СТУДЕНТИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОСТТА „УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ“ ЗА КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕТО

доц. д-р Силвия Младенова
Медицински университет, София

THE STUDENTS FROM THE SPECIALTY „MANAGEMENT OF HEALTH CARE“ ABOUT THE QUALITY OF EDUCATION

Silviya Mladenova

ABSTRACT: The membership of Bulgaria in the European Union set new requirements to the educational system. One of the factors for the improvement of the system is the quality of teaching.

The aim of the study is to examine the opinion of students from the specialty „Management of health care“ in relation to the quality of education in order to find out the strong and the weak sides in the educational process with the intention to make the necessary corrections.

Methods of study: An anonymous inquiry has been carried out with 77 students from the full and part-time form of study.

Results show, that most of the students are contented with the quality of education, but have some recommendations for its improvement.

KEYWORDS: students in health care, quality of education, medical specialist.

След приемането на нашата страна като член на Европейския съюз пред нея се поставиха нови изисквания във връзка с развитие на висшето образование и приемане от всички страни членки на принципите на Лисабонската стратегия и Болонския процес.

Новите инициативи на СЗО в областта на медицинското образование включват, повишаване на ефективността в здравеопазната практика чрез поставяне на акцент върху професионалните компетентности, използването на информационни технологии и владенето на чужди езици. /Александрова, 2007, 4/

През 2000г. е създаден и утвърден орган – Европейски акредитационен съвет за непрекъснато медицинско образование и Комитет за хармонизация на стандартите за всички страни от региона в областта на висшето медицинско образование. /Димитрова, 2009, 7/

Повишаване на качеството на висшето медицинското образование е от основно значение за изграждане и формиране на нова генерация медицински кадри способни да се справят с предизвикателствата на модернизиращото се общество.

За да могат успешно да се справят с бъдещите си професионални задължения в непрекъснато променящата се обстановка студентите трябва да са подготвени, чрез адекватни методи, средства и форми, т. е. процесът на професионално формиране на студентите трябва да бъде добре планиран, целенасочен и организиран и ръководен. /Петрова, 2009, 23/

„Управлението на качеството ката философия, технология и адекватен начин за управление на ресурсите се превръща в силна концепция за фокусиране на вниманието върху непрекъснатото развитие и усъвършенстване на дадена организация. Качеството е динамична материя, функционираща в условията на непрестанни предизвикателства, която притежава способността непрекъснато да се доразвива и променя.“ /Чанева, 2008, 5/

Целта на настоящето изследването е да се проучи мнението на студентите като част от учебния процес, относно качеството на обучението и да се направят съответните промени, които ще повишат качеството на образованието.

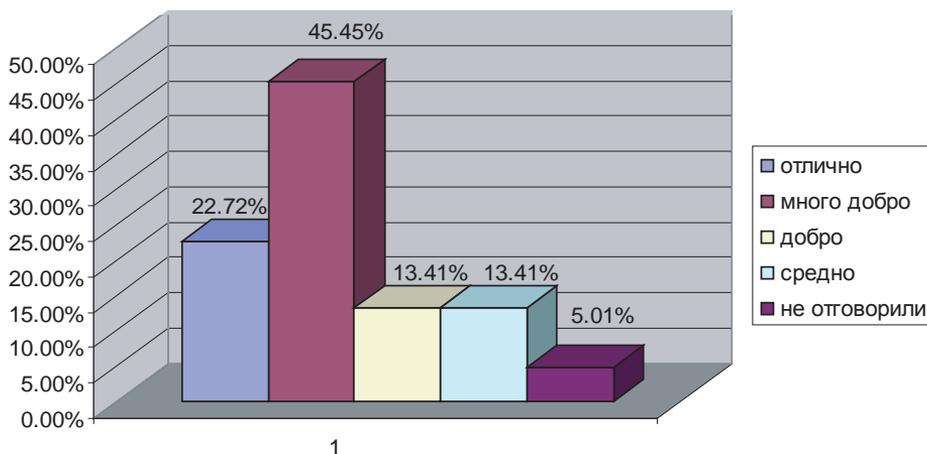
Материал и методика на проучването обхваща 77 студенти от редовна и задочна форма на обучение, обучаващи се в специалността „Управление на здравните грижи“, анкетирани чрез пряка анонимна анкета.

Резултати и обсъждане от проведеното проучване.

На студентите бе зададен въпроса „Какво е според Вас качеството на обучението в специалността „Управление на здравните грижи?“

Получените резултати показват, че мнозинството от студентите са доволни от качеството на обучението.

Фиг. 1. Оценка на студентите за качеството на обучението.

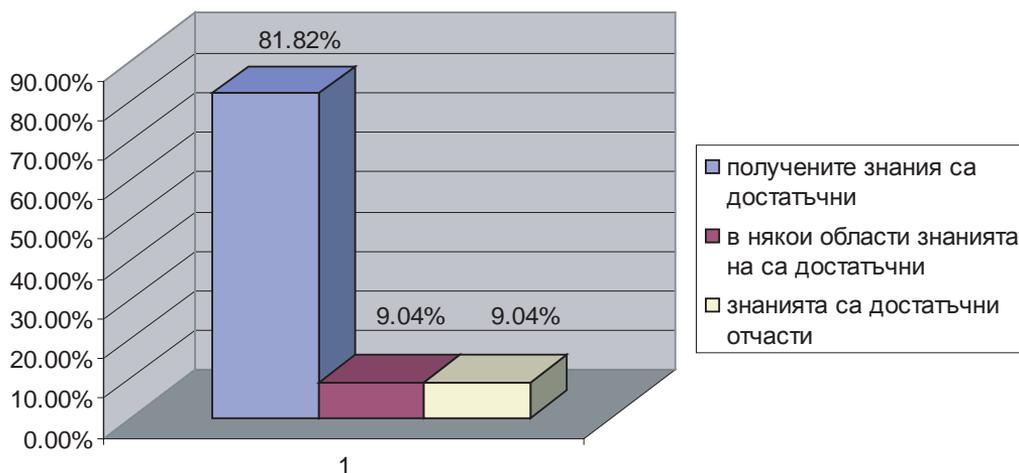

Най-много студенти /45,45%/ са посочили, че обучението е на много добро ниво, следвани от тези, според които качеството е отлично /22, 72%/, което е един добър показател, почти $\frac{3}{4}$ от анкетираните са доволни от обучението. По 13,41% от анкетираните са дали отговор, че според тях качеството на обучението е добро и средно. Има и малка част от 5,01%, които не са дали отговор, вероятно защото се затрудняват в избора на конкретен отговор за цялостния процес на обучение. Въпреки, че доволните студенти са в пъти повече от тези, според които има още какво да се желае от качеството, трябва да се търсят причините, за да може да се подобри качеството на обучението.

За да може да се получи по детайлна оценка за качеството на учебния процес бе поставен въпроса „Получихте ли достатъчно теоретични знания?“

Отговорите отново показват, че по-голяма част от студентите са доволни от получените знания.

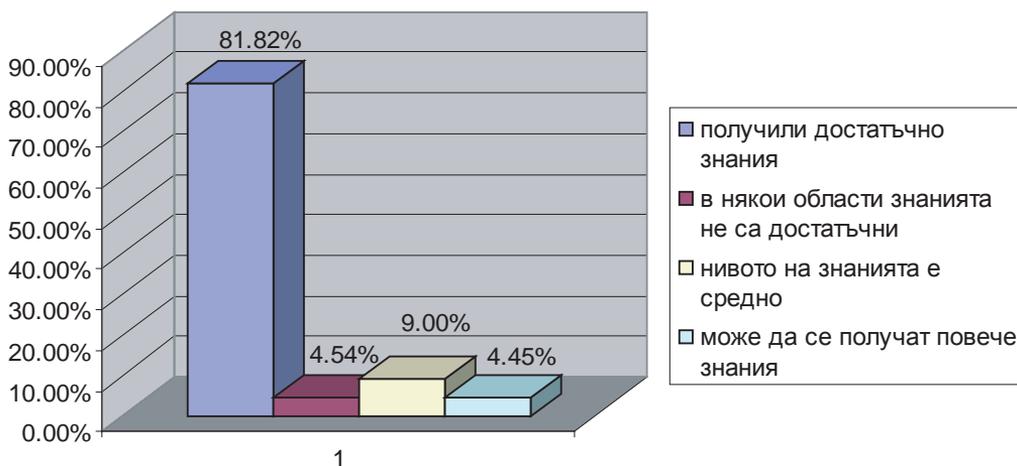
Фиг. 2. Удовлетвореност на студентите от получените теоретични знания

За мнозинството от респондентите /81, 82%/ получените теоретични знания са достатъчни, което показва, че качеството на получените знания удовлетворява студентите. Има и такива по 9,04% според, които знанията не са достатъчни в някои области и знанията са достатъчни отчасти. Въпреки положителната оценка за теоретичната подготовка има още какво да се желае, за да се повиши относителния дял на доволните студенти.

Получените резултати са сходни и за практическата подготовка на въпроса „Получихте ли достатъчно практически знания?“ се получиха следните резултати:

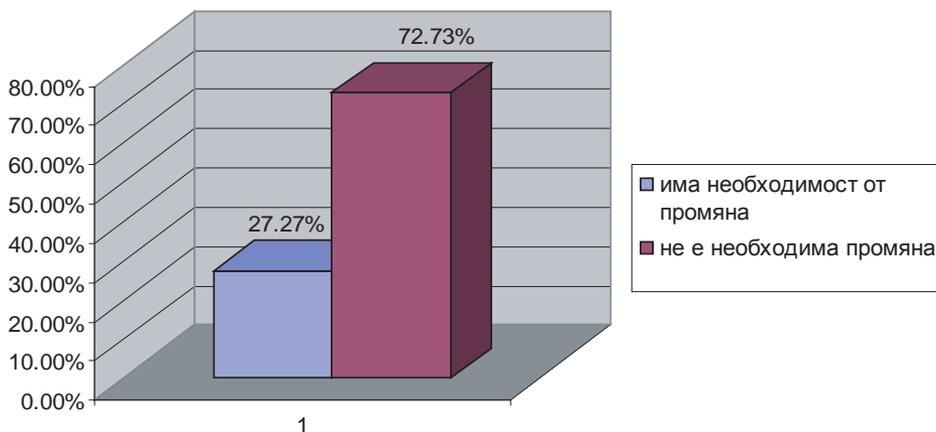
Фиг. 3. Удовлетвореност на студентите от получените практически знания

Относителният дял на доволните от получените практически знания се запазва и е 81,82%, следвани от тези, които смятат, че нивото на знанията е средно, за 4,54% знанията в някои области не са достатъчни, резултат, който се повтаря от теоретичните знания и 4,45% изявяват желание за получаване на повече знания. Положителната оценка на мнозинството анкетирани, не трябва да бъде успокоителна и е необходимо да се търсят какви са причините за неудовлетвореността от знанията и кои са проблемните области, в които знанията не са достатъчни.

За да се открият проблемите, които водят до по-ниска оценка на качеството на обучение бе поставен въпроса „Според Вас има ли необходимост от промяна в обучението и каква?“. Получиха се следните отговори:

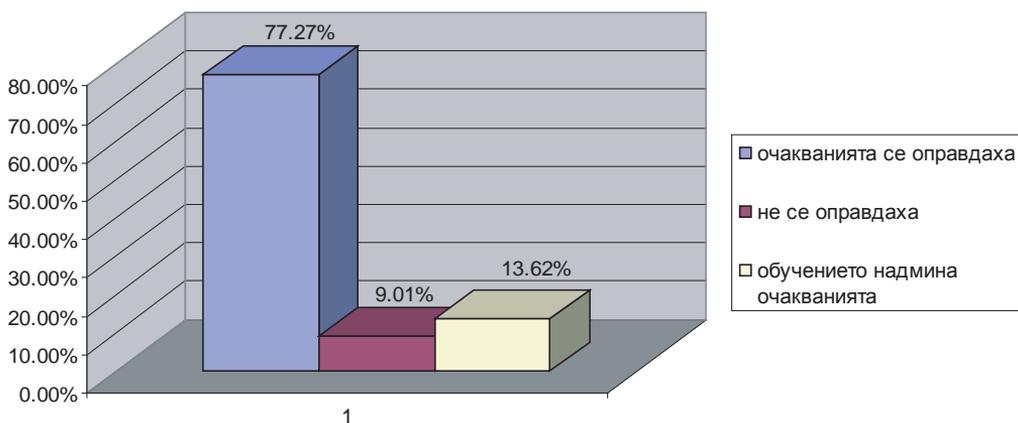
Фиг. 4. Необходимост от промяна в обучението

Значителна част /72,73%/ или 2/3 са на мнение, че не е необходима промяна в обучението това вероятно са тези, които са доволни от качеството на обучение. За 27,27% обаче е необходима промяна, като са посочили и каква трябва да тя. Оказва се, че негативните оценки с по-голямата си част са свързани с изпитната процедура „да няма писане на курсови работи и изпит“, „изпитите да се провеждат само чрез писмени курсови работи“, „материала за държавните изпити е много голям по обем“ има и препоръка част от учебните дисциплини да са избираеми. Вероятно е необходимо да се прецизират изпитните процедури или да се обясни на студентите, защо е необходимо в изпита да се съчетават различни методи за контрол и оценка.

За да се установи в каква степен обучението е оправдало очакванията на обучаваните бе зададен въпроса „Оправдаха ли се първоначалните Ви очаквания за обучението?“

Фиг. 5. Връзка на обучението и очакванията за него

Значителен е относителният дял /77,27%/ на студентите посочили, че очакванията за качеството на обучение и нивото на получените знания е оправдано. За малка част от анкетираните 9,01% очакванията не са оправдани, което показва, че е необходимо да се потърси конкретната причина за това недоволство, а 13,62% са посочили, че обучението е надминало очакванията им като това е изразено по различен начин: „повече от очакваното“, „надхвърлиха очакванията“, „преподавателите освен теоретични знания спомагат за развитие на личностни качества“, „обучението разшири кръгзора и личностното развитие“, което е една изключително позитивна оценка за преподавателския състав.

От направеното проучване се направиха следните **изводи**:

1. Мнозинството от студентите са доволни от качеството на обучението, но все още има какво да се желае и трябва да се помисли за по какъв начин да се повиши качеството на образованието.

2. Респондентите изразяват удовлетворение от получените теоретични и практически знания, но малка част от тях споделят, че може да олекоти изпитната процедура. Необходимо е да се обсъди дали може да се промени провеждането на изпитите или е необходимо да се обясни на студентите, че при изпити, при които има съчетаване на няколко метода на контрол и оценка са по обективни и надеждни.

3. За мнозинството от студентите първоначалните очаквания са оправдани, за част от тях са надхвърлили очакванията и обучението ги е обогатило като личности и професионалисти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, М., Съвременни тенденции в обучението на медицинските сестри, София, 2007.
2. Димитрова, Е., Клиничната подготовка на студентите медицински сестри, София, изд. „Артик 2001“, 2009.
3. Петрова, г., Обучението на бакалаври по „Управление на здравните грижи“ /Управленски и организационни аспекти/, изд. Екс – прес, Габрово, 2009.
4. Чанева, г., Качеството на сестринските грижи като приоритет, София, изд. „Артик 2001“, 2008.

ОЦЕНКА НА СТУДЕНТИ ОТ СПЕЦИАЛНОСТ „МЕДИЦИНА” ЗА КАЧЕСТВОТО НА ФАКУЛТАТИВНИЯ КУРС ПО МИНИИНВАЗИВНИ МАНИПУЛАЦИИ В МЕДИЦИНСКАТА ПРАКТИКА (МИММП)

Димитър Стойков
доц. д-р Евгения Димитрова
ст. преподавател Саша Йотова
Медицински университет, Плевен

THE MEDICAL STUDENTS ASSESSMENT FOR THE QUALITY OF THE FACULTATIVE COURSE MINIINVASIVE MANIPULATIONS IN THE MEDICAL PRACTICE

Dimitar Stoykov
Evgeniya Dimitrova
Sasha Yotova

ABSTRACT: The modern high education requires ensuring the high quality of the offering educational product.

The facultative course of mini-invasive manipulations in the medical practice (MIMMP) is specially designed for second-course, 4th semester, medical students. After preliminary research of the students' opinion in the syllabus were included the routine surgery interventions and injection manipulations in hospital and nonhospital conditions.

Students were highly interested in MIMMP course. In MU – Pleven 189 medical students (Bulgarian and English language education) complete the course for 3 academic years. All the participants attended the course, were convinced that they need it to acquire the practical skills useful for their future practice.

KEYWORDS: medical students; quality of education.

Въведение:

Проблемът за качеството на образованието се поставя все по-настоятелно поради протичащите в световен мащаб процеси на икономическа и културна глобализация. То се разглежда едновременно като динамична характеристика на образователната система и като направляван процес, синхронно протичащ на различни нива в нея. (2)

В резултат на тези динамични процеси в нашата страна започнаха процеси на реформиране на образователната система на всички нива. Според Правилника за устройството и дейността на центъра за контрол и оценка на качеството на образованието понятието „качество“ е равно на „непрекъснато подобрене“ на оценявания обект (звено, структура, процес, дейност). Оценката на качеството на образованието се осъществява, чрез разработването на академични стандарти, един от които е оценка на процеса от обучаваните студенти.

През 2002 година бе разработен проект от колектив преподаватели по сестрински грижи, чиято цел бе въвеждането на факултативен курс за обучение по инжекционна техника, предназначено за студенти по медицина. Идеята бе техниката на основните видове инжекции да се усвои първо в „лабораторни“ условия, а и след това да се премине към работа с пациенти по време на летните стажове на студентите-медици, провеждани след втори курс, както е предвидено по учебен план.

За да се докаже необходимостта от такова обучение през м.ІІІ.2003 година бе проведена анонимна групова анкета със студенти по медицина ІІ и ІІІ курс, относно желанието им за участие в подобно обучение. На студентите бе представена примерна учебна програма и те трябваше да отбележат към кои от темите проявяват интерес и кои мислят, че задължително трябва да усвоят в „лабораторни“ условия, преди да започнат да работят с пациенти. **Студентите са на мнение, че задължително трябва да усвоят в лабораторни условия: инжекционната техника, регистриране на ЕКГ, обработка на септична и асептична рана, различните видове превръзки и др.**

Въз основа на решение на АС (Протокол № 32/ 14.04.2003г.) на ВМИ – Плевен през зимния семестър на 2004г. бе проведен пилотен курс с 23 студенти по медицина по предварителна съкратена програма с общ хорариум от 30 ак.часа. Основно програмата обхваща разделите инжекционна техника и десмургия. Като форма на краен контрол бе използвано семинарно занятие. С участниците в курса бе проведена анонимна групова анкета, за да се проучи ефективността на проведения пилотен курс. Получиха се следните резултати:

- удовлетворени от продължителността на курса са 13 (56,5%) от анкетираните, а според останалите 10 студенти – курсът е трябвало да бъде продължителен.

- 16 (69,6%) от участниците са напълно удовлетворени от тематичното съдържание на курса, а 7 (30,4%) мислят че трябва да се включат и допълнителни теми: обработка на септична и асептична рана, регистриране на ЕКГ и др.

В резултат на получените положителни резултати от проведения пилотен курс през 2004/05 учебна година бе разработен проект за факултативна дисциплина наречена „Миниинвазивни манипулации в медицинската практика“ (МИММП) с общ хорариум 45 ак.часа, от които 15 ак.часа лекции и 30

ак.часа упражнения. Дисциплината бе включена в списъка с факултативни дисциплини на учебния план на специалност „Медицина“ за студенти II-ри курс, IV-ти семестър. Като форма на заключителен контрол се използва дидактически програмиран тест.

Разпределението на учебния материал по теми е представено на таблица 1.

Таблица 1. Разпределение на учебния материал по теми

№	ТЕМИ	Общо часове	От тях	
			Л	УПЗ
1.	Рани-видове.	1	1	-
2.	Десмургия.	1	1	-
3.	Обработка на асептична рана. Шевове – видове. Сваляне на конци.	2		2
4.	Обработка на септична рана. Дренажи – видове.	2	-	2
5.	Превръзки на глава и тил.	2	-	2
6.	Превръзки на горен крайник.	2	-	2
7.	Превръзки на долен крайник	2	-	2
8.	Превръзки на гръден кош.	2	-	2
9.	Гипсова превръзка – правила и техника.	4	2	2
10.	Пункции – видове. Правила и техника на извършване.	3	1	2
11.	Катетеризация – правила и техника при поставяне на уретрален катетър.	3	2	1
12.	Правила и техника при поставяне на назогастрична сонда.	2	1	1
13.	Подготовка за инжектиране. Аспириране на лекарствено средство от ампула, флакон и банка.	2	-	2
14.	Подкожна инжекция – правила и техника	2	-	2
15.	Правила и техника при работа с „инсулинова писалка“ и „глюкомер“.	4	2	2
16.	Кожно-диагностични проби. Скарификационна проба – правила и техника.	2	2	-
17.	Мускулна инжекция – правила и техника.	1	-	1

№	ТЕМИ	Общо часове	От тях	
18.	Венозна инжекция – правила и техника.	2	-	2
19.	Вземане на венозна кръв за клинично-лабораторни изследвания. Правила при работа със затворени системи за вземане на кръв тип „Vacutaner“.	2	2	-
20.	Правила и техника при поставяне на периферен венозен източник.	1	-	1
21.	Правила и техника при венозна инфузия	2	-	2
22.	Заключителен контрол – дидактически програмиран тест	1	1	-
	Общ брой часове	45	15	30

Целта на проучването е да се установи оценката на студентите-медици за качеството на обучението по МИММП и да се докаже ефективността му за следващите етапи от обучението на студентите.

Материал и методи

Социологически методи:

1. Анонимна групова анкета, обхващаща 189 студенти по медицина, БЕО и АЕО, от II-ри до V-ти курс, обучаващи се в МУ – Плевен през 2007/08, 2008/09 и 2009/10 учебни години, относно качеството на провежданото обучение по МИММП;

2. Наблюдение на лятната практика на студентите-медици, участващи в проучването, след завършен II-ри курс;

3. Интервю с наставниците от учебната база на МУ – Плевен, относно качеството на провеждане на лятната практика на студентите-медици след завършен II-ри курс.

4. Документален метод – Ретроспективно проучване по документи на учебните програми за учебна практика на студентите по медицина от 2000 до 2005 година.

5. Пилотен курс по учебна програма от 30 ак.часа през зимния семестър на учебната 2004/05г. – бяха обхванати 23 студенти – медици.

Статистически методи

Данните от проучването са обработени с компютърна статистическа програма – STATGRAPHICS Plus for WINDOWS.

Резултатите се представени с таблици, фигури, относителни дялове и абсолютни стойности.

Резултати и обсъждане:

За последните 3 учебни години (2007/08; 2008/09; и 2009/10) в дисциплината са се включили и са завършили успешно 189 студенти по медицина БЕО и АЕО.

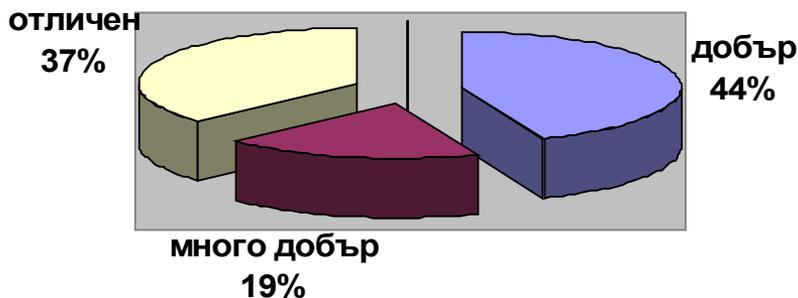
След обработката на анкетните карти се получиха следните резултати:

Участващите в проучването студенти оценяваха курса по следните критерии:

- напълно незадоволителен – 0;
- много лош (загуба на време) – 0;
- среден – необходимо е да се подобрят някои неща – 0;
- **добър** – малко са нещата, които трябва да се променят – 83 (43,92%)
- **много добър**, наистина е от полза – 36 (19,04%)
- **отличен**, стимулиращ и приятен – 70 (37,04%)

1. Общата оценка за обучението по МИММП, която студентите дават е представена на фигура 1.

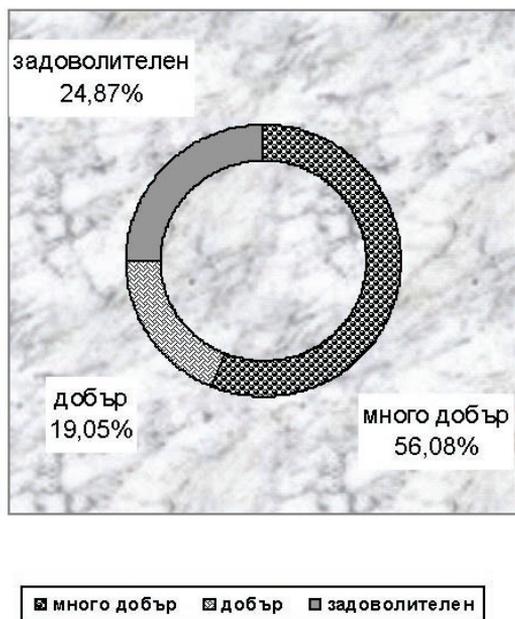
Фиг. 1. Относителен дял на общата оценка, давана от студентите за факултативния курс по МИММП

Вижда се, че повече от половината анкетирани дават отлична и много добра оценка за провежданото обучение.

2. На фигура 2 е представена самооценката на студентите по медицина за подготовката им по МИММП.

Фиг. 2. Самооценка на студентите-медици за подготовката им по МИММП

Не е малък дялът 47 (24,87%) на студентите, оценяващи знанията си, като задоволителни. Тези резултати се разминават с мнението на наставниците от учебните бази на МУ – Плевен и с оценките им от заключителния контрол, където средния успех от дидактически програмирация тест е както следва:

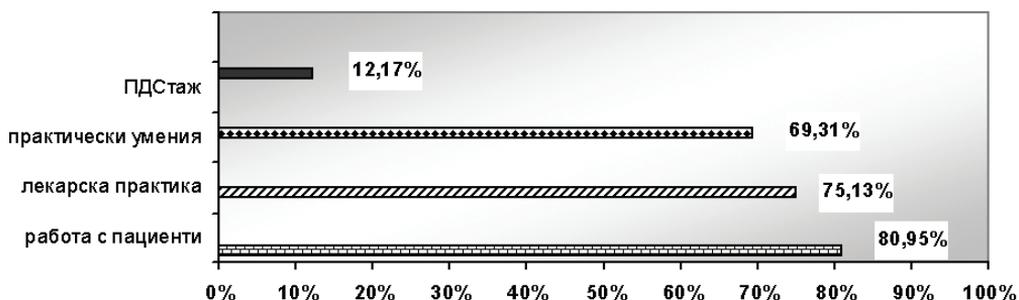
- за учебната 2007/08 година – много добър (4,78);
- за учебната 2008/09 година – добър (4,18);
- за учебната 2009/10 година – много добър (5,23).

Вижда се, че студентите участващи в обучението по МИММП показват много добри теоретични знания, а от резултатите, получени от интервюто с наставниците, става ясно, че студентите преминали факултативното обучение са придобили и добри практически умения. Това говори за тяхното силно развитото чувство на отговорност и самокритичност.

3. Педагогическите умения на преподавателите, провеждащи обучението се оценяват от голям брой анкетирани 142 (75,13%) като много добри, а от останалите 47 (24,87%) като добри.

4. Ранжирането на мнението на студентите-медици, относно ползата им от курса по МИММП е представено на фигура 3.

Фиг. 3. Студентите – медици за ползата от курса по МИММП.

Проведеното обучение, според 153 (80,95%) от анкетираните, ще облекчи работата им с пациенти в реална среда; за 142 (75,13%) от участниците в проучването, курсът ще е полезен за бъдещата им лекарска практика; 131 (69,31%) от студентите, споделят, че курсът ще им помогне да усвоят практически умения, необходими за професионалната им подготовка, а според 23 (12,17%) – ще облекчи работата им по време на преддипломния им стаж.

Получените проценти са повече от 100, тъй като студентите са давали повече от 1 отговор на посочения въпрос.

5. Участващите в изследването студенти са подредили ползата от отделните занятия по следния начин:

- Инжекционна техника – 139 (73,54%);
- Обработка на рани – 127 (67,20%);
- Клинична лаборатория – 124 (65,81%);
- Превръзки – 121 (64,02%);
- Работа с инжектиращо устройство тип „Pen“ и глюкомер – 35 (18,52%)

и др.

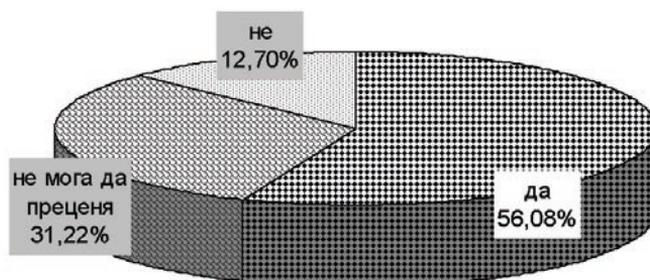
Получените проценти са повече от 100, тъй като студентите са давали повече от 1 отговор на посочения въпрос.

6. Много голям е дялът на анкетираните студенти 152 (80,42%), които биха желали в бъдещите курсове да бъде въведено и обучение в реална среда по дисциплината т.е. учебна практика с преподавател в рамките на семестъра, за да могат да усъвършенстват научените манипулации.

7. За усъвършенстване на провежданото обучение немалка част 73 (38,62%) от студентите са на мнение, че е необходимо закупуването на нови мулажи, 42 (22,22%) биха желали часовете определени за учебно-практически занятия да се увеличат, а 16 (8,47%) биха желали да им се възлагат ситуационни задачи за извънаудиторна самостоятелна работа.

8. Мнението на участващите в проучването студенти за нуждата им от по-нататъшно обучение по МИММП е представена на фигура 4.

Фиг. 4. Студентите по медицина, относно нуждата им от понататъшно обучение по МИММП.

Голям е дялът 106(56,08%) на анкетираните, които са на мнение, че имат нужда от по-нататъшно обучение по модула. Мнението на студентите съвпада и с това на наставниците от учебните бази на МУ – Плевен.

9. Студентите по медицина, завършили курса по МИММП виждат бъдещото му развитие по следния начин:

- задължителна дисциплина в учебния план – 101 (53,44%);
- да се провежда по досега организирания начин, като факултативна дисциплина – 59 (31,22%);
- да се провежда като индивидуално обучение в смесени групи със студентите от специалност „медицинска сестра“ – 47 (24,87%). Трябва да отбележим, че при предварителната анкета повечето от студентките по медицина не желаят такава форма на обучение по различни съображения.
- **свободно избираема дисциплина с хорариум 60 ак.часа – 23 (12,17%);**
- да се провежда като индивидуално обучение – 11 (5,82%)

Получените проценти са повече от 100, тъй като студентите са давали повече от 1 отговор на посочения въпрос.

Мнението на интервюираните наставници от учебните бази е, че дисциплината от факултативна би могла да се превърне в свободно-избираема, но със същия хорариум (45 ак.часа), а не с увеличен, както желаят студентите.

От получените при изследването резултати могат да се направят следните изводи:

- Повече от половината от участващите в проучването студенти са на мнение, че курсът по МИММП е стимулиращ, приятен и наистина е от полза. Малко са нещата, които трябва да се променят и то по отношение на подобряване на материалната база при обучението на студентите.

- Педагогическите умения на преподавателите се оценяват като много добри от много голяма част от анкетираните студенти.
- Около 2/3 от студентите-медици, преминали обучение по МИММП са на мнение, че то ще им бъде полезно в бъдещата лекарска практика.
- Има основания в бъдеще, факултативната дисциплина по МИММП да се превърне в свободно-избираема.

В **заключение** може да се каже, че обучението по МИММП е с високо качество, актуално, нужно и има перспективи за развитието му в различни учебни форми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М. 1996, Процесът на обучението. Дидактика. УИ „Св. Климент Охридски“, 200.
2. Велчев, И. 2005. Качество на образованието: национални реалности и глобален проект, 6; 67.
3. Воденичаров, Ц., З. Глутникова, Л. Гатева. 1997. Иновации в медицинското образование. 19-66.
4. Георгиева, П. 2001. Въвеждането на системи за осигуряване на качеството на българските висши училища. С., 100.
5. Митова. М. 1996. Основни дидактически принципи за организация на обучението в медицинските училища. 3; 3-9.
6. Правилник за устройството и дейността на център за контрол и оценка на качеството на образованието. ДВ бр.63/2005г.
7. Пранчов, Р. 2001, Политиката на МОН в осигуряването на качеството и академичните стандарти. 27.

ОБУЧЕНИЕТО ПО МЕДИЦИНСКА ЕТИКА В КОНТЕКСТА НА ДЕКАДАТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

доц. д-р Людмила Чакърова
Медицински университет, София

MEDICAL ETHICS EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DECADE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Lyudmila Chakarova

ABSTRACT: Education for sustainable development is a significant part of the education in medical ethics. The subject „Medical ethics” has the task to make students sensible for the ethical component in the relationships in the medical sphere, but education for sustainable development is not less important. It gives students a macro view over the processes in a global scale and teaches them how they should fulfill their part from the responsibility of preservation of resources, save of nature, health promotion and the reach of maximum welfare for as many people as possible. In the article is given data from an inquiry of students from the master program of the Faculty of public health, MU-Sofia concerning their attitude towards some of the factors for sustainable development of the health system.

KEYWORDS: sustainable development in healthcare, education for sustainable development, allocation of resources.

Обучението по медицинска етика има за цел да направи студентите чувствителни към морално-етичната компонента на взаимоотношенията в медицинската практика както и те да усвоят принципите и подходите за вземане на правилни етични решения. Цел на медицинската етика е и да научи студентите да разбират процесите в здравеопазването на макрониво. Към тях спадат и проблемите за устойчивото развитие на обществото, а в конкретния случай на здравеопазването.

Предизвикателствата на устойчивото развитие във всички негови аспекти стават все по-големи и все повече, а решенията – по-сложни и трудни. /Горненски, П. 2010/ Ясно е, че светът не може да продължава да се развива по същия път и че е нужна нова концепция, която да отчита ограничеността на естествените ресурси и зависимостта на живота на човека от тях. Понятието „устойчиво развитие” се появява за първи път в доклада „Нашето общо бъдеще”, подготвен и представен от Международната комисия на ООН за опазване на околната среда и развитие, оглавявана от Гру Харлем Брундтланд,

министър -председателка на Норветия. /Брундтланд, 1987г./ Предизвикателствата са в почти всички области на живота като социална справедливост, културно разнообразие, икономическа стабилност, екологична защита, оптималното използване на ресурсите на Земята и т.н. Световният форум за устойчиво развитие в Йоханесбург през 2002 г. постави началото на формирането на глобална култура на сътрудничество в тази насока, както и предпоставки за диалог по тези проблеми във всички части на света.

Организацията на Обединените Нации, от своя страна, обяви декадата 2005-2014 г. за образование за устойчиво развитие. Тя е част от предизвикателството да се възприемат нови практики и насоки на действие към настоящите проблеми на човечеството, които да гарантират и по-сигурно бъдеще. Безспорно в подготовката на медицинските специалисти е необходимо да се акцентира върху проблемите свързани с устойчивостта на развитието и по специално на здравеопазването. Затова трябва да се търсят начини и пътища да се повиши чувствителността на обучаваните в медицинските висши училища за необходимостта от усвояване на нови подходи, знания, компетенции и реализиране на дейности, които да съответстват на идеята за устойчивост. Това включва преодоляване на съществуващата инерция към стремежа за удовлетворяване и на не оправдани здравни нужди като същевременно се negliжира най-важното – здравната промоция на индивидуално и обществено ниво. На всички е ясно, че с развитието на технологиите медицината е в състояние да извърши неща, които само до преди десетилетие бяха мечта, но сега всички усещаме бариерата на ресурсните ограничения, поради високата цена на всички тези постижения. Устойчиво бе било това здравеопазване, което използва природните ресурси по такъв начин, че едновременно цели да удовлетвори настоящите човешките нужди като същевременно запази естествения баланс с околната среда, така че тези потребности да могат да бъдат задоволявани както в настоящия момент, така и в далечно бъдеще. Опазването на околната среда като естественото място за живеене е другият акцент, на който трябва да се наблегне. В по-общ план това означава:

- постигане на икономическо развитие, осигуряващо нарастващ жизнен стандарт, добро здраве, добри условия на труд;
- опазване и подобряване на околната среда и за в бъдеще, т.е. достигане до стабилност на кръгооборота на веществата и биосферно равновесие. /Горненски, П. 2010 г./

Устойчивото развитие е много тясно свързано с моралните ценности на обществото, защото включва в себе си създаване на материални и духовни блага, разумен начин на тяхното използване и реализиране на принципа на справедливост и всеобщото благоденствие. /Загоров, 2006/ В областта на здравеопазването трябва да се акцентира преди всичко върху:

- приемане на здравето за върховна ценност, незаменим ресурс и основа на всичко човешко;

- придържане към необходимото, разумното, умереното;
- постигане на максимално благо за възможно най-много хора в страната и по света;
- разумно използване на ресурсите, тъй като те са ограничени;
- насочване на усилията към утвърждаване на морални ценности като отговорност към личното и общественото здраве, ангажираност с обществените проблеми;
- издигане над консуматорството и търсенето на комерсиална облага;
- преодоляване на свръх очаквания, че съвременната медицина може да реши всички проблеми на всички нуждаещи се.

Цел на изследването е да се установят нагласите на бъдещите медицински специалисти по отношение на изискванията се промени с цел създаване на предпоставки за устойчиво развитие на здравеопазването в България.

Материали и методи на изследването

Проведено бе анонимно анкетно проучване с 34 учащи се в магистърската програма на Факултета по общественото здраве, МУ-София с последваща статистическа обработка и анализ на резултатите.

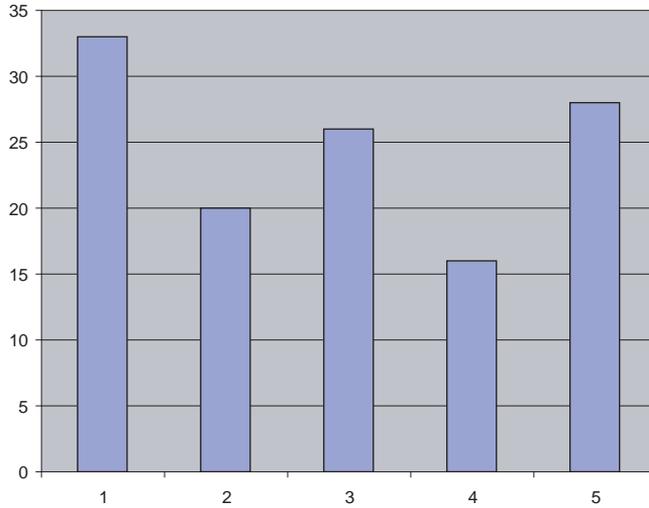
Въпросите обхващат проучване на идеята, която респондентите имат за устойчиво развитие в здравеопазването, мнението им за лимитирането на средствата в сферата и нейната комерсиализация.

Резултати и обсъждане

Всички участници 99% са съгласни, че здравната система не трябва да работи с цел печалба, а за задоволяване на здравните нужди на населението, ако трябва да бъде устойчива. За тази цел хората трябва по-малко да се разболяват, според мнението на 58,82% от изследваните. От своя страна 76,47% искат да има по-добро финансиране на системата. 47,05% са на мнение, че ако всеки болен си плаща, ще бъде по-отговорен за здравето си. Най-много изразяват съгласие, че за да има устойчиво развитие в системата трябва да няма монопол на НЗОК – 82,35%.

Фиг. 1. Резултати относно някои признаци за устойчивост на здравната система.

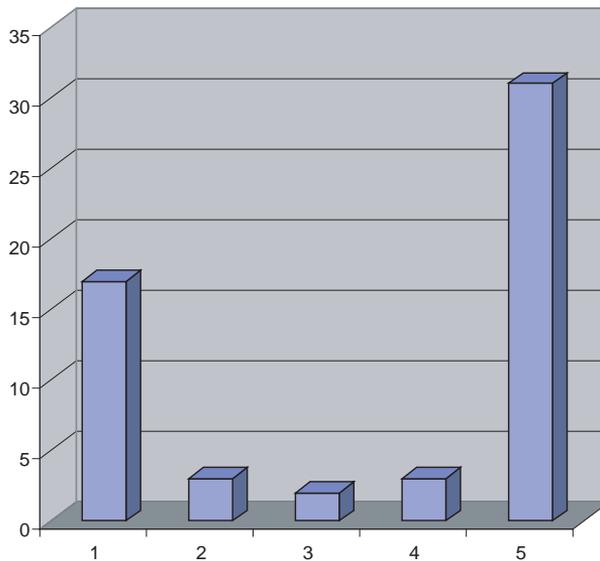
1. Системата да не работи на печалба.
2. Хората да се разболяват по-малко.
3. Здравната система да се финансира по-добре.
4. Всеки да е по-отговорен за здравето си.
5. НЗОК да няма монопол.

Относно това дали трябва да има лимитиране на средствата в здравеопазването и как това да се реализира, получихме следните отговори:

Чрез приоритети – 50%, чрез списъци на чакащи 8,82%, чрез ограничаване на финансирането – 5,88%, чрез ограничаване на направленията – 8,82%, чрез стимулиране на здравната промоция 91,17%.

Фиг. 2. Резултати относно лимитирането на ресурсите в здравната система.

1. В системата да се изработят приоритети.
2. Чрез списъци на чакащи.
3. Чрез ограничаване на финансирането.
4. Чрез ограничаване на направленията.
5. Чрез стимулиране на здравната промоция.

Относно рекламирането и комерсиализацията на здравеопазването резултатите са следните:

Новостите в медицината трябва да се рекламират, според 79,41%, но също толкова са на мнение 79,41%, че по този начин хората не се стимулират към здравно-промотивно поведение и лична отговорност за собственото здраве, поради това, че иновациите предлагат решение на повечето от здравните проблеми на хората. Рекламираните продукти, обикновено са скъпи и с ограничен ресурс, според 20,58% от допитаните. Рекламирането, особено пред широката общественост, не е етично според 5,88% от анкетираните, защото така се създават условия за печалби – е мнението на 17,64% от респондентите.

Изводи

1. Обучението по медицинска етика включва в себе си по естествен начин и устойчиво развитие на здравеопазването. Резултатите показват, че студентите разбират значимостта на проблематиката и имат правилна ориентация за това, кое допринася за повече справедливост и „разумна достатъчност“ в здравната помощ.

2. Почти всички 99% посочват, че системата не трябва да работи за печалба, но и че трябва да има по-добро финансиране – 76,47%. Монополът на НЗОК трябва да се премахне, според 82,35% от допитаните. Това е и правилната посока на разсъждение по отношение на преодоляване на проблемите на здравеопазването. Една устойчива здравна система трябва да е добре финансирана, но не трябва да се стреми към печалба, а само към справедлив и равно поставен достъп до нея за всички.

3. Здравна система, стремяща се към устойчивост, трябва да има ясни приоритети, според 50% от анкетираните и най-важното да стимулира здравната промоция. Това е мнението на 91,17% от допитаните. Това е най-правилното и добре се осъзнава от респондентите. От друга страна ясните приоритети в развитите страни в Европа са доказали, че могат да доближат здравната грижа до най-нуждаещите се и да спасят и съхранят човешки животи.

4. Внасянето на ред чрез списъци на чакащи не се приема от мнозинството от допитаните. Само 8,82% смятат това за приемливо. Същият процент са и за ограничаване на направленията. Все пак във всяка система трябва да има ясни правила, които да се знаят и спазват от всички. Това означава, че не се разбира механизма на регулиране на не спешните случаи и прозрачността на правилата.

5. Относно рекламирането на новостите пред широката публика, приемано от 79,41% от допитаните, има още място за разсъждение. Новостите в медицината са за специалистите. До широката публика трябва да достига само информация за възможностите за здравна промоция и за това, как човек чрез собственото си отговорно здравно поведение може да запази по-дълго младостта и здравето си.

6. Също голям дял от анкетираните 79,41% посочват, че чрез рекламиране на последните достижения на медицинската наука хората не се стимулират към здравно-промотивно поведение. Това е правилно като разсъждение, но противоречи на практиката за даване на широк форум на медицински постижения чрез медиите, в повечето случаи с комерсиална цел.

Заключение:

Медицинската наука и практика е във фаза на поставяне на нови приоритети. Те трябва да отчитат ориентацията на здравната политика към общественото здраве и обществото, личната отговорност към здравето и намалена зависимост от технологичната медицина /Попова, 2004/ Устойчивото развитие на здравеопазването е също една от целите. Но постигането му е предизвикателство, в който трябва да се намери баланс между модела на правата на пациента в здравеопазването, модела на солидарността и въвеждането на пазарни механизми в управлението на здравните ресурси. /Воденичаров, 2003/

ЛИТЕРАТУРА

1. Воденичаров, Ц., С. Попова. Медицинска етика. Фондация Отворено Общество София. с. 213
2. Горненски, П. Устойчиво развитие и общесвено здраве. ГорексПрес, София, с. 7
3. Горненски, П., В. Борисов. Устойчиво развитие – необходимата нова концепция за здравната реформа. Медицински меридиани. 1: 42-46, с.43
4. Загоров, О. Устойчивото развитие като цивилизационен избор на съвременното човечество. Сп. Понеделник. 3/4: 31-42. с 32
5. Нашето общо бъдеще. ДИ „Д-р П. Берон“, С. 1989, с. 39
6. Попова, С. Социалноетични измерения на здравния мениджмънт. София, Пъблиш-СайСет-Еко 34-35.

СТРАТЕГИЯ ЗА УЧЕНЕ, ОРИЕНТИРАНА КЪМ АКАДЕМИЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ ПРИ МАГИСТРИ ПО „УПРАВЛЕНИЕ НА ЗДРАВНИТЕ ГРИЖИ“

гл. ас. д-р Гергана Петрова

гл. ас. д-р Юлия Пеева

Медицински университет, Пловдив

A STUDY STRATEGY, ORIENTED TOWARDS HIGH ACADEMIC ATTAINMENTS OF „HEALTHCARE MANAGEMENT“ MASTERS

Gergana Petrova

Yulia Peeva

ABSTRACT: *The aim of this study is to explore the trend towards achieving excellent academic results of students trained as Masters of „Health care management“.*

Material and methods: *To realize the target is attached „Questionnaire for the Study of Study Strategy“ (Entuissal N., Hanley M. and Hansel D., 1979.) adapted to the Bulgarian educational context by J. Tsvetkova, 2001. The factor defined as „Achievements oriented strategy“, as its high factorial weights, determines the trend towards excellent academic results.*

Results: *The age of the students is significant and negatively affects their attitude toward high academic achievement. The appropriate study strategy was positively influenced by formed in the past working professional habits.*

Conclusion: *The choice of precisely study strategy by teachers is one of the factors conducive to successful and effective training.*

KEYWORDS: *Master's degree, management of health care, educational strategies, training of students.*

Въведение: В магистърската програма по „Управление на здравните грижи“ се обучават студенти, заемащи ръководна длъжност (старши и главни ръководители) или подготвящи се за бъдеща такава. Това налага успешното и резултатно учене.

Изборът на подходяща учебна стратегия от преподавателите, е един от благоприятстващите фактори за такъв вид учене.

За успешното и резултатно учене преподавателят трябва добре да познава:

Уменията за учене на студентите – в нашия случай е повече индивидуално и от лекционни курсове, тъй като на този етап все още липсват учебници

по всички дисциплини, курсът на обучение е задочен, обхванати са работещи студенти от цяла южна България, които общуват само по време на очни занятия и изпити;

глобалните учебни цели за подготовка на ръководители и преподаватели по управление на здравните грижи, като отговор на социалната поръчка на обществото, здравеопазната система и възможностите на образователната ни система;

социалният контекст, намиращ израз в престижа на заеманата ръководна длъжност, която ще осигури материално и социално благополучие на студента и не на последно място т. нар. *институционален контекст*, които отразява спецификата на институцията т. е. новосъздаден Факултет по обществено здраве в Медицински университет с над 65 годишна история и традиции в обучението на студенти по медицина, дентална медицина, фармация университетски и професионални бакалаври по здравни грижи, а също и СДО на лекари по различни клинични специалности.

Отчетена е ролята и на *професионалният контекст* – провежданото обучение покрива изискванията за преподаватели специалисти с професионален опит в дадената научна област.

Под учебна стратегия обикновено се разбира индивидуалния начин за организиране и използване на определен набор от умения или техники с цел по-рационално овладяване на определена информация или решаване на един или друг проблем. С други думи, ***учебните стратегии са комбинация от умения, набор от процедури, които учащият се съзнателно използва в зависимост от изискванията на дадена ситуация*** [Петров, П., М. Атанасова. 2001, с. 213].

Настоящата разработка има за цел да изследва тенденцията към постигането на отлични академични резултати от студенти обучавани в магистърска програма по „Управление на здравните грижи“.

Материал и методи: За реализиране на поставената цел е приложен *„Въпросник за изследване на стратегиите за учене“* (Н. Ентуисъл, М. Хенли и Д. Хънсел, 1979г.), адаптиран към Българския образователен контекст от Й. Цветкова, 2001г. Въпросникът е съставен от 30 твърдения. Предложените в адаптирания въпросник на Й. Цветкова, 2001г. 30 твърдения се съотнасят към пет степенна скала, от типа Ликърт. Особеното в конкретния случай е, че поради малкия брой изследвани студенти, скалите са обединени в две около твърденията „напълно несъгласен“ и „напълно съгласен“.

След извършения статистически анализ се открояват четири главни фактора: *задълбочен подход/учене с разбиране; повърхностен подход/операционно учене; организирано и ориентирано към постижения учене и четвърти фактор – стабилна екстраверсия* [Цветкова, Й. 2001, с. 64-67].

Настоящата разработка изследва трети фактор, който обединява четири айтема. Този фактор се дефинира като *„Стратегия ориентирана към постиже-*

ния”, като високите му факториални тегла обуславят тенденцията към постигането на отлични академични резултати [Цветкова, Й. 2001, с. 55].

Анализът на резултатите е извършен посредством коефициента на вътрешна консистентност търсец корелация на всеки айтем към цялата скала, известен още като алфа коефициент на Кронбах. За по-голяма прецизност е приложен Reliability Analysis. Различното при обработване на данните в конкретната разработка е, въвеждането на пет допълнителни въпроса, касаещи демографската характеристика на изследвания контингент. Потърсена е връзка между демографските показатели с всеки отделен фактор.

Резултати от проучването: Получените от нас резултати, повтарят в известна степен данните на Й. Цветкова, 2001г.

Изследването е проведено през 2009/2010 уч. година и има изчерпателен характер. Обхванати са 50 студенти от магистърска програма по „Управление на здравните грижи”, Факултет по обществено здраве (ФОЗ), Медицински университет – Пловдив (МУ-Пловдив). От изследването са отпаднали 10 студенти, поради нежелание да се включат и некоректно отношение при попълване на въпросника.

Данните от разпределението по пол не показаха статистически значима разлика поради факта, че от 50 изследвани има само един мъж, т. е. в конкретното проучване полът не може да бъде определящ фактор.

Изследваните студенти по *възрастов признак* са разделени в две групи: от 24-40г. ($72.00 \pm 6.35\%$) и от 40-55г. ($28 \pm 6.35\%$).

Анализът върху демографския показател *месторабота* показва, че ($42.86 \pm 7.07\%$) заемат ръководна длъжност (старши или главни ръководители), а ($57.14 \pm 7.07\%$) работят като редови медицински сестри, акушерки и др. При изследване на фактора *среден успех от семестриален изпит* преобладават студентите с отличен успех ($56.25 \pm 7.16\%$), следвани от тези с мн. добър ($33.33 \pm 6.80\%$). Студентите сами определят материалния си статус като добър в ($65.31 \pm 6.80\%$) от случаите, среден в ($28.57 \pm 6.45\%$) и висок едва при ($6.12 \pm 3.42\%$).

От предложените 30 твърдения в адаптираният въпросник на С. Цветкова, 2001г., четири имат отношение към дефинираната „Стратегия ориентирана към постижения”.

На първото твърдение: *„Често идеите в книгите предизвикват дълга верига от мои собствени мисли, слабо свързани с онава, което чета”*.

Несъгласие с това твърдение изказват по-младите от двете изследвани групи студенти от 24-39г. ($81.25 \pm 6.90\%$); тези, които не заемат ръководна длъжност в момента ($71.43 \pm 8.54\%$); отличниците (среден успех от семестриални изпити над 5.50) ($68.75 \pm 0\%$) и определилите сами материалния си статус като добър ($74.29 \pm 7.39\%$).

По-важното в случая е, че най-голяма част от всички изследвани по демографските показатели месторабота, среден успех от семестриални изпити и

материален статус изказват несъгласие с предложеното твърдение. Единствено по-възрастните студенти (40-55г.) в (55.56±0%) са отговорили утвърдително.

Въпреки това, не се установява статистически достоверна зависимост, между изказалите съгласие и тези, които не са съгласни с така предложеното твърдение ($P > 0.05$).

Второто твърдение: *„В опита си да разбере една озадачаваща идея аз позволявам на въображението си свободно да блуждае сред нея дори когато изглежда, че не съм много близо до решението“*.

Съгласие с това твърдение изказват (66.67±0%) от студентите на по-голяма възраст, тези с по-нисък успех в (75.00±0%) и определилите сами материалния си статус като „среден“ в (78.57±0%). Анализът на резултатите очертава несъгласие за демографския показател „месторабота“. Заемащите редова длъжност, изказват несъгласие в (71.43±8.54%), а заемащите ръководна длъжност в (66.67±0%). Не се установява и статистически достоверна зависимост между потвърдилите съгласие и тези, които не са ($P > 0.05$).

На следващото твърдение: *„Навикът ми да отлагам работата ме оставя с прекалено много неща за правене в края на семестъра“*.

Анализът на това твърдение показва разслояване на отговорите вътре в отделните демографски показатели. Разглеждайки отговорите по показателя заемана длъжност, установяваме, че несъгласие изказват както заемащите ръководна длъжност (68.42±0%), така и тези на редова длъжност (53.57±9.42%). Далеч по-различна е характеристиката при останалите демографски показатели: по фактора възраст несъгласие изказват (67.74±8.40%), от магистрите от по-младата възрастова група, тези с по-висок успех от семестриални изпити (67.74±8.40%) и с добър материален статус (57.58±8.60%). Не се установява статистически достоверна зависимост между отговорилите утвърдително и тези, които не са съгласни с така предложеното твърдение ($P > 0.05$).

Последното твърдение *„Разсеяността ми пречи да върша по-ефективно работата си вечер“*.

Несъгласни с това твърдение са студентите от по-високата възрастова група (66.67±0%). В по-младата възрастова група, съгласие изказват почти същия дял от анкетираните (64.52±8.59%), (Fisher's Exact Test=0.566, $P < 0.05$).

Потвърдили положително отношение, към твърдението са и заемащите ръководна длъжност в момента (70.00±0%), студентите с по-нисък успех (68.75±0%), а също и тези, които определят материалния си статус като добър (67.65±8.02%). При отговорилите положително, не е установена статистически достоверна зависимост ($P > 0.05$).

Обсъждане на резултатите: Обучението на студентите предполага прилагането на адекватна стратегия за учене за пълно усвояване на учебния материал, рефлектиращо върху високи академични постижения на обучаваните. Базирайки се на схващането, че „...Стратегията е съвкупност от начините, с помощта на които индивидите решават поставените учебни за-

дачи [Цветкова, Й. 2001, с. 57], преминаваме към обсъждане на получените резултати.

Допускаме, че начинът по които отговаря всеки студент на конкретното твърдение, отразява нагласата му към прилагания стил на учене. От своя страна стратегията за учене насочена към високи академични постижения е свързана със задълбочено разбиране, преосмисляне и трансфер на учебния материал.

От отговорите на първото твърдение, проличава отношението на изследваните студенти към задълбочено прочитане и преосмисляне на учебния материал, което от своя страна е свързано с качеството и ефективността на обучението, индивидуалната организация на работата при студентите и подчертаната нагласа към избор на стратегия за високи академични постижения.

Отговори, които не се вписват в стремежа към академични постижения дават, единствено по-възрастните студенти. Аналогични резултати откриваме при изследване на стратегията за задълбочено учене, в предишно наше проучване [Petrova, G., Y. Peeva. 2010], а също и на И. Цветкова, сред студенти от СУ „Св. Климен Охридски“, проведено в периода 1997-99г. [Цветкова, Й. 2001, с. 71].

Интересни мнения изказват студентите и на второто предложено твърдение. Те имат косвено отношение към стратегията на учене ориентирана към високи академични постижения, поради наличието на творчески елемент. Изключение при получените отговори откриваме единствено при демографския показател месторабота. Независимо от заеманата длъжност в момента изследваните от нас студенти подхождат сериозно, недопускат елементи на въображение, което е продиктувано от упражняването на парамедицинската професия, в условия на повишен риск, спешност и си служи с точни и еднозначни понятия. И отговорът на следващия въпрос е продиктуван и е в синхрон с работното ежедневие.

Организацията на трудовата дейност се прехвърля върху учебната работа и свързаните с нея учебни навици. Обикновено склонни да отлагат работа са по-възрастните студенти, тези с по-нисък успех и материален статус.

Работата на смени и нощни дежурства е възпитала у студентите способности за концентрация и работа през цялото денонощие – умствена и физическа. Това се проявява в отговорите на последното предложено от нас твърдение, за справянето им с работа вечер.

Проведеното от нас проучване ни позволява да направим следните позначими **ИЗВОДИ:**

Възрастта на студентите в магистърската програма е от значение и влияе негативно върху нагласата им към високи академични постижения.

Формираните професионални навици оказват положително влияние върху избора на учебна стратегия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Петров, П., М. Атанасова. 2001. Образователни технологии и стратегии на учене, София, изд. „Веда Словена – ЖГ”, 299с.
2. Цветкова, Й. 2001. Мотивационна и когнитивна регулация на ученето, София, изд. „Лик”, 162 с.
3. Petrova, G., Y. Peeva. 2010. Attitude of students towards study strategy, oriented to thorough approach, Trakia Journal of Sciences, 8 (2) : 321-325.

АЛТЕРНАТИВИ И НОВИ ВЪЗМОЖНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗИРАНЕ НА ПРЕПОДАВАТЕЛСКА МОБИЛНОСТ ПО ЕВРОПЕЙСКИ ПРОГРАМИ

преподавател Силвия Кючукова
Тракийски университет, Стара Загора

ALTERNATIVES AND NEW POSSIBILITIES IN THE REALIZATION OF PROFESSORS' MOBILITY IN EUROPEAN PROGRAMS

Silvia Kyuchukova

ABSTRACT: In the nowadays dynamical world and breathtaking exchange of information, knowledge and people it is absolutely obligatory for the professors in the universities to be aware of everything new that has been offered in the sphere of science. The exchange of teachers in different European programs is an extremely important and useful action for everyone who is concerned with the problems of education and its improvement. These programs give lots of advantages, alternatives and new possibilities for every participant no matter if he or she is a professor, employee in the administration or just a student.

In the present work you will be introduced to the opinion of professors in The Trakia University, Stara Zagora who have already taken part in the program Erasmus. The described results are valid for all our colleagues for whom the program have helped their professional development and offered new alternatives and possibilities for improving their work in the sphere of science.

KEYWORDS: Erasmus program, alternatives, mobility, education.

С Решение No.1720/2006/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 15 ноември 2006 г. се създава Програмата „Учене през целия живот“. Тя стартира на 1 януари 2007 г. и ще продължи до 31 декември 2013 г. Общата цел на Програмата „Учене през целия живот“ е да допринесе чрез учене през целия живот за развитието на Европейската Общност като общество, основано на знания, с устойчиво икономическо развитие, с повече и по-добри работни места и по-голяма социална кохезия, като, в същото време, осигурява по-добра защита на околната среда за бъдещите поколения. Програмата цели и обмен на знания, сътрудничество и движение между системите на образование и обучение в рамките на Общността.

В програмата участват:

- 27-те страни членки на ЕС – Австрия, Белгия, България, Великобритания, Германия, Гърция, Дания, Естония, Ирландия, Испания, Италия, Кипър,

Латвия, Литва, Люксембург, Малта, Полша, Португалия, Румъния, Словакия, Словения, Унгария, Финландия, Франция, Холандия, Чехия, Швеция

- Страните от Европейската свободна зона за търговия: Исландия, Лихтенщайн, Норвегия;
- Турция

Програма „Учене през целия живот“ се състои от:

I. Четири секторни програми, насочени към:

- училищното образование (секторна програма „Коменски“)
- висшето образование (секторна програма „Еразъм“)
- професионалното образование (секторна програма „Леонардо да Винчи“)
- образованието за възрастни (секторна програма „Грюндвиг“)

II. Хоризонтална програма, насочена към различни области (сътрудничество на политическо ниво и иновации в областта на ученето през целия живот, популяризиране на изучаването на чужди езици; разработване на нови ИКТ, разпространение и прилагане на резултатите)

III. Програма „Жан Моне“ в подкрепа на преподавателите, изследователите, ангажираните в процеса на европейската интеграция и работещите в основни европейски институции.

В настоящият доклад по-подробно ще бъде разгледана програмата „Еразъм“. И по-точно алтернативите и възможностите, които тя предлага при осъществяване на обмена на преподавателите от висшите училища.

Секторна програма „Еразъм“, част от най-голямата европейска програма за образование и обучение „Учене през целия живот“ (2007-2013), е насочена към висшето образование и е една от най-успешните инициативи на Европейската комисия. Създадена през 1987 година, тя вече 20 години дава възможност на студентите и преподавателите от цяла Европа да участват в академичен и културен обмен на територията на континента. До момента повече от 1 милион студенти и повече от 100 000 университетски преподаватели са се включили в тази атрактивна и полезна европейска инициатива.

Целите на програмата Еразъм са да спомогне за повишаване качеството на висшето образование и да засили неговото европейско измерение чрез насърчаване на транснационалното сътрудничество между висшите образователни институции от отделните европейски държави (страните-членки на Европейския съюз и асоциираните към него държави), стимулиране на мобилността на студенти и преподаватели в Обединена Европа и чрез подобряване на условията за прозрачност и пълно академично признаване на периодите на обучение и придобитите квалификации в рамките на Европейския съюз. От учебната 2007-2008 г. програмата ЕРАЗЪМ включва и

дейности по изпращане на студенти за участие в студентски практики в европейски страни.

ЕРАЗЪМ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛИ

Програма „Еразъм“ подпомага мобилността на българските университетски преподаватели в европейски приемащ университет, който притежава Университетска харта „Еразъм“. Целта на тази мобилност е, от една страна, да разшири европейските измерения в преподаването, а от друга, дава възможност на студентите, които не са участвали в мобилност, да се срещнат с иновативни методи и подходи на преподаване. Тази дейност създава реални условия за разработването на съвместни учебни програми, обмен на учебно съдържание и методи на преподаване между партниращите институции.

ПРЕПОДАВАНЕ В ЧУЖБИНА:

- Изнасяне на лекции в приемно висше учебно заведение
- За преподаватели от висши учебни заведения и бизнес кадри
- Продължителност: от минимум 1 ден (5 часа) до 6 седмици
- Предварително договорена учебна програма

ОБУЧЕНИЕ В ЧУЖБИНА:

- Обучение в приемно предприятие или висше учебно заведение за преподавателски и преподавателски състав на висши учебни заведения
- Продължителност: от 5 ден до 6 седмици
- Предварително договорена програма за обучение

ИНТЕНЗИВНИ ПРОГРАМИ:

- Краткосрочна програма, посветена на специализирана тематика
- За преподаватели и студенти от поне 3 различни държави
- Продължителност: от 10 дена до 6 седмици
- Признаване на обучението за студенти
- Финансова помощ за учебните заведения във връзка с организацията

Международно сътрудничество в Тракийски университет

Тракийският университет в град Стара Загора провежда политика на разширяване и задълбочаване на международните си контакти. За това допринасят връзките и сътрудничеството с университети от редица страни (16): **Белгия** (La Haute École de Namur); **Германия** (Университет по ветеринарна медицина, Хановер; Висше ветеринарно училище, Гисен; Висше Професионално Училище в Саксония, Анхалт; Института за Аграрно развитие в Средна и Източна Европа, Хале; Технически университет, Мюнхен; Fachhochschule Weihenstephan, Freising; Технически университет, Дрезден); **Гърция** (Селскостопански университет, Атина Университет, о. Крит; Технологичен институт,

Пирея); **Испания** (Университет Alfonso X El Sabio, Мадрид; Университет, Леон); **Италия** (Университет, Удине); **Литва** (Alytus College, Алитюс); **Португалия** (Технически университет, Лисабон); **Румъния** (Petroleum Gas University, Плоещ); **Русия** (Московска ветеринарна академия „К. И. Скрябина“, Тимирязевска селскостопанска академия); **САЩ** (Държавен университет, Айова); **Словакия** (Университет по Ветеринарна Медицина, Кошице; Университет Pavla Jozefa Safarika, Кошице); **Словения** (University, Ljubljana); **Турция** (Тракийски университет, Одрин; Университет Улудаг, Бурса; Университет, Анкара; Университет, Истанбул; Мустафа Кемал университет, Antakya/Hatay; Сюлейман Демирел университет, Isparta Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale; Намик Кемал университет, Tekirdag; Afion Kocatepe University, Afion); **Франция** (Висше ветеринарно училище, Нант; FESIA-El Purpan, ESA, ISA, ISARA); **Чехия** (Czech University of Life Sciences, Prague; University of Veterinary and Pharmaceutical Sciences, Brno; Technical University, Liberec); **Япония** (Tokyo University of Agriculture and Technology (TUAT), Kobe University).

Програма Еразъм в Тракийски университет

Тракийски университет – Стара Загора се включва в програмата от 1999 г. Участието на Университета в дейностите по обмен на студенти и преподаватели се основава на Университетска харта ЕРАЗЪМ, предоставена от Европейската комисия след специална селекционна процедура. През 2007-2008 г. Тракийски университет получи нова разширена Университетска харта ЕРАЗЪМ, която дава право да се сключват и реализират договори за обмен на студенти за участие както в обучение, така и в студентски практики.

Мобилностите по ЕРАЗЪМ се осъществяват на основата на сключени двустранни споразумения между визирания университет и Университети-партньори от различни европейски държави, участващи в програмата. В споразуменията са конкретизирани учебната година, броят на договорените мобилности, както и научните области, в които ще се извършва обучението или преподаването. Дейностите по обмен на студенти и преподаватели и въвеждане на Европейска система за трансфер на кредити напълно съответстват на заявената Европейска политика на Университета и плана му за стратегическо развитие. Тракийският университет е отворен за нови партньорства.

Преподавателската мобилност е свързана с изпращане на преподаватели от Тракийски университет за изнасяне на кратки курсове от лекции или на обучение в европейските университети-партньори, както и гостуване на чуждестранни преподаватели в Тракийския университет.

За университета общият брой на реализираните до 2009-2010 академична година Преподавателски мобилности е както следва:

- **64 изходящи** – Ветеринарно-Медицински Факултет, Аграрен Факултет, Стопански Факултет, Технически Колеж – град Ямбол, Медицински Факултет

- **21 Входящи** – Ветеринарно-Медицински Факултет, Стопански Факултет, Аграрен Факултет, Технически Колеж – град Ямбол, Медицински Факултет

Предпочитани държави за обмен на преподаватели и работа в съответните направления – **Германия, Франция, Испания, Чехия, Турция, Кралство Белгия, Гърция.**

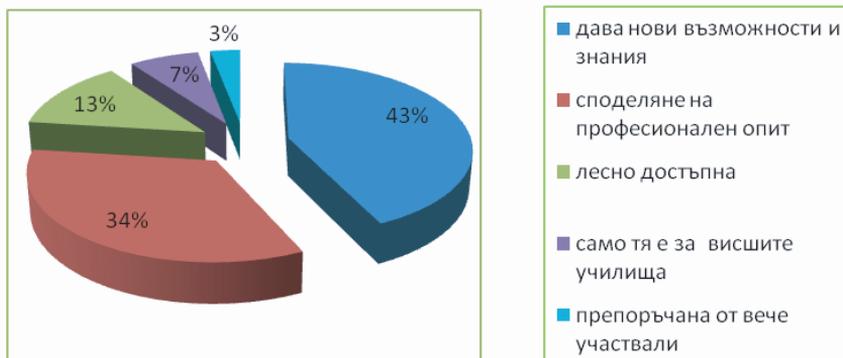
За целта на настоящия доклад се използва анкетен метод за събиране на информация и се изработи анкетна карта, съдържаща 12 въпроса, ориентирани към удовлетвореността и покриването на очакванията на преподавателите от участието им в преподавателска мобилност по секторна програма Еразъм. Бяха анкетирани 27 от преподавателите (включително и авторката на доклада) участвали в различни периоди (академични години) в програмата от българска страна, от посочените вече факултети в позиция – Изходящи. Получените отговори на респондентите са обработени със статистико-математически методи и част от резултатите ще бъдат представени по долу.

Възрастовата граница на участниците в анкета варира в по-голямата възрастова граница на преподавателите между 40 – 50 години, техният процент е 67. Едва 12% са младите участници във възрастовата граница 25-39 години и само 21% са преподавателите над 50 годишна възраст участници в обмена по програма Еразъм. Принципно младите хора малко мислят за преподавателска кариера и за това са малко такива млади хора в академичните среди. Поради тази причина хората в млада възраст рядко са участници в тази обмени. При възрастовата група над 40 години е най-голям дялът на участващите в тези проекти, тъй като при тях вече е налице натрупан опит, сигурност в знанията и уменията и личностовата мотивация за доказване и споделяне на вече усвоеното и дори на новооткрито познание.

На въпрос № 7 от анкетната карта: Защо избрахте програма Еразъм, за да осъществите преподавателски обмен? Отговорите са групирани по сходство в пет категории. На първо място с 43% се очертава отговорът: **дава нови възможности и знания** (като такива са посочени: да се „види“ работата на колегите в страните партньорки; да се работи със студенти обучавани в друга академична система; да се усвоят добри практики; да се участва в международни форми извън нашата страна и др.). 34% посочват, че този преподавателски обмен позволява **споделяне на професионален опит**, което е абсолютно необходимо на всеки уважаващ себе си преподавател да работи в синхрон с новостите и с новаторските практики на колегите от другите страни. А програма Еразъм осигурява тази възможност и дава добри перспективи пред академичните си среди. 13% от респондентите дават отговора „ защото програмата е **лесно достъпна** и дава добри резултати“. Тези от участниците, които са дали този отговор са се възползвали от 7% отговарят, защото **само тя е за** обмен на преподаватели от **висшите училища**. 3% от респондентите посочват, че програмата Еразъм им е **препоръчана от вече участвали** в нея. Нагледно получените резултати от отговорите на този въпрос са представени на графика 1.

Графика 1. Причини за участие в програмата Еразъм

Защо избрахте програмата Еразъм, за да участвате в преподавателски обмен?

На въпроса от анкетната карта: С какво ви беше полезно участието в програмата Еразъм и какви алтернативи ви предостави? Преподавателите дадоха разнопосочни отговори, които бяха групирани в 7 категории по сходство. Респондентите предпочели отговора: **Споделяне на опит и добри практики**, са 26% от всички анкетирани. За тях тази полза е на първо място и това е най-ползното от споделянето на опита между партньорите, най-често между две страни участнички в програмата. Тази дейност създава реални условия за разработването на съвместни учебни програми, обмен на учебно съдържание и методи на преподаване между партниращите институции. Отговорът: **Дава възможност на студентите да натрупат практически опит в други условия**, са дали 25% от запитаните. За младите хора всяка възможност да натрупат опит и да придобият допълнителни практически умения е изключително важно за тях, за да могат да имат самочувствието на знаещи и можещи млади хора, които и да бъдат конкурентно способни в трудните пазарни условия. С опита натрупан с работата си в друга държава те ще бъдат предпочитани кандидати за даден вид работа. **Засилване на връзките и опознаване между гражданите на европейските страни** (включително историческо наследство, национални традиции), е отговор, които са посочили 19% от участниците в анкетата. Всеки участник в програмата Еразъм е имал удоволствието наред с работата си да се докосне и до културното и историческото наследство на страната, в която е пребивавал. Това го е обогатило и допринесло за положителното отношение към страната домакин и към физическите партньори,

техните личностни качества и бит. Така, че осен в науката участието в тази програма и обогатява културно участниците в нея. Като **допринасяща за усвояване на полезни знания и по-добро разбиране на преките практични действия**, определят програмата 13% от респондентите. 8% от анкетираните посочват отговорът: **Обмен на ноу-хау**. Това е изключително важен нюанс на това какви възможности предоставя програма Еразъм, особено полезно за хората на науката и за тяхното адекватно реализиране в академичните среди, тъй като те са тези, които би трябвало да носят и предизвикват новото. Предпочелите отговорът: **поглед върху културно и организационно устройство**, са посочили 6% от анкетираните. Този отговор донякъде кореспондира с отговор трети, но тук се има в предвид и организационната и културалната структура не само на обществото като цяло, но и на отделната сфера, в която се работи и осъществява обменът на преподаватели, в дадената държава. **Разширена мрежа от контакти**, са посочили като отговор 3% от участниците в допитването. Като последен в подреждането този отговор не е на последно място. Тъй като създаването на нови и полезни контакти е изключително важно в динамичното ни време. Тези нови запознанства позволяват своевременно да сме уведомявани за новостите касаещи работата, позволява да се публикуват научни статии в чужбина, както и да се четат тяхната периодика, да се ползват книги и учебни пособия на партньори в програмата. Нагледно получените отговори са представени на графика № 2.

Графика 2. Алтернативи, които предоставя програма Еразъм

Като положителна оценка на програмата трябва да приемем и факта, че 80% от анкетиранияте желаят отново да са част от секторна програма Еразъм.

Разбира се програмата има нужда да бъде доусъвършенствана и да се вземат в предвид препоръките на участниците в нея, доколкото те биха били полезни за нея. Такива се например: недостатъчно финансиране; намаляване на срока на престоя; по достъпна разяснителна кампания и други. Винаги има какво още да се желае, но е безспорен факта, че програма Еразъм предоставя възможности и алтернативи за развитие и мобилност на преподавателският състав на висшите училища. Това са перспективи, от които трябва да се възползват и студентите, за да натрупат опит и да се развият в направление, което са си избрали. Също така програмата предоставя възможност на студентите и преподавателите от цяла Европа да участват в академичен и културен обмен на територията на континента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Армстронг, М., 1993, Наръчник по управление на човешките ресурси, Делфин прес, Бургас
2. Владимирова К., К. Спасов, Н. Стефанов, 1999, Управление на човешките ресурси: Организационно развитие, Университетско издателско стопанство, С
3. <http://www.euoparl.eu.int>
4. <http://www.ces.eu.int>
5. <http://www.youthforum.org>
6. <http://www.uni-sz.bg>

НАУЧНИ ЕЛЕКТРОННИ СПИСАНИЯ В БЪЛГАРИЯ И ОБРАЗОВАТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС

доц. д-р **Иванка Мавродиева**

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София

SCIENTIFIC ELECTRONIC JOURNALS IN BULGARIA AND THE EDUCATIONAL PROCESS

Ivanka Mavrodieva

ABSTRACT: Scientific journals have long traditions during the university education. Some of them present the results from interdisciplinary research; others include only articles presenting the results from one scientific field. Electronic journals or named also e-journals edited by universities or researched centers are relatively new phenomena but they are developing dynamically and it is reasonable to say that there is a stable trend. After the analyses it is reasonable to summarize that the easy access to the scientific sources and opportunities to present the results in front of virtual audience are only some of the factors which accelerate the process of starting new scientific e-journals. They have a solid place in the educational process as a source of knowledge and as a place to realize self-presentation as a researcher and lecturer. The focus of this paper is on the specific features of e-journals and in particular we research the rubrics, topics, language, web-writing etc.

KEYWORDS: e-journals, scientific journals, rubrics, web-writing, electronic publications, education.

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Научните списания варират от тясно специализирани до представящи резултати от интердисциплинарни изследвания; от строго научни до анонсиращи резултати от дейността на институции, лаборатории, центрове; от такива, които се издават от академични общности, до подпомагани от фондации и такива, които са създадени като дейности по проекти. Тези списания играят съществена роля в образователния процес както на отделни университети, така и в обучението на студенти от различни специалности от различни образователни институции. Относително новите варианти на научни списания в електронен формат започват да се утвърждават сред представители на различни академични общности, като някои от тях вече са утвърдени, други бележат устойчиво развитие, трети са в началото. Освен това чрез електронните списания се увеличават възможностите резултати от научни изследвания

и теоретични постановки да достигат по-бързо до учени, изследователи, преподаватели и студенти. Също така вече има улеснен достъп до електронни ресурси, а електронните списания допринасят за популяризиране на научните резултати и постижения на учени от различни области. Не на последно място електронните списания създават възможности за издигане реномето на представителите на отделни научни общности, както и на образователни и научни институции, организации, центрове и други.

Електронните научни списания представляват интересен обект за научни изследвания от различни гледни точки. В настоящото изследване, което е част от дейностите по проект „Особености на академичната комуникацията в интернет (Уеб 2.0): писане и публикуване в научни електронни списания“ към НИС, Софийски университет, се проучат 18 електронни научни списания и общо 50 публикации в тях. Тези списания се издават в България и са ориентирани предимно към хуманитаристиката, към преподаването, комуникацията и управлението, като изследваният период е от 1999 до 2011. В хода на изследването бе изготвена методика, която включва анализ на проблематиката, рубриките, периодичността на издаване, лингвистични особености, както и проучване особеностите на тези електронни списания, на дизайнерски решения с оглед изясняване на възможностите им за подпомагане на образователния процес.

Хипотезата в това изследване е, че електронните научни списания ще се увеличават, те обаче ще се издават успоредно с тези, които се публикуват на хартиен носител. Освен това електронните научни списания са с различни насоченост и профили, като те допринасят за разширяване на достъпа до научна информация; те имат принос към огласяване на резултати от изследвания на различни академични общности. Не на последно място електронните списания са своеобразна виртуална трибуна за оповестяване на резултати от изследвания на докторанти, за дебюти на студенти в полето на науката; за представяне на специалности, факултети, катедри, магистърски програми, отделни общности пред по-широки групи от уебчитатели.

КРАТЪК ТЕОРЕТИЧЕН ОБЗОР

Уместно е в началото да се спомене, че изследванията за писане и четене на електронни или онлайн публикации, за начините на писане за сайтове, блогове, списания са относително малко в България. Ренета Божанкова е представила резултати, свързани с писането в интернет и с особеностите на електронните публикации, в следните статии: „Anna in your head или за „женското писане“ в Интернет“ <http://www.slovo.bg/litvestnik/index.php?ar=1579>; „Литературни проекции на онлайн съществуването Електронна публикация“ <<http://www.litclub.com/library/kritika/bozhankova/prisustvia.htm>>, „Литература

2.0”, <http://litenet.bg/publish25/r_bozhankova/literaturata_2.htm>. Ренета Божанкова, Андрей Бояджиев и Добромир Григоров в онлайн публикацията „Проблеми на електронната публикация в славистиката” огласяват задачите от проект, сред които „изготвяне на модел за електронна публикация на славистични материали в периодичния печат и обвързването му с действащите практики; изготвяне на критерии и условия за публикацията; изработка на конвертиращи програми; изработването на електронните страници на изданието...” и други; като правят обосноваван извод, че това „налага изработването на общи интердисциплинарни критерии за създаването на основа при славистичните електронни публикации” <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/about-project>>. Отделни аспекти на уебписането са разгледани в публикациите на Пламен Павлов „Професионалното писане за интернет (Web writing) ” (Павлов 2010а: 7-12) и „Уебрайтинг за уебрийдъри” (Павлов 2010б: 7-10). Въпроси, свързани с комуникацията в глобалната мрежа, поставя в статията си „Уебкомуникацията, или комуникация във и чрез мрежата: формална, неформална, верифицираща” и авторът на настоящия доклад (Мавродиева 2010: 2-7). Въпроси, отнасящи се до глобалната мрежа и промяната в начините на възприемане на информацията от и чрез монитора и дисплея, са представени от Нора Голешевска в статията „Разказаният (the world narrated) и показаният (the world displayed) свят в социалната семиотика на Гюнтер Крес. Към понятието за мултимодалност на комуникацията” (Голешевска 2010, 20-30). Отделни аспекти на възприемането на информацията, която се публикува в интернет, се анализират от Милена Цветкова и тя ги представя в публикациите си „Младото четене срещу библиотеката” <<http://litenet.bg/publish3/mtzvetkova/mladoto.htm>> и „Млади” vrs. „стари” читатели”, <<http://litenet.bg/publish3/mtzvetkova/mladi.htm>>.

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Първоначално ще започнем с кратка история на издаването на електронни научни списания в България и броевете, които са издадени и публикувани. Тук е необходимо едно уточнение, че се проучват броеве от 1999 г. до началото на месец април 2011 г. Следвайки хронологията, бе установено, че 1999 е годината когато в България стартира „LiterNet”, като в сайта е записано още, че то „е независимо издание за литература и хуманитаристика на Електронно издателство LiterNet. Съществува от средата на 1999 г., а от 2000 г. е с месечна периодичност. В него са представени повече от 2600 български и чужди автори”. Списанието „Библиосфера” започва за излиза през 2001 г. и до март 2010 г. има вече 14 броя. Наблюдава се увеличаване на броя на електронните списания през последните 3-4 години, а ето и доказателства в подкрепа на този извод. Електронно списание „Болгарская русистика” започ-

ва през 2003 г. и до 2010 г. има 8 броя. Електронното списание „Littera et Lingua“ стартира през есента на 2004 г. и вече има 13 броя. В електронно списание по история „Анамнеза“ е публикувало за пръв път през 2006, като до 2007 г. има три броя; то включва и аудио- и видеозаписи. Списание „Медии и обществени комуникации“ започва през 2008 г. и до март 2011 г. има 9 броя. Електронното списание „Литературен клуб“ започва с първия си брой, както е отбелязано, на 30.08.2008 г. и до февруари 2011 г. има 153 броя. Списание „Виртуална култура“ стартира през 2009 г. и има издадени 4 броя. Списание „Семинар.BG“ стартира през 2009 г. и има 5 броя. Е-списанието „Пирон“ започва през 2009 г. и има 3 броя. „Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение,“ започва за излиза през 2010 г. и има 4 броя. Електронното списание „Публични политики.bg“, което, както е записано, „осъществява *научна поддръжка на доброто управление в България*“, и започва да излиза през 2010 г. и има 2 броя до началото на април 2011 г.

Наблюденията показват, че някои от електронни научни списания се издават с периодичност от 3 месеца. От гледна точка на спецификата на електронните списания във връзка с публикуването на научните списания при някои може да се говори за компактно представяне на всички статии, други дават възможност броят да не е окончателно приключил в един ден, като и при тях е налице постепенно публикуване в определените за броя времеви граници на рецензирани и одобрени статии, отзиви, рецензии, мнения и други.

Наблюденията показват също, че редакционните колегии имат различен подход при представяне на научни публикации в тях. Така например „Littera et Lingua“ и „Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение“ обособяват отделни броеве, в които да се публикуват *статии на докторанти*, те се назовават докторантски броеве. Това са добри практики на академичен мениджмънт и създаване на условия за кариерно развитие на млади изследователи и учени, за формиране на умения у докторантите да създават научни текстове, които се представят в такива броеве. Тези докторантски броеве са същевременно и измерител за развитието на науката и за създаването на школи, за огласяване постиженията на онези, които се отличават с умения за правят изследвания, проучвания и да ги представят релевантно в съответните жанрове.

Има и други добри практики в тази посока на откриване на студенти, които имат способности и нагласи да правят научни изследвания, както и да създават текстове в съответствие с критерии за научни публикации. Като такива могат да бъдат посочени списанията „Пирон“ и „Семинар.BG“, в които могат да бъдат прочетени *публикации на студенти*, при това повечето написани според критериите на академичния уебсайт, т.е. това са научни разработки, които са одобрени и рецензирани от редакционната колегия и са публикации в електронни списания. Доказателства за това са включването

на цветни фотографии, клипове, хиперлинкове, които в такава комбинация не е възможно да бъдат видени и прочетени в списания, които се издават само на хартиен носител.

Наблюдава се и друга добра практика, отделни броеве да включват публикации от *представители на научни и изследователски общности*, например брой 4 от 2010 г. на сп. „Littera et Lingua” включва публикации от преподаватели от Департамента „Нова българистика,” на Нов български университет. Повечето електронни списания следват съвременна издателска политика и също дават възможност за публикуване на статии от автори от различни университети, изследователски звена и лаборатории.

Профилът на някои от изследваните научни списания е строго научен, например електронното списание „Публични политики.bg”.

Интересна група са списанията на отделни университети, в които е налице *микс между научна и административна информация*, например тези на Бургаски свободен университет и Варненски свободен университет. В последната група са включени електронни списания, които имат по-широк обхват, профил и предназначение. Те предоставят предимно информативно-справочна информация за студентите, успоредно с научните публикации, например електронните списания „Диплома” и „Диалог”.

В тази част на доклада ще се спрем варианти на издаване на научни електронни списания (e-journals) и на тези, отпечатвани на хартия. В първата, най-многобройна група, могат да се отнесат тези, които се издават само като електронни, а именно „Пирон”, „Семинар.BG”, „Littera et Lingua”, „Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение”, „Виртуална култура”, „Медии и обществени комуникации”, електронното списание „Публични политики.bg”. Има и един интересен вариант, някои статии или части от тях, които са от електронно списание, след това се публикуват в печатни издания, списания или сборници, например „Виртуална култура”. Втората група включва такива, които имат своята хартиена версия и се публикуват и в електронен вариант, например списание „Български език и литература” се издава като печатно научно издание и има електронна версия, представена в „LiterNet”, което се е разраснало като своеобразно виртуално „пространство”, което обединява не само научни издания и публикации. „LiterNet” се обособява в отделна група, тъй като то представя доминиращо електронни научни публикации, но в него се публикуват и такива, които вече са публикувани в други издания. Интерес представлява Електронно списание на Факултета по славянски филологии <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/web-links/370-e-journals-su>, в което има представени вече *публикувани научни статии на преподаватели*, които представляват своеобразна виртуална библиотека в помощ на студентите. Интересен и съвременен вариант за достъп до научна информация предлага сп. „Философски алтернативи”, което представя абстракти на научни публикации в сайт и възможности статиите,

които интересуват читателя, да бъдат получени след контакт с редакционната колегия.

Като обобщение може да се каже, че анализираниите списания не могат да бъдат обособени в хомогенна група по критерии дизайн, рубрики, структура на публикациите и постове в тях. Същевременно са налице някои постоянни характеристики на част от тези електронни научни списания, дори когато са констатирани промени в издателските планове и концепции, например визуални изображения като лого, партньорски организации, контакти, редакционна колегия и други. Всяко електронно научно списание има своя профил и визия, като всички те по различен начин подпомагат процеса на университетското образование, като се издават от отделни катедри, специалности, факултети и университети.

И в електронните научни списания, и в традиционните, разбирано като отпечатани на хартия, са налице общи рубрики (редакционна колегия, изисквания към публикациите, тематично обособяване, обзори или рецензии, архив, ISSN). В различните списания се представя и информация, свързана с авторите, като тя може да варира от телеграфно представяне и електронна поща до по-обстойно информиране за постижения на автора, а в някои случаи се включва и снимка. Уеб 2.0 дава възможности при наличие на линкове към сайтове, блогове, виртуални или електронни библиотеки да бъде открита и допълнителна информация. Освен това редакционните колегии представят изискванията и стандартите за подготовка и представяне на статиите в зависимост тематиката, профила и концепцията на издателите. По отношение на публикуването в някои списания се наблюдава много добър дизайн и много добра навигация, като например в „Публични политики.bg“ публикациите са в pdf.

По отношение на структурните елементи на научните статии се наблюдава устойчива тенденция към включване на *абстракт към публикациите*. Необходимо да се отбележи въз основа на наблюденията и анализите, че паралелно се използват термините абстракт, резюме и анотация. Същевременно се утвърждава и практиката *абстрактите да бъдат и на български, и на английски език*, което позволява достигането до тази информация и от ползватели на мрежата, които не ползват български език. Научните статии в електронните списания „Медии и обществени комуникации“ и „Littera et Lingua“ съдържат следните структурни елементи: освен основният текст на научната статия, съдържат и абстракт на български и/или на английски език и кратко представяне на автора. В „Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение“ се използват термините анотация и абстракт при представяне на материалите. Терминът анотация е използван и в списание „Littera et Lingua“. Терминът абстракт се използва в електронното списание „Публични политики.bg“.

В повечето списания след абстракта или резюмето, или след анотацията има и *ключови думи*, като броят им варира от 6 до 10. Този структурен и

съдържателен елемент също подпомага откриването на информацията и ориентиране в съдържанието на публикацията, освен това вече се приема като задължителен и е част от уебписането и в електронните публикации.

След анализа на публикации по отношение на спазване на изискванията за научен стил може да се каже, че при строго специализираните научни списания статиите покриват в максимална степен тези изисквания. Авторите, преподаватели и изследователи спазват изискванията и следват изградени както свои, така и утвърдени в професионални научни общности модели за академично писане. Ето защо може основателно да се твърди, че няма съществени разлики в съдържателно и структурно отношение между научни статии, публикувани в списания, отпечатвани на хартиен носител и тези, които са в електронни научни списания. Същевременно в някои електронни научни публикации се наблюдава тенденция към обособяване на структурни елементи като вътрешни заглавия или извеждане на съществена информация, например въведение, теоретичен обзор, методи или методическа рамка, заключение, резултати. В електронните публикации тези вътрешни заглавия насочват читателя към важна информация и подпомагат ориентирането и възприемането на информацията. Утвърждаващите се практики в уебписането и променящите се нагласи за възприемане на информация, обособена в отделни части и раздели, са само два от факторите, които оказват влияние в процеса на създаване на норми и правила за академично уебписане, ако този термин, макар и все още неутвърден, е използван в тази публикация.

Когато обаче става въпрос за електронни публикации на студенти, както и на изследователи на виртуалната комуникация, тогава в техните публикации се включват видеоклипове, снимки, а по-точно линкове към тях, например в списанията „Пирон“ и „СеминарBG“. Това е един нов вид електронна публикация, която се различава от познатите и утвърдени публикации в отпечатаните на хартия списания, тъй като статията и публикацията няма окончателна завършен по утвърдените критерии, тъй като читателят може да премине, ако реши, към линка, за провери информацията, да се върне към основния текст и да продължи да чете; при следващ линк е възможно да не го отвори. Тези електронни публикации съчетават вербални, визуални и невербални елементи, освен това има коректно позоваване към източниците, обекти на анализ или научни публикации. Ето защо може да говорим да промени и в уебписането, но и в уебчетенето. В списания като „Визуална култура“, „Медии и обществени комуникации“, „Littera et Lingua“ и други също се наблюдава тенденция към включване на визуални елементи, основно снимки, които изпълняват не само илюстративна и аргументативна функция, но и създават по-добри възможности за възприемане на научната информация.

Следващите съществени елементи са начините на оформяне на *библиография* и *цитирането* в статиите от електронните научни списания. По принцип

при изготвяне на списъка с научни публикации или библиография, редакционните колегии задават правила, критерии, като следват утвърдени стандарти. Когато обаче става въпрос за цитиране на източници, автори и публикации, се наблюдават различни тенденции. Например вече не само в сп. „Медии и обществени комуникации“, но и в други научни е-списания цитиранията са след основния текст на публикацията и преди библиографията. Освен това в основния текст цитирането става, като се обособяват в квадратни скоби източниците с номериране, като препратките отново с коректно извеждане на номерирането дава възможност да се възприема информацията по-лесно в основния текст. Същевременно могат да се открият позоваванията и цитирания, като тези, които са електронни източници, при отчитане възможностите на Уеб 2.0, позволяват достъп, верифициране и споделяне. Именно това е една от съществените нови особености на електронните научни публикации. Електронни публикации, които са в pdf. Обектовено следват общоприетите стандарти, норми и правила при оформяне на библиография и при цитиране, познати от научните списания, които се отпечатват на хартия, например електронното списание „Публични политики.bg“.

В следващия параграф е отделено внимание на визуални, структурни и съдържателни елементи, които макар и да не попадат изцяло в контекста на електронните научни публикации, са важни от гледна точка на дизайна и визията на електронните списания. В повечето анализирани списания се наблюдава засилване на визуалните елементи, вече не само като част от научните публикации, а като част от облика на самите списания. Логата на научни организации, партньори, асоциации, сдружения, фондации, донори, спонсори, институции, проекти и други се включват още на 'първа' страница. Това е начин да се представят научни общности, мрежи и съвременен начин на огласяване на дейности и резултати от проекти. Освен това в някои от списанията или линкове към полезна и актуална информация, библиотеки, събития, както и изразени позиции на представители на различни научни общности по значими теми, въпроси, събития от академичния живот, а понякога и към събития и решения, които засягат развитието на академичните общности и научни институции. По този начин тези електронни списания, които следват такава издателска политика, се явяват трибуна за представяне, огласяване и популяризиране на учените и преподавателите и като експерти в дадена област, и като активни представители на научните среди по значими обществени въпроси.

Проучванията показват, че някои от електронните списания постепенно се ориентират към публикуване на статии не само на български автори, но и на такива, които са представители на изследователски и научни институции и общности извън България. Успоредно вървят две тенденции: превод на статии на български език, както и публикуването им най-често на английски език. По такъв начин се разширява кръгът от автори и се въздават възможности не

само за контакти, но и за по-бърз достъп до научна информация и резултати от изследвания за по-широк кръг читатели.

С оглед по-бърз достъп до публикациите освен архив, се обособяват рубрики като най-четени публикации, последно добавени материали и други. С оглед отчитане на посещаемостта и на достъпа до научни публикации се въвеждат регистрации при вход.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На този етап от изследването на научните електронни списания от значение е въпросът с установяването на тенденциите и добрите практики, със спецификите на този относително нов начин на представяне на информация, свързана с огласяване на резултати от научни изследвания и проекти и на събития от различни академични общности. Освен това не може да бъде отминат и въпросът за анализиране на научните текстове в тези списания и на научните електронни публикации. Възниква също така и въпросът за проучване на т. нар. уебписане в електронни научни списание, доколко то следва традициите или утвърждаващите се практики за такъв тип писане и доколко има специфични особености на равнища структуриране, дизайн, форматиране и цитиране. Същевременно трябва да бъде отчетено, че електронните научни списания се развиват, нарастват динамично и някои от тях имат устойчиво присъствие като източник на научна информация, така и във виртуалната академична комуникация. Следващите въпроси са свързани с това как следва да бъдат цитирани авторите на научни публикации в такива списания, а и по какъв начин да се отчитат тези публикации в научното развитие и в оценяването им. Ето защо в заключение може да се каже, че пред академичните общности стоят редица въпроси, които очакват своя отговор. Същевременно авторите, студенти и читатели на тези публикации установяват ползата от достъпа до тях, както и възможностите да получават актуални знания и резултати от научни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божанкова, Р. 2008. Anna in your head или за „женското писане“ в Интернет, в. Литературен вестник, брой 4, 06.02.2008, <<http://www.slovo.bg/litvestnik/index.php?ar=1579>>, последно посещение на 22.01.2011.
2. Божанкова, Р. 2009а. Литературни проекции на онлайн съществуването Електронна публикация на 09. юни 2009 г. <<http://www.litclub.com/library/kritika/bozhankova/prisustvia.htm>>, последно посещение на 17.01.2011.
3. Божанкова, Р. 2009б. „Литература 2.0“, сп. Български език и литература (електронна

- версия), 2009, № 1, LiterNet, 21.06.2009, № 6 (115), <http://litenet.bg/publish25/r_bozhankova/literaturata_2.htm, последно посещение на 15.01.2011г.
4. Бажанкова, Р., А. Бояджиев, Д. Григоров. 2011. Проблеми на електронната публикация в славистиката (електронно списание *Littera et Lingua*), <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/about-project>, последно посещение на 03.03.2011.
  5. Генова, В. 2010. Уебреторика за участието на жените в политиката (Анализ на блогове, форуми и уебпортали), сб. Комуникации във виртуална среда, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2010, 42-67.
  6. Голешевска, Н. 2010. Разказаният (the world narrated) и показаният (the world displayed) свят в социалната семиотика на Гюнтер Крес. Към понятието за мултимодалност на комуникацията, сб. Комуникации във виртуална среда, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 20-30.
  7. Мавродиева, И. 2010. Уебкомуникацията, или комуникация във и чрез мрежата: формална, неформална, верифицираща, сп. БизнесСекретар, бр. 1, 2-7.
  8. Павлов, П. 2010а. Професионалното писане за интернет (Web writing), сп. БизнесСекретар, бр. 1, 7-12.
  9. Павлов, П. 2010б. Уебрайтинг за уебрийдъри, сп. БизнесСекретар, бр. 2, 7-10.
  10. Цветкова, М. 2007. „Млади“ vrs. „стари“ читатели, LiterNet, 03.12.2007, № 12 (97) <http://litenet.bg/publish3/mtzvetrova/mladi.htm>, последно посещение на 22.01.2011.
  11. Цветкова, М. 2011. Младото четене срещу библиотеката, LiterNet, 04.04.2008, № 4 (101), <<http://litenet.bg/publish3/mtzvetrova/mladoto.htm>>, последно посещение на 22.01.2011.

ИЗСЛЕДВАНИ ЕЛЕКТРОННИ СПИСАНИЯ:

1. Списание Виртуална култура, <<http://spisanie.virtualna-kultura.com/>>.
2. Списание Литернет, <http://litenet.bg/e-zine/11_01.htm>.
3. Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение, <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/page.php?2>>.
4. Електронно списание „Медии и обществени комуникации“, <<http://media-journal.info/>>.
5. Електронно списание „Публични политики.bg“, <<http://ejpp.eu/index.php/ejpp>>.
6. Софийско студентско електронно списание за изкуство и култура „Пирон“, <<http://piron.phls.uni-sofia.bg/>>.
7. Електронно списание библиотекари „Библиосфера“, <http://bibliosphere.nbu.bg/13_1.htm>.
8. Електронно списание на ФСФ, <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/web-links/370-e-journals-su>>.
9. Електронно списание „Littera et Lingua“, <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg>>.
10. Електронно списание „СеминарBG“, <http://www.seminar-bg.eu/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=3&Itemid=8>.

11. Електронно списание по история „Анамнеза“, <<http://anamnesis.info/>>.
12. Електронно списание „Българская русистика“, <<http://journals.slavica.org/index.php/bulrus>>.
13. Електронно списание „Литературен клуб“, <<http://www.litclub.bg/>>.
14. Списание „Български език и литература“, <<http://liternet.bg/>>.
15. Сп. Философски алтернативи, <<http://cl.bas.bg/spisaniya-publikovani-v-nashiya-sait/filosofski-alternativi/>>.
16. Електронно списание на Бургаски свободен университет, <<http://www.bfu.bg/index.php?q=node/299> БСУ>.
17. Електронно списание „Диплома“, <<http://diploma.bg/index.php?p=view&aid=2170>>.
18. Електронно списание на Варненски свободен университет, <<http://ejournal.vfu.bg/bg/iziskvania.html> – ВСУ>.
19. Електронно списание „Диалог“ на Свищов, <<http://www.uni-svishtov.bg/default.asp?page=dialog>>.
20. „Kairos Journal“, <<http://www.kairosjournal.org/>>.

ДИНАМИКА НА ЦЕНИТЕ НА ПЕТРОЛА, ФАКТОРИТЕ ЗА ЦЕНОВИТЕ ПРОМЕНИ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

доц. д-р Серафим Петров

Международно висше бизнес училище, Ботевград

доц. д-р Атанас Близнаков

доц. д-р Ангел Георгиев

Нов български университет, София

DYNAMICS OF OIL PRICES, THE FACTORS FOR PRICE CHANGES AND THEIR IMPACT ON BULGARIAN ECONOMY

Seraphim Petrov

Atanas Bliznakov

Angel Georgiev

ABSTRACT: In recent decades there have been significant dynamic changes in the price of oil. Oil follows the laws of supply and demand and its price varies depending on the economic and political conditions and capacity of production facilities. Oil as main raw material and final product affects the economic development of countries. To analyze the result of rising oil prices, it is necessary to determine the reasons for the price dynamics. Oil shock, which there is currently characterized by a number of particularly ties. Developed „Convergence Program based on the macroeconomic framework for 2010-2014, the” mid-term expectations for the economic environment.

KEYWORDS: oil shock, economic growth, the medium scenario, the inflation outlook for inflation, convergence program.

Разглеждайки темата за влиянието на петрола върху цените в национален и световен план, е малко да се каже, че е изключително голямо. Нефтът е стратегическа суровина от първостепенно значение, тъй като влиянието му се разпростира върху различни сфери на икономическия, политическия и социалния живот на обществото. Особено се засили това влияние в последните години, когато процеса на глобализация се ускори.

В икономически аспект петролът се участва в две важни направления на икономиката: в транспорта и в химическата промишленост. Няма отрасъл на националната икономика, който да не е зависим от цените на петрола и

петролните продукти. Всичко това рефлектира в крайна сметка върху крайния потребител, следователно оказва влияние върху социалния живот на обществото, макар и косвено.

Покачването на цените на петрола през последните месеци не изненадващо все още стои във фокуса на анализаторите и продължава да бъде гореща тема за икономисти, предприемачи, коментатори. Цената на петрола не спира да пълзи нагоре и изгледите за минаване на психологическия праг от 150 щ.д. за барел стават все по-реални.

Анализите на някои икономисти, които прогнозираат сериозни кризи, могат да бъдат обобщени по следния начин: високите цени на петрола ще доведат до спираловидно увеличение на цените на редица стоки и услуги по производствената верига, а това ще намали от своя страна потреблението.

Ограниченото търсене от страна на домакинствата ще доведе до адекватни действия от страна на фирмите – свиване на производството им, повишение на цените и намаление маржа на печалбата, поради по-скъпи суровини, нарастване на инфлацията и най-важното – намаляване на инвестициите. При тези условия, БВП ще се намали в реално изражение поради намаление на основните му компоненти – потребление и инвестиции.

Подобно заключение би било логично, ако икономиката беше. Но икономиката се характеризира със своята динамичност, взаимоотношенията между отделните субекти оказват влияние чрез различни механизми и канали в динамика. Възможните сценарии за развитие на световната икономика в резултат на увеличението на цените на петрола са няколко и зависят от конкретните решения на стопанските субекти.

Преди да анализираме по-подробно възможното отражение на динамиката на цените на горивата върху националната икономика, ще направим следната уговорка – от икономическа гледна точка растежът на цените на петрола сам по себе си не е притеснителен факт. Намаленото потребление също не е проблем, с който държавата трябва да се справи на всяка цена – даже обратното – то е следствие от увеличените цени и всеки опит за изкуствено задържане на потреблението на определени равнища би довело до изкривяване на пазарното равновесие, предприемане на непечеливши инвестиционни решения и последващи фалити. Възстановителният период от този сценарий е непредвидим и би могъл да се превърне в рецесия, ако интервенцията от страна на държавата се задълбочи.

През последните десетилетия са настъпвали неколкократно динамични промени в цената на петрола. Като всяка стока, нефтът следва законите на търсенето и предлагането и цената му варира в зависимост от икономическите и политическите условия и капацитета на производствените мощности. Значението, което отдаваме на цената на петрола, е обосновано, предвид широката му употреба в целия свят. Петролът като основна суровина и краен продукт оказва съществено многостранно влияние върху икономическото

развитие на страните. За да анализираме резултата от покачване на цената на петрола, е необходимо да определим причините за тази ценова динамика.

Пазарната цена е само сигнал, чрез която се обективизират субективните предпочитания, оценки и очаквания на икономическите агенти за пазарната стока. По-високата цена, продиктувана от нарасналото търсене, значи, че за голяма част от купувачите петролът е станал сравнително по-ценен. И това именно е съществената разлика между петролните кризи през 70-те, 80-те и 90-те години и динамиката на цената на горивото през последните месеци. Аналогията между петролните шокове не може да се избегне, но днес светът е различен. Съответно през 1973, 1979 и 1989 г. цената на петрола рязко се повишава в резултат на намаленото предлагане от страна на ОПЕК. Петролните шокове винаги биват съпътствани и с политически кризи в глобално ниво – това са арабското нефтено ембарго през 73-та година, войната между Ирак и Иран през 79-та, войната в Залива през 89-та и войната в Ирак през 2004 г.

Петролният шок, който наблюдаваме в момента, се характеризира със следните особености:

1. Той е причинен до голяма степен не от намаление на предлагането, а от увеличение на търсенето. Увеличеното търсене е пряк резултат от икономическия растеж на Азиатските икономики, Китай и Индия.

2. Слабият долар допълнително увеличава в парични единици цената на петрола, но натискът върху относителната му цена спрямо еврото е по-малък.

3. Петролът се търгува усилено на капиталовите пазари във вид на фючърси, опции и други деривативни инструменти. Това са силно чувствителни инструменти, които инкорпорират в себе си бъдещите очаквания на инвеститорите. Това прави цената на петрола силно волатилна и чувствителна на най-леките тенденции в световната икономика.

Прогнозирането на потреблението на нефт и неговите цени се прави от втората половина на XX век, но интереса към тези въпроси се засили с началото на третото хилядолетие. Десетки компании в света изготвят и актуализират средносрочни, дългосрочни и свръх дългосрочни прогнози за състоянието на нефтения пазар и неговото отражение върху националните икономики.

Когато става въпрос за нефт и горива не може да не се отбележи информационната агенция Platt's – световен лидер по отношение на актуалните (real time) новини касаещи продажби – количества и цени на нефта и горивата. На сайта на агенцията се публикуват анализи и прогнози, подпомагащи продажбите и вземането на инвестиционни решения. Практика е котировките (ценовите нива) на нефта и горивата, публикувани от агенцията да служат като база при определянето на текущите цени.

Агенцията за икономически анализи и прогнози у нас изготвя прогнозите за цените на нефта за Българи. С това Агенцията подпомага формулирането на икономическата политика на страната.

Българската икономика е силно зависима от цените на петрола. България внася средно по 5.3 млн. тона суров петрол годишно през периода 2000 – 2006 г., по данни на Министерството на икономиката и енергетиката. Всеки скок при петрола веднага се отразява върху цените на бензина и дизела. Нагоре тръгват и котировките на другите петролни деривати – мазут, газьол и сѳра. Това съответно води и до поскъпване на природния газ, тъй като във формулата за формиране на неговата цена голяма тежест имат стойността на тези горива и курсът на долара.

Пазарът на горива в България не може да остане изолиран от тенденциите на международните петролни пазари, но не може еднозначно да се отговори какво точно ще се случи с цените на горивата. Промените в котировките на петрола се отразяват по един или друг начин и в България, но върху цената влияят и много други фактори като разходите за дистрибуция, акцизи, данъци, курс на долара, конкуренти в сектора и други.

Най-засегнати от растящите цени на горивата са транспортният сектор, енергетиката и тежката индустрия. По данни на икономическото министерство около 40% от крайното енергийно потребление се формира от нефтопродуктите.

Най-големият потребител на горива с близо 71% от крайното енергийно потребление е транспортът. Поради това този сектор е и най-уязвим от поскъпването на петрола. Нарастването на цените на горивата ще се отрази в симетрично вдигане на цените на транспортните услуги.

Това наложи разработването от Министерството на финансите на „Конвергентна програма базирана на макроикономическата рамка за 2010 – 2014 г.“. За основа е използван средносрочния макроикономически модел при допусканията за основните показатели на външната среда на Европейската комисия, МВФ и Министерството на финансите на Република България, актуални към март 2011 г.

Използвани са и разчети на Националния осигурителен институт и Националната здравно-осигурителна каса. При изготвянето на средносрочната макроикономическа прогноза не са взети под внимание ефекти от промяна на политиките, предвиждани в Националната програма за реформи на Република България (2011 – 2015 г.).

Макроикономическата прогноза е разработена на база на средносрочни очаквания за икономическата среда, като основните разлики са по линия на:

- Очакванията за растежа на световната и европейската икономика (незначителни разлики в диапазона 0.1-0.2 п.п.) за 2011 – 2012 г.;
- Динамика в цените на петрола (сравнително малки отклонения) и цените на неенергийните стоки (за 2012 г.);
- Лихвени проценти и валутен курс (по-ниски в националната прогноза).

Леко занижените очаквания за външното търсене и по-скъпото евро, заложенi в националните прогнози, показват, че се очаква намаление на из-

носа и на икономическия растеж. Това може да се компенсира от по-ниски лихвени проценти и международни цени.

Прогнозите са за умерено възстановяване на потреблението. Растежът на потреблението за 2011 да достигне ръст от 2.8%, след като през предходните две години беше реализиран кумулативен спад от 8.4%. От друга страна, понастоящем краткосрочните индикатори за икономическата активност показват добри сигнали за развитието на потреблението. Потребителското доверие бележи постоянен растеж през последните няколко тримесечия, като към началото на 2011 г. достига нивото си отпреди кризата. Балансът при очакванията за финансовото състояние на домакинствата също показва тенденция на подобрене. В търговията на дребно се наблюдава възстановяване, както от оборотите в сектора, така и от отговорите на анкетирания предприемачи в отрасъла.

ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

През 2010 г. динамиката на БВП се определяше от силния растеж на износа, който компенсира продължаващото, макар и с по-бавни темпове, свиване на вътрешното търсене. След първото тримесечие на годината икономическата активност в страната се подобри и за цялата 2010 г. беше регистриран растеж на БВП от 0.2%, след като през 2009 г. беше отбелязан спад от 5.5%.

От страна на търсенето, с най-голям отрицателен принос към БВП през 2010 г. бяха инвестициите, които, макар и със забавящ се от началото на 2010 г. темп, се свиха с 14%. Инвестиционната активност отбеляза подобрене, като бруто образуването на основен капитал регистрира годишен растеж от 4% през последното тримесечие. Индивидуалното потребление намалю с 0.6% през 2010 г., но показателят за доверие на потребителите регистрира ръст, както на годишна, така и на тримесечна база. Публичното потребление се понижи с 1% в резултат от фискалната консолидация. Приносът на външната търговия беше положителен. Реалният растеж на износа се ускори до 16.2%. Поради спада на вътрешното търсене, възстановяването на вноса беше по-умерено, с 4.5%.

По икономически сектори, в индустрията се наблюдава стабилно възстановяване, със силно изразен положителен принос на сектора в растежа на БДС. Възстановяването на индустрията започна по линия на външното търсене, но се пренесе и в растеж на продажбите на вътрешния пазар. През 2010 г. състоянието на промишлеността започна да се подобрява и средно за годината регистрира положително изменение от 1.9%. Съживяването в индустрията се подкрепя и от данните за оборота в промишлеността, който започна да нараства от март м.г.. Основен принос имат увеличените с 34% годишни продажби на външния пазар.

През 2010 г. потенциалният растеж на българската икономика се забави до 1.6%.

Определяща за това състояние беше ниската икономическата активност, която доведе до спад в натрупването на капитал. Очакванията за 2011 г. са потенциалният растеж да нарасне до 2.5%, като отклонението ще се свие до 3.8%. От страна на производствените фактори намалява отрицателния принос на заетостта; общата факторна производителност е с най-голям принос (1.5 процентни пункта), следвана от капитала (1.1 процентни пункта).

В средносрочен период до 2014 г. се очаква българската икономика да расте с темпове на растеж от над 4%, като отклонението от потенциалния БВП ще се свие, но ще остане отрицателно до 2013 г. Това отчасти ще се дължи на нарастването на потенциалния растеж, както по линия на акумулирането на капитал в икономиката, така и на увеличаване на общата факторна производителност.

СРЕДНОСРОЧЕН СЦЕНАРИЙ

За периода 2011 – 2014 г. се предвижда умерен, но устойчив икономически растеж между 3.6% и 4.4%. Темпът на нарастване на потреблението и инвестициите ще се засилва в средносрочен план, но техният дял в БВП ще остане по-нисък от този преди кризата. След 2011 г. нетният износ ще има отрицателен принос за растежа поради увеличаващия се натиск върху вноса от страна на вътрешното търсене.

Прогнозата за растеж на БВП от 3.6% за 2011 г., заложена и в Закона за бюджета за 2011 г., се потвърждава от наблюдаваната динамика на потреблението и инвестициите през октомври – декември 2010 г. Прогнозата от 4.1% за икономически растеж през 2012 г. е сравнително близка до есенната прогноза на ЕК от 3.8%. Разликите се дължат на разлики в допусканията. След отбелязания спад в потреблението на домакинствата през 2009 г. и 2010 г., през настоящата година се очаква растеж от 3.1% вследствие на преустановяване на негативните тенденции на пазара на труда, възстановяване на доверието в икономиката и, съответно по-ниската склонност към предпазни спестявания на домакинствата и по-голямата кредитна активност в икономиката. За периода 2011- 2014 г., потреблението на домакинствата ще продължи да нараства умерено, като се очаква да се стабилизира на нива от около 4%.

Доброто развитие на износа и възстановяването на вътрешния пазар ще окажат положително въздействие и върху инвестициите. Очаква се те да се възстановяват, но с по-ниски темпове на растеж в сравнение с периода на развитие преди 2009 г. През 2011 г. в резултат на по-голямото търсене и разширяването на географската и продуктова структура на износа, се очаква по-активна инвестиционна дейност и съответно реално увеличение на брутно-

то капиталобразуване с 5.6%. Това се дължи на няколко фактора – от една страна, проявление на ефекта от ниската база след 2009 и 2010 г., който се наблюдава от края на 2010 г. (през четвъртото тримесечие на миналата година инвестициите се увеличиха с 4% на годишна основа). От друга страна, последната инвестиционна анкета на НСИ показва положителни очаквания на предприемачите за 18.1% растеж на инвестициите през 2011 г. През целия прогнозиран период, делът на инвестициите в БВП ще се увеличава, достигайки до 8% през 2015 г., но растежът на бруто капиталобразуването ще остане на нива под 8%.

Възстановяването на икономиките на основните ни търговски партньори през 2010 г. и ниската база от 2009 г. доведе до ускорено нарастване на износа на стоки и услуги, който достигна 16.2% в реално изражение за миналата година. Този растеж се дължи предимно на увеличението на износа на стоки, докато услугите отбелязват растеж от 5.5%. За периода 2011-2014 г. се очаква растежът на износа на стоки и услуги да се забави, стабилизирайки се на нива над 7%. Това забавяне ще се дължи на намаляването на реалния растеж на износа на стоки, докато износьт на услуги се очаква да нараства умерено.

През 2011 г. се очаква възстановеното вътрешното търсене да доведе до увеличение на вноса, както на стоки, така и на услуги. Забавянето на темпа на износа действа в противоположна посока върху вноса на стоки, което ограничава ръста на общия внос до 7.8%.

ИНФЛАЦИЯ

След ясно изразената тенденция на понижение, хармонизираният индекс на потребителски цени (ХИПЦ) започна да нараства на годишна база още в края 2009 г. под влияние на възстановяващите се международни цени на храните и енергийните суровини. Инфлацията в края на 2010 г. се ускори до 4.4%, а средногодишната ѝ стойност бе 3%.

През първото полугодие на 2010 г. цените на автомобилните горива нараснаха значително под въздействието на повишаващите се цени на петрола на международните пазари. Ефектът от международните цени бе засилен и от обезценката на единната европейска валута спрямо щатския долар. В резултат, приносът на енергийните стоки в инфлацията за 2010 г. нарасна до 2.01 процентни пункта. Отрицателната годишна инфлация при храните беше 4.2% в началото на 2010 г. От второто полугодие, международните цени на храните ускориха своето увеличение след обявяването на данни за по-слаби реколти на зърно в основните страни-производители.

По линия на по-високите производствени разходи това бе сравнително бързо пренесено върху крайните цени на свързаните хранителни продукти.

Така от този период, потребителските цени на храните следваха ясно изразена възходяща динамика, а изменението им в края на годината достигна 3.9%. Вследствие на въведените в началото на 2010 г. по-високи акцизни ставки върху цигарите, цените им нараснаха с 33.9%, а приносят им се оценява на 1.3 процентни пункта. Административно регулираните цени, които формират около 15% от общата инфлация, се повишиха с 4.6%.

Базисната инфлация имаше ясно изразена тенденция на спад, която започна още в края на 2008 г. От началото на 2010 г., нейното равнище е под това на общия ХИПЦ, като свиването на вътрешното търсене доведе до ниски стойности на инфлацията при услугите и нехранителните стоки.

В периода 2011 – 2014 г. се очаква сравнително ниска и умерена, постепенно намаляваща инфлация. По подобен начин ще се развива и средногодишната инфлация, с изключение на 2011 г., когато ще се очаква ускорение на инфлацията в резултат от динамиката в международните цени на енергийните суровини, храните и металите, както и в потребителските цени на храните и енергийните стоки.

Прогноза за развитието на инфлационните процеси в периода 2011-2014 г.				
	2011	2012	2013	2014
Енергийни стоки	11.1	2.4	0.9	1.0
Инфлация за годината	3.9	3.3	2.6	2.4

Това развитие ще се отрази и на базисната инфлация. В следващите години не се очаква повишение в международните цени на суровините в доларово изражение и при допускане за стабилно евро не се очаква повишаване на инфлацията, предизвикана от външни фактори.

Ограниченото потребителско търсене на дълготрайни стоки и услуги, които не са от първа необходимост, ще задържи базисната инфлация на сравнително ниско равнище през първите девет месеца на 2011 г. Допълнителен фактор за ограничаване на това търсене ще бъде поскъпването на храните. В края на 2011 г. повишението на цените на услугите се очаква да бъде около 2.8%, но в това число се включват и цените в заведенията за хранене, които нарастват и под натиска на международните и свързаните с тях вътрешни цени на хранителните стоки.

През 2012 –2014 г. възстановяването на икономиката от страна на предлагането ще ограничи растежа на цените, основно при търгуемите стоки, тъй като очакванията са за по-висок растеж на продукцията и съответно на производителността на труда в индустрията, отколкото в строителството и услугите. По този начин се очакват по-високи относителни потребителски цени на

услугите в сравнение с хранителните и нехранителните стоки, тъй като при тях нарастването на разходите на труд на единица продукция ще оказва натиск за увеличение в цените. В този период базисната инфлация се прогнозира около 3.2 – 3.4%, като се очертава да бъде по-висока от общата инфлация. Умерен се очаква да бъде приносът на административните цени върху общата инфлация в периода 2011 – 2014 г. – около 0.2 – 0.3 процентни пункта в инфлацията в края на годината. Влиянието на данъчната политика също се очаква да има доста нисък принос върху инфлацията, тъй като равнището на преките данъци ще бъде запазено, а от косвените данъци само акцизите ще имат слабо отражение върху потребителските цени. През 2011 г. директният ефект от по-високите ставки върху течните горива се оценява на 0.1 процентни пункта, а в следващите две години ефектът ще е още по-нисък.

Основните рискове, свързани с прогнозата за инфлацията, се отнасят до развитието на международните цени и до темпа на икономически растеж в България. Международните цени на суровините могат да нараснат по-значително в отговор на по-силно световно търсене. Допълнителни фактори за тяхното ускорение, особено при цените на суровия нефт, са политическите кризи в страните от Северна Африка. Ограниченото предлагане на някои селскостопански стоки, подобно на това, което в момента се наблюдава при зърнените култури, допълнително може да предизвика по-висока инфлация в страната. В същото време, евентуално по-нисък икономически растеж на българската икономика ще запази базисната инфлация на ниско равнище и през 2011 г., тъй като домакинствата ще се адаптират към несигурната икономическа среда и ще продължат да спестяват.

ВЪНШЕН СЕКТОР

През 2010 г. нетният външен приток на финансови ресурси към страната бе значително по-нисък в сравнение с предходната година. Салдото по текущата и капиталовата сметка на платежния баланс продължи да се подобрява, като по този начин се запази устойчивостта на външната позиция. Текущата и капиталовата сметка са на дефицит от само 65.4 млн. евро (при дефицит от 2.6 млрд. евро през 2009 г.), причина за което беше високият темп на растеж на износа. През януари 2011 г. текущата и капиталовата сметка отбеляза излишък в размер на 155.5 млн. евро.

През 2010 г. търговският дефицит се подобри с 1.8 млрд. евро спрямо предходната година и възлезе на 2.4 млрд. евро, което се равнява на 6.7% от БВП. За първия месец на 2011 г. търговският баланс бе положителен, в размер на 111.7 млн. евро. Износът на стоки отбеляза годишен номинален растеж от 33.2% спрямо 2009 г. През януари 2011 г. той достигна 72.6% на годишна база. С основен принос за нарастването през изминалата година

бяха групите на неблагородните метали и изделия от тях – машини, транспортни средства и апарати, и минерални продукти и горива.

Вносът на стоки също нарасна, но с по-бавни темпове. С основно значение за покачването на вноса бяха суровините и материалите и минерални продукти и горива, главно поради по-високи международни цени. Отрицателният темп на растеж на вноса на инвестиционни стоки постепенно се забави, достигайки положителна стойност от 23.9% през последното тримесечие на 2010 година. Излишъкът по услугите през 2010 г. възлезе на 1.9 млрд. евро (при излишък от 1.3 млрд. евро за предходната година). За това увеличение с най-голям принос откъм кредитната страна са позициите „Други услуги“ и „Транспорт“, а откъм дебитната – „Пътувания“.

В резултат на увеличение в плащанията на доход по линия на преки инвестиции и по-ниски постъпления от компенсации на наетите, през 2010 г. дефицитът по дохода се увеличи със 192.1 млн. евро на годишна база, достигайки 1.4 млрд. евро. Увеличените трансфери към сектор „Държавно управление“ (с 596 млн. евро повече спрямо 2009 г.) доведоха до нарастване на салдото на „Нетните текущи трансфери“ до 1.55 млрд. евро за 2010 г.

За 2010 г. финансовата сметка на платежния баланс реализира дефицит от 0.9 млн. евро, което основно се дължи на погасяване на заеми на банки (918 млн. евро) и закриване на депозити на нерезиденти в местни банки (642 млн. евро). През януари 2011 г. банките са придобили чуждестранни активи на стойност 358.8 млн. евро и в същото време чуждестранните депозити са намалели с 229.5 млн. евро. Българската икономика се характеризира с нисък риск от потенциално спекулативно изтегляне на капитали. Един от показателите за това е дялът на портфейлните инвестиции в brutните международни пасиви на страната, който към декември 2010 г. възлиза на 2.8%. Друг показател е нивото на краткосрочен външен дълг, който се понижи през януари – декември 2010 г. с 848.9 млн. евро и съответно дялът му в brutния външен дълг спада до 31.4% (спрямо 32.7% година по-рано).

Международните валутни резерви осигуряват 112.8% покритие на краткосрочния външен дълг към декември 2010 г. Устойчивостта на външната позиция до голяма степен се базира на структурата на входящите капиталови потоци, които са основно под формата на преки чуждестранни инвестиции и външно заемане с вътрешнофирмен или дългосрочен характер. Преките чуждестранни инвестиции в страната възлязоха на 1 638.6 млн. евро за 2010 г. спрямо 2 412.2 млн. евро за 2009 г. Привлечените преки инвестиции през 2010 г. са в преобладаваща степен под формата на дялов капитал – 1 492.7 млн. евро, и към банковия сектор, под формата на реинвестирана печалба – 208.7 млн. евро.

След като през предходните години brutният външен дълг на страната растеше с бързи темпове, през 2010 г. той спада с 1.1 млрд. евро до 36.7 млрд. евро. Основен принос за тази динамика има краткосрочният дълг на

банките, който намалява с 929.9 млн. евро. Наличието на голяма ликвидност в банковия сектор при ограничена кредитна активност позволи на банките през 2010 г. да свият brutния си външен дълг с 1.5 млрд. евро и съответно делът на банките в brutния външен дълг на страната спадна до 18.7%. В средносрочен план очакваме тенденцията към намаление на brutния външен дълг да се запази.

Ръстът на инвестициите през 2011 г. ще е 5,8 на сто, а на потреблението – 1,9 на сто. По финансовата сметка се очакват преки чуждестранни инвестиции в страната около 1,5 млрд. евро през тази година. Възстановяването на потреблението ще стане по-чувствително през 2012 г. с подобряването на пазара на труда. Прогнозите за 2011 г. са за ускоряване на инфлацията до 3,8 на сто, основно движена от динамиката на цените на храните и петрола, които ще продължат да нарастват чувствително до средата на годината. За 2012 г. инфлацията ще бъде по-ниска – 3 на сто. Безработицата тази година ще се покачи слабо до 10,8 на сто, след което ще се върне на нивото от 2010 г. Растежът на кредити ще се ускори през тази и следващата години до 7,4 и 9,7 на сто.

СЪВРЕМЕННА ОБЩИНСКА АДМИНИСТРАЦИЯ БАЗИРАНА НА ЗНАНИЕТО

докторант Катя Страхилова

Университет за национално и световно стопанство, София

MODERN MUNICIPAL ADMINISTRATION BASED ON KNOWLEDGE

Katya Strahilova

ABSTRACT: Qualifications and competency of the municipal administration are essential to carry out their activities. Their knowledge and skills must be continuously improved through the provision of various trainings. Such an opportunity is provided by both national associations and the European funds and programs. Training to be provided by the municipal administration are on various topics depending on the particular need.

KEYWORDS: Municipal administration, training, knowledge, skills.

В съвременните икономически условия въпросите свързани с квалификацията и компетенциите на служителите заети в общинската администрация са от съществено значение. В резултат от децентрализацията централната власт прехвърля права на общините да предоставят специфични услуги на местното население, да определят тяхното количество и качество и да отговарят за всички въпроси, свързани с тяхното финансиране и управление. Това е така наречената административна децентрализация, която е една от формите на децентрализация представени в Стратегията за децентрализация. Тя дава основните насоки за разпределение на правомощията между централното и общинско ниво на управление. В тази връзка на преден план изпква въпроса достатъчно ли са компетентни и квалифицирани служителите за ефективно и качествено предоставяне на услуги. Предоставянето на качествени услуги на населението е една от основните задачи, която стои пред служителите, предоставящи общински услуги на местно ниво. Това изисква образована, компетентна и квалифицирана общинска администрация.

В резултат от променящите се икономически условия и непрекъснато нарастващите изисквания на бизнеса и населението, е необходимо общинската администрация да повиши своите умения, квалификация и компетенции, като за тази цел е необходимо провеждането на допълнителни обучения. Предприемайки мерки за повишаване на знанията и уменията си общинската администрация се доближава до изпълнение на целите на стратегията „Европа 2020“, които са базирани на знанието. Стратегията „Европа 2020“ има три приоритета, свързани с интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Инте-

лигентният растеж се свързва с изграждане на икономика, която се основава на знания и иновации. Устойчивият растеж се свързва с насърчаване на по-екологична и по-конкурентоспособна икономика с по-ефективно използване на ресурсите. Приобщаващият растеж се свързва със стимулиране на икономика с високи равнища на заетост, която да доведе до териториално и социално сближаване. В стратегията се предлагат седем инициативи по тези приоритети. Това са:

- Съюз за иновации — има за цел да подобри рамковите условия и достъпа до финансиране за научноизследователска дейност и иновации, за да гарантира превръщането на иновативните идеи в нови продукти и услуги, които създават растеж и работни места;

- Младеш в движение — има за цел да подобри постиженията на образователните системи и да улесни навлизането на млади хора на пазара на труда;

- Програма в областта на цифровите технологии за Европа — има за цел да ускори развитието на високоскоростен достъп до интернет и да извлече ползи от наличието на единен цифров пазар за домакинствата и фирмите;

- Европа за ефективно използване на ресурсите — има за цел да премахне връзката между икономическия растеж и използваните ресурси, да подкрепи преминаването към нисковъглеродна икономика, да увеличи приложението на възобновяеми енергийни източници, да модернизира нашия транспортен сектор и да стимулира енергийната ефективност;

- Индустиална политика за ерата на глобализацията — има за цел да подобри бизнес средата, по-специално за МСП, и да подкрепи развитието на силна и устойчива индустриална основа, позволяваща конкурентоспособност в световен план.

- Програма за нови умения и работни места — има за цел да модернизира пазарите на труда и да направи гражданите по-способни, като развива техните умения през целия им живот с цел да повиши участието в трудовия живот и постигне по-добро съгласуване между предлагането и търсенето на труд, в това число чрез трудова мобилност.

- Европейска платформа срещу бедността — има за цел да гарантира социално и териториално сближаване, така че ползите от растежа и работните места да са споделени в голяма степен и хората, живеещи в условията на бедност и социално изключване, да имат възможност да живеят достоен живот и да представляват активна част от обществото.

За постигането на тези приоритети се поставят определени цели, които се посочват в стратегия „Европа 2020“. Тези цели са:

- заетост за 75% от населението на възраст между 20 и 64 години;
- инвестиции в научноизследователска и развойна дейност в размер на 3% от БВП на ЕС;

- постигане на целите „20/20/20” по отношение на климата/енергията (включително намаляване на емисиите с допълнителни 30%, ако условията са подходящи);

- дял на преждевременно напусналите училища под 10% и дял на младото поколение със завършено висше образование от най-малко 40%;

- намаление на броя на застрашените от бедност с 20 млн. души.

Както се вижда от приоритетите и целите на стратегия „Европа 2020” основно място в нея заемат знанията и уменията на хората и тяхното развитие през целия живот. Това е тясно свързано с понятието „икономика на знанието”, което „обхваща напредъка в науката и технологиите и въздействието, което те оказват върху икономическия и социалния живот”.

В тази насока са базирани и редица европейски фондове и програми. Такава е оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”. Стратегическата цел на тази програма е да се подобри качеството на живот на хората чрез подобряване на човешкия капитал, постигане на високи нива на заетост, повишаване на производителността, достъп до качествено образование и учене през целия живот. Тази стратегическа цел е насочена към подобряване качеството на живот на хората чрез учене през целия живот и придобиване на нови знания и умения. По този начин се постига високо качество на предоставяните услуги. Тази програма има за цел да насърчи социалната икономика и в тази насока са и някои от приоритетните оси, а именно: подобряване качеството на образованието и обучението в съответствие с потребностите на пазара на труда за изграждане на икономика, основана на знанието; подобряване на достъпа до образование и обучение; социално включване и насърчаване на социалната икономика.

Доброто управление на човешките ресурси е фактор за повишаване на квалификацията и компетенциите на служителите, както и за предоставяне на качествени услуги на населението. Подобряване на управлението на човешките ресурси и повишаване на квалификацията на служителите е една от целите на приоритетните оси на Оперативна програма „Административен капацитет”. Според нея доброто управление на човешките ресурси е свързано с мотивацията на служителите, което води до намаляване на текучеството на кадри. Повишаването на квалификацията на служителите може да се подобри чрез различни обучения, в зависимост от нуждите, както на общината, като цяло, така и на отделните служители. Европейските фондове и програми осигуряват не само финансови средства за инфраструктурни и инвестиционни проекти, но и за различни обучения на служителите от държавната, в частност местната администрация. Това е една възможност за допълнителна квалификация на служителите и за усвояване на финансов ресурс предоставян от програмите и фондовете на Европейския съюз. Обучения на различни теми се осигуряват и от Националното сдружение на общините в Република България, регионалните сдружения, а и от самите общини.

Обученията са от съществено значение за повишаване на знанията и уменията на общинската администрация, която работи в съвременните условия на бързо променяща се икономическа среда.

В резултат от проведено анкетно проучване сред представителна извадка от общини, са получени различни резултати относно провеждането на обученията на общинската администрация. От петдесет и шестте общини, в които е проведено анкетното проучване в петдесет и една от тях се провеждат обученията на различни теми, а в пет от общините не се провеждат обученията. За да се установи къде се провеждат обученията и на какви теми са те се използват кростаблици и разпределения за получаване на необходимите данни. От гледна точка на това дали общините в които се провеждат обученията са областни центрове или не, анализа е представен в таблица 1.

Таблица 1. Кростаблица – областен център/провеждани обучения

		Осигуряват ли се различни обучения за общинската администрация		Total
		Не	Да	
Общината е областен център	Не	4	33	37
	Да	1	18	19
Total		5	51	56

От таблица 1 се вижда, че от анкетираните общини 37 не са областни центрове, а останалите 19 са областни центрове. В 33 от общините, които не са областен център и в 18 от тези, които са областен център се провеждат различни обучения на общинската администрация. Петте общини, в които не се провеждат обученията се разпределят според това дали общината е областен център или не, а именно: в четири от общините, които не са областен център и в една, която е областен център не се провеждат обученията. Тези зависимости са представени на фигура 1.

Фиг. 1. Разпределение между осигурени обучения и областни центрове

Обученията, които се провеждат за повишаване на знанията и уменията на общинската администрация са на различни теми. В отделните общини се провеждат различни обучения в зависимост от конкретната необходимост на служителите за осъществяване и подобряване на своята дейност.

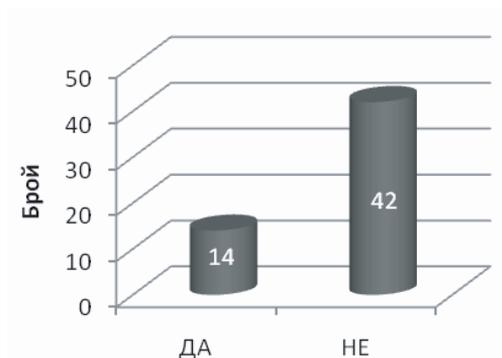
Таблица 2. Обучения на управленски теми

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не	42	75,0	75,0	75,0
	Да	14	25,0	25,0	100,0
	Total	56	100,0	100,0	

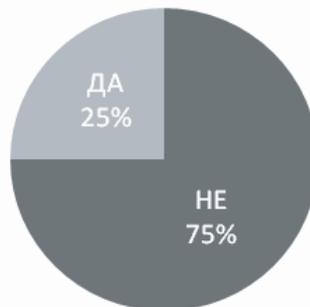
Както се вижда от таблица 2 в 14 от анкетираните общини се осигуряват обучения на управленски теми. Такива не се провеждат в 42 от общините. Тази зависимост е представена на фигура 2.

От фигура 3 се вижда и процентното отношение на общините, които осигуряват и тези, които не осигуряват обучение на управленски теми. В 25% от общините се провеждат обучения на управленски теми, а в 75% от тях не се провеждат такива. Тази зависимост показва, че в по-голямата част от анкетираните общини не се провеждат обучения на управленски теми.

Фиг. 2. Обучения на управленски теми

Фиг. 3. Обучения на управленски теми (%)

От голямо значение за доброто финансово управление са обученията не само на управленски, но и на финансови теми. В тази връзка от анкетното проучване се установи, че в 37 от общините се провеждат обучения на финансови теми, а в 19 от тях не се провеждат такива обучения. Тези резултати са представени в таблица 3 и на фигура 4.

Таблица 3. Обучения на финансови теми

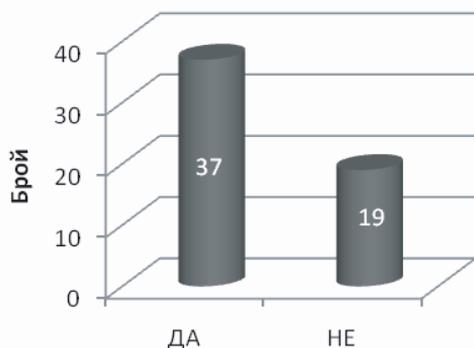
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не	19	33,9	33,9	33,9
	Да	37	66,1	66,1	100,0
	Total	56	100,0	100,0	

На фигура 5 е представено процентното отношение на общините, които осигуряват на общинската администрация обучения на финансови теми и на тези, които не осигуряват такива обучения.

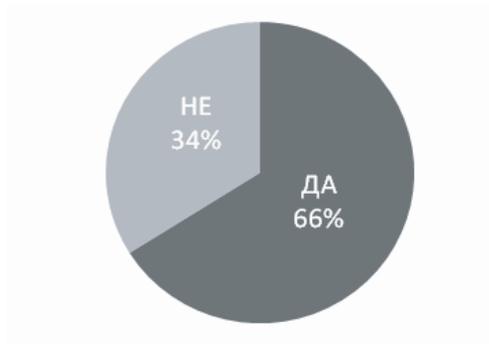
В 66% от анкетираните общини се осигуряват обучения на финансови теми, а в 34% не се осигуряват подобни обучения. Както се вижда, за разлика от управленските теми, финансовите са предпочитани в по-висока степен и се провеждат в по-голямата част от общините.

Управленските и финансовите теми за обучение на общинската администрация не са достатъчни за повишаване на техните знания и умения и това се потвърждава от анкетното проучване, в което се посочват и други теми на обучение. Такива са правните, комуникационните и други. Правните теми

Фиг. 4. Обучения на финансови теми

Фиг. 5. Обучения на финансови теми (%)

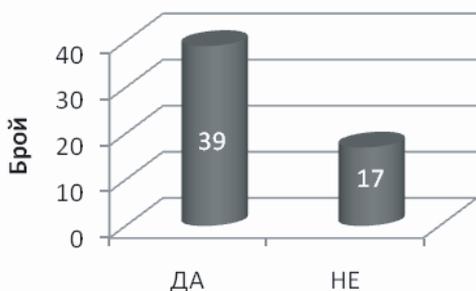
подобно на финансовите се осигуряват в по-голямата част от общините. Това се вижда от таблица 4, в който е показано отношението на общините, в които се провеждат и тези в които не се провеждат обучения за общинската администрация на правни теми. Общините, в които се провеждат обучения на такива теми са 39 и те са значително по-голям брой от тези в които не се провеждат обучения на правни теми, които са 17 на брой. Тази зависимост е представена и на фигура 6.

Таблица 4. Обучения на правни теми

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не	17	30,4	30,4	30,4
	Да	39	69,6	69,6	100,0
	Total	56	100,0	100,0	

От фигура 7 се вижда процентното отношение на общините предоставящи обучения за общинската администрация на правни теми и на тези, които не предоставят обучения на такива теми.

Фиг. 6. Обучения на правни теми

Фиг. 7. Обучения на правни теми (%)

В 70% от общините се провеждат обучения на правни теми, а в останалите 30% не се провеждат. Тази зависимост показва, че правните теми, подобно на финансовите са предпочитани и необходими за обучение на общинската администрация.

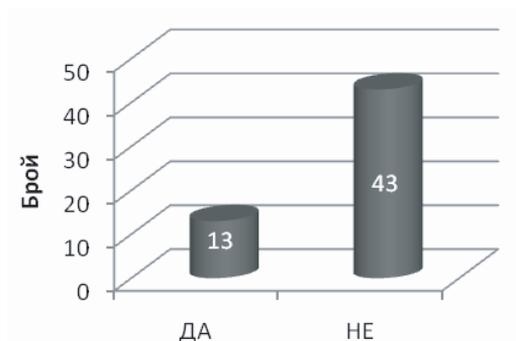
При осъществяване на своята дейност общинската администрация осъществява непрекъснати връзки с обществеността. От тази гледна точка е важен въпроса за комуникацията между общинската администрация и обществеността. В тази връзка е и провеждането на обучения на комуникационни теми.

Таблица 5. Обучения на комуникационни теми

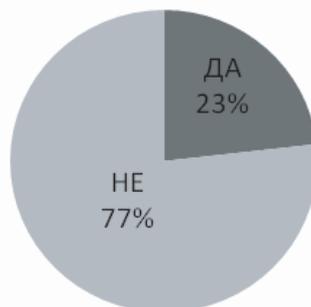
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не	43	76,8	76,8	76,8
	Да	13	23,2	23,2	100,0
	Total	56	100,0	100,0	

Както се вижда от таблица 5 в по-голяма част от анкетираните общини не се провеждат обучения на комуникационни теми, а именно в 43 от общините. В останалите 13 общини се провеждат такива обучения. Тази зависимост е представена на фигура 8.

Фиг. 8. Комуникационни обучения

Фиг. 9. Комуникационни обучения (%)

На фигура 9 е представено процентното отношение на общините, които осигуряват обучения на комуникационни теми и на тези, които не осигуряват такива обучения. При комуникационните теми на обучение, подобно на управленските по-голяма част от общините не осигуряват такива обучения. В 23% от анкетираните общини се провеждат обучения на комуникационни теми, а в останалите 77% не се осигуряват обучения на комуникационни теми.

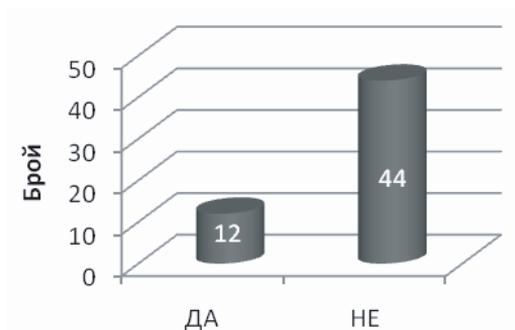
Управленските, финансовите, правните и комуникационни теми за обучение на общинската администрация се провеждат в различни общини. Но в 12 от общините се провеждат и други обучения. В останалите 44 общини управленските, финансовите, правните и комуникационните теми за обучение на общинската администрация са достатъчни за подобряване на знанията и уменията им и в тях не се провеждат други обучения. Това се вижда от таблица 6 и фигура 10.

Таблица 6. Обучения на други теми

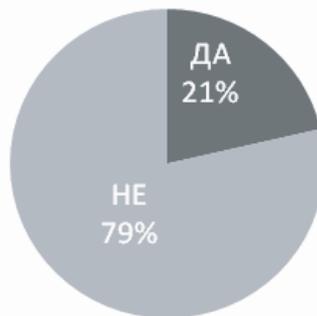
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не	44	78,6	78,6	78,6
	Да	12	21,4	21,4	100,0
	Total	56	100,0	100,0	

Процентното им отношение е представено на фигура 11.

Фиг. 10. Обучения на други теми

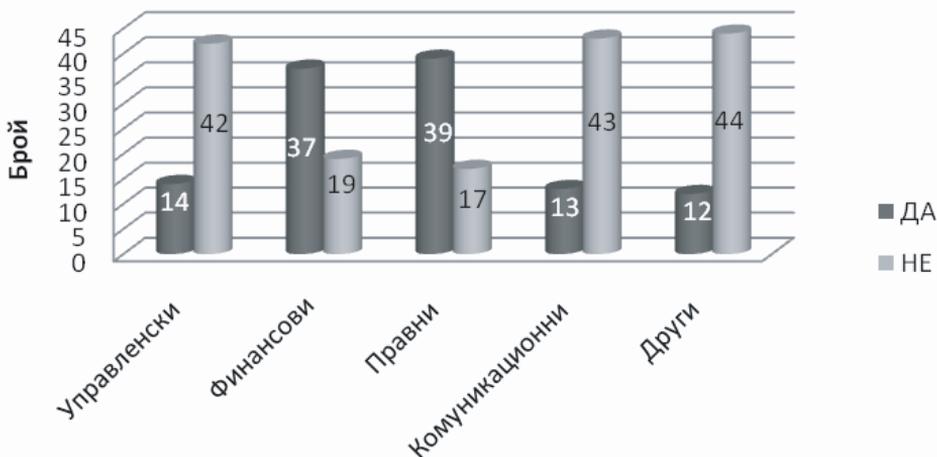
Фиг. 11. Обучения на други теми (%)

В 79% от общините не се провеждат обучения на други теми, освен посочените управленски, финансови, правни и комуникационни. За 21% от общините те не са достатъчни и поради това се провеждат обучения на други теми.

От анализа на провежданите обучения в общините се установи, че различните обучения се предпочитат в различна степен от отделните общини. Като се направи обобщение на темите на обучение и общините, в които те се провеждат или не се получават резултатите показани на фигура 12.

Фиг. 12. Темите на проведените обучения в общините

В най-много общини се провеждат обучения на правни теми (39), следвани от тези които провеждат финансови обучения (37). Както се вижда разликата между тях е много малка, но след това броя на общините, които провеждат обучения на управленски теми спада с 23 общини, т.е. тези в

които се провеждат управленски обучения са 14 на брой, а в 13 общинската администрация се обучава на комуникационни теми. В най-малко общини (12) се провеждат обучения на други теми.

Фиг. 13. Теми на проведените обучения в общините (%)

От фигура 13 се вижда, че в 34% от общините се провеждат правни обучения, следвани от финансовите (32%). По-малко се провеждат обучения на управленски и комуникационни теми.

В заключение може да се каже, че за общините е важно да имат квалифицирани, компетентни и мотивирани служители в общинската администрация. Административният капацитет на общините трябва да съответства на нуждите на населението при непрекъснатите промени в обкръжаващата среда и икономическото развитие на бизнеса и гражданите в района, реализирането на инвестиционни и инфраструктурни проекти, както и на участието в проекти на ЕС. За тази цел се провеждат различни обучения, които имат за цел постигане на добри резултати от квалифицирани и компетентни общински служители. В тази връзка е важен и въпроса за мотивацията, която имат отделните служители, не само за качествено изпълнение на задълженията си, но и за допълнителна квалификация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия „Европа 2020“
2. Стратегия за децентрализация
3. www.wikipedia.org

РЕКЛАМНАТА СТРАТЕГИЯ – КОМПОНЕНТ НА ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ МАРКЕТИНГ

доц. д-р Пенка Горанова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов

ADVERTISEMENT STRATEGY – COMPONENT OF EDUCATIONAL MARKETING

Penka Goranova

*ABSTRACT: **Advertisement strategy** directs and coordinates marketing actions of the higher school and it is founded on certain suppositions*

The strategy is based on the presumption that candidate students are seeking mostly the best educational product on the market. There is a need to integrate vertically various strategies that are developed and implemented in advertisement while they should be coordinated horizontally from one and the same hierarchy level.

Under the selection of the strategy various techniques are applied for prognosis, positioning, research, analysis, controlling and others, which permit to identify more precisely and better to use the market opportunities.

KEYWORDS: advertisement strategy, educational product, market opportunities, research.

Рекламната стратегия направлява и координира маркетинговите действия на висшето училище и се основава върху определени предположения. Стратегията се базира на презумцията, че кандидат – студентите търсят преди всичко най – добрия образователен продукт на пазара. Разнообразните стратегии, които се разработват и прилагат в рекламата, е необходимо да се интегрират вертикално, а от едно и също йерархично ниво – хоризонтално да се координират.

При избора на стратегия се прилагат разнообразни техники за прогнозиране, позициониране, проучване, анализиране, контролиране и други, които позволяват по – точно да се идентифицират и по – добре да се използват пазарните възможности.

Успехът на рекламните кампании и акции във висшето училище е тясно свързан с решаването на две взаимно свързани задачи:

- първата задача – да се каже всичко необходимо за образователният продукт;
- втората задача – да се предаде рекламното послание на кандидат – студентите чрез най-подходящите канали и средства за разпространение на

рекламата, при оптимален обем информация, поднесена в интригуваща и въздействаща форма, в подходящо време и интензивност, за да достигне рекламата до тези, за които е предназначена, и да им въздейства възможно най-ефективно.

*

Рекламната стратегия направлява и координира маркетинговите действия на висшето училище и се основава върху определени предположения. Стратегията се базира на презумпцията, че кандидат – студентите търсят преди всичко най – добрия образователен продукт на пазара. Разнообразните стратегии, които се разработват и прилагат в рекламата, е необходимо да се интегрират вертикално, а от едно и също йерархично ниво – хоризонтално да се координират.

При избора на стратегия се прилагат разнообразни техники за прогнозиране, позициониране, проучване, анализиране, контролиране и други, които позволяват по – точно да се идентифицират и по – добре да се използват пазарните възможности.

Рекламната стратегия се съобразява с промяната на пазарното поведение, с изграждането на конкурентни предимства. Стратегическият процес в рекламата трябва да се разглежда през призмата на мениджмънта на висшето училище. Той включва изграждане на визията, формиране на мисията, определяне на целите, използване на стратегиите и оценяване на резултатите.

Визията представлява концептуално виждане за бъдещето на висшето училище, за нейните дългосрочни стремежи и аспирации, без да се акцентира върху начините за тяхното реализиране. Визията определя мисията, която разкрива основните ценности и приоритети на дейността ѝ. Освен това мисията:

- „определя хоризонта на ръководителите и преподаватели във висшето училище;
- отчита измененията и тенденциите в търсенето на основата на потребностите;
- поражда повече асоциации с последващи идеи за нови образователни услуги;
- следи не само сегашните конкуренти, а и всички, които могат да задоволят същите потребности с други решения.”¹

Мисията показва насоките за развитието на висшето училище. Съществува, от една страна, мисия на училището, и от друга страна, мисия на дейността ѝ. Първата мисия представя и легитимира висшето училище пред обществото, като посочва нейните отличителни черти в сравнение с останалите конкуренти. Акцентите в мисията се съдържат в избраното кредо. Фирмената мисия характеризира стратегическата цел, която се преследва в по – продъл-

---

¹ Благоев, В., Маркетинг, изд. „Дунав прес“ АД, Русе, 2003, с. 493.

жителен период от време. Тя служи за определяне на йерархичната съвкупност от цели. Всяка дейност, осъществявана от висшето училище, има своя мисия, която зависи от неговите характерни особености.

Формулирането на стратегията трябва да се извършва съобразно поставените стратегически цели и направените стратегически анализи и се базира върху прилагането на следните подходи:

- **Интеграционен подход.** Този подход се използва от висши училища, които притежават значителни ресурси. Изисква обединяване на усилията и действията за постигане на поставените цели, при условие, че се действа в относително стабилна среда.

- **Адаптивен подход.** Той се прилага от висши училища, действащи в динамична обкръжаваща среда и търсещи решения на сериозни проблеми, породени от средата.

- **Предприемачески подход.** Той се използва от висши училища, които търсят нови възможности. Изисква наличието на силна реклама, демонстрираща стремеж към развитие и растеж.

При формулиране на стратегията трябва да се има предвид: областите на бъдещо развитие на висшето училище; начините за постигане на дългосрочните цели; отличителната компетентност; конкурентните предимства и синергийните ефекти, които се очаква да бъдат реализирани в избрания времеви хоризонт.

Формулирането на цялостната стратегия на висшето училище е свързана с определянето на стратегическите ориентири, оценяването на стратегическите позиции и търсенето на стратегически алтернативи.

Стратегическите ориентири дават възможност да се определят насоките за развитието на висшето училище. Те спомагат за ефективност, рационалност и съгласуваност на решенията. Първо се определят желаните за достигане на цели, а след това и подходящите стратегии за тяхното постигане.

Целеполагането е сложен процес, включващ формирането на целите на рекламата, тяхната проверка, корекция, съгласуването им и прогнозирането на достижимостта им. Най-добре разработен метод на целеполагане е системата от процедури по формирането на комплекси от цели във вид на дървовиден граф, наречен „Дърво на целите“. Разработването на „дървото на целите“ се осъществява чрез последователна декомпозиция на главната цел на подцели. „Колкото е по – голямо едно висше училище, толкова е по-вероятно то да има разклонено дърво на целите, съответстващи на равнищата на права и отговорности по управленската структура.“² Декомпозицията се осъществява по следните правила:

- Формулировката на целите трябва да описва желаните резултати, но не действията, необходими за тяхното постигане.

---

² Благоев, В., Маркетинг, изд. „Дунав прес“ АД, Русе, 2003, с. 494.

- Формулировката на главната цел трябва да описва крайния резултат.
- Съдържанието на главната цел трябва да бъде разгънато в йерархична структура на подцели.
- На всяко ниво подцелите трябва да бъдат независими и да не произтичат една от друга.

Рекламната стратегия се формира от висшето ръководство, тъй като то се разпорежда с ключовите ресурси.

Целите на рекламната стратегия трябва да допринасят за:

- формиране у рекламните сътрудници на ясна представа за тяхната роля в рекламната кампания на висшето училище;
- последователност на приеманите различни управленски решения относно финансирането на рекламната кампания;
- създаване на основа за планиране на рекламната дейност на висшето училище;
- създаване на предпоставки за анализ и контрол върху рекламната дейност на учебното заведение.

Трябва да се прави разлика между „външни възможности“ и „собствени възможности“. „Собствени възможности“ са тези, които висшето училище може да регулира и които са свързани с наличието на определени рекламни ресурси.

„Външни възможности“ са например:

- разработване на нови източници на реклама;
- създаване реклама за нови образователни продукти;
- усъвършенствани методи за налагане на ново послание.

В зависимост от различните комбинации между съществуващи и нови образователни продукти и пазари, ролята на рекламата се изразява в увеличение на пазарния дял. Изборът на една или повече стратегии зависи от степента на насищане на пазара и възможността на висшето училище да обновява рекламата си.

Трите основни типа стратегии за интензивно развитие на рекламата са:

Първи тип „Реклама, насочена към увеличаване на пазарния дял“.

Процесът се състои в опитите на висшето училище да увеличи пазарния си дял на образователните продукти на съществуващи пазари чрез по – активна рекламна политика. При това е необходимо учебното заведение:

- да открие слаби места в качеството на рекламната дейност на конкурентите и да използва тези слаби места;
- да убеди потенциални кандидат-студенти, че точно това е образователният продукт за тях;
- да рекламира допълнителни услуги, които правят образователния продукт по-привлекателен.

Втори тип „Разработване реклама за нов образователен продукт при съществуващи пазари“.

Това се осъществява чрез:

- реклама, акцентираща на характеристики на образователния продукт или услуга;

- реклама, акцентираща върху нови образователни продукти или услуги.

Трети тип „Разработване реклама за навлизане на нови пазари (излизане на нови пазари)“

Разширяването на пазарите предлага увеличение на пазарния дял чрез навлизане на съществуващи образователни продукти на нови пазари. Рекламата може да спомага за навлизане на нови пазари и да се привлекат други сегменти на пазара чрез разработка на нови образователни продукти и услуги.

***

Реализирането на ефективна рекламната политика на висшето училище зависи във висока степен от правилното организиране и провеждане на рекламни акции и кампании. **Рекламната акция** включва: едновременно използване на няколко рекламни средства; обща концепция и осъществявани взаимосвързано по време, съдържание и художествени изрази. **Рекламната кампания** е по-мощна и продължителна от рекламната акция. Тя представлява съвкупност от рекламни мероприятия, свързани в определена последователност и степенувани по сила за определен период от време така, че да допринесат за трайно повишаване на интереса към дадена образователният продукт или група от услуги, предлагани от висшето училище, а чрез това да предизвикат желание за кандидатстване. „Рекламоделят ясно формулира намеренията си, преди да пристъпи към разработване на творческа рекламна стратегия.“³ Оттук следват **целите** на рекламоделтя:

- промяна на мнението на кандидат-студентите;
- напомняне за удовлетворението от правилния избор след записване;
- поддържане мнение за рекламираното висше училище;
- насърчаване кандидат-студентите да търсят информация,
- създаване връзка между образователния продукт и потребността от него;
- предизвикване на незабавно действие за кандидатстване и явяване на изпит;

Необходимо е да се определи за „какво или за кои продукти и услуги се организира рекламната кампания, на какъв пазар – в страната или в чужбина, какви са характерните особености на обекта на рекламата и мястото му на пазара, известност на фирменото наименование и на търговската марка сред целевите групи, за да се уточни върху какво да се акцентира при кампанията“.⁴ Важно място при подготовката на рекламната стратегия заема въпросът

---

³ Цонева, И., цит. произв., АИ.“Ценов”, Свищов, 2000, с 311.

⁴ Каракашева, Л., Маркетинг – част II, изд. Призма, София, 2006, с 225.

за нейната организация, при което следва да се определи кой ще я ръководи и кой ще я реализира – собственото рекламно звено или рекламна агенция. В голяма степен това зависи от мащабите и от организационно-управленската структура на висшето училище, както и от финансовите му възможности. Определянето на рекламните цели е изходен пункт при организиране на рекламната стратегия. Те са свързани с търсенето на съответните образователни услуги или с имиджа на висшето училище и са насочени към определена целева група или аудитория. От това доколко висшето училище познава кандидат-студентите си, техните навици и предпочитанията им, стила и начина им на живот, зависи да се достигне по най-подходящите начини до тях и да им се въздейства аргументирано и убедително да изберат именно това учебно заведение. Уточняването на отговорностите по отношение на организирането и провеждането на рекламната стратегия има важно практическо значение. В специализираната литература и рекламна практика е известен т.нар. рекламен четириъгълник, включващ четирите основни рекламни институции – рекламодатели (рекламиращи), изпълнители (рекламни агенции), разпространители (комуникационни канали) и адресати (целевите групи, към които е насочена рекламата).

o **Рекламодателите** (търговски, производствени, туристически, транспортни, застрахователни, банкови, образователни и други фирми, организации и институти) в зависимост от мащабите, организационно-управленската структура и финансовите си възможности вземат решения относно ръководството, организирането и провеждането на рекламната кампания. Те имат **три алтернативи**: да възложат кампанията на собствения рекламен отдел; да използват рекламна агенция – изпълнител на рекламата, или и двете едновременно. **При първият подход** рекламните специалисти от висшето училище извършват необходимите проучвания, съставят рекламния план и план-график на кампанията, подготвят поръчки и влизат в директен контакт с разпространителите (издатели на вестници и списания, радио – и телевизионни компании и др.). Самостоятелното организиране и осъществяване на рекламната дейност от рекламирацията е свързано с голяма подготовка, с наличието на различни рекламни специалисти и решаването на множество проблеми. В повечето случаи се използва **вторият или третият подход** – възлагането на кампанията изцяло или частично на агенция-изпълнител. В зависимост от обема и характера на оказваните услуги рекламните агенции биват:

✓ *агенции за пълно обслужване (fullservice)*, предоставящи пълен цикъл на обслужване, като се започне с проучване на пазара и потребителите, планиране на рекламата, анализ и степенуване на разпространителите, осигуряване на творческия процес и се стигне до отчитане ефективността на отделните рекламни средства;

✓ *специализирани рекламни агенции*, осигуряващи обслужване в различни области на икономическия и обществения живот, специализирани по отрасли, видове рекламни услуги;

✓ *творчески ателиета*, обединяващи колективи от художници, графичи, фотографи, дизайнери, специалисти в областта на компютърната графика и анимация и др.;

✓ *допълващи агенции*, осигуряващи рекламния процес с манекени, фото-модели, рекламен и витринен реквизит и др.;

✓ *фирмени рекламни агенции*, обслужващи отделна крупна компания.

o **Адресатите** са кандидат-студентите, на които да се предаде рекламното послание като потенциални потребители. Това налага проучване на мотивациите на адресатите, които предопределят избора на висшето училище и кандидатстването в него, както и отчитането на характерните особености на образователния пазар.

o **Разпространителите на рекламата**, т.е. различните канали, носители и средства за пренасяне на информацията (масмедиите) за достигане до целевата група – потенциални кандидат-студенти, когато се знае например кои списания и вестници четат, кои телевизионни програми гледат, кои радиостанции слушат, по кое време и т.н.

Висшето училище използва модел, описващ основните етапи на разработване на рекламна кампания независимо дали конкретният предмет е самото учебно заведение, образователен продукт, или комбинация от тях, а именно:

◆ **Кампанията печели с тактика**, т.е. която и да е дейност, лишена от една висока цел, насочена само към непосредствения проблем, е обречена на неуспех. С особена сила това важи за рекламната комуникация. Тя постига своя ефект чрез множество акции с определени тактически задачи. В това множество, крайната цел лесно може да бъде загубена от полезрението. А добре прицелената кампания определя мястото и ролята на всяко действие, обвързва го финансово и организационно в единен цикъл.

◆ **Кампанията концентрира усилията** и има за цел да постигне предварително формулирани цели и задачи. Планирани в единство, те осигуряват сигурност и убедителност на предприетите действия. Въведените „ресурси“ – специалисти по маркетинг, творчески екипи, агенции за проучвания, пари се управляват по – ефикасно, ако съществува яснота за предстоящия път. Кампанията концентрира усилията на всички участници в даден момент, на дадено място, в нужната посока. Всеки поотделно и всички заедно са заинтересовани, ресурсите се насочват към следващата стъпка.

◆ **Кампанията намалява склонността към компромиси и участниците** са спечелени за крайната цел, мотивирани са за оперативност и самовзискателност. Всяко действие се оценява и само оценява с критерии за ефективност, определени от съизмерването с голямата цел. Добре организираната и управлявана с алгоритми кампания непрекъснато насочва в правилната посока творческите екипи. Ясно се определят мястото и ролята на всеки участник. Ликвидира се неувереността. Ограничава се възможността за прехвърляне

на задачите и отговорностите. „Търговци“ и „поети“ може все така да мерят сили, но не един срещу друг, а един до друг. Компромисите се обезсмислят, когато във всеки момент е определено „кой – какво – кога – как – за колко?“ ще действа.

◆ **Кампанията осигурява печеливша реклама**, като дори ограничените средства, организирани в съответстваща кампания, могат да осигурят печеливша реклама. Конкретната дългосрочна цел, избраните оптимални подходи и средства, осмисленият и проверен стил са предпоставките за това. Даже най – малкото въздействие, съобразено с тези предпоставки, е печеливщо.

Политиката на концентрирана реклама се основава на предположението, че кандидат-студентите на целевите пазари имат специфични изисквания и желания. Висшите училища разработват и предлагат такива образователни продукти и услуги, които са най – подходящи за съответните пазарни сегменти.

Политиката на недиференцирана реклама се изгражда върху хипотезата, че кандидат-студентите основно се интересуват от ниските цени на образователните продукти.

***

Планирането на рекламния бюджет е един от особено отговорните задачи. В рекламната практика се прилагат различни методи за формиране на рекламния бюджет в зависимост целите и задачите на кампанията, от възможностите на висшето училище, от средствата, които заделя за реклама, от конкурентните висши училища и др.

Определянето на рекламния бюджет за отделна рекламна кампания следва да се формира в зависимост от необходимите финансови средства за реклама, като се отчитат потребностите от повтаряемост, промените в цените на рекламните услуги и т.н. Голям професионализъм и творчески подход са необходими при разработване на рекламните теми, общи за цялата кампания. Чрез разработването на концепцията е необходимо да се прецизира и да се предаде основният замисъл на рекламната кампания и мотивите, определящи рекламния апел, който я характеризира. Добрата рекламна кампания трябва да има атрактивно заглавие, да съдържа достоверна информация и реално обещание за задоволяване определена потребност.

Изборът на средства зависи от характера на рекламната стратегия, от спецификата на образователните продукти и услуги, за които се провежда, както и от размера на финансовите средства, планирани за провеждането ѝ. Затова е необходимо да се познават добре обсегът на рекламните средства, възможностите да достигнат до кандидат-студентите, начините на въздействие и т.н. Следователно при избора им трябва да се вземат под внимание: тяхната стойност; обхват; степен на въздействие; честота на използване; стабилност на посланието; наличие на безполезна аудитория (лица, до които посланието

достига, но те не са потенциални потребители) и нейната приблизителна величина; срок на въздействие и др.

След определянето на каналите и средствата, които ще се използват за рекламната кампания, се пристъпва към създаването на рекламни обяви. Това е свързано със съдържанието на рекламното послание, което трябва да има привличащо заглавие или апел, интригуващ текст, илюстрация, цветовете и други. При разработване на рекламното послание следва да се изхожда от познатия фундамент: кой комуникира или кой е рекламирацията, какво казва или какво се стреми да предаде с информационното съдържание на посланието; кому трябва да се предаде (адресатите на рекламата); по какъв начин – с какви рекламни носители и средства; какъв ефект се очаква да има. Наред с това съществено значение има изборът на време за предаване на посланието или кога да бъде разпространено, както и как да се предаде по форма, стил, представяне и др.

Изборът на време за провеждане на рекламната кампания изисква преценка и вземане на решение относно времето и продължителността на кампанията (колко пъти в годината или в сезона, за по-продължителен или кратък период от време). При подготовката на рекламната кампания трябва да се разработи конкретен план-график за времето и периодичността на провеждането ѝ. Изключително важно значение има изборът на момента, в който да започне „атаката“, както и постепенното засилване на интензивността на кампанията, за да се достигне до кулминацията в нужното време. Намалването на интензивността след върха на кампанията следва да е постепенно, като се запази качеството на провежданите мероприятия. При организирането на няколко свързани рекламни кампании е необходимо да се прецени дали да се правят промени в темата на рекламата през определен период от време или не.

При контролиране и отчитане на резултатите от рекламната кампания (положителни, задоволителни или незадоволителни) трябва да се направи компетентна и обективна оценка до каква степен са постигнати формулираните цели. Същевременно при отчитане общо на успеха или неуспеха на рекламната трябва да се вземат под внимание и другите фактори, действащи по същото време на пазара (конкуренция, намаляващо или увеличаващо се търсене и др.), както и влиянието на останалите елементи на маркетинг микса на фирмата – образователна услуга и нейното качество, цената, по която се предлага. „Ефективността на рекламната и рекламната стратегия изисква анализи, свързани с“:⁵

- Целевата аудитория, нейните демографски и социално-икономически характеристики.
- Съдържанието на посланието и начинът на неговото представяне.

---

⁵ Георгиев, Пл., Съвременен маркетинг, Ст. Загора, 1998, с. 198-199

- Цената на рекламното място или времето на представяне на посланието. Дават възможност за сравняване на разходите на няколко комуникационни канали и съобразно с разполагаемия бюджет да избере най-икономичния.

- Честота на комуникационните контакти, при която е възможно някои комуникационни канали да не бъдат ефективни посредници въпреки тяхното покритие на аудиторията.

Съществуват три основни елемента на ефективната реклама, без които тя не би могла да работи: **внимание, степен на запомняне и убедителност**. Разбирането им помага да се разработи стратегия за създаването на убеждаващо рекламно съобщение!

Силата на рекламата е във **вниманието и интереса**. **Вниманието** е това, което кара аудиторията да се обърне към рекламата, а **интересът** подбужда читателите или зрителите, да достигнат до самият край на съобщението, запазвайки стремежа да намерят отговори на интересуващите ги въпроси. **Интересът** е временно явление и поради тази причина трябва да се положат усилия той да се поддържа. Това може да стане, ако конкретното обръщение увлече аудиторията!

Освен, че вниманието е задържаща функция, а поддържащият интерес е необходим за избутващата функция, ефективната реклама притежава също и закрепваща функция, която има за цел да фиксира предаваните съобщения в паметта на индивида.

Ефективната реклама се поддава на **запомняне**. Рекламните изследвания се фокусират върху два типа памет:

- *познаване* – означава, че потребителят би могъл да си спомни вече видяна информация за образователният продукт или услуга;

- *припомняне* – то е по-сложно, означава, че кандидат-студентът може да си спомни съдържанието на рекламното съобщение.

Повторението на дадена реклама е факторът, който способства за познаването и припомнянето ѝ. Реклама, опираща се на мнението на специалисти за рекламираното висше училище използва причинен подход за **убеждение**. Една от убеждаващите рекламни методики е прекомерното възхваляване или преувеличената реклама, при която рекламодателя прави смели твърдения за качеството на предлаганият продукт или услуга.

Рекламните кинофилми широко използват художествени и други средства за масово идейно и естетическо въздействие върху кандидат-студентите, като ангажират вниманието с интригуващ сюжет, красиви хрумвания, хиперболизации и др., показвайки рекламирания обект в покой и в движение.

В международната рекламна практика в зависимост от възможностите, мащабите и характера на висшите училища, от предлаганите образователни услуги намират приложение различни рекламно-насырчителни средства като: рекламни мостри и образци; календари – стенни, настолни, бележници, картички и др.; рекламни сувенири, подаръци, и т.н. Въздействащият ефект

зависи главно от тяхното качество, оригиналност, практичност, начин на разпространение сред кандидат-студентите.

***

Рекламната стратегия е основен елемент на образователния маркетинг микс и има различна тежест в него, в зависимост от естеството на обекта на рекламата и целевата аудитория. Тя има за цел да информира кандидат-студентите и да упражнява известно въздействие върху тях чрез информационни послания. Необходимо е да отбележим, че рекламата има голяма неопределеност в сравнение с останалите елементи на микса и се нуждае от постоянно поддържане и развитие. Неопределеността произтича от еднопосочното ѝ въздействие и липсата на обратна връзка за реакцията и отношението към предаденото съобщение. Това може да бъде преодоляно чрез организирането на тествания и проучвания за установяване на обратната връзка при комуникирането с кандидат-студентите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Благоев, В, Маркетинг, изд. „Дунав прес“ АД, Русе, 2003
2. Георгиев, Пл., Съвременен маркетинг, Ст. Загора, 1998
3. Каракашева, Л., Маркетинг – част II, изд. Призма, София, 2006
4. Цонева, И., цит. произв., АИ. „Ценов“, Свищов, 2000

СТРАТЕГИИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА КАЛИФОРНИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Д-р Десислава Костова – Пикет
Калифорнийски университет, САЩ

UNIVERSITY OF CALIFORNIA FINANCING STRATEGY MANAGEMENT

Dessislava Kostova – Pickett

ABSTRACT: California has always been the leader in generating new ideas as well as presenting problem solutions in the domain of higher education. The university attracts students with its high quality degree courses, utilizes millions of dollars of state, government and private resource funds. The university's major financial strength derives from various income sources such as State of California financial support, student fees, federal government sponsored grants and contracts, medical centers, private financing and self-financing activities. Following the decline of state funds as a share of university's budget a number of programs, indirectly related to education, have been terminated; student fees have been increased and financial aid reduced. University financing supports the following purposes: student access; research activities and master's courses; state levels of subsidy.

KEYWORDS: strategy, financing, income, sources.

НАЧИНИ ЗА ПОСТЪПЛЕНИЯ НА СРЕДСТВА ЗА ФИНАНСИРАНЕ

Щатът продължава своята работа за разрешаване на сериозна финансова криза, в която разходите продължават да надвишават приходите. През 2005г. университетът и Губернаторът на щата постигат съгласие за предоставяне на финансови ангажименти за дългосрочен план за подкрепа на университета. Споразумението за съгласие засяга фундаменталната финансова издръжка, прием на студенти, студентски такси и други ключови програмни елементи за периода 2006 – 2011 г. Той предоставя финансова основа на университета и способността да се планират нивата на студентските такси за обучение през следващите няколко години. В замяна на тази дългосрочна стабилност университетът се ангажира да съсредоточи своите ресурси за посрещане на дългосрочните цели, свързани с приема на студенти, таксите, студентските финансови помощи и качеството на програмите.

Студентските такси за обучение нарастват от 2003 г. и продължават да се увеличават през следващите години. Таксите за бакалавърските студенти в редовно обучение се увеличават с 8%, магистърските – с 10%. Освен таксите на редовните студенти, тези на задочните бакалавърски и магистърски студенти се увеличават с 5%. В съответствие с предишните практики част от увеличенията на таксите се използват за финансови помощи за нуждаещи се студенти.

Университетът остава силно конкурентен в привличането на федерални субсидии и договори, като размера на средствата следват тенденцията на бюджетите на федералните агенции за предоставяне на изследователски програми. Над две трети от приходите на университета от федерални изследователски програми идват от две агенции: от Министерството на човешките услуги, основно чрез националните здравни институти и от Националната научна фондация. Други агенции, които фигурират значимо сред университетските субсидии, са Министерството на образованието, на отбраната, Националната космическа администрация и Министерството на енергетиката. През последните години федералните субсидии за изследователска дейност са се увеличили значително. Дългосрочната перспектива показва че големи увеличения на постъпленията за изследователска дейност от Федералното правителство са по-малко вероятни. Прогнозата за средствата от федералния бюджет се е влошила вследствие на университетския бюджетен дефицит и дейността на Калифорнийския университет относно намаляването на този дефицит през следващите няколко години. Това може да доведе до ограничаване на вътрешните разходи в областите на изследователската дейност и да предизвика сериозни последици за университетските научни изследвания.

Университетските медицински центрове също увеличават добавените разходи. Търсенето на здравни услуги и разходите за тяхното предоставяне се повишават значително, докато средните приходи от пациент за издръжка на тези услуги се увеличават с по-ниско темпо. В допълнение към нарастващите разходи за заплати, осигуровки и медицински консумативи, с които се сблъскват болниците из целия щат, университетските медицински центрове понасят и допълнителни разходи за нови технологии, биомедицински изследвания, обучението и практиката на професионалисти в здравния сектор, както и на грижата за несъразмерно голяма част на непривилегированите откъм медицински грижи хора в Калифорния. Освен медицинските осигурителни организации Medicare и Medi-Cal другите не признават допълнителните разходи за обучение в своите плащания за академичните медицински центрове. Medicare, Medicaid, медицинското обучение и диспропорциите в споделеното финансиране се очаква в бъдеще да бъдат редуцирани. Също така, в резултат на щатското законодателство, медицинските центрове са изправени пред сериозни изисквания за материалната база, която да бъде в състояние да осигури непрекъснато обслужване в случай на силно земетресение.

Бъдещият финансов успех на медицинските центрове е зависим от постоянната и адекватна подкрепа на медицинското обучение и грижата за бедните. Медицинските центрове в Калифорнийския университет остават конкурентноспособни в техните съответни области чрез намаляване на разходите, които са следствие на реструктуриране и подобрена ефективност, както и чрез разширяване на присъствието на пазара с по-силни връзки с други доставчици особено с общинските болници и лекари от други мрежи. Стратегиите за плащане трябва да отчетат нуждата да се поддържат оперативни печалби, достатъчни за покриване на задълженията, за осигуряване на оборотен капитал, за университета, за съвременно оборудване и за инвестиции в инфраструктура и разширяване на програмите.

Поддръжката на университета от частни източници е доказателство за неговото значимо място като лидер в благотворителните дейности. Нивото на частната поддръжка подчертава силното доверие сред донорите към качеството на университетските програми и към значимостта на неговата мисия. В същото време частната поддръжка е повлияна от промените в икономиката и финансовите пазари, ефектът от които все още не е оценен.

Необходима е допълнителна и достъпна студентска база за жилищни нужди за да се задоволи нарастващото търсене. Повечето общежития в кампусите продължават да са напълно заети. Университетът отговаря на това търсене чрез строеж на студентски жилища по традиционния начин, като таксите за настаняване са предвидени да доведат до достатъчни приходи, за да покрият директните и косвени оперативни разходи и обслужването на дълга и чрез търсене на възможности за развитие на частна жилищна база на територията на кампуса.

Университетът трябва да има балансирано разнообразие на много категории съоръжения, за да посрещне своите образователни, изследователски и обществени цели и продължава да прави оценка на своите дългосрочни капитални нужди. Поддръжката на университетската капитална програма трябва да бъде осигурена от: щата Калифорния, от външно финансиране, дарения и други.

Щатските субсидии за следващите две до четири години включват осигуряване на издръжка за капитално финансиране в размер на \$345 млн. на година. Това ниво на поддръжка няма да осигури всички капитални нужди на университета и затова институционалните източници ще продължават да бъдат нужни за много критични проекти.

Съществуват и планове за допълнителни капитални проекти, за които традиционно не се счита, че ще получат издръжка от щата. Това е един непрекъснат процес, който се коригира по необходимост, за да се включат други проекти, когато се осигурят дарения или други допълнителни ресурси или се разработят планове за финансиране.

ФИНАНСОВИ ПОТОЦИ НА КАЛИФОРНИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Приходните потоци, които влизат в бюджета са на разположение за разпределение от Президента, вицепрезидентите, ректорите, зам. ректори, декани, председатели на факултети на Калифорнийския университет за изпълнение на същинските оперативни функции, включително за административна издръжка на университета. Първият вид потоци изключва външното финансиране на научно-изследователски проекти. Въпреки че изследователската дейност със сигурност е същинска дейност, тези приходни потоци са получени чрез предприемаческите усилия на отделни или на малки групи преподаватели и са под техен контрол и затова те не отговарят на горните критерии.

Финансовите потоци отговарящи на критериите са:

Първо, някои приходи са определени предварително. Това са: субсидии от щатския генерален фонд (намалени с евентуални условия за плащания от приходни облигации) и средства от лотарии; студентски такси (такса за обучение, за регистрация, която е задължителна, но по-ниска от предишната, такса за професионално обучение, такси за лятно училище и такса за нежители на щата); както и всички непреки плащания по договори и грантове (федерални, щатски и частни).

Второ, някои приходи са изключени. Това са: приход от спомагателни дейности (жилищно настаняване и хранене, междуколежански спортове, UNEX, паркинги и транспорт, публични мероприятия като художествени изложби и театрални постановки и др.). Те са по същество несъщински операции, където цената се плаща от хората за предоставени услуги и те трябва да си избират разходите. (това са собствени студенти, плащащи за квартира и храна, преподаватели, студенти и персонал плащащи за паркингите и т.н.). Изключени са и „други студентски такси“, които са специфични за кампуса, плюс таксите за здравна застраховка. На практика студентите в Калифорнийския университет купуват здравна застраховка от университета. А първите са такси, които студентите са одобрили след кампусни референдуми и са използвани изключително за несъществени цели.

Трето, съществуват няколко приходни потоци, отговарящи на критериите, но са по-трудни за идентифициране. Един от тях е плащанията на дивиденди от постоянните инвестиции (включително от университетските регенти и фондациите). Освен това има и частна подкрепа, която се дели на четири вида:

– Дарения за изследвания, които би трябвало да се групират с други външни издръжки на изследователска дейност, тъй като тези дарения са предназначени за конкретен преподавател или малка група от преподаватели.

– Постоянни инвестиции (включително ФФИ – финанс функциониращи като инвестиции – не са на разположение за текущите нужди на университета и ползата им се изразява в бъдещи приходи.

- Дарения за материална база – не за текущите дейности на университет.
- Дарения за други дейности освен изследователска работа.

Тези дарения обикновено са придружени с някакви ограничения, наложени от дарителите – например за използване във факултетите по право или математика. Могат да бъдат ограничени само за магистърски или бакалавърски стипендии или дори за допълнителни стипендии във факултета по английска литература. Но нито едно от тях не е съвместимо с дефиницията за фондови източници, към които да бъде причислено. Ако например едно дарение е рестриктирано да се използва за изследователска работа на професор X, следователно то е в категория (1) по-горе и не е включено в изчисленията. Само малка част от даренията са без никакви рестрикции, но включвайки само нерестриктираните дарения, сериозно ще се подцени степента, до която университетът е зависим от частна помощ. В момента университетът е в процес на промяна на счетоводната си система от натрупване към кешова, което допълнително усложнява извличането на данни.

Създадена е категорията „разни“, която включва няколко източника. Първият е STIP (Short Term Investment Pool/Краткосрочен инвестиционен пул) или на практика лихвите от различни финансови баланси. Общата сума на тази лихва за 2004-05 г. (според университетския финансов отчет) е 210 млн., но не цялата сума може да бъде прехвърлена към същинските фондове. Информацията от 2004-05 г. показва, че около 61% могат да се включат в същинските фондове, в това число 14%, които представляват STIP лихва от баланса на генералния фонд, който обичайно се класифицира като компонент на генералния фонд. В много кампуси лихвата STIP идва в различни размери от сметки, които носят лихва и от офиса на ректора. Делът на ректора се използва за обща издръжка на кампуса.

Категорията „разни“ включва също и различни „данъци“, които са наложени от кампуса върху различни фондове, а приходите се използват за издръжката му и най-точно се определят като същински. Те включват калкулация на административните разходи, направени след насочване на средства към спомагателните дейности. Тези средства се облагат с „данък“, за да покрият разходите по администриране и надзор на тези средства. Втори източник представлява връщане на разходите по обслужване на постоянните инвестиции. Тези средства се използват за финансиране на дейностите и представляват документираните разходи по администриране на постоянните инвестиции. Друг източник е дарителският данък върху получените дарения, изключвайки данъка върху дарения за дейности освен изследователската работа, който вече е включен в стойностите на частната издръжка.

Университетът управлява трите национални лаборатории от името на Министерството на енергетиката още от момента на тяхното създаване, без финансови облаги, като обществена услуга.

Активите и пасивите на пенсионния план на Калифорнийския университет, отнасящи се до някои трансферни служители, които не избират да се пенсионират чрез ПС на Калифорнийския университет, по-късно ще бъдат прехвърлени към друг пенсионен план.

Разликата между брутните приходи и разходи, свързани с договора с Националната лаборатория в Лос Аламос, от университета, представлява хонорара на университета за управление на контракта и възстановени разходи на университета, но не в лабораторията.

Разходите на ПС на Калифорнийския университет се финансират от комбинация от инвестиционни приходи, вноски от работещите и работодателя. От 1990 г. до сега вноската на университета към ПС е равна на нула. Освен това, след 1990 г. повечето от задължителните за служащите вноски към ПС на Калифорнийския университет са били пренасочени към отделен вносен план, който се поддържа от университета. Експертната оценка на ПС на Калифорнийския университет е преценила, че при съществуващото финансово състояние и възможността да посрещне задълженията си, изплащане на пенсии, вноски от страна на работодателя и от служащите не са необходими. Не може да се очаква, че пенсионният план ще поддържа високото ниво на излишък и управителното тяло може да въведе вноските на един бъдещ етап. Нулевото ниво на вноски към ПС на Калифорнийския университет и отклоняването на вноските на служащите се анализира всяка година и те ще бъдат възобновени тогава, когато възникне нужда за възстановяване на необходимите нива на финансови резерви.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА ФИНАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ НА УНИВЕРСИТЕТА

За да се подобри бюджетната ситуация е необходимо да се даде отговор на следните въпроси:

1. Може ли университетът да направи нещо, за да се запълни разликата между съществените финансови нужди и щатското финансиране, освен продължаващото повишаване на студентските такси?

2. Ако недостатъчното щатското финансиране се запълни отчасти с частно финансиране, какъв точно размер частно финансиране ще е необходим?

3. Съществуват ли някакви алтернативни бюджетни варианти, които да осигурят по-ефективната издръжка на университета извън очевидния избор между щатската издръжка и продължаващия спад?

Анализът посочва, че университетските финанси са в състояние на непрекъснат спад. Това води до свиване на обхвата на дейността и понижаване качеството на образованието.

Считаме, че щатското бюджетно финансиране е неадекватно на нуждите на университета и е необходимо:

– Калифорнийския университет да запази държавния си статут. Университетът е бил основан като общественно-финансирана институция. Но както университетът така и студентите все повече разчитат на финансови средства от частни източници за поддържането на качествено обучение и научно-изследователска дейност.

– Чрез публично финансиране университетът да продължава да търси допълнителни частни източници и да се максимизират други възможности за финансиране за издръжката на основните си програми.

– Университетът да направи оценка на образователната, изследователската и обществените мисии в условия на непрекъснато нарастващата зависимост от частно финансиране, включително и дългосрочните последици от намалението на публичното финансиране.

Компонентите на същинските фондове на Калифорнийския университет могат да бъдат дефинирани по следния начин:

- *Щатски генерален фонд*: Той представлява паричната субсидия за университета, определена от законодателите. Тя включва щатската субсидия (без допълнителните плащания от облигационни приходи) плюс финансиране от лотарията.

- *Същински фондове на Калифорнийския университет*: Те включват щатския генерален фонд (както е описан по-горе) плюс студентски такси (за обучение, регистрация, за летни курсове, NRT, но не и такси за настаняване и за здравно осигуряване),

- *Вторично възстановяване на стойността* от грантове и договори. Това са приходи от инвестиции (включително от тези управлявани от членове на управителния съвет и кампусните фондации),

- *Издръжка от частни източници* (без капиталните дарения, но включително дейностите освен изследователската работа)

- И една *комплексна* категория, която включва приходи от STIP, възстановяване на разходи по инвестициите и пълното възстановяване на административните разходи.

В тези пет вида фондове не се включват средствата за НИД, която се финансира отвън, а също така и доходът, генериран от спомагателните дейности (напр. жилищно настаняване и хранене, междуколежанските спортни дейности, паркинг и транспорт и др.). Изключени са още и „други студентски такси“, които са специфични за отделния кампус, както и болничните дейности.

ОСНОВНИ СТРАТЕГИИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ

Първа стратегия: съдържа три клаузи:

1. Годишни увеличения на издръжката на Калифорнийския университет както следва:

- за първата учебна година – 3%;

- за учебните години до 2010 г. – 4%.
- 2. Финансиран ръст на приетите студенти – 2,5% на година.
- 3. Увеличение на студентските такси както следва:
  - за бакалаври – 10% годишно;
  - за магистри – 13,3% годишно.

Субсидията от Генералния фонд няма да може да бъде достигната до 2011 г.

Втора стратегия: Състои се в ускорено развитие на частните финансови източници.

Университетът си е поставил задача да въведе бързи увеличения на таксите. Преподавателският състав и изследователските отдели започват интензивно да търсят корпоративни партньорски отношения. Увеличават се усилията за привличане на донори за спонсориране на изследователска дейност, студентска финансова помощ и много други области на специални нужди.

Калифорнийският университет може да успее да задържи текущите нива на същинските университетски фондове.

И двете стратегии изискват да се даде отговор на следните три въпроса:

1. Може ли университетът да направи нещо, за да запълни празнината между средствата, необходимите за същинските (основни) дейности и щатските субсидии, освен като продължава да повишава студентските такси?

2. Ако празнината, оставена от щатските фондове, се запълни частично от частни източници, колко допълнително частно финансиране ще бъде необходимо?

3. Съществуват ли някакви алтернативни бюджетни сценарии, които могат да помогнат на университета по-ефективно.

ПАРАМЕТРИ НА СТРАТЕГИИТЕ

Първи: При анализ на разходните модели може да се даде отговор какви ще бъдат последствията от бюджетните стратегии върху същинската мисия на университета, която е да обучава студенти и да прави научни изследвания както и върху интегрираната система от кампуси.

Намалението на публичните приходи ще принуди университета да се обърне към частните източници, които търсят конкретна възвръщаемост на своите инвестиции.

Университетът ще предпочита най-вече области и дейности, които могат да решават конкретни проблеми, поставени от спонсора. Тези случаи могат да се пренасочат през административната система.

Втори: При разработване на стратегиите се имат в предвид и бъдещите промени. Трябва да се идентифицират променящите се съотношения между частните и публичните финансови източници.

Трети: Необходимо е да се обърне сериозно внимание на променливите като:

- Отражение на покачващите се такси върху финансовото състояние на студентите бакалаври.
- Пораженията върху магистърските програми, вследствие на загубата на високо квалифицирани кандидат магистри.
- Относителният спад в заплащането на преподавателите и персонала в сравнение с еквиваленти институции.

Четвърти: Идентифицирането на последствията от бюджетните промени е необходимо да се извършва чрез набор от варианти.

В бъдеще публичните субсидии все повече ще намаляват, а ще се търсят все повече частни финансови източници. Това ще затвърди тенденцията към увеличение на таксите за обучение.

- Вноските от генералния фонд в бюджета на Калифорнийския университет се увеличават стъпаловидно с определените годишни стъпки (3% и 4% за година).

• Студентските такси непрекъснато ще се покачват и университетът ще има възможност да запази приходите си, както в предходящите години.

- Таксите за професионално обучение ще продължават да се увеличават заедно с тези в професионалните училища.

Необходимо е да се отбележи, основните академични дейности остават силно зависими от щатските генерални фондове. Следователно редуцираната пропорция на щатските субсидии се отразява в значителна степен върху университетската образователна мисия.

При условията на Споразумението щатските фондове, като част от бюджета на Калифорнийския университет, не се възстановяват, а се очаква да намаляват, макар и с по-бавно темпо.

СУБСИДИЯ НА СТУДЕНТИ – БАКАЛАВРИ И МАГИСТРИ

Финансова помощ и студентски достъп

Увеличенията на таксите създават затруднение за много студенти в Калифорнийския университет. В стремежа си да запазят достъпността до университета за класираните студенти, администрацията поддържа една сравнително добра политика за подпомагане, при която една четвърт, една трета или в някои случаи половината от стойността на увеличенията се връща на студентите под формата на финансова помощ (USAP).

Тези стойности ще продължават да нарастват в периода на Споразумението. Тази политика е мотивирана от желанието да се поддържа равен достъп до висшето образование и тя разширява достъпа до него чрез дисконтиране на стойността на обучението за по-бедните студенти.

Според наше мнение политиката на „високи такси за обучение/високи финансови помощи“ обаче има два недостатъка. Първо, връщането на средства под формата на финансова помощ представлява трансфер на финанси от фонда за обучение на една група студенти към друга, най-общо от повече към по-малко заможни. Въпреки че тази политика позволява на университета да осигури достъпа на по-непривилегировани студенти, тя представлява един 25-50%-тов данък върху тези семейства, които нямат право на финансова помощ – един скрит данък (в смисъл че той е вмъкнат в таксата за обучение). С не по-малко значение е фактът, че връщането на средства чрез финансовата помощ не представлява публична издръжка на висшето образование. *То заменя публичното финансиране с една форма на частна кръстосана субсидия.*

МАГИСТЪРСКО ОБРАЗОВАНИЕ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА РАБОТА

Необходимо е да се отбележи, че финансовата помощ USAP се конкурира с друга употреба на същите тези средства. Изразходваните пари за финансова помощ за бакалаврите биха могли да бъдат похарчени за наемане на преподаватели, които да редуцират съотношението студент/преподавател или за наемане на персонал, с което да се повиши ефективността на университетските дейности. Същото е валидно и за студенти от магистърските програми. Голяма част от тези пари се оказват в ръцете на преподавателските помощници, които наистина извършват една полезна образователна функция и заслужават подкрепа. В същото време това финансиране не се използва за докторантски стипендии или изследователски програми, което би спомогнало за привличане на най-квалифицираните студенти и да се поддържа или повиши качеството на университетските програми.

Това движение към една дори умерена политика на високи такси за обучение/високи финансови помощи/ създава затруднения и размествания в магистърското обучение и изследователска работа. Нагласата да се увеличава делът на увеличените такси, който в последствие се трансферира към финансовата помощ, може да стимулира бъдещи увеличения, от което ще пострадат нетната стойност на магистърските стипендии и асистентската изследователска дейност. Това ще направи Калифорнийския университет по-неконкурентноспособен в привличането на най-добрите магистри-студенти. Увеличението на таксите предизвиква покачване на стойността на научно-изследователната работа, а това води до съкращение на съответните бюджети, независимо дали те се финансират от университета или от външни източници.

ЗАПЛАТИ НА АКАДЕМИЧНИЯ ПЕРСОНАЛ

Между 1980 г. и 2001 г. заплатите в Калифорнийския университет се понижават с 3% до 22% в сравнение с четирите частни университета в своята

сравнителна група 8, а в сравнение с другите четири държавни институции в групата понижението е съпоставимо. Според условията на Споразумението увеличение от 3-4% годишно трябва да бъде разпределяно по различни начини. В своята петгодишна рамка то не предвижда застигане на останалите училища в група 8. Решение на Управителния съвет на Калифорнийския университет – RE-61, Препоръка А – поставя за задача да се достигне паритет до десет години. Минали тенденции сочат, че подобни на Калифорнийския университет институции ще надминат наложените в Споразумението увеличения. *Това означава, че при условията на Споразумението нито преподавателските заплати, нито на персонала ще възвърнат конкурентноспособността си спрямо другите университети.*

Персоналът в Калифорнийския университет изостава след колегите си на пазара в Западния регион в 13 от последните 15 години. През много от тези години техните увеличения на заплатите са наполовина от тези на колегите им. В една от годините увеличението е еднакво, а в две то беше нула. Споразумението не предлага начин, по който заплатите на преподаватели и персонал да достигнат пазарното ниво. Предложението RE-61-A на управителния съвет, според което паритет ще бъде достигнат около 2016-17 година, не предлага конкретен план как да се постигне това. Очаква се допълнителните средства да бъдат използвани най-напред за намаление на таксите, а след това – за увеличение на заплатите.

Съотношение на студенти към преподаватели

Това съотношение се повиши от 14.5:1 в периода от 1967-1975г. на 17.5:1 през годините на икономическия спад в началото на 90-те и се очаква да достигне до 21:1. Проектът предвижда връщане до ниво 17.6:1 към 2010, но Споразумението не предвижда финансово осигуряване на подобно подобрене.

Изисквания за привличане на средства

Финансовата картина на Споразумението може да бъде подобрена чрез усилия за увеличаване на частните приходни потоци, независимо дали те ще се използват за студентска издръжка, спонсориране на научно-изследователската дейност или за други образователни програми. (В действителност, Споразумението изрично задължава университета да търси такива частни източници на приходи). Негативната разлика в бюджета при сравнение на очакваното финансиране наложено от Споразумението е значителна. Съпоставяйки данните от двата модела, става очевидно, че това различие в щатското финансиране ще трябва да бъде компенсирано с приходи от частни източници и за това ще бъдат необходими допълнително \$1.5 милиарда в добавка към увеличените такси за студентите. Имайки предвид ограничения-

та, наложени върху използването на постоянните инвестиции и дарителството, ще бъде невъзможно да се генерират тези един и половина милиарда долара годишно през оставащите години между текущия бюджет и последната година на Споразумението. *Въпреки че набирането на средства от частни източници може да осигури някакво ограничено облекчение, те не са реалистично решение за намалелите структурни фондове в Споразумението по пътя към възстановяването на предишния статут на университета.*

Споразумението изисква непрекъснати увеличения на таксите за обучение и разширено търсене на частни финанси, за да се поддържа едно качествено ниво. Освен това, тъй като увеличеният прием на студенти е недостатъчно финансиран, повишаването на качеството, особено във високоръстовите и с високо съотношение на бакалаври кампуси, ще изисква още по-големи увеличения на таксите и по-интензивно набиране на частни средства. Не е сигурно, че при тези условия може да бъде гарантиран достъпа до услугите на университета на икономически и расово разнородното студентско население на Калифорния, или че академичното развитие може да бъде продължено с темпото, което е присъщо за този щат.

Заплати на служителите

Заплатите са в една постоянна и интензивна конкуренция с увеличенията на студентските такси. Общите повишения на заплатите са прекратени за неопределено време. Повишенията на заплащането на преподавателите по заслуги са суспендирани за две последователни години и в отговор на няколко колективни трудово-правни дела университетът е решил да преустанови стъпаловидната система до 2014 – 2015 г. Много от най-силните преподаватели търсят и се сдобиват с външни оферти за работа, а тези, които остават, трансформират скалата на заплатите в две все по-разграничаващи се системи – „извън скалата“ за преподавателите, които са по-конкурентни на пазара и „в скалата“ за по-неконкурентните. Тази все по-открояваща се двупластова система разрушава самочувствието и предизвиква търсене на външни предложения, които се стимулират и от нарастващата цена на жилищата. Кампусите вече са отговорни за осигуряване на голяма част от оперативните си приходи, а това включва и дейности за набиране на средства от дарители. Имайки предвид различната възраст, програмни структури, разположението и демографската структура на кампусите, те започват да се развиват по свой собствен път, да намират различни образователни ниши и да предоставят различни нива на качество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Annual Financial Report., 2000 – 2006, The University of California
2. Digest of Education Statistics., 2006, Washington, D.C.: National Center for Education
3. Statistics.: (<http://nces.ed.gov/programs/digest/d02>.)
4. Digest of Education Statistics., 2006, Washington, D.C.: National Center for Education
5. Statistics.: (<http://nces.ed.gov/programs/digest/d02>.)

ЗА ЛЮБОВТА, ЗАВИСИМОСТТА И ТЕХНИТЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

доц. д-р Соня Илиева

Шуменски университет „Еп.К. Преславски“, Шумен

FOR LOVE, ADDICTION AND THEIR SOCIOLOGICAL DIMENSION

Sonia Ilieva

ABSTRACT: Love is not only a feeling, but social interaction. It is a process of interdependence between social entities built on the basis of common, important for their existence and development of the subject activity. Love is micro social process built upon the foundation of interpersonal relationships. In this process gives rise to cause different social relations: status, identity, communication, financial, material and placement of life according to love. They are all part of total social dependency in which one or both partners fall.

KEYWORDS: love, relationship, social relationship, depending on the status, identity dependence, communication dependence, financial dependence, vital relationship, micro social process sociological approach, collecting empirical sociological information, leadership relations, a vital position, life strategy, lifestyle, self, competition, social conflict, manipulation.

ЛЮБОВ

... „Всичко, от което се нуждаете е любов“ – се пее в един от евъргрийните на „Бийтълс“.

Любовта е най-неопределената дума на земята. Никъде другаде няма едновременно толкова щастие, но и толкова страдание, колкото в любовта.

Чрез любовта се достига до Аз-концепцията на друга личност и напълно може да се осъзнае дълбоката ѝ същност. През очите на влюбения човек могат да се видят такива качества на обикнатия човек, които са заложени, неосъзнати, но все още неосъществени от него.

„В любовта – тази най-висша креативна форма на живота се фокусират не само действията на първичния полов нагон, а и цялата палитра виталност на жената и мъжа. Магнетизиращата палитра на любовта съчетава по законите на човешкото битие първичната физиология на плътта с нейната духовна еманация.“ – смята Р. Щернберг, един от най-добрите изследователи на любовта. [16, с. 47]

От античната до съвременната епоха в книжовния фонд на човечеството е натрупана огромна художествена, публицистична и научна литература за любовните взаимоотношения между жената и мъжа, просмукана от феноменологичното в епохата или типа цивилизация, синтезирала черти от социални стилове, отразяваща различни значения.

Едва ли има сърце, което да не се е трогвало от любовните истории за Орфей и Евридика, Парис и хубавата Елена, Одисей и Пенелопа, рицарят Ланселот и кралица Гуиневиър, Тристан и Изолда, Клеопатра и Марк Антоний, Наполеон и Жозефина, Паоло и Франческа, Скарлет О'Хара и Рет Бътлър, Катрин и Хийтклиф и много, много други.

Трудно е да бъдат обхванати в списък литературните творци, чиято муза е била любовта: Омир, Сафо, Овидий, Шекспир, Данте, Аполинер, Байрон, сестрите Бронте, Мопасан, Чехов, Маркес, Есенин, Вознесенски – случайно подбрани имена от плеядата творци, които илюстрират стремежът на хората да анализират и пресъздадат това велико, човешко явление любов.

Любовта намира израз и в българската литература най-вече в творчеството на И. Вазов, Хр. Ботев, баща и син Славейкови, Й. Йовков, Б. Пенев, М. Белчева, Д. Габе, Е. Багряна, Ст. Пенчева, М. Башева, А. Геров, Е. Евтимов, г. Константинов, Д. Дамянов, Н. Йорданов и много други творци. В този ред на мисли не може да не бъде посочена една от най-хубавите повести на Емилиян Станев „Крадецът на праскови,,, истински шедьовър на българската литература, чрез която авторът разказва за една възвишена и свята, но невъзможна любов. Четейки „*Juvenes dum sumus*“, „Тавански спомен“, „Стари неща малко по новому“ на Валери Петров човек преживява катарзис.

В центъра на своя научен интерес са поставили любовта известни философи, психолози и социолози като Р. Барт [1], Бейнс, Д. [2], Р. Щернберг, [16], [17], Т. Люис [13], Е. Фром [8], [9], И. Сингър [15] и др.

В този списък на учени равностойно място заема и името на проф. Кирил Василев автор на изключителната философска монография „Любовта“ публикувана в средата на 80-те г. на ХХ в. в България и претърпяла няколкократно преиздаване.[3]

Любовта е най-парадоксалното явление в сферата на човешките чувства и взаимоотношения. Всички хора говорят за любов, жадуват за обич и неистово се стремят към нея. Но с любовта са свързани и жестоките човешки страдания едно от които е загубата на независимостта на личността.

Любовта се смята преди всичко за чувство. Но **любовта е социално взаимодействие** и по тази причина е обект на социологическото познание. От тази гледна точка тя е процес на взаимна зависимост между социални субекти, изграден върху базата на общ, значим за тяхното съществуване и развитие предмет на активност.

Любовта може да се разглежда и през други социологически ракурси:

- като социална дейност, обмен на дейности, ролево взаимодействие,

символно общуване, изходна клетка на социологически анализ;

- като микросоциален процес, изграден върху основата на междуличностни отношения;
- като наиндивидуална форма на организация на обществото при определяща роля на неговите културни норми;
- междуличностен процес, разгръщаш се в контекста на взаимните очаквания и непрестанната ориентация спрямо поведението на партньора, върху интересубективността и ситуационната адаптация.

Мишел Фуко пише, че „любовта отразява реалността на дейностното взаимосвързано и взаимозависимо съществуване и развитие на социалните субекти и може да се разглежда едновременно и като форма на обществена взаимовръзка и като социален процес.” [11]

ЗАВИСИМОСТИ

Според Т. Оорд, първото от състоянията, които предизвикват психична и поведенческа затормозеност и препятстват функционирането на индивида е състоянието на зависимост. Това състояние се свързва най-често с пряката употреба на някакво химическо вещество като наркотици, алкохол, амфетамини и др. и формирането на синдром на зависимост. Въпреки това следва да се знае, че не всички нейни разновидности имат такава пряка връзка. Най-общо може да се каже, че *смисълът на състоянието на **зависимост** е следствие от някакво разстройство в организацията на личността, която рефлектира върху социалните ѝ взаимоотношения и взаимодействия.* [14]

*Състоянието на зависимост е свързано с **преживяването на страх** и се отнася към появата на нещо ново, което изисква изоставяне на свои убеждения, виждания и съответно, някаква промяна. Състоянието на тревожност е резултат от оценката за вреда, която вече е предизвикана от дадената ситуация. Тази оценка се дава, когато индивидът не успява да се промени в съответствие с новите изисквания. В крайната си форма проявата на зависимост е олицетворение на фокусираното единствено върху *тук и сега – поведение*. С оглед на тези особености, в личният живот на индивид, в състояние на зависимост, преобладава присъствието на чувства за вина, болка, страх и безнадеждност, които обаче не е задължително да бъдат осъзнати като такива.*

Съществува различно дефиниране на зависимостта, според областта на науката и човешката дейност, където се употребява:

- В областта на медицината и психологията зависимостта е модел на вредни, поведенчески взаимодействия в рамките на проблемни отношения. Тя се свързва с разбирането за поведението пристрастяване и психологическа зависимост от други хора.

- В приложната математика и компютърни науки зависимостта е състояние, при което един обект използва функционалността на друг обект. В тази област съществува понятието „зависимост-връзка“ означаващо вид на двукомпонентни отношения по математика и компютърни науки. В математиката съществуват още и понятията „зависими и независими променливи“ – на променлива, която зависи от независимата променлива.

- При управлението на проекти зависимостта изразява връзката между проекта и крайните елементи.

- В геополитиката понятието „териториална зависимост“ е свързано със суверенна държава, която не е независима.

- В областта на икономиката е известен „коефициентът на зависимост“, който изразява зависимостта на икономиката от продуктивна част на стопанския живот.

- В езикознанието съществуват зависими и независими форми глагол и т.н.

- Пристрастяването към Интернет е наречено киберпристрастяване /киберзависимост/. Хората, страдащи от този вид зависимост, чувстват празнота и непълноценност, когато не са в мрежата.

*От гледна точка на социологическата теория съществува понятието **социална зависимост**. В най-общ план тя изразява връзката между явленията в обществото, при която изменението на едно от тях предполага в някакво отношение съществуването или изменението на друго. Тя е общо вътрешно измерение на всички форми на обществена взаимовръзка, формираща се при и по повод дейността на социалните субекти. [5]*

Социалната зависимост е производна на социалната дейност. Тя означава още корелация на различни типове взаимоотношения: икономически, политически, институционални, междуличностни и т.н., които се отличават с неравностойност на позициите на участващите партньори. В някои случаи, предимно с идеологическа натовареност понятието се разглежда като синоним на господство, подчинение, принуда и др. Социалната зависимост е фундаментална характеристика на обществените взаимоотношения. Понятието не е еднозначно и едномерно състояние, а сложна съвкупност от акумулиращи се влияния, връзките между които трудно се поддават на анализ.

Приведените примери налагат извода, че няма обществена и научна област, при която понятието зависимост да няма своето приложение. Дефинирането и контролирането на зависимостите е съществена част от знанието за функционирането на обществото и в не малко университети по света има такива бакалавърски и магистърски програми, свързани с управлението на зависимостите. Български пример в това отношение е Бургаски свободен университет, в чийто Център по хуманитарни науки се провежда курс за придобиване на професионална квалификация „Социална работа със зависимости“. Фокусът на подготовка и работа е насочен към преодоляване не само на химическата, но и на психичната и междуличностна зависимост на

личността, както и създаването на устойчиви модели за живот и функциониране в обществото.

Защо в любовта хората стават зависими [13], [14]?

Истинската любов предполага и свободата като неотменима човешка ценност. Любовта изисква освен поглед от двама души в една посока, то и запазване на личното пространство на всеки от тях, което означава всеки да се чувства свободен. Поставянето в зависимост на житейския партньор е израз на собственичество, на желание да се притежава, да се контролира, което е проява на егоизъм и някаква форма на духовно и физическо робство.

Любовната зависимост най-често се изразява в постоянен страх да не се изгуби другия, защото ако това се случи и животът изгубва смисъл. Така много често любовта се превръща в зависимост и престава да бъде любов.

По своята същност любовната зависимост не се различава от останалите зависимости – наркоманията, алкохолизма и хазарта. Сценарият е аналогичен – в своята неувереност, самота или душевно страдание зависимият търси спасение в зле разбираната от него „любов“, алкохола или дрогата. Поставяйки се в такава зависимост човек започва постепенно да пренебрегва близките си, работата и собствените си интереси и заживява в очакване партньорът да му даде усещането за пълноценност. Колкото повече се отдава зависимият, колкото повече потъпква себе си в името на другия, толкова по-мъчителни стават отношенията им. Емоционалната зависимост, дори униженията, на които се подлага, предизвикват студенината, жестокостта на другия. Когато връзката стане прекалено болезнена, пристрастеният има желание да се „откопчи“, но нарасналата непълноценност и страхът от загуба на любимия партньор са по-силни от решимостта, която на определен момент го завладява.

Характерните черти на зависимостите, които поражда любовта са:

- неспособност за справяне сам с проблемите си без постоянни съвети на любимия човек;
- любимият човек решава къде ще е общото местопребиваване заедно и каква са е професионалната ангажираност на партньора;
- изразяване от партньора съгласие с мнението на всички свързани с любимия човек от страх да не бъде отхвърлен;
- осъществяването на всякакви планове за бъдещето в зависимост от любимия човек;
- проява на страдание, когато любимият човек не одобрява външния вид или ежедневни постъпки;
- неспособност да се различат личните мисли и чувства от мислите и чувствата на другия;
- непрекъснато търсене на одобрение от другия, за да се чувства човек добре;
- възлагане на партньора да определя личните желания и потребности;
- изпитване на увереност от партньора, че любимият човек по-добре

знае какво е добре за самия него;

- идеализиране на любимия човек, свързано с разочарование, когато той се държи по начин, който не съответства на очакванията;
- допускане на обиди от любимия човек без прояви на защита;
- усещане на безсилие човек да промени собственото си положение и себе си.

Поставянето в социална зависимост от друг човек е вид насилие, което ражда бягство от семейството, от обществото, от живота. Любовта като социална зависимост е свързана с унижението, с накърняване и оскърбяване на човешката гордост и достойнство, което води до огорчение и примирение, до смиреност или покорност. А унижението е средство за постигане на власт над определена личност.

Възниква въпросът: Защо когато в обществото има друг икономически и политически дневен ред, който първостепенно се налага да бъде разглеждан от социологическа гледна точка е необходимо да се обсъжда любовта, като пораждаща социална зависимост?

Отговорите са най-малко три [5]:

1. Една от присъщите функционални характеристики на обществото е неговата организираност, изразяваща се в различни характеристики. Любовта е основно социално взаимодействие, което поддържа тази функционалност и тя стои над политическата, идеологическата и институционалната структура на обществото. Тя е тази сила, която поддържа обществения организъм по пътя на човешкото възпроизводство и специфичните взаимоотношения, които поражда. По тази причина тя винаги ще представлява научен интерес за социологията, в контекста на конкретната общественно-историческа картина.

2. Любовта е свързана с кохезията в обществото, която предполага социална сигурност, обществен ред, толерантност, уважение към другия, положителен социален обмен, взаимната подкрепа, доверие, социално включване, споделени преживявания, социално равенство и справедливост, настоящи и бъдещи шансове за живот, и т.н.

3. Любовните взаимоотношения отразяват социалните взаимоотношения в обществената организация, построена върху демокрацията. Тези обществени отношения рефлектират върху най-малката социална организация – влюбената двойка /семейството. В нея също се появяват социални сурогати, копирани от неправилното разбиране за проява на свобода, което води до загуба на идентификация на единия или на двамата партньори. Използването на любовта, като едно от фундаменталните социални взаимодействия в обществото, подкопава и хомеостазиса на самото общество тъй като се нарушава хармонията в неговата основна структурна единица – личността. В този смисъл – не е възможно личност, която е в дисхармония със самата себе си да бъде в хармония с основните принципи на обществото и да способства за тяхното реализиране в реалната обществена действителност. По този на-

чин любовта от конструктивна сила в обществото може да бъде превърната в деструктивна. Обществото има нужда от влюбени, но свободни хора, а не от влюбени – несвободни. Свободата на личността гарантира и свободата на обществото.

Имайки предвид горното, бе проведено Социологическото проучване „Нагласи и отношение към любовта като социална зависимост“ в периода 1.09.2010 г. – 1.X.2010 г. на територията на Република България, в област София и областите на Североизточен регион, от екип студенти-доброволци от специалност „Социални дейности“ на Шуменски Университет „Епископ Константин Преславски“, преминали курс на обучение по учебните дисциплини „Социология“ и „Социални изследвания“. [5]

Целта на социологическото проучване е насочена към вижданията – представи, нагласи и отношение – на българските граждани за любовта като социално взаимодействие имащо отношение към функционирането на личността и обществената система. В центъра на изследването са поставени въпросите: как любовта от структуриращо обществото социално взаимодействие в определени ситуации придобива деструктивен характер за личността като един от основните елементи на обществената действителност и от тази отправна точка – към самия социум.

За реализирането на така дефинираната цел са формулирани няколко основни групи **задачи**:

- От анализа на емпиричните данни да се получат обобщени представи за обществените нагласи за любовта и дали тя е в състояние да доведе до интегритет или до дезинтегритет личността – през погледа на изследваните лица.

- Как хората оценяват любовта като фактор за личностен просперитет или фактор за задържане на личностното развитие

- Как се оценяват социалните зависимости, в които личността попада, влюбвайки се и обичайки човека до себе си.

За да се потърсят обосновани отговори на поставените въпроси, бяха формулирани **три основни хипотези**:

1. Очакват се различни индивидуални представи, нагласи и отношение на хората към любовта, като личностно социално взаимодействие.

2. Очакват се различни индивидуални оценки относно любовта като фактор за личностния си просперитет или фактор за задържане на личностното развитие

3. Очакват се и различия в отношението към социалните зависимости, в които личността попада в любовта.

В настоящото проучване е приложен **социологически подход** за изследване на мненията и оценките на българските граждани за любовта, в нейния социален контекст.

Реализирана е нестохастична извадка – квотен вариант, при който подборът на лицата се осъществява от самия интервюер, при спазване на опре-

делени пропорции: пол, възраст, семейно положение и др. от анкетираните 48,00% са мъже, а 52,00% са жени, като и от двата пола те са разпределени приблизително по равен брой във възрастовите групи от 18 г. до над 65 г.

Анонимността на индивидуалните данни на изследването е запазена. Обемът на извадката е планиран на 500 лица, толкова са и получените попълнени анкетни карти, т.е. възвращаемостта на въпросниците е 100%.

Прегледът на получените анкетни карти показва, че се срещат и липсващи отговори на поставените въпроси, което е обичайно явление при провеждането на всяко ЕСИ. В настоящото социологическо проучване техният брой се движи от 0 до 15 случая от общо 500 участници, което не влияе съществено върху резултатността.

Методика за набиране на първичната информация. За социологическото анкетно проучване е използвана КОСВЕНА АНКЕТА, поради нейния синтетичен характер: при нея се използват всички източници на информация и обединява в себе си други методи на регистрация. Използвани са преимуществата ѝ пред пряката анкета – въпросникът да се попълва от анкетъора като при несъответствие в информацията интервюерът да се възползва от възможността да търси допълнителна информация.

Косвената анкета дава възможност да се намери отговор на всички въпроси и да се проверява истинността на отговорите, поради което осигурява висока достоверност и необходима представителност на информацията.

В изложения анализ са представени нагласите, оценките и отношението на респондентите за любовта като социално взаимодействие, поставящо личността в различни зависимости, произтичащи от събраната социологическа информация от проведената косвена анкета.

Резултатите от проведеното социологическо анкетно проучване дават основание да се направят както конкретни, така и общосоциологически обобщения и изводи [5]:

Конкретни обобщения и изводи

Анализът на събраната емпирична информация потвърждава изградените три хипотези, в резултат на което:

1. Регистрирани са различни индивидуални представи, нагласи и отношение на хората към любовта, като личностно социално взаимодействие.

2. Регистрирани са различни индивидуални оценки относно любовта като фактор за личностен просперитет, но същевременно и като фактор за задържане на личностното развитие.

3. Регистрирани са различия и в отношението към социалните зависимости, в които личността попада в любовта.

*Налице са данни потвърждаващи тезата, че в любовта се пораждат различни социални зависимости: статусна, идентификационна, комуникационна, финансово-материална и поставяне на живота в зависимост от любовта. Всички те са част /страна/ от **обща социална зависимост**, в която единият или двамата партньори попадат.*

Общосоциологически обобщения и изводи

1. *Любовта засяга развитието на личността* като един от основните елементи на обществената действителност, като специфична социологическа система, в нейната релационна същност отразяваща системата от социални отношения. В нея намират израз всички социални отношения. В същото време в рамките на любовните отношения се проявява и нейната субстационална същност свързана с материални и духовни интереси, прояви на съзнателност и оценъчно поведение спрямо заобикалящия свят.

Чрез любовта личността продължава процеса на социализацията; тя усвоява в една или друга степен социалния опит, качествата и свойствата на социологическата система, в която живее. В този контекст любовта може да се разглежда като акумулирана социологическа структура, чийто акумулиран ефект се отнася до формите и степента на снемане на общосоциалното на равнището на индивидуалното в обществените отношения.

В любовта личността проявява самосъзнание, резултат от социалното взаимодействие, при което индивидът започва да гледа на себе си като на обект, с очите на другия. Но в това социално взаимодействие личността се проявява като конфигурация от характерни черти и нагласи, единство от способности, знания и убеждения.

2. В този смисъл любовта има отношение към *ценностната система на личността*, като в не малко случаи променя съвкупността от ценности и взаимоотношенията и йерархичния им ред, а с това и структурното равнище на индивидуалното съзнание изграждано години наред в индивидуалния жизнен опит. И Тя има отношение към регулиране мотивацията и реалното поведение на личността. В не малко случаи дефинира човешките стремежи, задава стандартите за избор и алтернативи в дадена социална ситуация. Определя социално поведение и критериите за социална желателност не само от партньора, но и от заобикалящия го социален кръг.

В немалко случаи се разрушават *нагласите на личността* определящи целенасочения характер на човешката дейност, като се прави опит за обособяване на нови в структурата на личността и в нейната дейност. Единият от партньорите в любовта проявява принуда за промяна най-вече на *ситуативните социални нагласи* на другия, имащи регулиращи социалното поведение на личността в непосредствените социални условия и на равнище ежедневна дейност.

3. В любовта се проявяват такива процеси, които в социологическата теория са обозначават с термините *власт, лидерство* и свързаните с тях конформизъм и манипулация.

Любовта поражда *властови социални отношения на неравенство*, при което един субект налага своята воля върху друг в социалното взаимодействие. Въпреки съпротивата на „другия“ той може да променя поведението му чрез определени средства – налагане на ценности и норми, правила, санкции,

упражняване на принудителни действия /насилие/. На практика монополът на властващия за влияние над правото за избор на поведение на подвластния са отношение на власт и подчинение.

Така *лидерството на единия от партньорите в любовта* се явява упражняване на власт, авторитет, контрол и влияние от един индивид над друг и техните взаимоотношения. В не малко случаи тази своя власт той упражнява чрез *манипулация* на другия, упражнявайки върху него с методи за въздействие най-често неяви, прикрити върху неговото съзнание с цел изграждане на ценности и нагласи, които правят възможно неговото упражняване на влияние или на власт. По този начин той действа противно на обективните интереси на обекта на манипулация.

В такава социална ситуация е напълно обяснимо единият от влюбените, върху който е упражнен властови натиск да проявява *конформизъм* и приспособи възгледите, ценностната си система, поведението и стереотипите към тези, които партньорът и свързаната с него общност /най-вече семейна/ му налага. По този начин упражняващият власт в любовта регулира индивидуалното поведение при взаимодействието на подвластния с него и свързаните с него други хора. Негативната страна при проявата на конформизъм от страна на онеправдания е свързана с потискане на неговата индивидуалност, унищожаване оригиналността на мисленето му, липсата на критичност към любимия и свързания с него социален кръг и т.н. Това води до пълно подчинение пред чуждите норми, разбирания, традиции и жизненни стандарти.

В не малко случаи тази своя власт той упражнява чрез *манипулация* на другия, упражнявайки върху него с методи за въздействие най-често неяви, прикрити върху неговото съзнание с цел изграждане на ценности и нагласи, които правят възможно неговото упражняване на влияние или на власт. По този начин властващият в любовната връзка действа противно на обективните интереси на обекта на манипулация.

Не липсват случаи, при които чрез властта на единия влюбен над другия се реализират социални отношения като за *собственост върху одушевен предмет*. Това се превръща в характеристика на неговия социален статус, определящ начина на живот на влюбената двойка. В повечето случаи акумулиращия власт започва да я разширява като взема решения и относно разпореждането с цялостния живот и материалните ценности на другия.

4. Натискът върху единия от влюбените за промяна на ценностната му система е натиск върху промяна върху жизнената му позиция и жизнената стратегия.

Промяната върху жизнената позиция като интегрално отношение на личността към живота и нейното социално съзряване води до промяна на цялостната характеристика на подложения на натиск влюбен като социалния субект. В такава ситуация се видоизменят светогледно-познавателна, оценъчно нормативна /ценностна ориентация/ и емоционално – психичната. Любовта

е част от реалния живот и житейска практика, в която човек реализира жизнената си позиция, но в това социално взаимодействие често не му се позволява да реализира личните си интереси и потребности като социални действия.

Изгубвайки жизнената си позиция един от влюбените променя и жизнената си стратегия. В периода до влюбването си всеки един от партньорите е имал основна целенасоченост и перспектива, глобално отношение към социалното и живота. Правил е равносметка на отминалия път и е очертавал перспектива на собственото си развитие. Имал е съзнание за собственото място, роля и позиция в живота. Когато върху влюбеният е упражнен ценностен, властови и конформистки натиск, стремежът му към запазване на статуквото или желанието му за жизнена промяна се променят по посока на желанията на другия. Разбирането му за същността и начините за реализация, представата за жизнения идеал, за пътищата, средствата и методите за неговото практическо постигане се променят. Променя се и цялостната субординацията на жизнените цели и градацията на степените в ценностната ориентация на личността.

В любовта се променя и *начинът на живот* на единия или и двамата влюбени. Променят се формите на жизнена им дейност, заедно с условията на живот, появяват се нови фактори, които го моделират: различни материални социални условия, специфичните особености на всеки от тях, появата на противоречия и конфликти и т.н.

5. Любовта е социален терен за проява на конкуренция и социални конфликти между две личности, всяка от които специфична социологическа структура.

В рамките на любовното социално взаимодействие се проявява друго социално взаимодействие – *конкуренцията*, за осъществяването на цели, които са непостигнати или се приемат за непостигнати от влюбените, които ги превръщат в конкуренти и предизвиквайки чувства на враждебност между тях. Преследвайки собствената си изгода, всеки от тях се опитва да превърща другия в средство за постигането на собствените си цели и изгода. Такава конкуренция винаги усложнява любовта и в значителна степен се трансформира в съревнование и конфликт. В този смисъл личностното съревнование между влюбените може да се породят разрушителна конкуренция – състояние на интензивно съперничество между тях.

Конкуренцията съвсем естествено поражда *социални конфликти* между влюбените, проявяващи се в остри сблъсъци между различни тенденции в поведението им като социални противоположности. Освен борба за реализиране на намерения и защита на лични интереси, конфликтующите водят борба за ценности и претенции към статуси, власт и ресурси, при което те се стремят да се неутрализират, оцетят или елиминират, въпреки че любовта е фактор за взаимна адаптация на индивидите.

Социалното взаимодействие конкуренция е свързано и със *самореализацията* на влюбените. В определени случаи, под налягането на единият партньор, другият прекъсва процесите и усилията си за развитие и усъвършенстване, осъществяване на заповедите, способностите, знанията и уменията за постигане на определената жизнена цел.

Всичко написано дотук е твърде далеч от Орфеевите любовни песни, Ромеовите серенади и страстта на рицаря Ланселот. Но любовта затова е толкова силно и сложно човешко явление, защото трудно може да се обясни от всичките му страни.

Любовта просто трябва да се преживее...

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт, Р., Фрагменти на любовния дискурс, ISBN 954321106X
2. Бейнс, Д., Науката за любовта, EAN 9789548208642
3. Василев, К., Любовта, ISBN 954072273X
4. Готлиб, Д., Знание от сърцето, ISBN 9544744711
5. Илиева, С., Нагласи и отношение към любовта като социална зависимост. Социологическо проучване, С., 2010
6. Краус, Н., История на любовта, EAN 9789549211610
7. Леви, В., Травматология на любовта, ISBN 9789545298141
8. Фром, Е., Изкуството да обичаш, ISBN 9544742352
9. Фром, Е., Любов, сексуалност и матриархат, ISBN 9543210993
10. De Gourmont, R., The Natural Philosophy Of Love, ISBN-13: 978-1419175220
11. Foucault, M., The History Of Sexuality, ISBN-10: 0679724699
12. Fisher, H., Why We Love: The Nature And Chemistry Of Romantic Love, ISBN 0805069135
13. Lewis, T., A General Theory Of Love, ISBN 0-375-70922-3
14. Oord, T.J., Defining Love. A Philosophical, Scientific And Theological Engagement, ISBN-10: 0679724699
15. Singer, I., Philosophy Of Love, ISBN-10 0-262-19574-7
16. Strenberg, R.S, Love Is A Story, A New Theory Of Relationships, ISBN-13 978-0-19-513102-4
17. Strenberg, R.J., The Triangle Of Love: Intimacy, Passion, Commitment, ISBN 0-465-08746-9
18. Tennov, D., Love And Limerence: The Experience Of Being Inlove, ISBN 0-812-86134-5

МЯСТО И РОЛЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО

Д-р Владета Радович
Д-р Иван Цветанович
Университет в Ниш, Сърбия

PLACE AND ROLE OF EDUCATION IN CONTEMPORARY SOCIETY

Vladeta Radovic
Ivan Cvetanovic

РЕЗЮМЕ: От раждането до края на живота си всеки човек се образова и обучава. Опитът и знанията се предават от поколение на поколение и тези знания и опит играят съществена роля за всяка цивилизация. Всяко поколение има възможност за по-добро разбиране на природните, социалните и технологичните промени. В същото време всяко поколение има задължението да направи нови стъпки в развитието и създаването на по-добри условия за учене. Ето защо прогресът на всяка цивилизация се разпознава и по начина на възприемане и трансфериране на знанието и образованието. В този смисъл образованието се окачествява като основен елемент в човешкия капитал, а ученето през целия живот, използването на новите технологии и методи при обучението стават доминираща сила не само в развитието на всяко общество, но и в глобален план.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: образование, човешки капитал, прогрес, нови технологии, знание.

The major characteristic of Modern civilization are globalization and internalization. Followed by information and education, they have crated new standards that complexly have changed the Society. Education as the key player of progress is the base of modern organization in every society. But, education for ever, the learning society and consciousness about the quality of education is the focus of our presentation.

Diploma is not any more only peace of paper, but the guarantee for knowledge of highest quality that can be used directly on the global market. It is obvious that there is a need for radical changes in defining and realization of education and the key role of educational process in life of every individual and the society as a whole. To be in one's right mind is only the prerequisite. There is a need to do some changes in the system, politics, organization, programs and educational technology.

Of great importance are the innovations in the educational technology created by a strong influence of informational-communicational technology like: internet hypermedia, artificial intelligence and virtual reality. All of these create faster and more efficient progress in modernization and rationalization of education. Modern technology has been enabling successful studying and learning outside of classroom.

EDUCATION – THE PARADIGM OF MODERN SOCIETY

The key role of education is to allow us to control the changes and skills to use it. On the other side is the fact that there is only one real adaptation. That one is knowledge. Education has been evolving based on the needs to be satisfied. We can not talk, anymore on romantic way about education. Knowledge can become absolute and it is more and more difficult to adopt the new ones. By analyzing the major problems in the development of any society there can be discovered the basic reason- the lack of education.

There is no progress without education. Strong argument is that every minute lost in the process of education destructs the social progress in general. A minimum standard of modern education includes the changes in modern world. It is the fact that without electronic communication is not possible to become successful. However, the formula of success is the combination of traditional concept of education with the optimal possibilities of well established technological modalities. The metamorphosis of communicational models is only one part of changes in the broader context of social dynamics. Logically, the progress of science and technology influence faster exchange of knowledge and information between people.

DYNAMIC OF CONTEMPORARY TIMES AND ALTERNATIVE EDUCATIONAL MODELS

Despite the fact that education is the complex, relatively long and demanding process, knowledge, once adopted, get old fashioned. Simply saying, an offer and request is influenced by constant changes which establish strong proposal for change in education and skills. Based on all previous facts, it can be concluded in many theoretical and empirical research that media with its modern informational and communicational technologies are very important element of modern education. It has its own terminology-E-education. Rationally and eloquently organized electronic medias have next functions: Information, communication and education. In the whirlpool of constant changes there are exceptional possibilities of application and on same way, misuse of informations. We are the witness of

false informations. The functional illiteracy can be one of the indexes as well as the interpretation of help information can lead to disinformation. The enviable fact is that it is very difficult to sanction the misuse. To somehow avoid all of these, education is again the answer.

For centuries people have been talking about knowledge: how to adopt it and transfer to the others. Not so long ago the education was the privilege of the wealthy ones, while today despite of high scholarship everyone had have the chance to educate themselves.

It is possible to create education by many activities, but in different situations. At the first place, spiritual, psychological and physical witch are expressed as knowledge and skills. The mentioned categories present the functional system needed for the existence of any society. Knowledge, talents and habits are the essence of education that every participant in the process of education has to control. The elementary characteristic of knowledge is endless process of knowing and discovering new dimensions and rules witch, very often, partially or in complete, destroy already known. That fact creates problems if they are not part of new knowledge and skills. Educational needs are part of complex, social needs of individuals as well as society in general. There are several reasons for education to be accomplished:

- Personal needs
- The needs of social groups and systems
- The needs of social systems and groups on different levels of development.

In the modern world the wealth is the product of knowledge witch together with information's are the most important articles. In this group, the news, communication, advises can be included. The knowledge has become the primer part of everything we produce, buy and sell. How to create and use knowledge and than keep it, take care of and distribute as an intellectual capital become the most important task in modern society.

INVESTING IN HUMAN CAPITAL

The direction of economic development of every society is in direct correlation with education, technical progress and employment. The wealth of human capital mainly depends on the wellbeing of people in their lives. The human capital is directly involved in the process of creating jobs, pensions, and wealth of any society as the prerequisite of future spending. It is common that people invest in themselves either as individuals or parents from personal savings or as taxpayers.

The economists, up to recent days, have been avoiding the enormous values of human capital. Education, as the major element of human capital, especially the high one is very expensive activity. The question is: Are those expenses

are good enough indicators to justify investments? The explosion of creativity in modern world is of enormous quality resource that has to be nourished.

The creative vision of original creativity leads toward new discoveries which are the right path that push the world forward new accomplishments. Creativity and innovation is the major source of profit, but also certain risk? However, for innovations and innovative management of changes, the entrepreneurs skill is needed. Education at the work place as very important form of accumulation of human capital is paradigm of education for the third millennium. The education trough life has been promoted trough international declarations and charters. Education and economic progress is nearly connected, while an educated person constantly search for new circle of needs, wishes and possibilities while non educated man doesn't have well establish needs. They are usually bad spenders.

The system of education depends on surroundings and as every organism it has to adopt and change inside out with following outside changes. It means that changes are unavoidable.

Each system, as well as physical bodies in their dynamics of movement search to keep momentarily status. There is a need to build a creative ambience to overview problems from different angels. The conventional teaching with its major characteristics:

- as mass production opposite from its individuality
- one way direction opposite from interactivity
- passivity opposite from its dynamics has to be exceeded.

The new concept of teaching has to have pilot programs and appropriate systematic assumption. Those programs exist all over the world. In the era of informational technology there is a great need for students to be well trained and thought. But schools are lacking teaching staff and without proper knowledge they can not be the leading force of modern education. Those who educate other are the key elements of relevant changes in the sphere of education. People with that special task has to learn permanently and to build up the consensus about it. Only then they can be able to teach others.

LEADERSHIP IN THE SYSTEM OF EDUCATION

There is one very important fact that in the contemporary education the modern technology is incorporate into the process of learning. The educational institutions should be the leaders in the development and modernization of major positions in the society. Technology can be useless without knowledge that is necessary for better understanding of the world. The application of new technologies should allow faster, cheaper and more efficient process of labor and operation.

The time when students will study less than four or five years with new programs that are in balance with the new challenges in modern times is not

far way. In opposite, the educational institution will lose its meaning and rating. On the world market only the institutions that create new educational programs with that kind of concept that is capable to change old habits in the process of education. In that way the educational institutions take responsibility and leadership for changes and progress of every society.

INFORMATIONAL-COMMUNICATIONAL COMPLEX AND EDUCATIONAL ORGANISATIONAL STRUCTURE

There are many ways educational institutions can apply new elements in the domain of informational and communicational technologies. It is indispensable to create three major categories:

- the support of educational process
- the subject matter of teaching plans and programs
- the increase of marketing argumentation

It is very important to say that the complete affirmation of named grupations is possible in the ambience of interactive relations between education and all relevant fields especially in informational-communicational technologies. It is not enough to inform students theoretically, but also the active role in the process of education in various projects using the newest technological inventions. Active participation is the only valid concept in the process of education and transfer from passive to active role. Also, in the political activity of any society, in creating new current on the world market of knowledge and new ideas, education, an particularly the high one can not be a hermetic utopia.

The education can not lose the contact with the other spheres of life. It is of enormous values to build a right state of mind about the need for the right interactions. The prerequisite for the prosperities is the interdisplinary and interaction with the encirclement. The valuable strategic plan of the development of any modern society should have the major goal to promote educational institutions as leaders for the prosperities.

SCIENCE AND EDUCATION IN XXI CENTURY

The accumulation of scientific data, for long time, has been searching for well organized informational system and with it informational literacy. There has been already for some time, technological infrastructure as: internet, TV, on-line mediums, radio, cable TV, written media and other that have changed the world. There is also a fear that those technologies slowly affect and change man himself. Worry or development? Time ahead of us will be the best judge.

The other, no less important task, is to incorporate humanistic science to keep balance with technologies without human spirit and to form new scientific disciplines, methods and research in the science yet unknown. Huge changes can not be predicted.

After all, the major task of science is to de facto, find and give the answers to new questions. The particularity of contemporary way of dealing within science depends more complex connection between science and technology and it interdisciplinary. The strategic access is the imperative for the protection from the latent danger from nonfunctional cuttings into small peaces projects and scientific disciplines. Also, the strong functional differentiation between social and nonsocial scientific disciplines has to change in the direction of complex and heterogeneous multidisciplinary fields. It is the only right direction in the future because the science can not provide the development of the society without multidisciplinary approach.

CONCLUSION REMARKS

There is a trend in the world today of changing the power inside the system, with the number of well educated employees, the consequences are, hopefully, the new organizational innovations. As a result, there will be certain problems, of course, but with a smart strategic admission there is a space for positive changes. All answers are based on education and knowledge. Permanent receiving of advanced training and education is the strong structure for, hopefully, better future. educated employees, the consequences are, hopefully, the new organizational innovations. As a result, there will be certain problems, of course, but with a smart strategic admission there is a space for positive changes.

All answers are based on education and knowledge. Permanent receiving of advanced training and education is the strong structure for, hopefully, better future.

КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ НА МЕДИЦИНСКИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ ПО ВЪПРОСИТЕ НА МЕНИДЖМЪНТА НА МОЗЪЧНИЯ ИНСУЛТ

гл. ас. д-р Кристина Попова
Медицински университет, София

COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN MEDICAL PROGRAMS WITH REGARD TO MANAGEMENT OF BRAIN STROKE

Kristina Popova

ABSTRACT: The social and economic consequences of the brain infarction are heavy load for the patients and society from the point of view of the early mortality, prolonged impaired function, restricted social functioning, economical expenses for the care, lost work level and the time spent for the favors. The medical staff, even with good amount of education, experiences still serious problems in connection with the diagnostics of the stroke by the Emergency care workers and the active on time transportation not always happens in the practice. Another main problem is connected with the administration of the thrombolytic therapy for which doctors don't feel well educated for the moment. Our study of 510 patients with stroke gave results for serious problems in the medical practice in Bulgaria – untimeliness emergency care, insufficiently known internationally accepted guidelines with algorithms for good medical and nurse practices. We propose to be given a new meaning to the content of the curriculum in the medical education for better competence level.

KEYWORDS: stroke, higher education, clinical management.

Социалните и икономически последствия от мозъчния инсулт представляват значително бреме за пациентите и обществото от гледна точка на преждевременната смъртност, продължителната инвалидност, ограничените социални функции, икономическите разходи за грижите, загубената работоспособност и времето, отделено за обслужването им. Медицинският персонал, въпреки доброто си обучение, среща все още значителни проблеми във връзка с диагностицирането най-вече на инсулта от екипите на бърза помощ и активното и своевременно транспортиране не винаги се случва на практика. Друг основен проблем е ангажирането на лекарите с осъществяване на тромболитична терапия, за което те не се чувстват все още обучени достатъчно добре.

Значими доказателства от епидемиологичните изследвания, клиничните проучвания и публикации в специализираната литература сочат, че мозъчният инсулт може да бъде превантиран. Необходими са комплексни програми за мениджмънт на рисковите фактори и начин на живот, подобрен достъп до системата на здравеопазване, повишено качество и ефективност на медицинските услуги, които могат да намалят честотата и тежестта на мозъчния инсулт.

В световен мащаб инсултът е втората водеща причина за смърт – 4.4 милиона от всичко 50.5 милиона случаи всяка година (9% в структурата на общата смъртност в света). Смъртността от инсулт варира широко като най-високи стойности достига в Португалия, Китай, Корея и по-голямата част от Източна Европа, а най-ниски – в Швейцария и САЩ.

Съвременните тенденции на болестността от мозъчен инсулт в Европа сочат, че между 15 – 20% от пациентите умират в рамките на 1 година, 70% от преживелите инсулт остават инвалидизирани за значителен период от време, 64% от тях се нуждаят от здравни грижи повече от година след клиничната изява на заболяването, а 15% от пациентите поради значителна степен на увреждане се нуждаят от настаняване в дом за продължително лечение, рехабилитация и съпътстващи социални услуги.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРИЕМА НА ПАЦИЕНТИТЕ С ОСТЪР МОЗЪЧЕН ИНСУЛТ В БОЛНИЧНОТО ЛЕЧЕБНО ЗАВЕДЕНИЕ

Клиничният мениджмънт на острия мозъчен инсулт има за цел бърза и ефикасна медицинска помощ, започваща с оценка на основните жизнени показатели, оценка на тежестта на инсулта и администриране на подходящо терапевтично поведение. Болничната помощ се структурира в съответствие с вида мозъчен инсулт и придружаващите заболявания.

Водещи принципи на поведение са приемственост и последователност на медицинските дейности за постигане качество на медицинската помощ. Особено важно е преодоляването на различните видове бариери, свързани с фрагментацията на отговорностите между извънболнична помощ, болнична помощ, болници за долекуване и рехабилитация и създаване на механизъм за тяхното финансиране.

Проведохме срезово епидемиологично проучване за идентифициране на основни проблеми в организацията на медицинската помощ при мозъчен инсулт. В изследването бяха обхванати 510 пациента с диагноза мозъчен инсулт от Неврологичната клиника на болница УМБАЛ „Царица Йоанна” – София, за периода 01.01.2008 г. – 30. 06. 2008г.

Времевият интервал от възникване на първите симптоми на мозъчен инсулт до хоспитализацията е индикатор за ефективната организация на из-

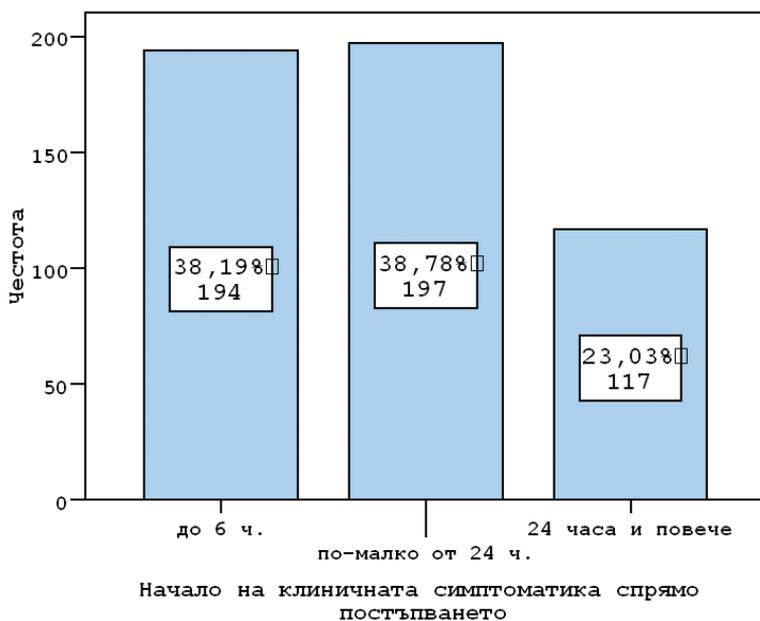
вънболничната и спешната медицинска помощ и гарантиране достъпа на пациентите до животоспасяващи медицински интервенции.

Изследването установи обаче неефективен транспорт до болницата на пациентите и загуба на време, което има за резултат затруднения за прилагане на ефективни модерни подходи за лечение. Резултатите показват, че 38% от пациентите са постъпили в неврологичната клиника до 6-я час от началото на симптомите си, 39% – до 24-я час и не малко – 23% – за период повече от 24 часа (Фигура 1).

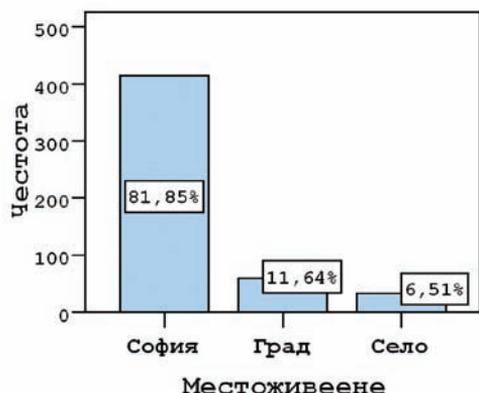
Резултатите разкриват неефективна организация на извънболничната и спешната медицинска помощ, тъй като болшинството от пациентите – 85%, се транспортират чрез спешна помощ до болницата, 14% – пристигат с направление от лекар и по-малко от 2% пристигат със съдействието на близките си (Фигура 3).

При това 82% от пациентите са жители на София, само 12% – на друг град и 6% – от околните села.

Фиг. 1. Начало на клиничната симптоматика спрямо постъпването

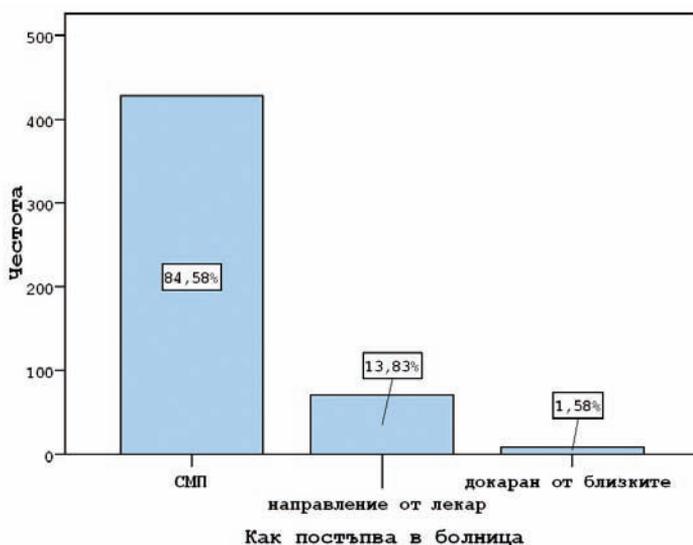

Фиг. 2. Разпределение по местоживеене

Местоживеене	Честота
София	415
Град	59
Село	33

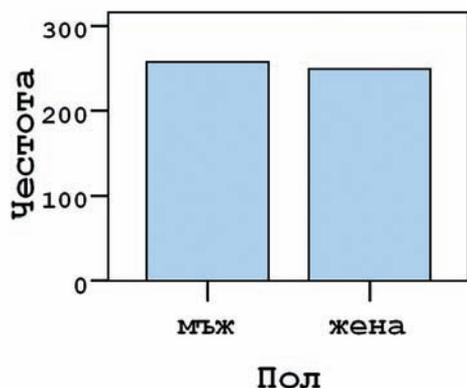
Фиг. 3. Как постъпва в болницата

КЛИНИЧЕН ПРОФИЛ НА ПАЦИЕНТИТЕ С ОСТЪР МОЗЪЧЕН ИНСУЛТ

За определяне на клиничния профил на пациентите с остър мозъчен инсулт анализирахме данните от медицинската документация на пациентите, обхванати в първия етап на изследването. Резултатите сочат пропорционално съотношение между мъжете и жените. Не се установиха статистически значими различия в разпределението на пациентите по пол.

Фиг. 4. Разпределение на пациентите по пол

Пол	Честота
Мъже	259
Жени	251
Общо	510

Таблица 1. Средна възраст на мъжете и жените

Възраст	Средна	SEM	95% CI
мъже	66,04	0,86	64,35-67,72
жени	68,57	0,86	66,88-70,27

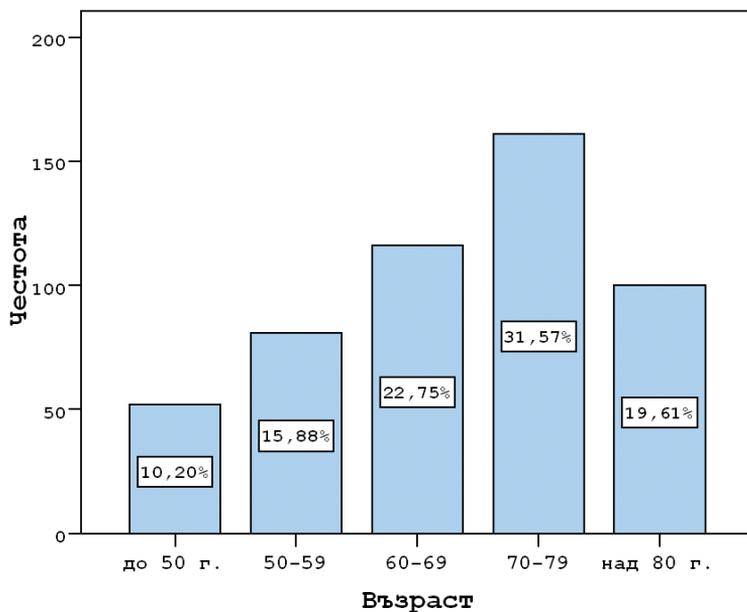
SEM-стандартна грешка на средната, CI – доверителен интервал

Сравнителният анализ разкрива по-ниска средна възраст на мъжете с мозъчен инсулт – 66 години (CI 64,35-67,72), от тази на жените – 69 години (CI 66,88-70,27).

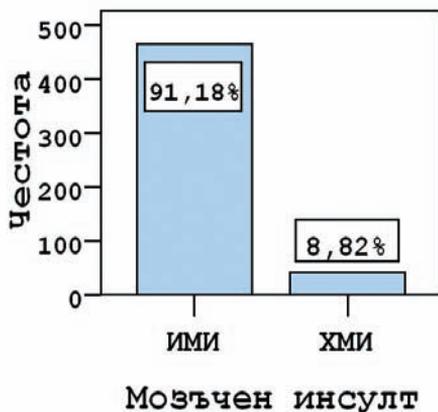
На фигура 5 е представено разпределението на пациентите по възрастови интервали. Най-голяма е групата във възрастния интервал 70-79 г. Не малък е и относителният дял на пациентите с остър мозъчен инсулт до 50 годишна възраст – 10,20%, което говори за „подмладяване“ честотата на заболяването, особено подчертано при мъжете.

Нашите резултати са сравними с доказателствата от широкомащабни епидемиологични проучвания. Характерна особеност на мозъчния инсулт е, че се проявява при жените в по-късна възраст и протича по-тежко. Две трети от пациентите с мозъчен инсулт са във възрастовите интервали над 65 години. Установено е също така, че честотата на мозъчния инсулт след 45 годишна възраст се удвоява на всяка декада (Schwamm L., 2005; Jauch E. and B. Kissela, 2009).

Фиг. 5. Разпределение на пациентите по възраст

Фиг. 6. Разпределение на пациентите по клинични пътеки

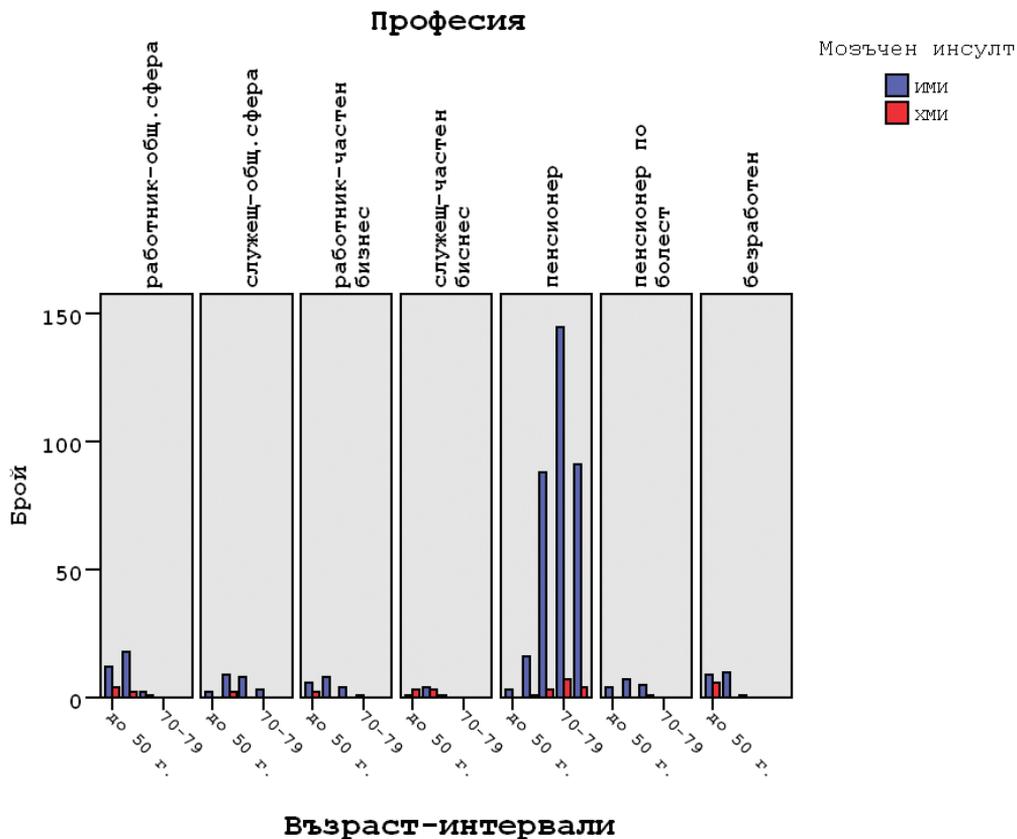

Клинични пътеки	Честота
ИМИ	465
ХМИ	45

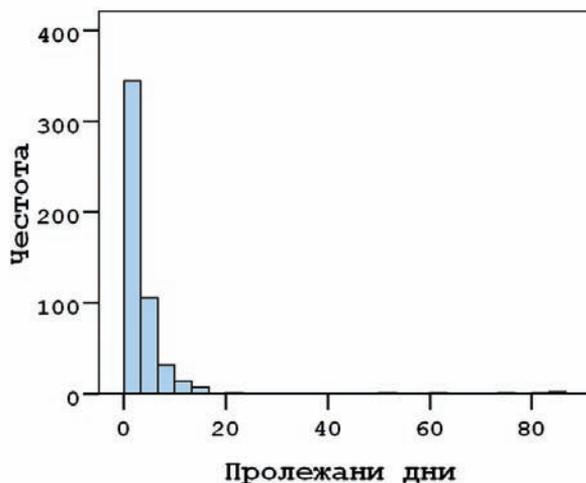
Разпределението на пациентите по клинични пътеки разкрива, че 91,2% от тях са изписани с диагноза исхемичен мозъчен инсулт /ИМИ/, а 8,8% – с хеморагичен мозъчен инсулт /ХМИ/, което съответства на статистическите данни за тенденции в разпространението на двата вида инсулт.

На следващата комбинирана диаграма на клиничния профил се вижда, че най-голям е броят на пациентите пенсионери във възрастовата група 70-79 г. с исхемичен мозъчен инсулт.

Фиг. 7. Разпределение на пациентите по вид инсулт, трудова ангажираност и възрастови интервали

Фиг. 8. Разпределение на пациентите по пролежани дни

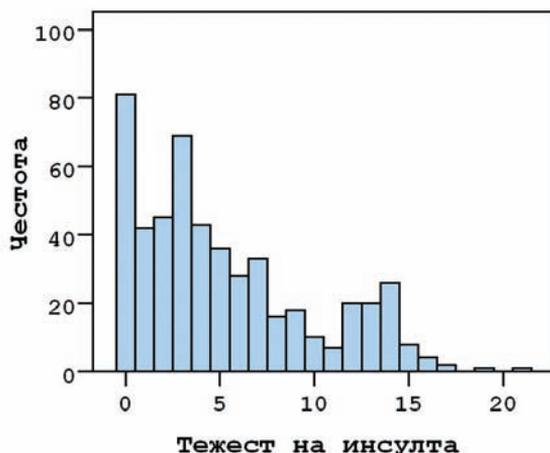

Средният престой на пациентите с остър мозъчен инсулт в болницата е 4,76 дни; SEM 0,35; Std. Dev. 8,01.

Между пролежаните дни на пациентите с диагностициран исхемичен инсулт и тези с – хеморагичен инсулт, съществува статистически значима разлика, $p < 0.001$; Mann-Whitney тест.

На фигура 9 се вижда, че преобладават пациентите с лека и умерена тежест на неврологичния дефицит. Резултатите разкриват, че не съществува статистическа зависимост между тежестта на инсульта и средния престой на пациентите в неврологичната клиника, $p > 0.05$, Brown-Forsythe и Welch тестове.

Фиг. 9. Разпределение на пациентите по тежест на инсульта

Наблюдава се припокриване на доверителните интервали, което е в подкрепа на заключението за остъствие на значима връзка между тежестта на инсульта и пролежаните дни (Фиг. 10).

Фиг. 10. Средни стойности на тежест на инсульта по категории заедно с доверителните им интервали

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мозъчният инсульт е заболяване, изискващо спешно лечение, но по данни от специализираната литература едва 50% от пациентите търсят незабавно контакт със спешна помощ. До 3 часа от началото на симптомите се прилага ново, ефективно лечение – тромболиза, в специализирани инсультни отделения /stroke units/ след изследване на неврологичния статус със скала NIHSS и осъществяване на КАТ или МРТ, при добър контрол на АН и изключване на сериозни противопоказания.

В България тромболитичната терапия не е популярна в клиничната практика по финансови и организационни причини и все още предстои нейното широко въвеждане.

ЛИТЕРАТУРА

1. КЛИНИЧЕН МЕНИДЖМЪНТ НА МОЗЪЧНИЯ ИНСУЛТ, ДИСЕРТАЦИЯ, Кристина Попова, по научната специалност Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията, ш.03.01.53, Научен ръководител: проф. д-р Цекомир Воденичаров, дмн, София, 2009

В ТЪРСЕНЕТО НА НОВА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

проф. д-р Манол Рибов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

IN SEARCH OF A NEW CONCEPTION OF HIGHER EDUCATION

Manol Ribov

ABSTRACT: It is time for qualitative changes not only in programs and methods of their execution, but also in the goals of the education system. There is a tangible need for a different type of human characteristics, new competencies, a different culture based on creative thinking and action. The discovery and development of individual creative features of the personality is the main issue in defining the goals of higher education. This requires a focus on the study of human behavior in varying social circumstances, the tendency to integration of scientific knowledge, the link to practice. Thus, the education system will provide interactive milieu giving the individual creative skills to find solutions, to create, to take care of himself or herself and of the others, to contribute to the wellbeing and development of society.

KEYWORDS: conception, knowledge, economic theory of life, person and his environment, social situation, integration of scientific knowledge, problem-based education.

Последните няколко десетилетия се отличават с изключителна динамичност и противоречивост. В световен мащаб протичат икономически, научно-технически и социокултурни процеси, които често ни изненадват с цикличните си предизвикателства. Промените следват една след друга във всички области на живота и са наситени с интензивни и дълбоки изменения, които често нямат аналог в историята. Най-ярко открояваща се сред тях безспорно е **глобализацията**, осигуряваща ускореното нарастване на популациите и човешката мобилност, подпомагана от интензивно развитие на технологиите и комуникациите. Не са малко и успехите, които дават основание да се говори за социален прогрес, за разцвет на науката и техниката, на културата и изкуството. Те, обаче, се съпътстват от екологични, икономически, социални и други кризи. Реално погледнато, абсолютизирането на цивилизацията и подценяването на общочовешките ценности доведе до всеобща криза на човека, на неговата душевност и духовност. В тези условия все по-често възниква въпросът за **образованието**, което е необходимо на променящия се свят, за да бъдат оправдани надеждите на човечеството.

ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ НОВА КОНЦЕПЦИЯ

Поради все по-голямото значение, което се отдава на образованието за икономическия растеж и духовния напредък на нацията, **висшето образование** е постоянно във фокуса на вниманието на обществото. Това се обяснява с ключовата му функция за настоящето и бъдещо развитие на икономиката. При това, икономиката е базата, а образованието – надстройката на обществото. В този смисъл **работеща концепция** за развитието на висшето образование ще има тогава, когато има ясна визия за развитието на икономиката.

От друга страна, за никого не е тайна, че тази сфера се характеризира с много голяма инерция и адаптирането ѝ в динамични условия е труден, дори болезнен процес. Всеки опит за разчупване на стереотипите се сблъсква с традициите и намира аргументи, които го подкрепят или отхвърлят. Очевидно подобно противопоставяне има силно рационални елементи за съхраняване на натрупания опит и отказ от необмислени решения, но в него има и риск от поставянето на една образователна институция и нейния „продукт“ извън сферата на очакванията на обществото.

В недалечното минало, когато светът не беше така глобализиран, реформите в образователната система се свеждаха до усъвършенстване на това, което е направено през последните години. Промените бяха насочени най-вече към съдържанието на учебните програми, към методиката на преподаване и към оценяване на придобитите знания. Нещо, което в съвременните условия е крайно недостатъчно. Настъпи времето за качествени промени, при това не само в програмите и методите за тяхното реализиране, а преди всичко в целите на системата. Все по-осезаема става нуждата от нови средства, от други умения, от изцяло ново чувство за посока. Още по-фундаменталният факт, обаче е, че трябва да поставим под съмнение всичките си лични и организационни представи за напълно различния свят, към който сме се запътили.

Критерий за това дали реформите са в правилна посока е дали те отговарят на предизвикателствата на глобализацията. Едно от тях е свързано с **поставянето на нова цел** пред образованието, изискваща формирането на друг тип характеристики на човешкия фактор, на нови компетентности, на друга интелигентност, в основата, на която стои креативното мислене и действия. Във връзка с това е необходимо да се подмени досега действащата репродуктивна образователна система със система, осигуряваща интерактивна среда, въоръжаваща индивида с творчески умения сам да се справя, сам да намира решения, да бъде креативен, способен да се грижи пълноценно за себе си и другите, да допринесе за благосъстоянието и развитието на обществото.

Няма образователен модел, който да предлага завършена схема. Професиите не се научават нито в училище, нито в университета. Там могат да ти

дадат само някаква основа, базисни знания, върху които с помощта на креативни умения сам да надграждаш. Наивно е да очакваме образованието да стане дотолкова съвършено, че да осигурява пълния пакет знания и умения по съответната специалност. Откриването и развитието на индивидуалните креативни черти на личността е главното и основното, което е актуално за целите на висшето образование. Това налага да се обърне много по-голямо внимание на изучаването на поведението на човека в различни социални ситуации, в които се интегрират на системна основа логически структури на научно-изследователски методи от различни науки.

ЧОВЕКЪТ КАТО ПРЕДМЕТ НА ПОЗНАНИЕТО

Акцентът върху изучаването на човека във висшето училище никак не е случаен. Тук решаващо е обстоятелството, че и на съвременния етап на развитие при ускорения преход към автоматизирани и безлюдните технологии, човекът си остава **главната производителна сила**. Със своите продуктивни възможности, единствен той е в състояние да направлява развитието и управлява създадените от човешките общности могъщи средства за производство. Това обяснява и необходимостта от изучаването на състоянието на човека в трудовия процес, от разкриването на противоречията между обективните изисквания на производството и неговата квалификация и действия.

Каквито и обяснения да се дават по този въпрос, едно е безспорно, че **действията на човека** се вливат в социалния свят наоколо и спомагат за създаването на действителност, която на свой ред въздейства върху него, тласкайки го в една или друга посока, с последствия, които могат да бъдат лоши или добри. Човекът се оказва всмукан в социалните потоци и по такъв начин укрепва тяхната мощ и силата на въздействието им върху него самия. Без това да е негово съзнателно намерение, той подпомага възникването на моди и младежки движения, религиозни култове, буйни изблици на национализъм или еуфория на борсовите пазари. Много вероятно е човекът да се носи на гребена на вълните от енергия на скрити течения в социума, без дори да забелязва тяхното съществуване, докато те влияят върху начина, по който той мисли, карат го да се приобщи към едни идеи вместо към други и формират онова, което смята за модно и социално приемливо.

Поведението на човека в различни ситуации би трябвало доста непосредствено да отразява неговия характер. Това обяснение изглежда почти очевидно, но се оказва, че тази идея всъщност е заблуда и че социалните резултати не отразяват непременно желанията или намеренията, навичките или държанието на когото и да било. Тя подсказва, че има нещо дълбоко погрешно в нашето интуитивно разбиране за това как е устроен светът. Задачата да разберем човека и неговите колективни действия е несъмнено ключов

проблем на нашето време. От глобалното затопляне през влошаването на околната среда до възобновяването на разпространението на ядрени оръжия, човечеството никога досега не се е изправяло пред толкова сериозни проблеми, произтичащи толкова пряко от нашата неспособност да управляваме колективните си действия в социума. Едва ли някое велико откритие ще ни позволи да разрешим всички тези проблеми. Очевидно е, обаче, че нашите умения да се справяме с проблемите ще нараснат значително, ако разбираме вярно скритите сили, които движат нашия свят и придават облик и форма на живота ни като колектив.

Макар, че може и да сме много далеч от това да идентифицираме стриктни „законали“ за света на хората, учените са открили закономерности в него и сега установяват, че те по никакъв начин не противоречат на свободната воля на индивида. Ясно е, че хората могат да бъдат свободни индивиди, чиито действия, комбинирани помежду си, водят до предсказуеми резултати за колектива¹.

Социалният свят е създаден от хора и израства от техните действия, така че следва да бъде обяснен, като се изхожда от хората и начините, по които те си взаимодействат. Това именно налага да се изучават различните явления в социума. Във връзка с това е необходимо да се добие ясна представа за основните черти за човешкото поведение, като се установи склонността на човека да копира другите и да намери място сред околните или способността му бързо да се приспособява към един променящ се свят.

Изложените съображения показват недвусмислено, че в **учебните планове** на висшите училища, независимо от тяхната област и професионално направление, трябва да бъдат включени задължително дисциплини, осигуряващи фундаментална подготовка за икономическата теория на живота, за човека и неговата жизнена среда. И не само това, човекът трябва да продължи да бъде обект на задълбочени проучвания. И това е обяснимо, тъй като все още съществува **дефицит на научни знания** в тази област, а това се отразява неблагоприятно и на образователния процес².

СОЦИАЛНАТА СИТУАЦИЯ В НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ

Днешният специалист, **независимо от областта на висшето образование и професионалното направление**, което е завършил, е изправен пред необходимостта повече от когато и да било да решава ситуации от различно естество. Те най-често възникват, когато дадена дейност трябва да се поддържа в определени граници, да се приведе от едно състояние в друго или да

---

¹ Gray, P., *Scaling Behavior in the Growth of Companies*, New York: Norton, 2004.

² Harris, J., *Concerning Human Understanding*, New York, Pi Press, 2005.

бъде заменена с друга дейност. С тях се сблъскват специалистите от **хуманитарните, природните, обществените и техническите науки**. Те възникват не само на **работното място, но и при решаването на чисто битови въпроси**. И независимо от това, че могат да имат статуса на задачи или да прерастват в проблеми, обективно погледнато те могат да имат различни, а нерядко и противоположни решения с непредвидими последици за човека и обществото. Оттук следва, че при организирането и изпълнението на човешката дейност трябва широко и резултатно да се разкриват и анализират възможните алтернативи, да се съпоставят по определени критерии и върху тази основа да се избират оптимални решения.

Няма да сгрешим, ако отбележим, че ежедневно хората се срещат с непредвидени ситуации и това ги кара да търсят пътища за решаването им. Естествено е тогава очакването на всички, всяка от сферите на образованието, вкл. и академичното, да дава умения за справяне в ситуации, различни от познатите. Това изисква да се извършат промени в учебните планове и програми на базовото /фундаментално/, специализирано /професионално/ и академично образование. Сега те са създадени с негласното допускане, че всички проблеми вече са решени и преподавателят знае отговорите. Следователно работата му е да разкрие проблема пред тези, които се обучават, след което да им каже отговора и по този начин да изпълни своите задължения. Проблемите на бъдещия свят, обаче, все още не съществуват, тъй като той тепърва ще се създава. В този смисъл, традиционното обучение е по-скоро свързано с опасността да лишава от умения учащите се. Много от допусканията в него са, че в света има познаваеми неща и че ако ги знаем, можем да продължим напред с известна сигурност. В действителност, обаче, животът е поредица от проблеми с открит край, без правилен отговор, но все пак изискващ отговор. Това обяснява и необходимостта от нов тип обучение, което не се свежда само до усвояване на знания и факти. Разбира се, те също са важни, но днес достъпът до тях е лесен. Следователно, работата на преподавателя е да подпомогне учащите се да знаят как да го правят.

Един вариант за организиране на образователния процес в академичната сфера и при други варианти на професионална подготовка е обучението, основано на решаване на проблеми или на т.нар. **проблемно – базирано обучение**, което може да се разглежда като по-задълбочено прилагане на проблемното обучение. В случая дидактическата проблемност поставя на преден план взаимоотношенията между преподавателя и обучаваните, характера на проблемната ситуация и отношението „старо – ново знание“. Това се отнася и за проблемно – базираното обучение, но то има определена специфика, породена от естеството на преподаване и учение, осъществявано в рамките на цял курс или на относително обособени негови единици.

Основните характеристики на проблемно – базираното обучение е отворената му структура и високата степен на автономност на индивида в

процеса на учение, а като методология на преподаването, то е ориентирано към придобиване на знания и умения в рамките на изучаваната учебна дисциплина, но при непосредственото използване на ключови професионални ситуации в качеството им на начални стимули и фокус на учебната дейност³.

Методологията на проблемно-базираното обучение се опира на професионалната практика в качеството ѝ на специфичен катализатор на процеса на учение. Това налага програмите да се разработват така, че да осигуряват среда на специализирани задачи за проблемно-базирано обучение и съответни условия за изпълнение на учебната дейност. Всеки пункт от проблемно-базиран курс започва с поставянето на проблем или няколко проблема, които са извлечени от реалната житейска и професионална практика, както и от областта на учебното съдържание. В центъра на образователния процес се поставя подпомагането на самостоятелното учение и това дава основание процесът да се разглежда като специфично активно обучение. Като цяло, проблемно-базираното обучение е ориентирано към обучавания и тук функцията на преподавателя е да постави в определени рамки процеса, да го наблюдава и да се намесва, когато е необходима помощ при извършване на действия, прилагане на базови умения или липса на минало знание⁴.

ТЕНДЕНЦИЯ КЪМ ИНТЕГРАЦИЯ НА НАУЧНИТЕ ЗНАНИЯ

Интегрираният начин на мислене и анализ е извикан на живот от дълбоките и мащабни изменения, които настъпват в науката, образованието и обществото. Изходното начало при него е търсенето и установяването на такива системни характеристики, които водят до синтез на частите. В резултат на този процес се формираха **синтетични научни дисциплини и направления**. В случая не става дума за т. нар. междинни науки, а за нов тип синтез на науките, в резултат на което се обособяват понятия, категории и теории на границите между три, четири, пет и повече класически науки. Във връзка с това, първостепенно значение и за науката, и за образованието придоби задачата да се разкрият **мисловни конструкции**, в които и чрез които се осъществява синтез на знанията и практическите действия.

Реално погледнато всяка една от логическите конструкции има своето място и своето реално значение, както в научното познание, така и в образователния процес. Сега, например, образователната система прилага учебно съ-

---

³ Brown, D., A Taxonomy of Problem-based Learning Methods, New York, John Wiley&Sons, 2002, pp. 97-110.

⁴ Smith, A., P. Russell, Problem-based Learning, New York, Harpers Row, 2000, pp. 325-349.

държание, съобразено преди всичко с традиционната дисциплинна структура на научното познание. В същото време обемът на научната информация нараства лавинообразно, в резултат на което досегашното образование се оказва в невъзможност да осигури нормално усвояване на учебния материал.

За да се намери решение на този проблем е необходимо при подбора и йерархичното подреждане на учебните дисциплини да се отчита тяхната засилваща се интердисциплинарност. Глобализацията даде своето отражение и върху човешкото познание. Отделните учебни дисциплини стават все по-преплетени и взаимопроникващи. Ето защо, съдържанието на учебните програми трябва да се променя в посока интердисциплинарност, конвертируемост и динамичност⁵.

Изучаването на генезиса и развитието на тези тенденции показва, че те се проявяват като структурна и функционална интеграция. В теоретичните разработки структурната интеграция, наричана още количествена, е детерминирана от интеграционните процеси в науката. В случая става въпрос за интеграция от сумарен тип, която по вътрешна структура и функции не е интердисциплинарна. По същество тя представлява реорганизация на учебното съдържание на две или повече учебни дисциплини без да имат достатъчно надеждни общи елементи, които ограничено да ги обединяват. Не така стоят, обаче, нещата при **функционалната** или т.нар. качествена интеграция, при която учебното съдържание се центрира около важен принцип, идея, обща тема или област на общи интереси. Това е и причината тя най-често да се свързва с ключови концепции и общи принципи. Приема се, че най-представителен за нея е тематично ориентираният подход, въпреки, че се основава на структуриране на тематичните знания, което я отдалечава от интегритета.

Анализирайки в друг аспект тези процеси, не можем да не засегнем вертикалната и хоризонталната интеграция. Обикновено, когато се говори за вертикалната интеграция се визира приемствеността, а за хоризонталната – връзката между аудиторната и извънаудиторната заетост. Този процес е израз на закономерно засилващо се взаимодействие между различните явления, но неговата същност е далеч по-дълбока, по-сложна, отколкото простото взаимодействие. Във връзка с това би било некоректно той да се разглежда като един от случаите на междудисциплинните изследвания или на комплексния подход в организацията и управлението на висшето образование.

Ако вземем една от известните класификации на видовете кооперации между различните дисциплини бихме могли да говорим за интрадисциплинна, интердисциплинна, мултидисциплинна и трансдисциплинна интеграция. Важна особеност на **интрадисциплинната** интеграция е външнопредметната връзка,

---

⁵ Rich, M., W. Borg, The Reforming of General Education, New York, McGraw – Hill, Inc, pp. 63-68.

а на **интердисциплинната** – междупредметната. По-сложен е статутът на другите два вида интеграция. При **мултидисциплинната** интеграция, например, има съчетание на различни дисциплини, които понякога нямат явна връзка помежду си. Що се отнася до **трансдисциплинарността**, тя представлява създаване на обща система от аксиоми за определен клас от дисциплини. Това е и причината, поради която **общонаучните принципи и проблеми** се наричат трансдисциплинарни. Умелото въвеждане на тези принципи и проблеми ще доведе до дълбока революция в образователното дело. Въпросът в случая не се свежда само до това, че се съкращава обемът на учебния материал. Изучаването на трансдисциплинарните принципи и проблеми позволява да се вникне в същността на универсалните връзки и закономерности на света. Човек започва да усвоява света по нови закони и закономерности на научните познания, в които се интегрират на системна основа логически структури и научно-изследователски методи от различни науки. Очевидно, тук не става съпрос само за пренасяне на познавателни методи и средства. Въпросът е далеч по-сложен, защото се извършва дълбок процес на трансформиране на едни познавателни структури в други, на формиране и обосноваване на нов тип духовно усвояване на света.

Налице са необходимите условия за осъществяването на **широка научна и културна подготовка** в образователната система. Именно тя дава възможност на човека не само да се ориентира в новите проблеми, но и бързо и безболезнено да се преквалифицира, да се преориентира към други области и дейности, да съвместява професии. Практиката недвусмислено показва, че вече не може да се овладява една професия без широка научна и общокултурна подготовка. Разбира се, това не означава да се разширява още повече учебният материал или пък да се подценява в каквато и да е степен специалната професионална подготовка. Днес все по-голямо значение започват да придобиват интегрално изградените учебни дисциплини, осигуряващи широка професионална подготовка. Това по-конкретно означава възможност, както за мобилност, така и за по-дълбоко овладяване на конкретната професионална специализация.

Разглежданите тенденции изискват **реорганизация на учебното съдържание** в учебните програми и планове. Това не бива да става чрез механичното прибавяне в учебните планове на фундаментални учебни дисциплини за сметка на специалните дисциплини, осигуряващи професионалната подготовка. Приоритетът трябва да остане на специалните учебни дисциплини, но те трябва да са изградени по функционален, а не по предметен принцип. Световният опит показва, че именно изградената на такава основа система на професионална подготовка във висшите училища ще доведе до солидно усвояване на професиите.

ВРЪЗКАТА С ПРАКТИКАТА

За недостатък на обучението във висшите училища се приема неговата откъснатост от практиката. Тежненията към самоцелно теоретизиране дори в онези дялове на познанието, които имат работа с непосредствената социална реалност, придобиха сила и престиж на „голяма наука“ и сложиха своя негативен отпечатък и върху учебния процес във висшите училища. За да се преодолее този недостатък от миналото, е необходимо да се постигне **разумен баланс** между теоретичната и практическа насоченост на учебното съдържание. Сега учебното съдържание продължава да е претоварено с теория и много излишна фактология за сметка на приложените знания и умения. По-голямата част от преподавателите възприемат обучавания индивид като съд, който трябва да се напълни със знания. Новото в глобализацията е висшето училище да вдъхновява студентите да учат, като им помогне да видят приложението на знанията в реалния свят.

За да изпълняват социалната си функция, висшите училища трябва да подготвят кадри, **адекватни на конкурентната практика**, чиито нужди удовлетворяват. Висшето образование винаги и при всички обстоятелства си остава система за подготовка на специалисти, а този факт вече определя наличието в него на вътрешни закономерности на развитие. Сега преобладава механизмът на взаимодействие между висшето образование и практиката, при който в практиката се назначават специалисти, подготвени по някакъв учебен план и включените в него програми. В случая се проявяват редица **слабости на обратната връзка** във веригата „подготвен специалист – реализация в практиката“. В крайна сметка специалистът, от една страна, и практиката, от друга, са принудени взаимно да се преустройват, при което не рядко се влагат много излишни сили и ресурси за отстраняване на възникващите негативни последици. Друга би била картината, ако при изготвянето на учебните планове и програми се тръгне не от академичните кабинети, а от практическата задача, от практиката, която се изгражда и развива по други принципи. В такъв случай ще се окаже, че за изготвянето на учебните планове и програми трябва да се тръгне от **национална квалификация на професиите, длъжностите (щатни) разписания, професиограмите и длъжностните характеристики, да се премине към разработването на модел на специалиста и квалификационна характеристика на специалността и на тази основа да се изготвят учебните планове и програми.**

Разбира се, с изготвянето на учебните планове далеч не се изчерпват връзките с практиката. Те имат и много други измерения. Към тях бихме могли да отнесем **разширяването на факултетните и академични съвети с представители на браншовите организации, създаването на университетски фирми за консултации и експертни услуги и поемането на външни поръчки в научните лаборатории. И накрая ще посочим изграждането**

на бизнес центрове и високотехнологични паркове като висша форма на интеграция с практиката.

Завършвайки обсъждането, ще отбележим, че днес не е достатъчно само да се каже, че висшето образование трябва да бъде ориентирано към практиката. Пътят за реализацията на това изискване минава през **изграждането на своеобразен конфигуративен модел на подготовения специалист.** Само чрез такъв модел може да се определи кръгът на учебните дисциплини, по който се осъществява обучението, за да се предложи специалист, отговарящ на основните изисквания на практиката. Повече от очевидно е, че ефективната реорганизация на учебното съдържание във висшето училище е свързана със **синтеза на взаимното проникване на различни научни дисциплини, изградени върху единството на основните закони и принципи, които действат и обуславят съществуването и развитието на природата, човека и обществото.** Това учебно съдържание трябва да е ориентирано към подготовка, която не само и не просто осигурява знание, но и формира и развива способността за творческо мислене, за самостоятелно усвояване на нови знания. Реално погледнато и учебното заведение и методите на обучение и организацията на учебния процес трябва да бъдат поставени така, че да са в състояние да научат човека сам да се образова, сам да развива своя творчески потенциал, сам да използва този потенциал най-резултатно.

ВИРТУАЛНОТО ПОКОЛЕНИЕ СТУДЕНТИ – НОВО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

гл. ас. д-р Радослав Йорданов

Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Свищов

VIRTUAL GENERATION STUDENTS – A NEW CHALLENGE TO EDUCATIONAL PROCESS

Radoslav Yordanov

ABSTRACT: Key players in building the knowledge-based economy are higher schools. The achievement of effective educational process requires creation of such learning content, construction of such a pedagogical approach and building such information and communication technologies that are consistent with the behavioural characteristics of the new students generation. In this report an attempt is made for making up a profile of so-called V-generation. The results from empirical research are showing that the virtual generation is already in the academic lecture halls. Without having a claim on exhaustiveness, directions are outlined for aligning teaching models with learning models.

KEYWORDS: Knowledge-based economy, virtual generation, higher education, educational process, teaching models, learning models, information and communication technologies.

I. ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

Знанието е основен двигател на общественото развитие. От последното десетилетие на миналия век все по-често знанието се обозначава като ключов фактор на човешкия прогрес. В тази посока са и решенията от срещата на Европейския съвет в Лисабон от 2000 г.– постигане на високо качество на живот и устойчиво развитие чрез изграждане на **икономика на знанието** и повишаване потенциала на човешките ресурси. Тези постановки намират по-късно своето развитие в стратегията „Европа 2020“. За измерване напредъка на страните в изграждането на икономики на знанието, Световната банка разработва методика, която (понастоящем) се базира на 109 показателя, обединени в пет основни области:¹

---

¹ <http://go.worldbank.org/JGAO5XE940> (последен достъп: 14.04.2011 г.)

- a) общо икономическо състояние на страната;
- b) институционална среда и управление за развитие на предприемачеството;
- c) национална иновационна система;
- d) образование и човешки ресурси;
- e) информационни и комуникационни технологии (ИКТ).

Какъв може да бъде приносът на едно висше учебно заведение към общата кауза за изграждане на икономика на знанието? Пътищата са очертани: изграждане на изследователски центрове, способни да произвеждат продаваем научен продукт; създаване на условия и насърчаване на научните работници да провеждат авангардни научни изследвания и да публикуват резултатите от тях; изграждане на адекватна информационна и комуникационна инфраструктура, даваща възможност на преподаватели и научни работници, от една страна, и студентите, от друга, за пълноценно използване на глобалната информационна мрежа; изграждането на качествени учебни курсове, които да повишават конкурентоспособността на студентите на пазара на труда и т.н.

При новите икономически, социални и технологични условия ключова предпоставка за постигане на ефективен образователен процес ще бъде способността за адаптиране на моделите на преподаване към изменящите се модели на учене. Основна причина за изменение моделите на учене е развитието на информационно-комуникационните технологии и широкото им навлизане в живота на хората. Интересна класификация на поколенията студенти предлагат Proserpio и Gioia (2007):²

- **Вербално поколение** – доминиращи медии са печатните издания; предпочитан стил на учене – работа с писан текст, описващ идеите.
- **Визуално (TV) поколение** – доминираща медия е телевизията; предпочитан стил на учене – работа с графични обекти, визуализиращи идеите.
- **Виртуално поколение** – доминиращи медии – интернет и мобилна телефония. Предпочитан стил на учене – автономно, „24/7“, отвсякъде, чрез използване на интерактивни технологии.

Какво е характерно за виртуалното поколение?³ Ето някои отличителни белези, които следва да се имат предвид от едно висше училище при търсенето на по-висока ефективност на учебния процес:

- компютърът е **неразделна** част от ежедневиия живот;
- когато им е нужна информация, я търсят **онлайн**;
- чат, социални мрежи и мобилен телефон са основни комуникационни средства;

² Proserpio, L., D. Gioia, Teaching the Virtual Generation, Academy of Management Learning & Education, 2007, Vol. 6, No. 1, pp. 69-73.

³ В англоезичната литература обозначавано като Virtual Generation, V-Generation, V-Gen, iGeneration, Net Generation, Generation Z, Gen Z или др.

- не смятат, че виртуалните комуникации ги правят по-изолирани, а точно обратно – **по-социализирани**;
- използват ИКТ за **постоянна** свързаност с приятели, роднини, информация и забавление;
- **нетърпеливи**, очакват **незабавни** отговори на своите въпроси, **бърза възвръщаемост** на положените усилия;
- по-кратко става времето, в рамките на което някой е в състояние да **задържи вниманието им**;
- в състояние са да вземат **едновременно** решения по различни въпроси (бърза, комбинативна мисъл);
- по-скоро **индивидуалисти**, отколкото екипни играчи;
- изразяват **свободно** своето мнение, независимо дали в интернет, в семейството или в училище;
- изискват **справедливо и недискриминиращо** отношение към себе си;
- **съзряват по-бързо** и са **по-интелигентни** от предишните поколения;
- предпочитат да учат чрез **правене**, чрез **експериментиране**, а не чрез четене;
- предпочитани медии – **интернет, мобилна телефония, телевизия**;
- предпочитат **графично**, вместо текстово изразяване;
- предпочитат **Google** пред университетската библиотека;
- очакват от преподавателите да са **експерти** в своята област и да са **достъпни** за комуникиране чрез ИКТ;
- стремеж към изграждане на **виртуална идентичност**;
- **геймъри**;
- **хедонисти**;
- с охота възприемат **нови технологични решения** и др.

Принципно, за представители на V-поколението се считат родените между 1991 и 2002 г. Това са хора, чиито първи съзнателни години живот съвпадат с бурното развитие на дигиталните технологии. Разбира се, изключения съществуват – хора значително над посочената възраст също притежават някои (но далеч не всички) белези на V-поколението.

Предизвикателство пред висшите училища ще бъде откриването на ефективни подходи за обучение на студенти от V-поколението. За да може да комуникира ефективно със своите студенти, едно висше училище следва да познава техните потребности, навици, очаквания, и на тази база да търси припокриване между стил на преподаване и стил на учене. Погрешно (и може би вредно) е университетските преподаватели и администратори да приемат (само защото и те някога са били студенти), че разбират студентите и техните предпочитания. Времената се променят, технологиите се променят, а с това се променят и самите студенти. За да се поддържа динамично равновесие между предпочитания и очаквания на студентите, от една страна, и предлагани ползи от висшето училище, от друга страна, е необходимо да се поставят въпроси като:

1. Познаваме ли предпочитанията и поведението на студентите или само предполагаме, че ги познаваме? Неформалните разговори, наблюденията, целевите допитвания са необходим източник на информация за навиците, нагласите, отношенията, очакванията, поведението на студентите.

2. Разполага ли висшето училище с актуални технологии – такива, които да осигуряват предпоставки за качествен изследователски и обучителен процес? Бързото изменение на технологиите винаги ще оставя висшите училища в догонваща позиция.

3. Съществува ли съответствие между готовността на студенти и преподаватели за използване на съвременни ИКТ в процеса на изследване и обучение? Може да се очаква, че студентите ще възприемат по-бързо новите технологии в сравнение с административния и преподавателския състав на един университет (по-младите възприемат по-бързо новите технологии).

4. Използват ли се разполагаемите технологии ефективно? Способстват ли за подобряване качеството на учебния процес? Или, например, мултимедийни системи се използват за проектиране на слайдове, чието текстово съдържание просто се изчита от преподавателя.

5. Какъв е необходимият баланс между физическо и виртуално комуникиране между студенти и университет (в лицето на неговите органи и институции)? Как „физическо“ и „виртуално“ да бъдат дозирани, така че да се постигат оптимални резултати от учебния процес и административното обслужване на студентите? Въпреки широката употреба на ИКТ, някои студенти (например, по-възрастни, в неравностойно положение или др.) могат да предпочетат „живия“ контакт пред онлайн комуникирането. Други категории студенти биха предпочели да комуникират със своите преподаватели и обслужващи звена предимно онлайн – като се започне от подаването на кандидатстудентски документи, мине се през преподаване и изпитване онлайн и се стигне до издаване на служебни документи (справки, дипломи, удостоверения или др.).

6. Съобразени ли са учебните помещения с новите модели на преподаване и учене? Ако студентите предпочитат да учат чрез експериментиране, да работят по групи и интензивно да се допитват до своя преподавател, подходяща ли е класическата подредба на студентските места в плътни редици, гледащи към преподавателското място, което е „повдигнато“ на подиум, така че преподавателят винаги да стои над студентите? Подходяща ли е тази подредба на работните места в компютърни аудитории – дали резултатите от учебната работа няма да са по-добри, ако компютрите се наредят в кръг, в центъра на който е преподавателското място? Уместно ли е изграждане на работни места, позволяващи едновременната работа на повече студенти на един компютър, или да се осигури мрежова свързаност на работата на няколко отделни компютъра?

7. Каква да бъде тежестта на двете страни – студенти и преподаватели – при вземането на решения за технологичното и съдържателно осигуряване на

учебния процес? Макар че вслушването в желанията на обучаемите е важно, все пак преподавателите са онези експерти, които следва да преценят какво и как да се преподава.

Като се има предвид поведенческия профил на V-поколениято, изглежда логично висшите училища:

- да инвестират в обновяване на ИКТ, използвани в учебно-изследователския процес;

- да повишават технологичната култура на научно-преподавателския състав;

- да стимулират разработването на дигитално учебно съдържание;

- да стимулират разработването на интерактивни модули за обучение на студентите;

- да стимулират използването на ориентиран към резултатите и базиран на практически примери подход за обучение;

- да обмислят възможности за съкращаване срока на обучение;

- да обмислят възможности за намаляване продължителността на един учебен час и др.

Дали описаните особености на V-поколениято са присъщи за сегашните български студенти? Дали очертаните стратегически насоки за действие ще са актуални в бъдеще или са вече на дневен ред? Отговори на тези въпроси (без претенции за изчерпателност) дават резултатите от изследване, проведено със студенти от СА „Д. А. Ценов” – Свищов.

II. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването е реализирано през периода 2009-2010 г. в рамките на научен проект, финансиран от Института за научни изследвания към СА „Д. А. Ценов”. Основните цели на проекта се свързват с изучаване потребностите на студентите от интернет ресурси и оценяване потенциала за разпространение на безжични интернет технологии сред студентската общност. Наред с постигането на тези цели, са открити интересни особености в поведението на студентите в Стопанска академия при потребяването на ИКТ.

За набиране на емпирични данни са използвани два метода – наблюдение и допитване. Чрез наблюдение са получени данни за фактическото поведение на студентите при използване на интернет ресурси в компютърните аудитории на Стопанска академия. Допитването е използвано за набиране на данни относно: поведение на потребителите при използване на ИКТ; оценка на студентите за характеристиките на предлагания безжичен интернет; набиране на идеи и препоръки за подобряване на онлайн административното обслужване на студентите и др. Допитването е реализирано с помощта на анкета. При съставяне на анкетната карта са отчетени съображения като: анкетата да не е прекалено тежка, за да не провокира голям брой откази;

да се използват думи и изрази, близки до езика на респондентите; логическо структуриране на анкетата; предварително кодиране на променливите (улеснява последващото въвеждане на данните в електронен формат); анкетата да се подложи на предварително тестване (проведено е полево тестване на проекто-анкетата с цел установяване и изчистване на слаби места преди стартиране на същинското допитване).

Проведени са две вълни на допитване – първата през юни-юли 2009 г., а втората – през юни-юли 2010 г. Извадките не са формирани по правилата на случайните извадки, поради което не може да се говори за представителност на получените резултати. Макар и формално погледнато резултатите да не са представителни, може да се разглеждат като показателни. Основанията за това твърдение са две:

- студентите са сравнително хомогенна съвкупност;
- извадките имат сравнително голям обем – през 2009 г. са анкетирани 1254 респондента, а през 2010 г. – 918 респондента (съответно 16% и 11% от обучаваните в Стопанска академия студенти в бакалавърска степен).

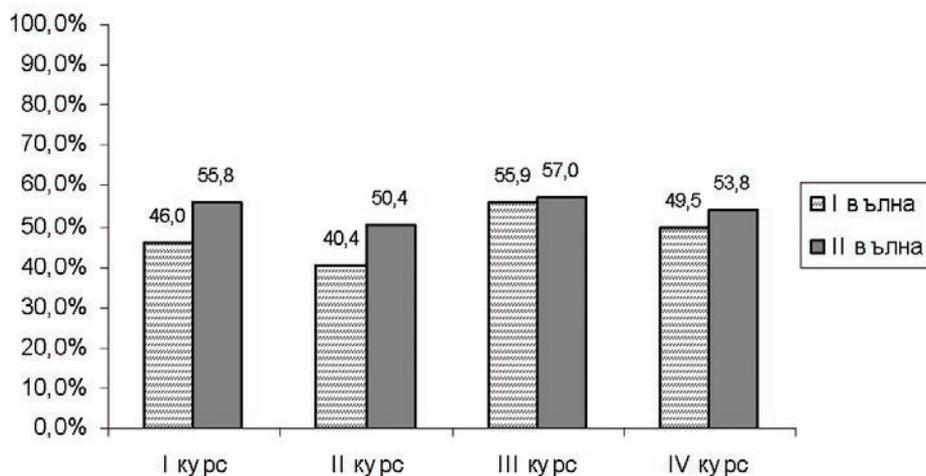
Наред с класическия начин за достигане до респондента с отпечатана на хартия анкетна карта, са използвани и възможностите на интернет за онлайн събиране на данни. Принципно, към предимствата на онлайн допитванията могат да се отнесат: пространствена и времева неограниченост, бързо събиране на данните, елиминиране на риска от допускане на грешки при въвеждане на данните, нулеви разходи за отпечатване и доставяне на анкетата до респондента, нулеви разходи за въвеждане на суровите данни. За да се използват тези предимства, обаче, е необходим списък с e-mail адреси на студентите. Липсата на подробен списък с контактна информация не даде възможност да се оползотворят предимствата на онлайн допитването. Реализираните онлайн анкети са едва 92, а броят на събраните „хартиени“ анкети е 2080.

III. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Някои от резултатите, получени при реализиране на проекта, са коментирани накратко по-долу. Направени са сравнения в две посоки: (1) между двете вълни на допитване с цел установяване на тенденции в развитието на изследвани величини и процеси; (2) между резултатите от изследването и резултатите от аналогични национални изследвания – с цел разкриване на особености, характерни за студентската общност.

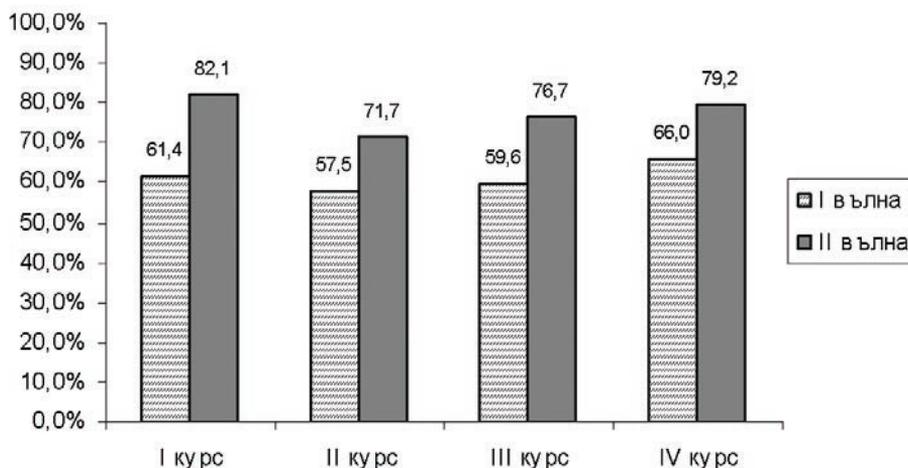
1. Нараства интензивността на използване на интернет (измерена в часове седмично), като най-отчетливо този резултат се констатира при студентите от първи и втори курс (виж фиг. 1). Делът на ежедневно ползващите интернет нараства от 76% през 2009 г. до 84% през 2010 г.

Фиг. 1. Дял на използващите интернет над 10 часа седмично

2. Нараства дялът на използващите лаптоп. Това нарастване е най-голямо при студентите от първи курс (виж фиг. 2).⁴

Фиг. 2. Дял на използващите лаптоп

⁴ В световен план се наблюдава нарастващ стремеж на потребителите към мобилност – през 2008 г. за пръв път продажбите на мобилни компютри надвишават продажбите на стационарни компютри. Донякъде необичайно, в България мобилните компютри изпреварват по продажби своите предшественици още през 2007 г. За третото тримесечие на 2008 г. на местния пазар са продадени 69 хиляди лаптопа срещу 49 хиляди десктоп машини. (<http://www.capital.bg/show.php?storyid=582910>, последен достъп: 14.04.2011)

3. Налице е изключително слаба връзка между разполагаемия месечен доход на студентите и продължителността на използване на лаптоп (виж таблица 1).

Таблица 1. Корелационна връзка между „доходи“ и „продължителност на използване на лаптоп (в год.)“

	I-ва вълна		II-ра вълна	
I-ви курс	Pearson Correlation	0,171*	Pearson Correlation	0,220**
	Significance (2-tailed)	0,013	Significance (2-tailed)	0,006
	N	210	N	152
IV-ти курс	Pearson Correlation	0,270**	Pearson Correlation	0,303**
	Significance (2-tailed)	0,002	Significance (2-tailed)	0,000
	N	124	N	149

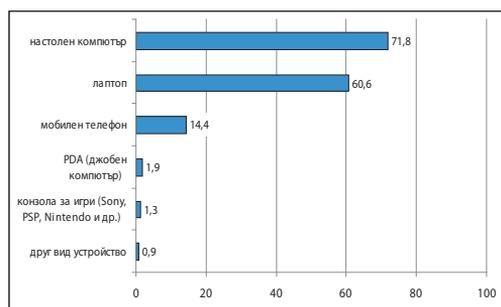
* Стойността е значима при критично равнище на $\alpha = 0,05$

** Стойността е значима при критично равнище на $\alpha = 0,01$

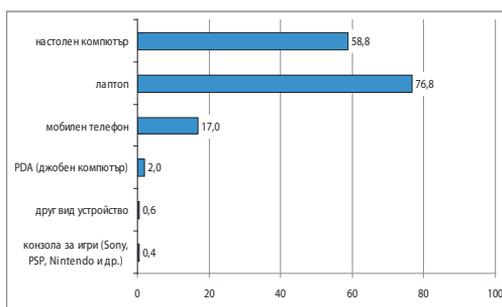
Слабата връзка между променливите „доходи“ и „продължителност на използване на лаптоп“ показва, че става въпрос за иновация, която има висока потребителска ползност и е приоритет за студентите. И при двете вълни на допитване резултатите сочат, че разглежданата връзка е по-слаба при студентите от първи курс.

4. Потвърждава се тенденцията в България да се купуват повече преносими, отколкото стационарни компютри⁵ (виж фиг. 3). Огромна е, обаче, разликата в нивата на пенетрация на иновацията „лаптоп“ за българския пазар като цяло (28% към 2010 г.⁶) и за студентската общност (76,8% към 2010 г.).

Фиг. 3. Използвани устройства за достъп до интернет

Вълна 1, n = 1232

Вълна 2, n = 901

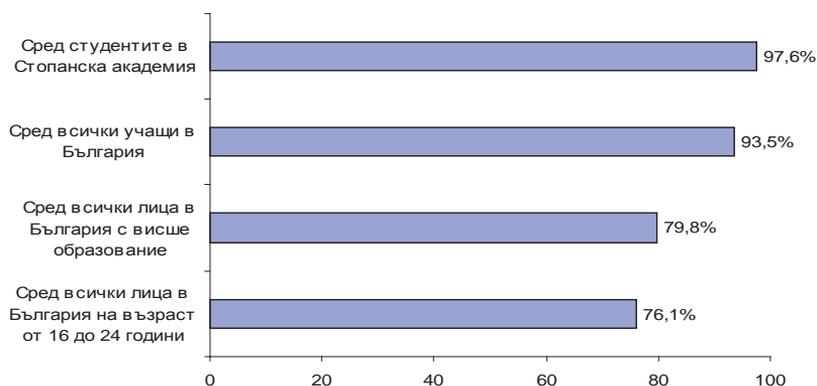
⁵ <http://www.capital.bg/show.php?storyid=582910> (последен достъп: 25.01.2011 г.)

⁶ http://www.nsi.bg/ORPDOCS/ICT_HH1.1.1.xls (последен достъп: 05.02.2011 г.)

Интересна промяна е повишаването на дела на студентите, използващи лаптоп (с 5 процентни пункта). Стремехът към мобилност ще доведе до изместване на стационарните от преносимите компютри (по аналогия със стационарните и мобилните телефони). Все още малък е делът на студентите, ползващи интернет през джобен компютър, но се заражда тенденция към нарастване използването на мобилни телефони за сърфиране в интернет.

5. При съпоставяне на данни от изследването с данни на Националния статистически институт⁷ за групи със сходен демографски и социален профил се вижда, че студентите са сред най-често ползващите интернет (виж фиг. 4).

Фиг. 4. Дял на използващите интернет поне веднъж седмично

6. През 2010 г. 97% от студентите използват интернет основно у дома (вкл. квартира и общежитие). Тези данни, съпоставени с резултатите от национални изследвания, показват, че студентите са сред иноваторите при възприемането на домашен интернет (за страната като цяло 89,5% от потребителите използват интернет у дома⁸).

7. Както в национален план, така и сред студентите намалява честотата на използване на електронна поща. Причините за това могат да са различни, но като основен фактор може да се посочи широкото разпространение на сайтовете от типа социални мрежи, които до голяма степен дублират функциите на електронната поща.

⁷ <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=17&a1=2405&a2=2406&a3=2410#cont> (последен достъп: 14.04.2011)

⁸ http://www.nsi.bg/ORPDOCS/ICT_HH1.1.5.xls (последен достъп: 14.04.2011 г.)

8. Колкото по-нисък е курсът на обучение, толкова повече време от прекараното в интернет се използва за забавление. Колкото по-голям е курсът на обучение, толкова повече време от прекараното в интернет се използва за работа. По отношение на използваното време в интернет за обучение студентите от различните курсове не се различават. За детайли виж таблица 2 (използвани са само данни за студенти от редовна форма на обучение).

Таблица 2. Насоки за ползване на интернет – по курс на обучение

I вълна				II вълна			
Каква част от времето, прекарано в интернет, използвате за:		Средна	Значимост на разликите	Каква част от времето, прекарано в интернет, използвате за:		Средна	Значимост на Разликите
забавление (%)	Първи	54,324	Разликите са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,000036$	забавление (%)	Първи	52,810	Разликите са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,00000006$
	Втори	50,087			Втори	54,617	
	Трети	50,678			Трети	50,635	
	Четвърти	41,767			Четвърти	41,785	
	Общо	50,530			Общо	50,844	
обучение (%)	Първи	29,295	Разликите НЕ са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,2$	обучение (%)	Първи	31,257	Разликите НЕ са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,37$
	Втори	32,429			Втори	29,795	
	Трети	30,273			Трети	31,343	
	Четвърти	29,978			Четвърти	32,623	
	Общо	30,544			Общо	31,134	
работа (%)	Първи	17,947	Разликите са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,0000000015$	работа (%)	Първи	18,249	Разликите са статистически значими при критично равнище на $\alpha = 0,000000013$
	Втори	17,574			Втори	17,500	
	Трети	20,964			Трети	18,022	
	Четвърти	28,256			Четвърти	25,791	
	Общо	19,963			Общо	19,377	

Представените емпирични резултати дават частично потвърждение на предположението, че представителите на V-поколениято са вече част от българската студентска общност, като бележите на виртуалното поколение се разпознават най-отчетливо при студентите от първи и втори курс. Разбира се, възможно е много по-прецизно и задълбочено изследване профила на българския студент и съпоставянето му с профила на V-поколениято. Не това, обаче, бе основната цел на изследователския проект, в рамките на който е прове-

дено докладваното тук изследване. Може да се очаква, че през следващите няколко години присъствието на V-поколението в академичните аудитории ще става все по-осезаемо.

Настоящият доклад няма претенции да предлага готови рецепти за подобряване резултатите от учебния процес във висшите училища. В него само се маркират важни насоки за разсъждаване, наложени от времето, в което живеем. Решенията вероятно ще са специфични за различни ситуации, за различни училища, за различни специалности и т.н. Решенията вероятно ще са индивидуални оригинално-творчески хрумвания, за които не е възможно да се правят обобщаващи класификации и препоръки. Решения, обаче, са необходими, за да не се задълбочава пропастта между преподаватели и студенти, между модели на преподаване и модели на учене. Необходимо е студентите да бъдат опознавани и учебният процес да бъде разумно адаптиран към техните особености. Необходим е такъв подход на преподаване, че студентите да не възприемат учебните часове като загубено време, но на излизане от аудиторията да си казват „Най-готиния час...“. Това ще носи удовлетвореност и допълнителна мотивация и на самите преподаватели. Като се имат предвид особеностите на V-поколението, може да се очаква, че преподаването в учебните аудитории ще формира все по-малък дял от знанията на студентите. Ученето все по-малко ще се случва в рамките на образователните институции. Все по-често обучаемите ще разчитат на самостоятелно набиране на информация и надграждане на професионалните си компетенции. Все повече ще отслабва интензивността на комуникацията между обучаващ и обучаем, за сметка на засилване на взаимодействията между самите обучаеми. Преподавателите все по-малко ще се възприемат като единствен или основен източник, а по-скоро като един от възможните източници на знание.

Доколко верни са всички тези разсъждения ще покаже близкото бъдеще. Но е добре да влезем в него подготвени.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Желев, С.** Маркетингови изследвания. Университетско издателство „Стопанство“, София, 1995.
2. **Манов, А.** Статистика със SPSS. „Рикол – Б“, София, 2000.
3. **Hermans, Ch., D. Haytko, B. Mott-Stenerson.** Student Satisfaction in Web-enhanced Learning Environments. *Journal of Instructional Pedagogies*, Vol. 1, 2008, pp. 1-19. Публикацията е налична на адрес:
4. <http://aabri.com/manuscripts/09147.pdf> (последен достъп: 14.04.2011)
5. **Oblinger, D., J. Oblinger (Editors).** Educating the Net Generation, e-book of Educause (www.wducause.edu). Публикацията е налична на адрес:
6. <http://www.educause.edu/educatingthenetgen> (последен достъп: 05.11.2011)

7. **Proserpio, L., D. Gioia.** Teaching the Virtual Generation, *Academy of Management Learning & Education*, 2007, Vol. 6, No. 1, pp. 69-80. Публикацията е налична на адрес:
<http://mountaintoplearning.com/mtl/doc/VirtGen.pdf> (последен достъп: 14.04.2011)
8. <http://mountaintoplearning.com/mtl/doc/VirtGen.pdf> (последен достъп: 14.04.2011)
9. Make Way for Generation Z: Marketing to Today's Tweens and Teens, Доклад на Euromonitor International от 03.02.2011 г. (<http://portal.euromonitor.com>, последен достъп: 14.04.2011)

ЕВРОПЕЙСКАТА ПОЛИТИКА ЗА МНОГОЕЗИЧИЕ – ОТ МАЛУФ ДО ЕВРОПА 2020

доц. д-р Тодор Шопов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

гл. ас. Екатерина Софрониева

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София

EUROPEAN POLICY FOR MULTILINGUALISM – FROM MAALOUF TO EUROPE 2020

Todor Shopov

Ekaterina Sofronieva

ABSTRACT: European policy for multilingualism is built on values described in documents of EU and applied as principles within the framework of the Bologna Process for over 10 years now. They are the basis of a „smart“ growth strategy in „Europe 2020“. This paper explores aspects of language policy such as (a) linguistic and cultural diversity is an element of European identity as inherited possessions and challenges; (b) multilingualism supports cultural diversity and intercultural dialogue in Europe and the world and is an added value in the economic relations of EU and the world; (c) multilingualism contributes to the development of creativity and innovation by giving access to different ways of thinking, pictures of the world and communications of imagination

KEYWORDS: Multilingualism, linguistic and cultural diversity, language learning, Intercomprehension Analysis.

Настоящият доклад разглежда основни аспекти на европейската езикова политика, като например: (а) езиковото и културното разнообразие като част от европейската идентичност; (б) многоезичието в подкрепа на културното разнообразие и межкултурния диалог в Европа и в света; (в) многоезичието като принос за развитието на творчеството и иновациите чрез осигуряване на достъп до различни начини на мислене, картини на света и комуникации на въображението. През последните 3 години, след публикуването на т.нар „Доклад на Малуф“ (Maalouf 2008) до Европейската комисия, вниманието към езиковата подготовка като основен фактор за изграждане на идентичността на европейския гражданин се засилва значително. Задачата, формулирана от председателя на Европейския езиков съвет Волфганг Макиевич, е съвременните образователни системи на страните-членки на ЕС да подготвят „плурилингвални индивиди за мултилингвалните общности“. Тук се налага да

обясним терминологията. „Многоезичие“ е класически термин, означаващ ползването на много езици. Този термин („мултилингвизъм“: L<multus=много) се използва в новата документация на Съвета на Европа, за обозначаване на общности, ползващи много езици. Речникът по езиково образование дава следната дефиниция: „мултилингвизъм – употребата на три или повече езици... от група говорещи лица като жители на определен регион или като нация“. Терминът „плурилингвизъм“ (L<pluralis<plus=повече) означава владеенето и ползването от индивида на повече от един език. В момента съществуват няколко тематични мрежи за изследване и развитие на международно равнище, например „изучаване на интегрирано съдържание и език“, „мотивация в езиковото обучение – младите европейци обичат езиците“, „регионални и малцинствени езици“, „езикова политика за пазара на труда“, „създаване на европейска асоциация на учителите по съвременни езици“, „многоезичие, межкултурен диалог и имиграция“, „межкултурно езиково обучение за неграмотни учещи“, езиково обучение и социални медии“, „използване на субтитри и изучаване на езици“.

Създаден от Европейската комисия е „Европейски портал за многоезичие“ в Интернет, представящ всички официални езици на ЕС (23 на брой) – <http://ec.europa.eu/education/languages/>. Експертите смятат, че понастоящем съществуват две главни насоки за реализация на политиката за многоезичие на европейско равнище: (а) *ранното езиково обучение* (и подготовката на детски учители) и (б) научното изследване и внедряването в практиката на *междуезиковото разбиране*. Тук целта ни е да представим новаторската работа в тези две области, която съответства в пълна степен на постановката за „умно развитие“ в стратегията „Европа 2020“.

Анализът на междуезиковото разбиране (AMP) е нова област на изследване и развитие в езиковото образование, наричана още *Intercomprehension Analysis, multilingual comprehension, EuroCom* и т.н. Развива се в Европа през последните 20 години чрез няколко европейски проекта за проучване и развитие. Публикувани са разработки с теоретическа и практическа насоченост. На европейската конференция по AMP в Лисабон (6-9 септември 2007 г.) е обобщен съществуващият опит и познания и е създадена Европейска тематична мрежа за изследвания в тази област, REDINTER, <http://www.redinter.eu/web/>.

Филомена Капучо (Martins 2005) изследва основни въпроси в AMP като същността на междуезиковото разбиране и комуникативната компетенция в светлината на конструктивистичната психологическа и педагогическа теория. Авторката представя своя модел на езиковата способност за общуване с 4 основни компонента. Моделът показва, че езиковата рецепция зависи само в малка степен от лингвистичния елемент на комуникативната компетенция. Това положение се потвърждава и от други учени (Шопов 2007, Доие 2005). Следователно междуезиковото разбиране е възможно на основата на другите универсални компоненти. Дори вътре в лингвистичния елемент има

съдържание, което подпомага междуезиковото разбиране. Това е например категорията „интернационална лексика“. Така че на теоретично равнище (абстрактно и общо) може да се твърди, че АМР включва всички компоненти на комуникативната компетенция. Това може да бъде принцип в езиковото образование. Може да се създаде методика за използване на комуникативни стратегии в ситуации, налагащи междуезиково разбиране. Примерна методическа рамка за преподаване на междуезиково разбиране е предложена от Петер Дойе.(2005). Тя съдържа 9 категории от знания (общи знания, културни знания, ситуационни знания, поведенчески знания, лингвистични знания, прагматични знания, графични знания, фонологични знания, граматични знания, лексични знания, интернационална лексика, лексика на езиковите семейства) и 9 съответстващи им методически категории.

Приложната страна на АМР е представена в интерактивния софтуер „EU&I, Interactive DVD“ и в други учебни материали, предназначени за обучение по междуезиково разбиране. „EU & I, Interactive DVD“ съдържа дейности за развиване на рецептивно езиково поведение в ситуации, изискващи междуезиково разбиране. Той съдържа седем модула за самостоятелно развиване на основни езикови умения, например четене и разбиране на информация от вестници, резервиране на стая в хотел. Модулите обхващат 11 европейски езика, включително и български. Така, това е един от първите учебни материали, в които българският език е представен наравно с другите европейски езици. Друг учебен материал е публикуван в уебсайта на проекта „Intercom“: www.intercomprehension.eu. В него освен учебни дейности за развиване на междуезиковото разбиране е включен и модул за интерактивно овладяване на българската писмена система – Кирилицата. Тук трябва да се посочи и големият проект на Университета на Гисен – EuroCom – www.intercomprehensionresearch.net с неговите над 30 книги за междуезиковото разбиране, включително и „Седемте сита„ за българските ползватели (Шопов, Клайн, Стегман 2008).

Изследванията по АМР разширяват методическата представа за равнищата на владееене на езиците. Континуумът на езиковото владееене се определя от две крайни точки – състояния – езиковата способност на индивид, за който даден език е роден (L1) и междуезиково разбиране в ситуации на общуване чрез език, който индивидът не е изучавал (Lx). Между тях се намират различни равнища на владееене, например дефинициите в Общата европейска рамка за езиците (C2 – A1), включително и равнището, определено пак там като „частична компетенция“. Моделът може да се използва за създаване на „хипертекстова езикова учебна програма“ като „стратегия за знания“. Тя позволява на индивида – учител или ученик – да „открива“ за себе си необходимата и достатъчна информация за реализиране на индивидуални потребности (съответно – за педагогически или практически цели). Тази методика се различава от класическия комуникативен подход. Може да се твърди, че това

е нов етап в разбирането на комуникативно-ориентираното обучение по съвременни езици. Франц-Йозеф Майснер нарича тази методика „Еуроком“ или „многоезиково обучение чрез седемте сита“ (www.intercomprehensionresearch.net). Тодор Шопов я определя като „приложен АМР“ (Shopov 2007).

Втората насока в реализацията на европейската политика за многоезичие – ранното езиково обучение – е обект на голямо внимание в странителенки на ЕС (Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training – „ET 2020“) Във всички европейски страни, включително и България, е реализирана формулата „1+2“ – един първи език (роден, официален и т. н.) и два други европейски езика. Търсят се обаче учебни методи, които да са адекватни на новата информационна среда. Децата вече растат в многоезични общности. Едно от решенията на проблема е *наративната учебна методика* приложена в педагогическата система „Хокус и Лотус“ на международен колектив под ръководството на Трауте Ташнер от Римския университет „Сапиенца“ (<http://www.hocus-lotus.edu/>). Методът на Т. Ташнер е свързан с учебния подход „цялостна физическа реакция“ на Дж. Ашър (напр. 1977). Психологическите му основи включват „теорията за следата“ и „епизодичната теория“ за паметта (напр. Катона 1940). На теоретично равнище подходът „цялостна физическа реакция“ използва три популярни учебни хипотези: (а) езиковото усвояване се реализира от вродена „биопрограма“, (б) мозъчната латерализация в началото на пубертета предопределя паралелното функциониране на дясното и лявото полукълба на мозъка и съответно приоритета на физическите пред езиковите дейности и (в) емоционалният стрес или тревожността намаляват капацитета за езиково усвояване. Ето как самата авторка описва метода си: „Чуждият език се учи чрез създаване на контекст, в който ние говорим, живеем и действваме само на новия език: това е фантастичния свят на Хокус и Лотус. Двете малки същества [динокротк] с техните динозавърски опашки и техните крокодилски зъби преживяват фантастични и вълнуващи приключения заедно с децата. С Хокус и Лотус децата се включват в разнообразни дейности, характеризиращи се с любов и съпреживявания; те са структурирани така, че съответстват на времето, ритъма и уменията на всяко дете, чрез преминаване през различните етапи на наративния процес на езикоусвояване.“ (<http://www.hocus-lotus.edu/>)

Във Факултета по начална и предучилищна педагогика на Софийския университет „Св. Климент Охридски,“ през последните 2 учебни години беше проведено експериментално обучение с този метод. Получени са отлични резултати за влиянието на равнището на емпатия на учителя, което се контролира с методиката, и учебните постижения на учащите. Очаква се внедряването на наративния метод в учебната практика по съвременни езици и в началната подготовка на детски учители да повиши ефективността на ранното езиково обучение у нас.

В заключение ще обобщим, че еропейската политика за многоезичие следва стабилен път на развитие. Процесът на реализацията ѝ изисква усилия за изследване и развитие и институционална подкрепа. Както става ясно от настоящия доклад, българската методическа наука е активен и равнопоставен участник в този процес.

ЛИТЕРАТУРА

1. Capucho, F. et al., 2007, EU & I. Interactive DVD – An informal approach to the comprehension of languages, European Commission, ISBN 978-972-99772-1-3.
2. Doye, P., 2005, in A. Martins, 2005.
3. HOCUS & LOTUS, 2011, <http://www.hocus-lotus.edu/>.
4. Maalouf, A., 2008, *A REWARDING CHALLENGE. HOW THE MULTIPLICITY OF LANGUAGES COULD STRENGTHEN EUROPE*, http://ec.europa.eu/education/languages/archive/doc/maalouf/report_en.pdf.
5. Martins, A. (ed.), 2005, *Building Bridges: EU & I*, Centro Regional das Beiras, Universidade Catolica Portuguesa, ISBN 972-99772-0-8.
6. REDINTER, 2011, <http://www.redinter.eu/web/>.
7. Shopov, T. (ed.) 2007, *Intercomprehension Analysis. A Textbook*, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
8. Шопов, Т., Х. Клайн, Т. Стерман, 2008, *Седемте сума*, Aachen: Shaker Verlag. Адреси за коренспонденция

СЪВРЕМЕННАТА УПРАВЛЕНСКА СЧЕТОВОДНА ИНФОРМАЦИЯ КАТО МЕХАНИЗЪМ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ УПРАВЛЕНИЕТО НА ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

доц. д-р Мария Павлова

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново

MODERN MANAGEMENT OF ACCOUNTING INFORMATION AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE MANAGEMENT OF THE EDUCATION PROCESS

Maria Pavlova

ABSTRACT: Management of the education process is based on current and exhaustive information. The requirements for information resources depend on the dynamics of the education system and the environment. The present report is an attempt to systematize the characteristics of the accounting information as a factor for adequate management of the process of offering educational services.

KEYWORDS: Accounting information, education process, management.

ВЪВЕДЕНИЕ

Всяка икономическа структура, в това число и университетите, се нуждае от солидна финансова основа, въз основа на която да осъществява своята специфична дейност. Информацията за финансовите ресурси и тяхното ефективно управление винаги е била основна задача на счетоводството. С развитието на микро-счетоводните системи ясно се откритоха два техни аспекта – финансово счетоводство и управленско счетоводство (счетоводство за управлението).

Управленското счетоводство със своя специфичен инструментариум отдавна се утвърди в практиката на предприятията от стопанската сфера. То навлезе активно като теория и практика и в нестопанския сектор, в частност в университетите в САЩ и Европа. За съжаление инструментариумът на счетоводство за целите на управлението е много малко познат и почти неприложим в българските университети.

Университетите в качеството си на организации от нестопанския сектор имат много по-различни информационни нужди в сравнение с тези от стопанския. Те често преследват няколко цели, които трябва да бъдат обезпечени с необходимата информация.

От друга страна счетоводство за управлението вече има ясно обособен инструментариум, който в класическия си вариант включва:

- Финансово планиране и бюджетиране на дейността;
- Контрол върху разходите, приходите, финансовия резултат и паричните потоци; предварителен, текущ и последващ контрол;
- Текущ анализ на състоянието за целите на изработване на управленски решения;
- Отчитане на разходите в различни разрези и калкулиране себестойността на продукта или услугите.

Системата „управленското счетоводство“ намира приложение във всички сфери на икономиката – производство, търговия, обслужване и непроизводствената сфера. Запълването ѝ с конкретно съдържание от ръководството на дадена структура означава, че именно така тя изразява отношението си към процеса на управление, контрол и постигане на стратегическата си цел. Основният критерий за избор на един или друг елемент от системата на управленско счетоводство е приносът, който то ще донесе на управлението.

Това изследване се фокусира върху икономическия аспект от дейността на университета и изграждането на неговата информационна основа. Целта е да се докаже, че именно счетоводство за управлението е механизмът, който осигурява адекватна финансова и от части нефинансова информация, осигуряваща нормалното му функциониране и постигане на неговата стратегическа цел. Това, от своя страна неминуемо рефлектира върху качеството на учебния процес и качеството на образованието.

СПЕЦИФИЧНИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ИНФОРМАЦИЯТА И ОТЧЕТНОСТТА В УНИВЕРСИТЕТИТЕ

Университетите, в аспекта на темата на настоящия доклад, могат да се характеризират със следните особености:

- основната принципна цел не е печалбата;
- създадени са за да служат на обществени цели;
- висшите училища създават „продукт“, който не може да се търгува свободно на пазара, тъй като върху него въздействат все още различни видове регулатори.

Тези особености са определящи в процеса на вземане на решения, както и за управленската информационна система.

Имайки предвид, че традиционните счетоводни системи са изцяло подчинени на печалбата, а тя, както вече беше посочено, не е приоритет на университетите, **стандартната** финансова и управленска счетоводна система е неприложима и неподходяща. Разходите и приходите са важни като категории до степен, че университета като икономическа структура трябва да функционира ефективно. Но **ефективността може да бъде разглеждана като част от тактическите цели, но не и като мисия.**

Университетите се нуждаят от информация и счетоводни системи, които са ориентирани според техните мисии. В противен случай традиционната счетоводна система ще бъде в сблъсък с преследваните цели. Например, ако един университет използва традиционните системи на финансовото и управленско счетоводство, прилагани в стопанската сфера, решенията, които той предприема относно приема на студенти, избора на преподаватели, структурата и съдържанието на дисциплините, различните проекти и т.н. ще бъдат ориентирани според разходите, а не определяни от качеството. **Със система насочена към печалба, организацията не може да бъде ръководена и контролирана адекватно.**

Предприятията от стопанската сфера са обединени в т.нар. национална и глобална икономически системи, където не просто да се цели постигане на печалба, а създаване на строго определен тип информация. Във всички предприятия от сектора целите са стандартизирани, следователно и системите им за счетоводство (финансово и управленско) са близки по съдържание. Противоположно на тях, университетите имат друга мисия, задачи и цели. Кое то пък налага извода, че в университетите информационната и счетоводната системи трябва да бъдат по-различни.

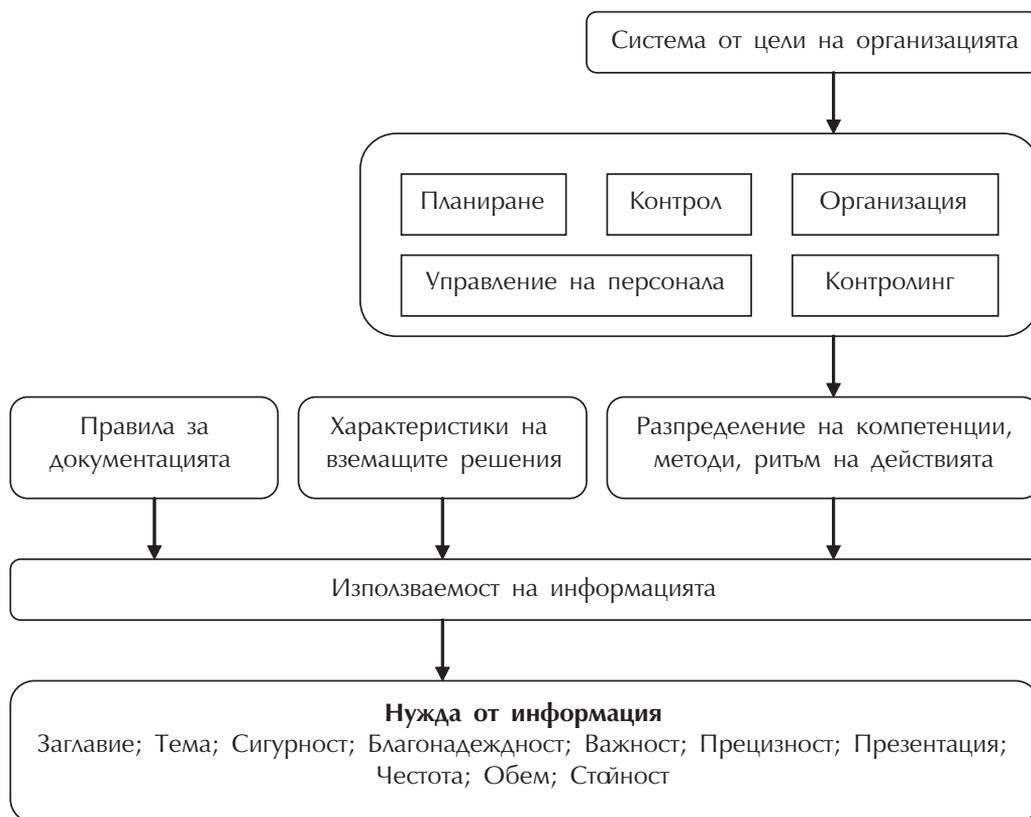
ФАКТОРИ, ОПРЕДЕЛЯЩИ УПРАВЛЕНСКАТА ИНФОРМАЦИОННА СИСТЕМА

Основна цел на счетоводната система на университета е да осигурява информация за процесите на вземане на решения и контрол от страна на техните управляващи и членове. Годишният финансов отчет и синтезираната в него информация е предназначен основно за външните потребители – държавата, контролните органи, одитори и други и не осигурява в пълнота информацията, необходима за управлението.

Следователно, акцентът пада на създаваната информация не толкова за външните, колкото за вътрешните потребители.

Университетите изискват специфичен тип управленска информационна система (виж фигура. 1)

Фиг. 1. Фактори, определящи изискванията към информацията

Структурата на управленската информационна система в университетите зависи от два основни фактора:

1. Потребителите на информация и проблемите, които те срещат при вземане на решения;
2. Управленската система в организацията.

Ефективността на дадена информационна система зависи от употребата на „продуктите“ ѝ. Следователно нейната конструкция трябва да бъде съобразена с решенията, отговорностите и дейностите, които имат потребителите ѝ.

На първо място това са ръководителите на организацията. Те имат нужда от информация, върху която да обосноват решенията си, с цел да изпълнят своите задачи. Колкото по-подходящи данни те получат и колкото по-добре тази информация покаже последиците и резултатите от решенията, толкова повече те ще използват информационната система. От това логически следва, че задачите на управляващите на различни нива от организационната структура, ще определят дизайна и структурата, необходими на информационната система.

За да се анализира каква информация е необходима, вниманието се насочва към управляващите и техните задачи и решенията, които предстои да вземат. Те трябва да получат цялата информация, която е съответстваща при решаване на даден въпрос. Оценката на различните алтернативи и изборът на оптималната зависи от целта. В такъв случай целите на организацията и нейните управляващи определят коя информация е съответстваща и коя не.

За да се конструира ефективна информационна система, трябва да се имат предвид не само управляващите на отделни нива и техните въпроси при вземането на решения, а цялата управленска система. Важни компоненти на управленската система са **планирането, контролът, организационната структура, управленските мотиви и системата за контролинг**. Например, при разпределянето на задачите или компетенциите в йерархична структура с множество подразделения каквито са университетите, от голямо значение е кое лице до каква специфична информация има достъп. Моделите и методите, които се ползват за планиране и контрол на бизнес-процесите определят типа на информацията, която е необходима. В много организации стратегическото и оперативното планиране се регулират и трябва да се следва предварително зададен план-график. Тогава темпото на планирането и контрола, както и вземането на решения ще определя времето, в което ще е необходима тази информация.

СПЕЦИФИЧНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА УПРАВЛЕНСКАТА СЧЕТОВОДНА ИНФОРМАЦИЯ В УНИВЕРСИТЕТИТЕ

В предприятията от стопанската сфера счетоводната система е ядрото на информационната система и голяма част от създаваната информация има финансов характер.

За разлика от нея, университетите имат нужда от по-диверсифицирана информационна система. Тя трябва да „произвежда“ и финансова и нефинансова информация, с цел да се създадат измерители на **нефинансовите** цели.

Видът на създаваната информация пряко рефлектира върху дейността на организацията и обратно. В производственото предприятие информационната система трябва да включва данни, които показват:

- доставките, влагането и употребата на материали, труд, дълготрайни активи, финансови средства и други ресурси;
- продължителност, капацитет и други характеристики на процесите;
- характеристики на продукта или услугите;

В университетите, образователните услуги не могат да бъдат характеризирани с финансова информация като например, приходи от обучението. Характеристиките им зависят от целта на организацията. В един държавен

университет това може да са брой студенти, изпити, изследователски проекти, в болница – брой пациенти, лекари и други.

За да се измери и оцени ефективността на отделните процеси в икономическата единица, трябва да се установи връзка между информацията за входящите ресурси и изходящите услуги. Такива коефициенти на ефективност трябва да са свързани с целите на висшето училище. В противен случай те не могат да бъдат значими при оценяването на процесите.

УПРАВЛЕНСКА СЧЕТОВОДНА СИСТЕМА В УНИВЕРСИТЕТИТЕ

Структурата на управленското счетоводство може да се представи във вид на **четири функционални области**, изграждащи неговото съдържание:

- Информация за оценка на дейността и вземане на решения
- Информация за планиране
- Информация за управленски контрол
- Информация със стратегическа насоченост

Първата област *Информация за оценка на дейността и вземане на решения* обхваща разработването и прилагането на анализа „разходи-обем-печалба“; анализа на разходите за изработване на специфични управленски решения; процесът на разпределение на разходите; функционалната калкулация на себестойността; вземане на решения по ценообразуването; вземането на решения в условията на риск и неопределеност; вземане на инвестиционни решения.

Втората приложна област *Информация за планиране* обхваща дългосрочното и краткосрочно планиране; етапите на процеса на планиране и разработването на различните видове планове.

Третата област *Информация за управленски контрол* обхваща системите на управленския контрол; принципите на контролируемост; формиране на центрове на отговорност; съставяне на гъвкави планове; нормативна система за калкулиране и анализ на отклоненията; изчисляване на финансови показатели за дейността на подразделенията-преимущества и недостатъци на децентрализацията, формиране на центрове на инвестиции и центрове на печалбата, измерване печалбата на подразделенията и други; трансферно ценообразуване в предприятията със сложна структура.

Четвъртата област *Информация със стратегическа насоченост* включва създаване на информационни потоци за управление на разходите в различни аспекти. Специфично за нея е, че тя излиза извън рамките на икономическата единица, насочена е към изследване на конкурентната среда и е предназначена преди всичко да съдейства за разработването и внедряването на стратегията ѝ. Тази област е най-нова, разработва се последните десетина години и е в приоритета на управленското счетоводство стратегически решения. То намира все още ограничено приложение дори в производствената сфера.

Както вече беше посочено, в стопанската сфера управленското счетоводство е вече добре разработено като постоянно се усъвършенстват отделни елементи на очертаните по-горе негови функционални области.

Не така стои обаче въпросът в университетите. В европейските университети положението е различно. В някои от тях са изградени и функционират в пълнота отделни системи от първите три функционални области – анализ на разходите за изработване на специфични управленски решения, калкулиране, бюджетирание, цялостно изграждане на системите на управленския контрол. В други университети се прилагат само отделни методи и способности на счетоводството за управлението – използват се елементи от анализа на разходите, бюджетирането, оперативния контрол и други. Такава е ситуацията и в университетите в България.

За да се подпомогне процесът на вземане на решения, университетите също имат нужда от управленска счетоводна система, която да измерва ефективността от дейността. Основният проблем при конструирането на тази система е начинът на разпределяне на приходите между **основните дейности** (обучение, изследователска дейност и друг вид услуги) и по **структурни звена**. Разпределянето на държавната субсидия между посочените дейности съществува като проблем в повечето университети в Европа. За целта, информационната система за изпълнението на дейността на университета трябва да показва финансовата страна: ресурси на входа и нефинансов резултат/продукт/ на изхода: обучение, изследователска дейност, услуги (както е показано на фигура 7). Индикаторите за оценка на изпълнението на дейността могат да бъдат формирани като съотношение между резултата и финансовите и нефинансовите измерители на входа на системата. **Университетите имат различни типове дейности и преследват различни цели в процесите на обучение, изследователска дейност и услуги, така че дейността им не може да бъде измерена само чрез един индикатор.** Тези измерители на дейността се изчисляват в третата част на вътрешната счетоводна система.

Управленските счетоводни кадри в университетите в Европа¹ правят опити да приспособят счетоводната система към дейността на университета, така че тя да е подходяща за техните нужди.

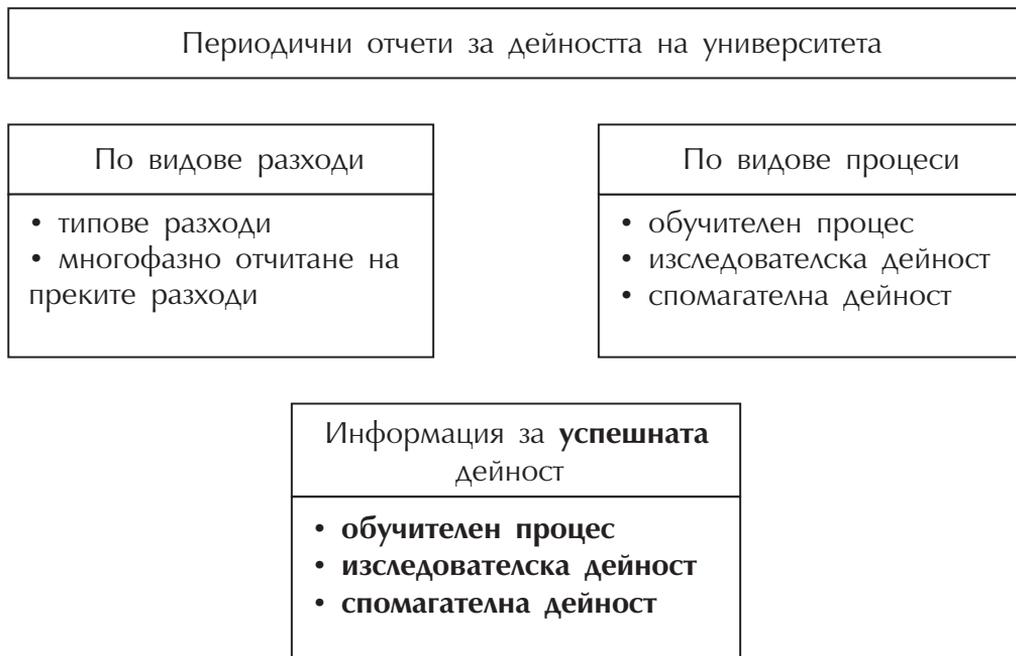
Основен принцип на управленската счетоводна система в университетите е да се направи разграничение между основната система и различните целенасочени системи за планиране и контрол. Освен стандартните отчети, които са нормативно регламентирани като елементи на Годишния финансов отчет и си изготвят веднъж годишно, е възможно за вътрешно управленски нужди, въвеждането на периодични отчети, разглеждащи само определени сфери от

---

¹ Авторката прави собствено проучване на проблема на база на информацията от държавни университети от Австрия и Германия за периода 2009 – 2011 г.

дейността. Такива могат да бъдат *периодични отчети за дейността на университета*, които от своя страна съдържат различни компоненти. От управленска гледна точка може да се препоръча въвеждането на следните компоненти на отчета за дейността (виж фиг. 2):

Фиг. 2. Компоненти на отчета за дейността на университета

Основната система съдържа необработени данни относно разходите и приходите. Те включват изчислените и реализирани стойности на разходите, приходите и на нефинансовите измерители на университетския „продукт“. Тези данни трябва да имат висока степен на благонадеждност. Разпределението на разходите трябва да бъде разграничено от другия тип целенасочени системи, които използват разпределителни принципи и механизми, зависещи от съответните проблеми на планирането и контрола. Тези три отчета принадлежат на основната счетоводна система.

Първият вид отчет обхваща разходите и приходите по видове:

Фиг. 3. Основна система на разпределяне на университетските разходи и приходи

ВИДОВЕ РАЗХОДИ	ВИДОВЕ ПРИХОДИ
Текущи разходи за:	Приходи от разпределение на субсидии:
• Материали (литература, материали за обучителния процес)	• Разпределение на субсидии за: преподаване, обучение и изследвания (като цяло)
• Външни услуги (специалисти-консултации, ксерокопия на книги)	– за преподаване и обучение – за промоция на млади учени
• Персонал – на постоянен договор – без постоянен договор	– за последваща квалификация и тренировки – за социална промоция на студенти и др.
– подпомагащ изследователския център	• Приходи от международно сътрудничество
– други разходи за персонала	• Приходи от изследователски и технологичен трансфер
– командировки, компенсации	• Приходи от сътрудничество
– квалификация и преквалификация	• Приходи от лихви
Капиталови инвестиции за:	
• Права еквивалентни на реална собственост и сгради	
• Технически инсталации и машини	
Друго оборудване, офис обзавеждане	

Разходите могат да бъдат класифицирани като разходи за текущи и инвестиционни дейности. Най-важните текущи разходи са свързани с входящите ресурси – материали, външни услуги, труд, информация, данъци и такси и др. Те трябва да бъдат допълнени с разходите по инвестиции в сгради, машини, компютри и други подобни. Тъй като основната счетоводна система

не е приспособена към специфичните проблеми на планирането и контрола, трябва да се използва линейния метод. От друга страна, приходите в държавните университети могат да бъдат класифицирани като държавни субсидии, такси, субсидии за изследователски проекти, лихви и други.

Следваща стъпка, всички разходи трябва да бъдат отнесени по разходни центрове. Йерархическата структура на университета води до система от центрове на много нива. Най-важни центрове /градивни единици/ могат да бъдат катедрите, факултетите, административните отдели и различните съпътстващи звена.

Тъй като различните обучителни и изследователски дейности на държавните университети нямат пазарен измерител, продуктът им не може да бъде измерен в стойност без база за оценка и сравнение. **Затова на преден план излиза необходимостта от отчитане по дейности с нефинансови измерители.**

Тук основният проблем е да се установят кои са важните измерители на „продукта“ в обучението, изследователската и спомагателните дейности (виж фигура 4).

Фиг. 4. Класификация на измерителите на „продукта“ на университетите

Обучителен процес	Изследователска дейност	Спомагателни дейности
СТУДЕНТИ	ПОВИШАВАНЕ НА КВАЛИФИКАЦИЯТА НА	БИБЛИОТЕКИ
общ брой студенти	СПЕЦИАЛИЗАНТИ	нови книги и учебници
първокурсници	курсове	брой посетители
незавършили	докторати	АДМИНИСТРАЦИЯ
специализанти	хабилитационни трудове	управление на персонала
прекъснали	ПРИЛОЖЕНИЕ НА НАУЧНИТЕ	студентска администрация
ПРЕПОДАВАНЕ	ПОСТИЖЕНИЯ	финансова администрация
брой курсове	научни публикации	
брой часове в курс	патенти	
ИЗПИТИ	ЧАСТИЧНИ СУБСИДИИ ОТ	
изпити за студенти	ТРЕТА СТРАНА	
изпити за специализанти	от индустрията	
	държавни институции	

Нуждата от специфична счетоводна информация по дейности е една от основните причини, поради която традиционният счетоводен софтуер не може да изпълни целите на управленското счетоводство в университетите. В тази ситуация, единственото възможно решение е разработването на нова софтуерна система, базирана на интернет технологиите. Дейностите по обучение и изследователска дейност се извършват в различни факултети и отдели. Информацията относно бакалавърско и магистърско обучение, изпити, курсове за повишаване на квалификацията, публикации и т.н. са разпределени между няколко центъра. При обединяването и централизирането на данните трябва да се избегне излишната и ненужно повтаряща се информация. За да се постигне това, е необходимо децентрализираната информационна система да е базирана на интернет технологиите. Това е единственият начин да се реализира висока ефективност.

Както вече беше посочено, успехът на държавния университет не може да бъде измерен чрез измерителя „печалба“. **Следователно, след като университетът преследва различни цели в обучението, изследователските процеси и спомагателните дейности, счетоводството трябва да определи различни измерители на дейността.**

В практиката на европейските университети няма единно мнение кои и колко трябва да са измерителите, които ясно и отчетливо да индикират успехът на даден университет.

Примерни показатели за такива измерители по видове дейности могат да бъдат (виж фигура 5):

Фиг. 5. Примерни показатели за измерители на успешната дейност на даден университет

Обучителен процес	Изследователска дейност	Промоции на млади учени	Спомагателни дейности
брой кандидат-студенти,	публикации на професор	брой завършващи студенти на професор	БИБЛИОТЕКИ
борещи се за едно място	публикации на академик		нови книги и учебници
брой студенти на професор	субсидии от трета страна на	брой завършващи студенти на учащи	брой посетители
брой изпитани студенти на професор	брой преподаватели		АДМИНИСТРАЦИЯ

Обучителен процес	Изследователска дейност	Промоции на млади учени	Спомагателни дейности
	субсидии от трета страна на	брой докторанти на професор	управление на персонала
коефициент на завършилите	на професор	продължителност на докторските науки	студентска администрация
(изчислен на база съотноше-	научни отличия и награди		финансова администрация
нието завършващи-приети)	патенти	продължителност на	
средна възраст на студентите		хабилитациите	
продължителност на курса			

Периодичните отчети на управленското счетоводство, отчитането по дейности и измерителите на „успешната“ дейност са в основата на бенчмаркинга, планирането и контрола. За да се сравнят няколко университета и да получат оценки, те трябва да публикуват подробна информация.

За да се анализира ефективността на катедрите, факултетите, отделите и спомагателните звена на даден университет, данните от дейността му трябва да се сравнят с тези от същия тип центрове вътре в самия университет или със сравними центрове на други университети/ ако има достъп до техните данни /. Още повече, университетите имат нужда от информация за разходите и дейностите за вземането на различни решения. Например, университетът трябва да избере между централизация или децентрализация на администрацията или дали да се инициира нов обучителен курс. Решението е следното: събира се и се оценява цялата съответстваща информация за да се намери оптималната алтернатива. В тези калкулации трябва да се решат сложни въпроси, свързани с разпределението на разходите.

При положение, че финансовите измерители не са толкова важни както за предприятията от стопанския сектор, университетите имат нужда от допълнителни нефинансови информационни системи. От този тип системи са системата за управление на персонала, системите за планиране и контрол на разпределението на материали и други.

Дейностите на университета се осъществяват в различни сгради и отделения, които могат да се намират в широки граници /на голямо разстояние помежду си/. За да се вземат решения на различните нива – катедри, факултети

и на най-високо управленско ниво и за да се ползва счетоводната и друга информация от всички нива, цялата тази информация, трябва да се събере на едно място. Подобна интеграция може да бъде възможна чрез Интернет базираните системи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обобщавайки казаното до тук, могат да се направят няколко съществени извода за използването на управленската счетоводна система като инструмент за подобряване на икономическите процеси в университетите :

- те имат специфични информационни нужди, които изискват изграждането на по-различни счетоводни системи от съществуващите в предприятията от стопанската сфера;
- университетите изискват специфичен тип управленска информационна система;
- от съществено значение в университетите е както финансовата така и нефинансовата информация;
- от това, че основните цели на университетите са неикономически, следва, че се използват специфични финансово-счетоводни системи, които се различават от тези в стопанската сфера;
- университетите имат различни типове дейности и преследват различни цели в процесите на обучение, изследователска дейност и услуги, следователно дейността им не може да бъде измерена само чрез един индикатор, а от съвкупност от такива;
- университетите преследват различни цели в обучението, изследователските процеси и спомагателните дейности и счетоводството е това, което трябва да определи най-важните измерители на дейността;
- за всеки университет е необходимо да се определят показатели за „успешната“ дейност, които са елемент на управленската информационна система;

Изграждането на елементите на управленската счетоводна система в отделния университет т.е. задоволяването на вътрешните информационни потребности, би довело до възможността за следваща крачка – счетоводството за управлението да се разгърне в два аспекта: от една страна, с неговата насоченост към решаване на вътрешни проблеми и текущи задачи и от друга – с насочеността му към външната конкурентна среда и създаване на информация в стратегически аспект.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за висшето образование, ДВ, бр. 112 от 1995 г., посл. изм. бр. 41 от 2007 г.
2. Закон за счетоводството, ДВ, бр. 98 от 2001г, посл. изм. ДВ бр. 105 от 2006г.
3. Kupper, Hans-Ulrich, „Controlling“ 3rd edition /Stuttgart, Schaffer-Poeschel/, 2001.
4. Oettle, Karl, „Not-for-profit Organizations“, in „Handbook of German Business Management“ Stuttgart, 1990.
5. Salamon, Leister M. and Anheier, Helmut, K. (1997), Defining the nonprofit sector: A cross-national analysis /New York, Machester/.
6. Streim, Hannes, Handwörterbuch Unternehmensrechnung und Controlling /Stuttgart/. 2004
7. Zimmerman, Jerold L., „Accounting for Decision Making and Control“ 2009.

КОНКУРЕНТНОСТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВИСШИ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ ПРИ ПРИВЛИЧАНЕТО НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ

гл. ас. д-р Стефан Видев

гл. ас. Красимир Александров

Аграрен университет, Пловдив

COMPETITIVENESS OF BULGARIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ATTRACTING FOREIGN STUDENTS

Stefan Videv

Krasimir Alexandrov

ABSTRACT: The work is based on the official statistics, from the past 10 years, for the number and sex of foreign students, the form of training, type of school /public or private/ specialties in training and other work. It seeks to answer questions about the level of competition and the opportunities which Bulgaria offers to foreign students and the prospects for attracting more students from other countries in order to diversify and encompass more disciplines. This paper attempts to specify the analysis using the detailed information about one of the leading educational institutions in Bulgaria – the University of Plovdiv. For conclusion of the work we have offered a number of measures that will enable to optimize student mobility of foreign students to Bulgaria with the aim to gain more benefits for the country as a whole and for the higher education system in particular.

KEYWORDS: foreign students, higher education, optimization of the system of higher education, science policy.

1. ОБЕКТ, ЦЕЛИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Броят, структурата и динамиката на приема на чуждестранни студенти в българските висши училища, съотношението между броя на чуждите студенти в една страна и местните младежи, записали да учат висше образование в нея и съответно съотношението между броя на завършилите средно училище, които се записват да учат в чужбина и тези, които избират български висши училища, мястото на тяхната последваща реализация (в нашата страна или в чужбина и в кои страни) са много важни индикатори за качеството и конкурентноспособността на висшето ни образование.

Обект на настоящата разработка се явяват чуждите студенти, учили в нашата страна в периода 2000 – 2010 година, така както и чуждите студенти, които учат понастоящем в Пловдивския университет.

Настоящото изследване се базира на количествен анализ на съдържанието на изчерпателна статистическа информация за чуждите и българските студенти, учещи в България, както и проучване на цялата съвкупност от чужди студенти, обучавани от един български университет, а именно Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Основната цел на настоящата работа е разкриването на тенденциите, наблюдавани в съвкупността от чуждестранни студенти, следващи в България като индикатор за качеството и конкурентноспособността на българското висше образование.

В операционален план си поставяме следните задачи:

а/ сравнително изследване на динамиката на приема на български и чужди студенти в българските висши училища за периода 2000 – 2010 г.;

б/ изследване на ориентацията на студентите, идващи от различни страни и региони към определени специалности и професионални направления;

в/ сравнително изследване на предпочитанията на българските и чуждите студенти към различните в зависимост от формата си на собственост български висши учебни заведения;

г/ сравнително изследване на половата структура на българските и чуждите студенти, следващи у нас;

д/ сравнително изследване на ориентацията на българските и чуждите студенти към различните образователно-квалификационни степени: професионален бакалавър, бакалавър, магистър и доктор;

е/ сравнително изследване на ориентацията на българските и на чуждите студенти спрямо формата на обучение – редовна, задочна, вечерна и задочна;

ж/ изследване на чуждите студенти, учещи в Пловдивския университет „П. Хилендарски“ по отношение на: страната в която са завършили средното си образование, избрана специалност, курс и форма на обучение.

2. НАЦИОНАЛНИ ТЕНДЕНЦИИ В ПРИЕМА НА БЪЛГАРСКИ И ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ

По данни на Националния статистически институт (виж Таблица № 1) през учебната 2009/2010 година в българските висши учебни заведения са учили общо 283 236 студенти от които за професионален бакалавър – 28 947 студенти и за бакалавър и магистър – 254 289 студенти. Огромна част от следващите през посоченият период студенти са били български граждани – 273 202 души като само 10 034 души е броят на чуждестранните студенти

(или 3,5% от общият им брой). В същото време „за периода 1998 – 2007 г. делът на българските студенти, които учат в ЕС се е увеличил от 1,9% от общия брой на студентите на 8,3%, показват данните на Евростат“ (вестник „Дневник от 10. 09. 2010 г.).

Наблюдава се отчетлива тенденция на устойчиво нарастване на броя на българските студенти за почти целия 10 годишен период с изключение на периода 2001 – 2004 г. когато можем да видим временен спад. От учебната 2004 – 2005 г. е налице непрекъснат ръст на броя на българските студенти, учещи в българските висши училища. В процентно отношение ръстът на българските студенти за 2010 г. спрямо 2000 г. е от над 16%.

Броят на чуждестранните студенти, учещи в България за последната наблюдавана учебна 2009 – 2010 година е 10 034 души (от тях 9 769 души учат за бакалавър и магистър и само 265 души – за професионален бакалавър), докато през 2000 – 2001 година е бил 7 785 души. Интересно е да се отбележи, че динамиката на приема в български висши учебни заведения на чужди студенти е аналогична на наблюдаваната при българските студенти. Отново се вижда тенденция на спад в броя на чуждестранните студенти за периода 2001 – 2003 г., особено характерен за учебната 2001 – 2002 г. (7 585 души) спрямо 2000 – 2001 г. (7 785 души). От учебната 2003 – 2004 г. се наблюдава тенденция на постоянен устойчив ръст на чуждите студенти, чиито дял през 2009 – 2010 г. нараства спрямо 2000 – 2001 г. с 28,9%.

Анализът на данните за целият наблюдаван 10 годишен период показва трайна тенденция на преобладаване на жените студентки при българското студентство. Така например, делът на българските студентки сред общия брой на студентите с българско гражданство за учебната 2009 – 2010 г. е 55,6%. Обратна е тенденцията, която откриваме при чуждестранните студенти – при тях делът на жените е значително по нисък (37,3%) спрямо този на мъжете.

Преобладаваща част както от българските, така и особено чуждите студенти учат в държавните университети. През последната наблюдавана учебна 2009 – 2010 г. там са учили общо 220 260 български и чуждите студенти или 77,8% от всички студенти. По-малко от една четвърт от студентите учат в частните висши учебни заведения – през учебната 2009 – 2010 г. там учат 62 976 души или 22,2% от студентите. В сравнителен план тенденциите за наблюдавания 10 годишен период говорят за нееднакъв интерес на българските в сравнение с чуждите студенти (при тях ориентацията е по-скоро към държавните ни университети) към различните в зависимост от формата си на собственост (държавна или частна) висши учебни заведения. Така например броят на българските студенти, учещи в държавните университети е 211 133 души или 77,3% от всички български студенти, а броят на българските студенти, учещи в частните висши учебни заведения е 62 069 души или 22,8% от всички български студенти. Чуждестранните студенти, които учат в държавни-

те висши учебни заведения през последната наблюдавана учебна 2009 – 2010 година са 9 127 души или 91%, докато в частните техният брой е 907 души или 9% от всички чуждестранни студенти. Тези резултати показват по-силна ориентация на чуждите студенти към държавните университети в сравнение с избора, направен от българските им колеги, ориентация, която може да се обясни най-вече с предимствата в очите на чуждите студенти, които има образователно-квалификационната степен бакалавър и магистър, предлагани в държавните висши училища пред степента професионален бакалавър, с която се дипломират випускниците на частните колежи.

Както е известно голяма част от частните висши училища са колежи поради което сред възпитаниците им дялът на професионалните бакалаври е значително по-висок в сравнение с този при възпитаниците на държавните университети. Така например ако само 4% от учещите в държавните училища учат за професионални бакалаври (и съответно 96% учат за бакалавър и магистър), то този дял при учещите в частните висши училища е 31,9% (и съответно 68,1% учат за бакалавър и магистър). Така очертаната структура на образователно-квалификационните степени в държавните и частни висши училища от своя страна оказва съществено влияние върху интереса на младите хора да изберат едно или друго учебно заведение. Чуждестранните студенти определено имат предпочитания към степените бакалавър и магистър, което от своя страна предопределя техния засилен интерес към държавните университети, които по-често обучават по бакалавърски и магистърски програми за сметка на частните висши училища (ако близо 32% от българските студенти в частните висши учебни заведения учат за професионални бакалаври, то аналогичният процент при чуждите студенти е само 8%). Детайлният анализ на броя на чуждите студенти през отделните години от наблюдавания период говори за неустойчивия им ръст в частните висши учебни заведения и дори намаление на учещите в държавните университети на тези от тях, които са избрали да се дипломират като професионални бакалаври и сравнително устойчиво нарастване на чуждите студенти, които ще се дипломират като бакалаври и магистри, тенденция валидна както за държавните, така и за частните висши учебни заведения. Така например броя на училите за професионален бакалавър в държавните висши училища чужди студенти през периода 2000 – 2005 г. не търпи почти никакво изменение, след което започва да намалява (ако през 2000 г. сме имали 327 професионални бакалаври в държавните университети, то през 2010 г. техният брой е спаднал на 191), което се явява индикация за слабия им интерес към въпросната образователно-квалификационна степен. В същото време интересът на чуждите студенти към степените бакалавър и магистър, както в държавните, така и в частните висши учебни заведения бележи значителен ръст – за частните той е над 4 пъти, макар и при много ниска начална база, а за държавните – с около 23% за периода 2000 – 2010 г.

Близко 2/3 от българските студенти, учещи в България предпочитат редовната форма на обучение. За разлика от тях чуждите студенти, учещи в българските университети основно предпочитат редовната форма на обучение – избрано от 97,7% от тях пред задочната и дистанционна форма на обучение, която е избрана само от 2,3% от чуждите студенти.

Таблица 1. Студенти по образователно-квалификационна степен, гражданство, форма на обучение и пол във висшите училища по форма на собственост

(Брой)

	2000/ 01	2001/ 02	2002/ 03	2003/ 04	2004/ 05	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09	2009/ 10
Общо в държавни и частни висши училища										
Общо	243592	224396	226073	223634	232830	238301	253876	260110	270298	283236
Професионален бакалавър	16369	16646	14801	16294	18432	23608	26953	26169	27724	28947
Бакалавър и магистър	227223	207750	211272	207340	214398	214693	226923	233941	242574	254289
Мъже	106205	103113	106626	106211	111417	110743	117310	115968	119844	125803
Професионален бакалавър	6344	6871	6377	6999	8348	10938	13066	12021	12150	12536
Бакалавър и магистър	99861	96242	100249	99212	103069	99805	104244	103947	107694	113267
Жени	137387	121283	119447	117423	121413	127558	136566	144142	150454	157433
Професионален бакалавър	10025	9775	8424	9295	10084	12670	13887	14148	15574	16411
Бакалавър и магистър	127362	111508	111023	108128	111329	114888	122679	129994	134880	141022
Български граждани										
Всичко	235807	216811	218460	215682	224530	229649	244816	251000	260826	273202
Професионален бакалавър	16039	16289	14452	15950	18071	23187	26584	25848	27411	28682
Бакалавър и магистър	219768	200522	204008	199732	206459	206462	218232	225152	233415	244520
Мъже	101668	98538	102243	101519	106584	105617	111992	110431	113969	119514
Професионален бакалавър	6153	6686	6210	6838	8168	10714	12858	11828	11959	12367
Бакалавър и магистър	95515	91852	96033	94681	98416	94903	99134	98603	102010	107147
Жени	134139	118273	116217	114163	117946	124032	132824	140569	146857	153688
Професионален бакалавър	9886	9603	8242	9112	9903	12473	13726	14020	15452	16315

	2000/ 01	2001/ 02	2002/ 03	2003/ 04	2004/ 05	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09	2009/ 10
Бакалавър и магистър	124253	108670	107975	105051	108043	111559	119098	126549	131405	137373
Чужденци										
Всичко	7785	7585	7613	7952	8300	8652	9060	9110	9472	10034
Професионален бакалавър	330	357	349	344	361	421	369	321	313	265
Бакалавър и магистър	7455	7228	7264	7608	7939	8231	8691	8789	9159	9769
Мъже	4537	4575	4383	4692	4833	5126	5318	5537	5875	6289
Професионален бакалавър	191	185	167	161	180	224	208	193	191	169
Бакалавър и магистър	4346	4390	4216	4531	4653	4902	5110	5344	5684	6120
Жени	3248	3010	3230	3260	3467	3526	3742	3573	3597	3745
Професионален бакалавър	139	172	182	183	181	197	161	128	122	96
Бакалавър и магистър	3109	2838	3048	3077	3286	3329	3581	3445	3475	3649
Редовна форма на обучение	168772	160405	159168	156476	163857	166118	174623	172630	180886	190274
Професионален бакалавър	11263	11229	10662	11346	12453	14902	16420	13462	12385	12499
Бакалавър и магистър	157509	149176	148506	145130	151404	151216	158203	159168	168501	177775
Български граждани										
Всичко	160999	152836	151589	148584	155624	157554	165727	163720	171619	180454
Професионален бакалавър	10934	10873	10314	11003	12099	14491	16059	13176	12123	12266
Бакалавър и магистър	150065	141963	141275	137581	143525	143063	149668	150544	159496	168188
Чужденци										
Всичко	7773	7569	7579	7892	8233	8564	8896	8910	9267	9820
Професионален бакалавър	329	356	348	343	354	411	361	286	262	233
Бакалавър и магистър	7444	7213	7231	7549	7879	8153	8535	8624	9005	9587
В държавни висши училища										
Общо	215676	195778	195145	190909	193785	193212	203252	205211	211973	220260

	2000/ 01	2001/ 02	2002/ 03	2003/ 04	2004/ 05	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09	2009/ 10
Професионален бакалавър	13929	13599	12166	12634	12178	12358	10475	8604	8451	8834
Бакалавър и магистър	201747	182179	182979	178275	181607	180854	192777	196607	203522	211426
Български граждани										
Всичко	208093	188420	187825	183344	186031	185192	194841	196929	203398	211133
Професионален бакалавър	13602	13247	11826	12299	11834	11962	10131	8356	8238	8643
Бакалавър и магистър	194491	175173	175999	171045	174197	173230	184710	188573	195160	202490
Чужденци										
Всичко	7583	7358	7320	7565	7754	8020	8411	8282	8575	9127
Професионален бакалавър	327	352	340	335	344	396	344	248	213	191
Бакалавър и магистър	7256	7006	6980	7230	7410	7624	8067	8034	8362	8936
Редовна форма на обучение	153649	145045	142590	138852	142639	141477	146415	145836	154505	162297
Професионален бакалавър	10314	9990	9245	9605	9499	9878	8483	7047	6859	6848
Бакалавър и магистър	143335	135055	133345	129247	133140	131599	137932	138789	147646	155449
Български граждани										
Всичко	146076	137703	135301	131343	134940	133530	138142	137710	146067	153336
Професионален бакалавър	9988	9639	8905	9271	9157	9482	8139	6799	6646	6657
Бакалавър и магистър	136088	128064	126396	122072	125783	124048	130003	130911	139421	146679
Чужденци										
Всичко	7573	7342	7289	7509	7699	7947	8273	8126	8438	8961
Професионален бакалавър	326	351	340	334	342	396	344	248	213	191
Бакалавър и магистър	7247	6991	6949	7175	7357	7551	7929	7878	8225	8770
В частни висши училища										
Общо	27916	28618	30928	32725	39045	45089	50624	54899	58325	62976
Професионален бакалавър	2440	3047	2635	3660	6254	11250	16478	17565	19273	20113

	2000/ 01	2001/ 02	2002/ 03	2003/ 04	2004/ 05	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09	2009/ 10
Бакалавър и магистър	25476	25571	28293	29065	32791	33839	34146	37334	39052	42863
Български граждани										
Всичко	27714	28391	30635	32338	38499	44457	49975	54071	57428	62069
Професионален бакалавър	2437	3042	2626	3651	6237	11225	16453	17492	19173	20039
Бакалавър и магистър	25277	25349	28009	28687	32262	33232	33522	36579	38255	42030
Чужденци										
Всичко	202	227	293	387	546	632	649	828	897	907
Професионален бакалавър	3	5	9	9	17	25	25	73	100	74
Бакалавър и магистър	199	222	284	378	529	607	624	755	797	833
Редовна форма на обучение	15123	15360	16578	17624	21218	24641	28208	26794	26381	27977
Професионален бакалавър	949	1239	1417	1741	2954	5024	7937	6415	5526	5651
Бакалавър и магистър	14174	14121	15161	15883	18264	19617	20271	20379	20855	22326

Групираните по географски принцип налични статистически данни (Мобилни студенти по образователно-квалификационна степен и страна на завършено предходно образование) за страните от които идват чуждите студенти, избрали да следват у нас (виж таблица № 2) очертават някои интересни зависимости касаещи качеството и конкурентноспособността на висшето ни образование. Основни емитентни „пазари“ за чуждестранните студенти, учещи у нас се явяват съседните балкански страни (основно Македония, Турция, Гърция и Сърбия), формиращи 80,2% от идващите да учат в нашата страна студенти и страните от бившия Съветски съюз (основно Молдова, Украйна и Русия), които имат 11% дял в чуждите студенти. Интерес да учат в българските висши учебни заведения имат сравнително много малък спрямо населението в тези континенти брой чужди студенти от Африка и Азия (съответно 2,3% и 2,2%). Независимо от географската близост и доскорошната обща историческа съдба на държави от бившия „социалистически лагер“ страните от Източна Европа не се явяват сериозен емитент на студенти – техният дял е само 0,8%. Като нисък може да се оцени и делът на студентите от развитите западни страни (Западна Европа, САЩ и Канада) – общо под 3%.

Таблица 2. Регион на завършено предходно образование на чуждите студенти

№	Регион на завършено предходно образование	Професионален бакалавър	Бакалавър и магистър	Общо	Относителен дял в %
	Общо	261	9 677	9 938	100%
1.	Западна Европа	-	144	144	1,4%
2.	Източна Европа		84	84	0,8%
3.	Балкански страни общо в т. ч.:	226	7 748	7 974	80,2%
	а/ Турция	151	4 261	4 412	44,3%
	б/ Гърция	15	957	972	9,8%
	в/ Македония	60	1 625	1 685	17,0%
	г/ други балкански страни	-	905	905	9,1%
4.	Страни от бившия СССР общо, в т. ч.:	14	1 076	1 090	11,0%
	а/ Молдова	-	445	445	4,5%
	б/ Украйна	6	290	296	3,0%
	в/ Русия	8	187	195	2,0%
	г/ други страни от бившия СССР	-	154	154	1,5
5.	Азиатски страни	-	218	218	2,2%
6.	Африкански страни	-	230	230	2,3%
7.	Северна и Южна Америка	5	149	154	1,5%
8.	Други страни	-	44	44	0,6%

Подредбата на чуждите студенти по страни (виж таблица № 3) показва, че българските висши учебни заведения са привлекателни най-вече за страни като Турция, откъдето идват 4412 студенти, Македония с 1685 студенти, Гърция с 972 студенти, Молдова с 445 студенти, Сърбия с 385 студенти, Украйна с 296 студенти, Кипър с 271 студенти, Албания с 206 студенти, Русия с 195 студенти, САЩ с 125 студенти и др. С други думи, „географията“ на

емитентните страни определено говори за подчертан интерес към българската диплома за висше образование от младежи, идващи от страни, които (ако се изключи съседна Гърция) не са членове на Европейския съюз. Засиленият интерес и мотивацията за кандидатстване в български висши училища при тези студенти може да се обясни както с привлекателността на международно призната българска диплома (особено характерно за студенти, идващи от страни, чиито университети издават само национално валидни дипломи като Молдова и Македония например), така и с фактори като по-ниските в сравнение с техните страни учебни такси, по-лесното преодоляване на бариерата „кандидат-студентски изпит“ и по-безпроблемното им следване и съответно дипломиране в сравнение с родните им страни, географската близост, а също така също така наличието в част от тези страни (Турция, Молдова, Украйна, Русия, Сърбия и др.) на българска диаспора или на компактно население с българско гражданство.

Трендът на прием на чужди студенти за периода 2004 – 2010 г. показва, че общият брой на чуждите студенти, обучавани в България постоянно се увеличава за сметка на приема на бакалаври и магистри, чиито брой за изследвания 6 годишен период се увеличава с над 22%, като в същото време се наблюдава спад в броя на приетите професионални бакалаври с над 38%. Анализът на резултатите на ниво гражданство на чуждестранния студент позволява да се открият три тенденции. При някои страни се наблюдава увеличаване на потока от студенти към нашата страна: това се отнася най-вече за страни като Молдова, Русия, САЩ и най-вече Турция (чиито студенти от 1 234 души през учебната 2004 – 2005 г. нарастват на 4 412 души през учебната 2009 – 2010 г.). При други страни се наблюдава трайна тенденция на спад в броя на идващите да учат в нашата страна студенти – това са отнася преди всичко за Индия, Кипър и особено Македония (чиито студенти от 3 387 души през учебната 2004 – 2005 г. намаляват на 1685 души през учебната 2009 – 2010 г.). При страни като Албания и Сърбия не се забелязват особени флуктуации в приема на студенти през изследвания шестгодишен период, докато за гърците от 2005 до 2008 г. се наблюдава известен спад, който през последните 2 години се компенсира от по-висок прием.

„Географията“ на приема на чуждестранни студенти в българските висши училища за разлика от „географията“ на приема на български студенти в чужди университети не кореспондира с принадлежността на страната ни към Европейския съюз. Резултатите сочат, че 1 191 души или едва 12% от чуждестранните студенти идват от страни членки на ЕС, като в огромната си част това са студенти, идващи от Гърция. В България се обучават едва 7 студента от Великобритания, 42 от Германия и 23 от Франция, докато в същото време в тези страни учат по няколко хиляди български студенти.

Таблица 3. Мобилни студенти по образователно-квалификационна степен и страна на завършено предходно образование през учебната 2009/2010 година

(Брой)

Страна на завършено предходно образование	Професионален бакалавър	Бакалавър и магистър
Общо	261	9 677
Австралия	-	5
Австрия	-	8
Азербайджан	-	13
Албания	..	206
Алжир	-	3
Армения	-	21
Афганистан	..	3
Беларус	-	29
Босна и Херцеговина	-	3
Бразилия	-	6
Великобритания	..	7
Виетнам	-	14
Германия	..	42
Грузия	-	27
Гърция	15	957
Египет	..	11
Израел	..	59
Индия	-	70
Ирак	-	17
Иран	-	20
Ирландия	-	3
Испания	-	18
Италия	-	15
Йемен	-	3

Страна на завършено предходно образование	Професионален бакалавър	Бакалавър и магистър
Йордания	-	17
Казахстан	..	43
Канада	-	23
Кипър	-	271
Китай	-	22
Косово	-	21
Кувейт	-	3
Либия	-	5
Ливан	-	23
Литва	-	9
Македония	60	1 625
Мароко	-	7
Молдова	..	445
Монголия	-	21
Нигерия	-	30
Норвегия	-	3
Обединени Арабски Емирства	-	5
Палестина	-	13
Полша	-	20
Португалия	..	7
Румъния	..	30
Русия	8	187
САЩ	5	120
Сирия	..	66
Словакия	-	3
Словения	-	8
Сърбия	..	385
Таджикистан	-	3

Страна на завършено предходно образование	Професионален бакалавър	Бакалавър и магистър
Тунис	-	7
Туркменистан	-	18
Турция	151	4 261
Украйна	6	290
Унгария	-	4
Финландия	-	7
Франция	-	23
Хърватска	-	11
Черна гора	-	8
Чехия	-	10
Швейцария	-	6
Швеция	-	5
Южна Африка	-	6
Южна Корея	-	8
Япония	-	15

3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОТДЕЛЕН СЛУЧАЙ: ПЛОВДИВСКИЯТ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ КАТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ОБУЧАВАЩО ЧУЖДИ СТУДЕНТИ

Пловдивският университет е водещото висше учебно заведение в Южна България, което обучава студенти по почти всички научни направления по всички образователно-квалификационни степени – специалист, бакалавър, магистър и доктор, има в структурата си 3 колежа, в него са базирани 9 факултета и обучава студенти по 66 специалности. Понастоящем в него учат 858 чуждестранни студенти (или 8,5% от всички чужди студенти, уещи у нас), които ще бъдат обект на нашия изследователски интерес (Пловдивски университет „П. Хилендарски“, статистически формуляр, отчет за учебната 2010/2011 г.).

В зависимост от показателя „регион на завършено предходно образование“ структурата на чуждите студенти в Пловдивския университет до известна степен се повтаря структурата на чуждите студенти по този показател на национално ниво за последната приключила учебна година 2009 – 2010 г. На практика повече от 4/5 или 81,7% от чуждите студенти, уещи в Пловдив-

ския университет идват от балканските съседи на България – Гърция, Турция, Македония, Сърбия и Албания, дял, който е сравним с данните на национално ниво, където процента на чуждите студенти, идващи от региона на Балканите е 80,2%. Делът на студентите от бившия СССР – Русия, Украйна, Молдова и Армения е 12,5% също е съпоставим с този от националната база данни – 11%. Близки до стойностите за чуждите студенти, учещи в български висши училища са и дяловете на чуждите студенти в изследваното от нас висше учебно заведение при студентите, идващи от Западна Европа 1,7% и Източна Европа – 1,5%. В Пловдивският университет учат много малък брой студенти от Азия, Африка, Северна и Южна Америка.

Диференцирана информация по страни обаче сочи, че основната част от чуждите студенти идват от Гърция (47,8%), Турция (19,6%), Македония (8,5%), Молдова (6,1%), Украйна (4,7%) и Сърбия (3,7%) и др. Свърхпредставени в Пловдивския университет в сравнение с данните за цялата страна са гръцките студенти 47,8% в сравнение с 9,8% гръцки студенти, учещи в български висши училища, което вероятно се обяснява с тяхната насоченост към хуманитарните специалности, които се предлагат в университета, но също и с географската близост на Пловдив до Гърция. Обратно, турските студенти, учещи в Пловдивския университет са значително по-малко в сравнение с дела им в българските университети като цяло 19,6% спрямо 44,3%. Македонските студенти в изследваното висше училище са два пъти по-малко в сравнение с тези, които учат в българските университети 8,5% спрямо 17%. Делът на студентите от Молдова и Украйна в Пловдивския университет от своя страна е малко по-висок от този в страната 6,1% спрямо 4,5 за молдовските студенти и 4,7% спрямо 3% за украинските студенти.

Според ориентацията си към хуманитарните респ. към природно-математическите специалности данните с които разполагаме безспорно указват за трайна ориентация на чуждите студенти към хуманитарните специалности 91,1% (основно начална училищна педагогика, английска филология, право, психология, международни икономически отношения и др.) и значително по-слаба ориентация към природно-математическите – 8,9% (основно информатика, математика, молекулярна биология и др.).

Основната част от гръцките студенти са се ориентирали към специалността „начална училищна педагогика“ (посочено от 59% от гръцките студенти) и в значително по-малка степен към специалности като „психология“, „право“, информатика“, „английска филология“ и „специална педагогика“. Турските студенти, записали да следват в Пловдивския университет от своя страна проявяват траен интерес към специалност „международни икономически отношения“ (посочена от 46% от тях), и в по-малка към специалностите „английска филология“, „информатика“, „психология“, „право“ и др. Македонските, както и украинските студенти нямат трайни предпочитания към някоя от изучаваните в университета специалности.

Почти всички (97,8%) чужди студенти от Пловдивския университет са избрали редовната форма на обучение са сметка на задочната форма на обучение (2,8%). Преобладават студентите от първи и втори курс – по около 30% от всички следващи в Пловдивския университет чужди студенти, следвани от студентите от трети курс – 22%, четвърти курс – 15% и пети курс – 3%, резултати, които определено показват засилване на приема на чужди студенти през последните две учебни години.

4. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПОЛИТИКАТА В ОБЛАСТТА НА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ СПРЯМО ЧУЖДИТЕ СТУДЕНТИ, ОБУЧАВАНИ У НАС

Обобщените данни от изследването, сочат, че чуждите студенти, учещи в България са основно мъже, идващи от страни съседните на България страни – Гърция, Турция, Сърбия, Македония и от страни в които има компактно българско население като Молдова и Украйна. Те са мотивирани от получаването на диплома най-вече от държавните български университети, намиращи се в по-големите градове, много често са етнически българи или български граждани, независимо от страната от която идват, често използват следването и дипломата си като трамплин за емиграция и намиране на работа в някоя западна страна и по-рядко за оставане в България или използват възможностите, които дава българското образование за международно призната диплома, която може да се получи срещу приемливо спрямо родината им заплащане, избират изключително редовната форма на обучение, предпочитат по-често образователно-квалификационните степени бакалавър и магистър за сметка на обучението като професионални бакалаври и др.

България е страна с отрицателно салдо в съотношението приемане на чужди студенти – изпращане на свои студенти да учат в чужбина: ако студентите, които учат в нашата страна за учебната 2009 – 2010 г. са били малко над 10000 души, то студентите, които след завършването на средното си образование у нас (по обясними причини броят на българските емигранти с двойно гражданство, които се записват като студенти не може да бъде определен дори с приблизително) учат по бакалавърски и магистърски програми само в европейските университети по данни на Евростат за 2006 г. са 22 800 души. С други думи, нашата страна играе ролята на донор в процеса на международна студентска мобилност. Ако България приема основно студенти от близките балкански страни, както и от страни, които са извън ЕС, включително такива от развиващите се страни, то българските студенти отиват да учат основно в развитите западни страни (Великобритания, Германия, Франция, САЩ и др.) най-вече поради факта, че те не оценяват високо равнището на висшето ни образование и не виждат перспективи за професионалната си ре-

ализация в България. Според някои публикации през 2010 г. в университетите в Германия учат 8 000 българи, във Великобритания – също 8 000 души, във Франция – 4 000 души, в Холандия – 3 300 души, в Дания – около 1 000 души и пр. Българските младежи са със силно изявено желание да учат в чужбина, като основният фактор, който спира заминаването им са не толкова средствата, а слабата им езикова подготовка, която възпира около 90% от кандидатите („Повече от 24 000 студенти получават висше образование в европейски университети” – интернет публикация).

Съществена разлика се наблюдава и по отношение на поведението на дипломираните се висшисти – ако българските студенти, учещи в чужбина по-често търсят реализация в страната в която са завършили с намерението да останат за постоянно там, то основната част от чуждестранните студенти, завършили в български висши училища се завръщат в родните си страни и само малка част от тях, основно етнически българи от Молдова, Украйна и Сърбия, както и граждани на Македония търсят работа и възнамеряват да се установят за постоянно в България, което определено не е добра атестация за българските висши училища. В този смисъл повишаването на конкурентноспособността на българските университети би могло да повлияе положително както върху емиграционните процеси (привличането на талантиливите български младежи да следват и работят в България, а също така на завършилите в западните университети да намерят своята реализация в нашата страна), така и върху имиграционните процеси (задържането на добрите абсолвенти, идващи от други страни да останат да работят у нас).

Високото равнище на висшето образование в една страна влияе позитивно върху неговата конкурентноспособност при привличане на студенти в няколко посоки:

а/ позволява записването във висшите училища на най-добрите местни младежи с което се препятства изтичането на мозъци (включително възможност за задържане на най-способните от тях на преподавателска и научна работа);

б/ дава възможност за привличане на чужди студенти с висок потенциал, част от които биха могли да останат да работят в страната в която са завършили образованието си;

в/ спомага за по-доброто взаимно разбиране и осъществяване на межкултурен диалог между приемната българската страна и родината на съответния студент;

г/ осигурява допълнително финансиране на висшите училища чрез таксите, плащани от чуждите студенти за тяхното следване;

д/ стимулира развитието на онези професионални направления и специалности, които се търсят от страна на чуждите студенти.

Фактът, че един сравнително голям и постоянно увеличаващ се процент от завършилите средните училища у нас избират да продължат обучението

си в чужбина не е добър атестат на качеството на висшето ни образование. България е на второ място (след Гърция) по брой студенти, които записват бакалавърски и магистърски програми в Европа.

С оглед на капацитета, качеството на предлаганото обучение, структурата на изучаваните в българските висши училища специалности, размера на учебните такси, статута на издаваните от българската страна дипломи, езиковата подготовка на преподавателския състав и др. ние смятаме, че подходящи за привличане на чужди студенти биха могли да бъдат по-големи като брой на населението развиващите се страни като Китай, Индия, Бразилия, Нигерия, Пакистан, Виетнам, арабските страни и др., възможностите на чиито висши учебни заведения в момента не отговарят на нуждите им от кадри с висше образование от една страна, а стандарта на живот не позволява техните младежи да плащат високи учебни такси в западните университети, от друга.

ЛИТЕРАТУРА

1. „Човешки капитал и иновации“: интернет публикация: <http://www.csd.bg/fileSrc.php?id=1552>;
2. Студенти по образователно-квалификационна степен, гражданство, форма на обучение и пол във висшите училища по форма на собственост през учебната 2009/2010 година: <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23&a1=782&a2=783&a3=784>;
3. Мобилни студенти по образователно-квалификационна степен и страна на завършено предходно образование: <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23&a1=782&a2=786#cont>;
4. вестник „Дневник“ от 21 септември 2010 г.: http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/09/21/963716_emigrantskite_pari_se_okazaha_poveche_ot_usvoenite/
5. Повече от 24 000 студенти получават висше образование в европейски университети – интернет публикация: http://edunetbg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=701:poveche-ot-24-000-nashi-studenti-poluchavat-visshe-obrazovanie-v-evropejski-universiteti&catid=78:visshe-obrazovanie&Itemid=98
6. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, статистически формуляр, Отчет за учебната 2010/2011 г. (Приложение № 1)